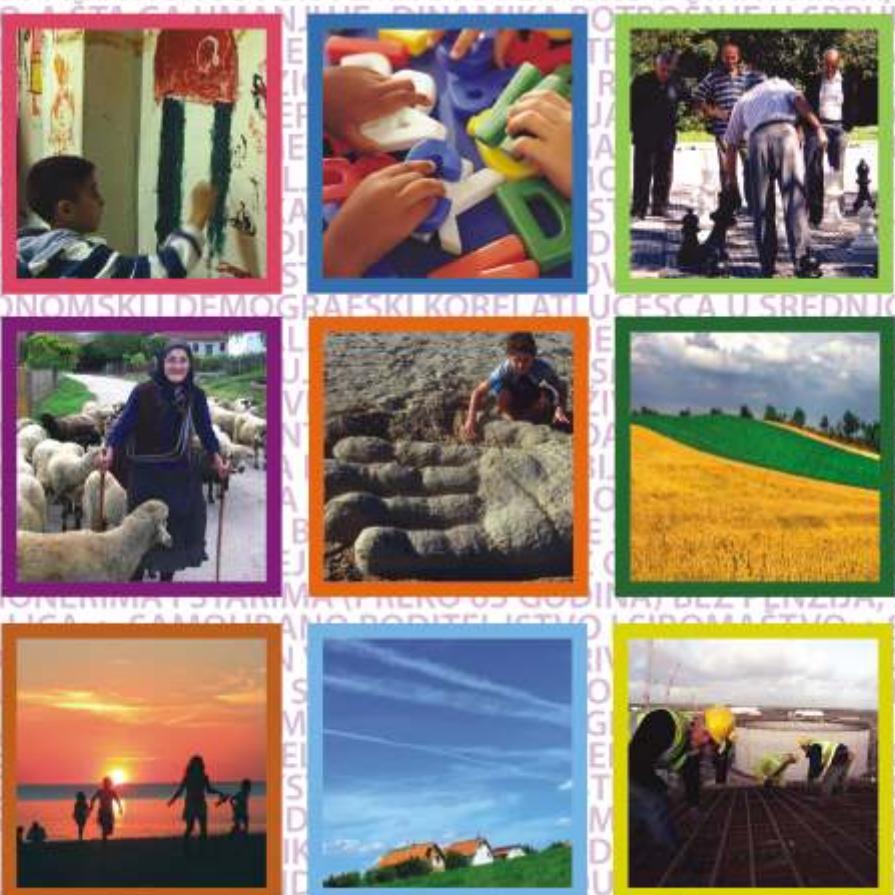

Анализа карактеристика сиромаштва у Србији

Влада Републике Србије

Тим потпредседника Владе
за имплементацију ССС

Београд, 2009.

АНАЛИЗА КАРАКТЕРИСТИКА СИРОМАШТВА У СРБИЈИ

Београд • 2009

Уредник:

Јелена Марковић

Лектура:

Јана Поповић

Дизајн и припрема:

Далибор Варга

Издавач:

Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва

Тираж:

250

Штампа:

Стандард 2, Пиносава

Влада Републике Србије

Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва

Министарство науке и технолошког развоја

Републички завод за статистику

Ментори на пројекту:

Слободан Џвејић, Марина Петровић, Катарина Станић,

Александар Бауцал, Драгица Павловић

Израда анализе омогућена је средствима Међународног одељења за развој (DFID) Владе Велике Британије у оквиру пројекта „Подршка имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији“. Ова публикација не представља званичан став Владе РС. Искључиву одговорност за садржај и информације које се налазе у публикацији сносе аутори текста. Такође, текст није писан родно сензибилисаним језиком, јер га званична администрација и законодавство још увек не препознају.

Анализа карактеристика сиромаштва у Србији

Тим потпредседника Владе за имплементацију стратегије за смањење сиромаштва, Републички завод за статистику и Министарство науке Републике Србије иницирали су пројекат под називом: Анализа карактеристика сиромаштва у Србији. Основни циљ овог пројекта, био је да подржи израду анализа које могу унапредити сагледавање фактора и ризика сиромаштва у Србији. Циљ пројекта био је такође и унапређење истраживачке праксе у земљи, коришћење постојеће истраживачке грађе, као и подстицај истраживачима/ицама на почетку каријере да унапреде своје капацитете у области анализе карактеристика сиромаштва.

У мају месецу 2008. године, Републички завод за статистику Србије објавио је Студију о животном стандарду – Србија 2002-2007. Анализе приказане у студији заснивају се на подацима из Анкете о животном стандарду (АЖС) из 2002, 2003. и 2007. године. Подаци о сиромаштву и животном стандарду посматрају се као део информационог система који Влади Србије и њеним министарствима помаже у доношењу одлука. Статистички подаци о сиромаштву су од суштинског значаја за процесе стратешког планирања које предузима Влада Србије, за праћење ефикасности и резултата имплементације донетих стратешких мера, као и за одговорно вођење политика везаних за социо-економски развој.

Статистички систем Србије значајно је унапређен у периоду између 2003. и 2008. године. Предлогом закона о статистици, Републичком заводу за статистику су додељена овлашћења и право да прати кретање сиромаштва у Србији, како би се идентификовале најосетљивије групе становништва и главни фактори ризика сиромаштва. Побољшан је приступ подацима, сирови подаци Анкете о животном стандарду су доступни јавности, а сама реализација истраживања допринела је побољшању везе између званичне статистике и корисника података.

Студија о животном стандарду пружа обиље података, али сам извештај не приказује све димензије и карактеристике сиромаштва у Србији.

У оквиру пројекта: Анализа карактеристика сиромаштва у Србији, реализовано је 13 истраживачких пројеката и обухваћене су следеће теме:

- Ефекти реализованих обука за одрасле у сарадњи Центра за континуирано образовање одраслих, Центра за транзицију запослених РТБ Бор и Националне службе за запошљавање у Бору;
- Репродукција социјалне неједнакости кроз образовне транзиције;
- Сиромаштво међу пензионерима и старима (65+) без пензија;
- Интеграција расељених лица;
- Самохрано родитељство и сиромаштво;
- Социјална искљученост као феномен вишеструке депривације
- Акционо истраживање потреба младих у сеоским срединама;
- Високо образовање и механизми подршке (стипендије, студенстки домови) за рањиве групе и етничке мањине;
- Социо-економски и демографски корелати учешћа у средњешколском образовању;
- Процена социјалне и здравствене сигурности жена (65+) у сеоским срединама:
Општине Ниш и Крагујевац;
- Деца са сметњама у развоју – од пасивних прималаца/тельки услуга до активних учесника/ца у животу заједнице;
- Ефикасност и правичност система студенстког стандарда;
- Шта проузрокује сиромаштво, а шта га умањује – Динамика потрошње у Србији.

Овај зборник обухвата девет реализованих истраживања, а сва истраживања биће објављена на интернет страници Мреже истраживача социјалних прилика, www.mrezaisp.org

Садржај

Увод.....	3
1. Социјална искљученост као феномен вишеструке депривације.....	5
2. Репродукција социјалних неједнакости кроз образовне транзиције.....	25
3. Социо-економски и демографски корелати учешћа у средњошколском образовању.....	45
4. Ефекти реализација обука за одрасле у сарадњи Центра за континуирано образовање одраслих, Центра за транзицију запослених РТБ Бор и Националне службе за запошљавање у Бору.....	67
5. Ефикасност и правичност система студентског стандарда.....	99
6. Сиромаштво међу пензионерима и старим лицима са 65 и више година.....	115
7. Услови социјалне и здравствне сигурности старијих жена у сеоским срединама централне Србије (општина Крагујевац) и јужне Србије (Нишки округ).....	141
8. Анализа сиромаштва - интеграција избеглих лица.....	183
9. Преглед социо-економских карактеристика домаћинстава чији је носилац самохрани родитељ.....	205

СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ КАО ФЕНОМЕН ВИШЕСТРУКЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ

Хана Давид Баронијан

Апстракт

У овом раду желели смо да прикажемо један модел представљања вишеструке депривације. Анализа је била фокусирана на старосну популацију од 15 до 64 године, а истраживање које смо при томе користили је сте Анкета о животном стандарду. Резултати показују да је социјална ускраћеност као феномен вишеструке депривације знатно раширенија од финансијског сиромаштва – иако је веома мали број особа угрожен са више од два облика депривације, погођеноност бар неким обликом депривације јесте веома изражена. Овај модел представљања вишеструке депривације може се користити за поређење опште популације и неких вулнерабилних субпопулација – ми смо у раду приказали поређење вишеструке депривације између опште популације 15-64 у 2007. години и субпопулације особа са инвалидитетом. Такође смо покушали да пратимо и динамичност процеса социјалне исklучености поређењем података добијеним на општој популацији 15-64 у 2002. и 2007. Рад укључује и детаљан опис избора и неопходне модификације индикатора као важан саставни део ове анализе.

Кључне речи: социјална исklученост, сиромаштво, социјална ускраћеност, димензија, финансијско сиромаштво, образовање, запосленост, здравље, егзистенцијалне потребе, индикатор, АЖС.

Увод

● Шта је социјална искљученост?

Социјална искљученост је феномен који постаје све актуелнији како у земљама Европске уније тако и у земљама транзиције. Проблематику сиромаштва полако замењује проблем социјалне искључености или схватање сиромаштва у ширем смислу. Све је јасније да се сиромаштво не може посматрати само кроз једну димензију, као недостатак финансијских средстава, већ да оно у стварности представља комплексну мешавину различитих врста депривације, од недостатка најосновнијих средстава за храну до дискриминације и непоштовања људског достојанства.

● Зашто је и како настала?

Европска унија усвојила је концепт Социјалне укључености крајем 90-тих, као начин борбе против сиромаштва и социјалних проблема са којима су се сусретале државе чланице. На Лисабонском самиту 2000. године Европски савет дефинисао је основне стратешке правце развоја ЕУ до 2010. године где су земље чланице ЕУ потврдиле своју посвећеност “одлучном деловању у правцу искорењивања сиромаштва до 2010. године”. Ту су дефинисани заједнички циљеви борбе против социјалне искључености описани у Националним плановима акције (НПА) против сиромаштва и друштвене искључености. Убрзо након тога и друге земље и организације усвајају концепт социјалне укључености и искључености.

● Како се дефинише?

Будући да је у питању веома комплексан феномен, постоје различите дефиниције социјалне искључености. Заједнички извештај Европске комисије о друштвеној укључености, 2004¹ дефинише друштвену искљученост на следећи начин:

Друштвена искљученост је процес у којем су одређене групе становништва гурнуте на маргину друштва и немогућност њиховог потпуног учешћа у друштву је последица сиромаштва, неадекватног образовања или других знања, или је резултат дискриминације. Ово их спречава да себи обезбеде посао, приходе или образовање, као и да буду део мрежа и активности у друштву и заједници. Њихов приступ власти и телима које доносе одлуке је ограничен, због чега се осећају немоћним да врше контролу над одлукама које утичу на њихов свакодневни живот.

Постоје и друге дефиниције других организација. Влада Велике Британије, на пример, дефинише да се “социјална искљученост дешава када људи или места пате од различитих проблема као што су незапосленост, дискриминација, недостатак вештина, ниска примања, лоши услови становљања, висока стопа криминала, лоше здравље или распадање породице. Када се ови проблеми уједине они стварају зачарани круг. Социјална искљученост може настати као резултат проблема са којима се особа сусреће у току живота. Али могу настати и рођењем. Долазак на свет у сиромаштву или код родитеља ниског образовања има главни утицај на будуће могућности у животу.”

● Однос сиромаштва и социјалне искључености

Одлике концепта социјалне искључености у односу на сиромаштво биле би следеће:

- Социјална искљученост је шири појам од традиционалног концепта сиромаштва - финансијско сиромаштво је само једна од компоненти социјалне искључености; неучествовање у активностима друштва је важно колико и само сиромаштво
- Социјална искљученост говори о процесу који води искључености из различитих активности друштва
- Социјална искљученост представља мулти-димензионални феномен
- Димензије социјалне искључености и проблеми

Међутим, не постоје јасна и утврђена мерила социјалне искључености. О овом термину се још воде дебате и упркос широкој употреби у европским истраживањима, расправама и политици, његова дефиниција и

¹Joint Report on Social Inclusion 2004, Social Security and Social Integration, страна 10.

коришћење значајно варирају од особе до особе и константно се развијају кроз време. Социјална искљученост као комплексан феномен тешко је мерљива. Постоји проблем дефинисања димензија које улазе у њен састав, проблем дефинисања индикатора који на најбољи начин мере те димензије, као и проблем дефинисања односа међу димензијама који се може сматрати социјалном искљученошћу.

У оквиру европског процеса социјалне укључености, праћење социјалне укључености остварује се преко четири основне димензије: финансијског сиромаштва, запошљавања, здравља и образовања, иако постоји потреба да се додатно укључи и димензија становања, као и димензија социјалне партиципације.² За праћење социјалне искључености Европска комисија је у Лаекену, предграђу Брисела у децембру 2001. усвојила скуп основних 18 индикатора названих Лаекен индикатори (*Laeken Indicators*). Међутим, када се посматрају ови индикатори примећује се да је, и поред дефинисања 4 основне димензије социјалне искључености, веза између сиромаштва и социјалне искључености веома снажна. Највећи број Лаекен индикатора односи се управо на финансијску димензију сиромаштва. Због тога је земљама чланицама остављено да израде и своје националне индикаторе који ће омогућити праћење социјалне искључености у национално специфичном контексту, а такође и боље покривање осталих димензија социјалне депривације.

У Србији је такође социјална искљученост у фокусу интересовања, као и у ЕУ. У склопу припреме Србије за укључење у ЕУ Србија је у обавези да узме учешће у Процесу социјалне укључености (*Social Inclusion Process*) која подразумева развој и усавршавање институционалног оквира и методологије за праћење стања социјалне укључености појединача и друштвених група. Како би се ово постигло направљен је извештај *Истраживање друштвене укључености у Србији* чији су основни циљеви били разматрање могућности праћења основних Лаекен показатеља у Србији, као и предлагanje национално специфичних показатеља који ће обезбедити прецизније увиде у стање друштвене укључености/искључености у особеном контексту. У овом извештају предложено је да се основне Лаекен димензије допуне са две нове: задовољавање основних егзистенцијалних потреба и социјална партиципација, а такође су и Лаекен индикатори проширени додатним индикаторима који треба да омогуће праћење националних специфичности у датим димензијама.

Могућност приказивања сумарног ефекта социјалне депривације као мултидимензијоналног феномена

Приказивање сумарног ефекта индикатора социјалне депривације. Као што је већ било речи у овој анализи се ослањамо на димензије и индикаторе социјалне искључености који су већ дефинисани од стране Европске уније (Лаекен индикатори) или предложени као национални индикатори (представљени у *Извештају социјалне искључености у Србији*).

Међутим, проблем не мање битан јесте да ли се осим мерења депривације на појединачним димензијама са појединачним индикаторима може установити и њихов међусобни утицај, тј. можемо ли на неки начин приказати сумарне ефekte појединачних индикатора. Постоје два приступа овом проблему: први приступ комбинује вредности индикатора у један индекс, док се други приступ базира на посматрању различитих димензија депривације на индивидуалном нивоу након чега се затим посматра укупно деловање вишеструке депривације на целој посматраној популацији. Најпознатији пример првог приступа јесте *HDI* или *Human Development Index*, који се односи на вредности три индикатора развоја: бруто домаћи производ (*GDP*), очекивана дужина живота и похађање школе. Проблем са овако дефинисаним индексом јесте што његове апсолутне вредности постају веома нејасне, па чак и релативне вредности (на пример при рангирању различитих земаља на овом индексу) будући да неке популације могу бити веома развијене у погледу једног индикатора, а неразвијене по питању другог или трећег (на пример многе земље југоисточне Европе имају висок ниво образовања и животног века, а веома мали *GDP*).

Други приступ омогућава да вишеструку депривацију посматрамо на индивидуалном нивоу. Другачије речено, да на нивоу појединача утврдимо међусобни утицај депривације на различитим димензијама, тј. да ли су особе које доживљавају нпр. ускраћеност у области образовања истовремено и финансијски сиромашне.

---

² Детаљније погледати у *Извештају социјалне искључености у Србији*, 2008.

Модел приказивања сумарног ефекта социјалне депривације - димензије и индикатори социјалне депривације

Ми се у овом раду опредељујемо за други приступ. Сматрамо да, са једне стране, овај метод пружа одређену могућност утврђивања степена погођености социјалном искљученошћу (наравно ово само донекле, будући да се не може у апсолутном смислу поредити депривација на различитим димензијама), а са друге омогућава да се одреди међусобан однос различитих димензија. Међутим, како би основни услов ове методе био испуњен – да се подаци посматрају на индивидуалном нивоу, постоје два основна методолошка принципа који морају бити задовољени како би ова метода могла да се користи:

1. подаци за све изабране индикаторе који мере посматране димензије депривације треба да буду доступни у оквиру истог истраживања.
2. сви посматрани индикатори морају се посматрати на истој изабраној популацији (нпр. не може се један индикатор односити на неактивне, а други на незапослене итд.).

У складу са ова два основна принципа извршићемо избор и модификације Лаекен и национално специфичних индикатора које ћемо користити у анализи.

Како бисмо испунили први услов (подаци за све индикаторе морају да постоје у оквиру истог истраживања) потребно је да се определимо за истраживање које ће нам то омогућити. У Европској унији за потребе мерења социјалне искључености користи се *SILC (Statistics on Income and Living Conditions)*, истраживање стандардизовано за све чланице ЕУ. Међутим, *SILC* истраживање се још увек не спроводи у Србији. Постоји неколико великих националних истраживања у Србији која, по својим циљевима, покривају различите сфере живота. Анкета о радној снази, *APC (Labor Force Survey, LFS)* покрива радни статус грађана, Анкета о потрошњи домаћинства, *АДП (Household Budget Survey, HBS)* прикупља детаљне информације о условима становиња и потрошњи и приходима домаћинства, Истраживање о здрављу покрива здравствени статус грађана и услове становиња, *Multiple Indicator Cluster Survey (MICS)* покрива у највећој мери услове живота, здравствени статус и образовање деце и жена, али садржи и питања која се односе на целокупну популацију. Међутим, од великих националних истраживања која се до сада примењују у Србији највише различитих димензија животног стандарда покрива Анкета о животном стандарду, *АЖС (Living Standard Measurement Survey, LSMS)*.

Већина Лаекен и национално специфицних индикатора могу се добити из *АЖС-а*, међутим, као што смо већ рекли, за потребе анализе коју намеравамо да урадимо није довољно само да постоји могућност израчунавања ових индикатора. Они се морају односити на исту популацију и мора постојати могућност да се њихове вредности израчунају на индивидуалном нивоу. Због последњег условия неке индикаторе ћемо одмах искључити (као нпр. *Gini* коефицијент чије вредности се не могу добити на индивидуалном нивоу), а друге модификовати (нпр. Субјективну оцену здравственог стања нећемо посматрати као однос првог и последњег квантила по приходима већ као појединачну вредност сваког појединца).

Да би био испуњен и други услов, као релевантну популацију узимамо популацију радно способних од 15 до 64 године старости будући да је највећи број предложених индикатора релевантан за ову популацију. Као да су у питању деца до 15 година, као и стари преко 65 година није лако одредити релевантне индикаторе (нпр. за децу и старе индикатори димензије запослености нису релевантни, такође у области образовања сваки дечији узраст је специфичан и захтева специфичан индикатор у овој области, док се за популацију стarih поставља питање релевантности димензије образовања будући да ова популација не учествује на тржишту рада па им самим тим и образовно постигнуће није неопходно како би обезбедили боље животне услове. Такође, на пример, када је у питању димензија здравља код старијих лица поставља се питање да ли је лоша субјективна оцена здравственог статуса одраз депривације или одраз објективних одлика ове субпопулације...).

Циљеви истраживања

Циљ овог истраживања јесте утврђивање вишеструке депривације на индивидуалном нивоу тј. утврђивања међусобног утицаја депривације на различитим димензијама.

Специфични циљеви истраживања били су:

1. Открити раширеност депривације на 5 одабраних димензија у популацији у Србији и њихово међусобно преклапање: колики проценат људи у Србији је погођен социјалном ускраћеношћу по једној, две, три, четири или свих пет одабраних димензија.
2. Тренд кретања вишеструке депривације 2002/2007.
3. Открити раширеност депривације по 5 одабраних димензија у једној изабраној вулнерабилној популацији: популацији особа са инвалидитетом (ОСИ) и поређење добијених резултата са општом популацијом.
4. Испитати основне социо-економске факторе који су у вези са вишеструком депривацијом.

Опис методологије

Анализу ћемо извршити на 3 циљне групе како би имали могућност поређења добијених резултата:

1. група: општа популација, од 15 до 64 године, истраживање АЖС 2007.
2. група: особе са инвалидитетом, од 15 до 64 године, истраживање АЖС 2007.
3. група: општа популација, од 15 до 64 године, истраживање АЖС 2002.

Димензије које ће бити посматране су:

1. Финансијска депривација
2. Депривација у области запошљавања
3. Здравствена депривација
4. Образовна депривација
5. Материјална депривација/ускраћеност егзистенцијалних потреба

Индикатори које ћемо посматрати, као што је већ наведено, представљају модификоване верзије Лајкен индикатора ЕУ или националних индикатора предложених у *Извештају социјалне искуључености у Србији*. Следеће модификације индикатора биће нужне како би их користили у изабраном моделу:

- Свођење на индикаторе чији су основни скуп лица, а не домаћинства.
- Свођење на индикаторе са истим основним одабраним скупом лица (укупна популација лица од 15 до 64 године). Нпр. уместо индикатора *Стопа дугорочне незапослености* (који се односи на активну популацију 15-64) рачунаћемо учешће дугорочно незапослених у укупној популацији 15-64.
- Посматрање само једне вредност за сваки индикатор (нпр. субјективну оцену здравственог статуса не-ћемо посматрати у најсиромашнијем и најбогатијем квантилу већ у укупној популацији коју будемо одредили).
- Уношење измена специфичних за одређене индикаторе (нпр. измене које се односе на стопу ризика од сиромаштва, наведене касније).

Одабир индикатора социјалне искуључености које ћемо узети у разматрање за коришћење у овој анализи, њихове операционалне дефиниције и модификације операционалних дефиниција како би могли да се користе у моделу, дати су у даљем тексту. Вредности модификованих индикатора за радно способну популацију 15-64 у 2007, и у 2002, као и за особе са инвалидитетом старе од 15 до 64 године дати су у анексу и Табели 1:³

1. Индикатори финансијске депривације:

- **Стопа ризика од сиромаштва** представља 1. Лајкен индикатор. Дефинише се као учешће лица чији је доходак по потрошачкој јединици мањи од 60% медијане националног дохотка по потрошачкој јединици. Ми ћемо користити овај индикатор са извесним модификацијама: уместо прихода по-

³ Детаљније операционалне дефиниције сваког индикатора погледати у *Извештају социјалне искуључености у Србији*.

сматраћемо потрошњу будући да АЖС прати потрошњу, а не приходе, као меру животног стандарда. Уместо „60% медијане националног дохотка по потрошачкој јединици“ што представља у међународној терминологији релативну линију сиромаштва користићемо апсолутну линију сиромаштва, тј. износ који је потребан да се задовоље основне животне потребе. Та линија је у 2007. години из АЖС-а израчуната на 8.883 динара и сва лица која живе у домаћинствима чија је потрошња по потрошачкој јединици мања од овог износа спадају у особе које доживљавају финансијску депривацију или тзв. особе „испод линије сиромаштва“.

2. Индикатори депривације у области запослености:

- **Особе које живе у домаћинствима без иједног запосленог члана** представља 7. Лаекен индикатор. Израчунава се као пропорција броја особа старости 0-65 година која живе у оваквим домаћинствима у односу на укупну величину те старосне групације која живи у релевантним домаћинствима⁴.
- **Стопа дугорочне незапослености** представља 6. Лаекен индикатор. Пропорција лица незапослених 12 месеци и више у активној популацији старости 15-64 године.
- **Стопа веома дуге незапослености** представља 17. Лаекен индикатор. Пропорција особа незапослених најмање 24 месеца у активном становништву (15-64 године старости).
- **Учешиће незапослених који су одустали од тражења посла** је национални индикатор предложен у Извештају социјалне искуључености у Србији: Представља пропорцију особа у статусу издржаваних лица која су одустала од тражења посла и прешла у неактивни статус.

Модификације у вези са претходним индикаторима односе се на денумератор, или именилац пропорције. Наиме, сва четири индикатора посматраћемо на општој популацији од 15 до 64 године. Дакле не на популацији од 0 до 65 година као у првобитној дефиницији 7. Лаекен индикатора и не само на активној/односно неактивној популацији како су дефинисана остала 3 индикатора.

3. Здравствена депривација:

- **Субјективни здравствени статус по нивоима прихода** представља 10. Лаекен индикатор. Израчунава се као пропорција популације старости 16 година и више у најнижем и највишем квантитetu дистрибуције прихода која оцењује своје здравствено стање као лоше или веома лоше. Будући да су нам потребне вредности сваког индикатора на индивидуалном нивоу, модификација овог индикатора састоји се у посматрању његове вредности код сваког појединца, а не у упоређивању вредности у 1. и 5. квантитту.
- **Стопа непокрivenости здравственим осигурањем** представља предложени национални индикатор. Израчунава се као проценат лица без здравственог осигурања у односу на укупну популацију.
- **Немогућност приступа здравственој нези** (посета доктору и зубару) због финансијских разлога је проценат особа које су навеле да су у претходној години најмање X пута одустале од посете лекару, зубару, од дијагностичког или терапијског третмана због недостатка новца. Такође представља предложени национални индикатор. Међутим, овај индикатор показује изразито низак ниво депривације (видети Табелу 1. и Анекс) и из тог разлога ћемо га користити са извесном модификацијом: сматраћемо за депривацију и ако се као разлог зашто нису користили здравствене услуге на води и удаљеност институције.⁵

⁴ Под релевантним домаћинствима подразумевају се сва домаћинства изузев домаћинстава у којима су све особе млађе од 18 година, у којима су све особе у узрасту 18-24 године и на активном школовању или неактивне, или у којима су све особе старије од 65 (60) година и не раде.

⁵ Такође, дати индикатор трпи још једну промену: наиме, у АЖС питања, посете здравственим институцијама се односе на различит референтни период: за болнице, било државне или приватне, референтни период јесте годину дана, али за ванболничке услуге и услуге стоматолога референтни период је месец дана. Могуће да је то један од разлога добијања изразито ниског броја лица која су ускраћена по овом индикатору.

4. Образована депривација:

- **Пропорција становништва радног узраста које има ниско образовно постигнуће** (ниво 2 или мање према Међународној стандардној класификацији образовања из 1997 – ISCED-97). У Србији овај ниво одговара нивоу III степена стручне спреме и ниже. Представља 18. Лакен индикатор. По овом индикатору је изузетно велики проценат људи депривисан (скоро половина или 44% популације 15-64 године - видети Табелу 1. и Анекс).

5. Ускраћеност егзистенцијалних потреба (Материјална депривација):

- **Подстандардна инфраструктурна опремљеност.** Израчунава се пропорцијом домаћинства чији стан нема електричну енергију, текућу воду, WC, прикључак на јавну канализацију, купатило (сви који су на сумарној скали испод просечног скора). Укључен је у УН Хабитатову агенду индикатора (у тој варијанти укључено је и питање о прикључку на систем јавног водоснабдевања), припада елементарним показатељима процене минималног квалитета становања.
- **Пренасељеност** је индикатор, такође, укључен у УН Хабитатову агенду индикатора. Рачуна се као пропорција домаћинства која имају мање од 8 или $10m^2$ по члану домаћинства и више од две особе по соби.
- **Низак квалитет становања и проблеми одржавања стана.** Укључен је у не-монетарне индикаторе ЕУ SILC од 2004. Израчунава се као пропорција домаћинства чији стан има три или више од следећих проблема: нема довољно простора за све чланове домаћинства, стан је влажан, кров прокишињава, зидови/подови су пропали, дрвенарија (врата, прозори) је истрошена, стан нема до врло дневног светла, стан је без грејања током зиме због недостатка новца.⁶
- **Подстандардна опремљеност домаћинства апаратима.** Препоручен је као стандардни индикатор за ЕУ SILC. Може се добити на више начина: као пропорција домаћинства која имају исподпросечан скор на сумарној скали апарате или као пропорција домаћинства која имају исподпросечну вредност апарате којима је опремљено домаћинство (мерени преко броја и старости уређаја). Ми смо се определили за прву варијанту.

6. Димензија социјалне партиципације – будући да АЖС не прокрива ниједно питање које би се могло употребити као индикатор ове димензије, депривацију социјалне партиципације нисмо укључили у модел.

---

⁶ Последња ставка не постоји у упитнику АЖС, тако да није урачуната у укупни скор, али будући да је више од 99% домаћинства у истраживању пријавило рачуне за грејање у току зиме можемо претпоставити да се укупан скор не би значајно променио укључивањем и овог питања.

Анализа главних резултата

Вредности модификованих индикатора социјалне ускраћености који се могу добити из АЖС на индивидуалном нивоу

У анексу су представљене модификоване вредности датих индикатора - изачунате на општој популацији 0+, односно радно способној популацији од 15 до 64 године. У Табели 1. су, такође, представљене вредности индикатора за наше три изабране популације.

Табела 1. Вредности индикатора за три изабране популације: општа популација 15-64, 2007, општа популација 15-64, 2002, популација особа са инвалидитетом 15-64, 2007.

Индикатор	2007. Општа популација 15-64	2007. ОСИ популација 15-64	2002. Општа популација 15-64
	%	%	%
Финансијска депривација			
Ризик од сиромаштва	5,3	5,0	12,6
Депривација у области запослености			
Дугорочна незапосленост	6,6	2,9	-
Веома дуга незапосленост	5,3	2,7	-
Обесхрабрена лица	1,5	0,7	-
Дугорочно незапослена и обесхрабрена лица	8,1	3,6	-
Особе 0-65 које живе у домаћинству без запослених	11,7	30,5	10,1
Здравствена депривација			
Субјективни здравствени статус	13,4	74,3	-
Непокрivenost здравственим осигурањем	6,7	3,8	-
Немогућност приступа здравственој нези због финансијских разлога	1,0	2,7	1,3
Немогућност приступа здравственој нези као облик депривације	1,1	2,7	1,4
Образовна депривација			
Ниско образовно постигнуће (тргодишиња средња школа и ниже)	44,0	60,9	52,7
Материјална депривација			
Подстандартна инфраструктурна опремљеност	9,2	13,3	44,4
Пренасељеност	11,9	9,0	18,3
Низак квалитет становања и проблеми одржавања стана	12,1	18,1	17,2
Подстандартна опремљеност домаћинства апаратима	49,0	61,0	78,6

Овде само желимо да скренемо пажњу да одређена субпопулација може бити изнадпросечно депривисана на некој димензији по једном, а исподпросечно по другом индикатору - то можемо видети на примеру особа са инвалидитетом и индикатора материјалне депривације. Ове особе су исподпросечно ускраћене на индикатору *Пренасељеност*, али изнадпросечно на индикаторима *Подстандардна инфраструктурна опремљеност* и *Низак квалитет становања*. Ово треба имати у виду приликом избора индикатора и тумачења резултата.

Након што смо модификовали индикаторе које можемо употребити у анализи и након што смо израчунали њихове вредности за популацију од 15 до 64 године, потребно је да направимо избор индикатора који ће најбоље представљати сваку од димензија.⁷

Како бисмо могли да пратимо тренд изражености вишеструке депривације у протеклих 5 година јасно је да не можемо користити индикаторе који се не могу израчунати и из упитника из 2002. и из упитника у 2007. години. Из тог разлога не можемо користити индикатор *Учешће дугорочно незапослених и обесхрабрених лица*.⁸ Зато ћемо депривацију у области запослености мерити индикатором *Особе које живе у домаћинствима без иједног запосленог члана*.

Будући да у 2002. години није постојало ни питање о *Субјективној оцени здравственог статуса* нити питање о *Покривености здравственим осигурањем* не можемо користити ниједан од ова два индикатора, већ ћемо користити *Немогућност приступа здравственој нези као облику депривације*.

Покушали смо да нађемо и одговарајући индикатор за материјалну депривацију јер нам се чинило да би било веома корисно да се и ова димензија укључи у модел, иако она не представља једну од основних димензија социјалне искључености. Међутим, ова димензија је веома блиска финансијском сиромаштву, посебно индикатори *Низак квалитет становања* и *проблеми одржавања стана* и *Подстандардна опремљеност трајним добрима* јер зависе, ако не од тренутног онда од средњорочног финансијског стања. Индикатор који је по нашем мишљењу најмање повезан са финансијском депривацијом је *Подстандардна инфраструктурна опремљеност*. Међутим, разлике у вредности овог индикатора из АЖС-а 2002. и 2007. су толико велике да се не могу приписати променама за протеклих 5 година (посебно непокривеност канализацијом, једна од компоненти овог индикатора, у 2002. години износила је 38.5%, а у 2007. 7.8% домаћинстава).⁹ Опредељујемо се за *Пренасељеност* као индикатор материјалне депривације који је довољно удаљен од финансијског сиромаштва.

Из наведених разлога изабрали смо следеће модификоване индикаторе на 5 посматраних димензија (за радно способну популацију 15-64):

- **Финансијска депривација:** Стопа ризика од сиромаштва
- **Депривација у области запошљавања:** Особе које живе у домаћинствима без иједног запосленог члана
- **Здравствена депривација:** Немогућност приступа здравственој нези као облик депривације
- **Образовна депривација:** Ниско образовно постигнуће (III степен и ниже)
- **Материјална депривација:** Пренасељеност

⁷ Ми ћемо изабрати по један индикатор за сваку димензију због ограниченност података. Друга могућност јесте да се изабере неколико индикатора по димензији из којих би се затим правио композитни скор за дату димензију. Међутим, у том случају остало би питање интерпретације таквог композитног скора.

⁸ Дуготрајна незапосленост и обесхрабреност не могу да се израчунају из АЖС 2002. јер је тада модул о радној снази имао нешто другачију структуру питања због чега израчунавање два контингента радне снаге (nezапослени и некативни) не прате у потпуности ILO дефиницију (Дефиницију Међународне организације рада) и нису потпуно упоредиви са израчунавањем ових контингената из АЖС 2007, док је контингент запослених упоредив (питања су иста).

⁹ Детаљнијим прегледом упутства за питања у анкети видимо да се појам канализације у две анкете различито третира. У 2002. он означава само повезаност за централни систем, у 2007. обухвата и септичке јаме. Значи разлике у добијеним вредностима на овом питању произилазе из различите формулатије питања, а не из објективног побољшања стања.

Резултати анализе мултипле депривације

У Табели 2. и анексу дате су пропорције особа погођене са једном, две, три, четири или са свих пет облика депривације за све три посматране популације.

Можемо приметити да је веома мали број особа угрожен са више од два облика депривације. На пример, иако у 2007. години, гледано на општој популацији од 15 до 64 године, три од пет индикатора имају вредности веће од 10% (а индикатор образоване депривације чак 44%), комбинација 3 или 4 фактора се јавља код свега 3,0% људи. Са друге стране, погођеност бар неким обликом депривације је раширина – нешто више од половине популације, или тачније 55,5% јесте ускраћено по бар једној димензији.

Овде се нужно поставља питање колико и какве ускраћености је потребно да би се неко оквалификовао као искључен? Ми смо склони да искљученост теоријски посматрамо као континум, од потпуне укључености до потпуне искључености, са могућностима да неко буде социјално искључен из друштва у различитом степену (на једној, две, три или више димензија).

Пошто је релативно мали проценат особа ускраћен на више од 2 димензије, можемо рећи да је стање социјалне укључености доста добро. Осим тога, код ускраћености на две димензије доминира образовање, што је област којој се може директно приступити одговарајућим мерама подстицаја и релативно лако повећати укљученост (лакше него нпр. када је потребан општи привредни опоравак да би се повећала запосленост и смањила макар дугорочна незапосленост).

Из горње табеле такође можемо закључити да депривација мерена нашим индикаторима јесте нижа у 2007. него у 2002. години. Вредности већине индикатора су мање у 2007. него 5 година раније. Такође, док је у 2002. години 65% особа од 15 до 64 године ускраћено по бар једној димензији мерено одабраним индикаторима, у 2007. години је то случај са 56% особа овог узраста. И вишеструка депривација погађа мањи број људи – у 2002. години 24% пати од депривације на бар 2 димензије, док је то случај са 15% испитивана популације у 2007. Можемо закључити да се депривација на већини посматраних димензија, као и вишеструка депривација значајно смањила у року од 5 година, али у мањем степену него финансијско сиромаштво (ако се сетимо да се индекс сиромаштва смањио са 14,0% на 6,6% у општој популацији, а у нашој групи од 15 до 64 године са 12,6% на 5,3%).

Табела 2: Приказ вишеструке депривације за три испитиване популације: општа популација 15-64, 2007, општа популација 15-64, 2002. и особе са инвалидитетом, 15-64, 2007.

	Димензије депривације	Општа популација 15-64, 2007.	Особе са инвалидитетом, 15-64, 2007.	Општа популација 15-64, 2002.
		%	%	%
Ускраћени по свих ПЕТ димензија	Ф, З, Зд, О, М	0	0,1	0,1
Ускраћени по ЧЕТИРИ димензије	Било које 4	0,6	0,6	0,9
	Ф, З, Зд, О	0	0,1	0,2
	Ф, З, Зд, М	0	0,1	0,1
	Ф, З, О, М	0,4	0,5	0,7
	Ф, Зд, О, М	0,1	0,2	0,1
	З, Зд, О, М	0	0,1	0,1
Ускраћени по ТРИ димензије	Било које 3	3	4,7	5,8
	Ф, З, Зд	0	0,1	0,2
	Ф, З, О	0,9	1,8	2,1
	Ф, З, М	0,5	0,5	0,8
	Ф, Зд, О	0,2	0,5	0,4
	Ф, Зд, М	0,1	0,2	0,2
	Ф, О, М	1,7	0,9	3,6
	З, Зд, О	0,2	0,9	0,3
	З, Зд, М	0,1	0,1	0,1
	З, О, М	0,9	1,7	1
	Зд, О, М	0,2	0,2	0,3
Ускраћени по ДВЕ димензије	Било које 2	14,9	28,4	23,5
	Ф, З	1,1	2,1	2,6
	Ф, Зд	0,2	0,6	0,4
	Ф, О	4	3,8	9,8
	Ф, М	2,1	0,9	4,4
	З, Зд	0,3	1,2	0,4
	З, О	6,1	20,4	6,5
	З, М	1,2	2	1,3
	Зд, О	0,8	2,4	1,1
	Зд, М	0,2	0,2	0,3
	О, М	6,6	6,2	11,4
Ускраћени по ЈЕДНОЈ димензији	Било која	55,5	74,4	64,7
	Ф	5,3	5	12,6
	З	11,7	30,5	10,1
	Зд	1,1	2,7	1,4
	О	44	60,9	52,7
НИСУ ускраћени НИ у једној димензији		11,9	9	18,3
НИСУ ускраћени НИ у једној димензији		44,5	25,6	35,3

Ф=финансијска депривација, З=депривација у области запослености, Зд=здравствена депривација, О=образовна депривација, М=материјална депривација

Са друге стране вредности изабраних индикатора упућују на већу социјалну искљученост особа са инвалидитетом од 15 до 64 године од опште популације овог узраста. Овај налаз је управо занимљив стога што се такав закључак не би могао извести само на основу ризика од сиромаштва. Наиме, индекс сиромаштва ОСИ чак је и мањи (али не статистички значајно) од просека за општу популацију (5,0% према 5,3%). Међутим, када посматрамо и друге димензије социјалне ускраћености, не само да је већи проценат особа ове популације који су депривисани макар по једној од посматраних димензија (скоро 3/4 или 74% у односу на 56% у општој популацији), већ је обухватнија и погођеност тежим облицима депривације, тј. већи број особа пати од депривације на више димензија.¹⁰

У Табели 3. приказани су коефицијенти корелације између испитиваних индикатора. Иако између скоро свих индикатора постоји статистички значајна корелација, она је веома слаба. Нешто јача повезаност преко 0,10, али коју бисмо и даље окарактерисали као „слаба повезаност међу варијаблама” постоји између индикатора материјалне и финансијске депривације, односно између образовне и финансијске депривације. Овај налаз нам говори да индикатори заиста описују доста различите сфере живота појединца, тј. да не мере исту, па чак ни сличну појаву.

Табела 3. Коефицијенти корелације између индикатора димензија социјалне ускраћености, општа популација 15-64, 2007.

	Депривација у области запослености	Образовна депривација	Здравствена депривација	Материјална депривација
Финансијска депривација	0,07**	0,16**	0,09**	0,20**
Депривација у области запослености		0,02	0,03*	0,01
Образовна депривација			0,08**	0,06**
Здравствена депривација				0,02

Као коефицијент корелације употребљен је коефицијент контингенције.
* статистички значајно на нивоу 5%; **статистички значајно на нивоу 1%

Нажалост депривацију на свим пет, као ни на четири димензије не можемо истовремено графички приказати (будући да се цртежима могу приказати само представе тродимензионалног простора). Зато ћемо Веновим дијаграмима приказати, као пример, узајамну повезаност депривације на димензијама: запослености, образовања и финансијског сиромаштва и на тај начин и сликовно упоредити односе појединачних димензија између три испитиване популације.

Визуелна представа вишеструке депривације преко Венових дијаграма још јасније доћарава стање у изабраним популацијама. Можемо приметити да у све три популације, иако постоји преклапање између финансијског сиромаштва и депривације у области образовања и запослености, постоји и значајна пропорција оних који су ускраћени на потоње две димензије а нису финансијски сиромашни. Ово је посебно важно, будући да је значајан проценат становништва концентрисан одмах изнад линије сиромаштва и у 2002. и у 2007. години, тј. ако бисмо само мало померили вредност линије сиромаштва на горе, стопа сиромаштва се доста увећава, (тако на пример, ако повећамо вредност линије сиромаштва за 5%, индекс сиромаштва расте чак за 16%, тј. са 14% на 16,3%¹¹).

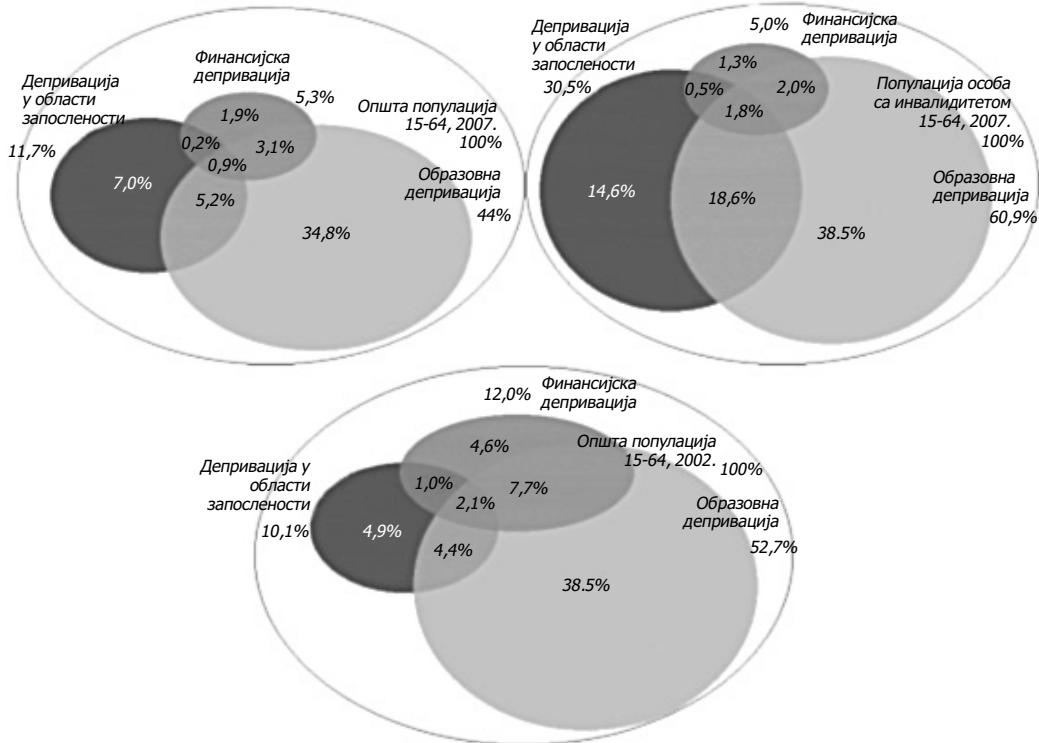
¹⁰ Овај налаз је још и чвршћи када се узме у обзир да је као индикатор материјалне депривације узета Пренасељеност, једини индикатор материјалне депривације на коме особе са инвалидитетом показују мању депривацију од опште популације (видети Табелу 1. и Анекс извештаја).

¹¹ Костић, Г., Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007, стр. 13.

Такође, лако уочавамо како су депривације у области запослености и образовања, мерене изабраним индикаторима, раширије у популацији особа са инвалидитетом, док је финансијска депривација, мерена индексом сиромаштва, мање изражена. У овој субпопулацији је и вишеструка депривација више изражена.

Када поредимо популацију 15-64 године у 2002. и 2007. години, видимо да разлике настале у протеклих 5 година нису тако велике иако су статистички значајне. И док се ускраћеност на две димензије смањује, на димензији запослености се повећава. Вишеструка депривација се такође смањује у протеклих 5 година.

Слика 1: Пропорција радно способне популације 15 до 64 године која је ускраћена на три димензије: у области запослености, образовања и финансијског сиромаштва

Међутим, осим анализе колико се различите димензије депривације преклапају (а наравно конкретни проценти које добијамо умногоме зависе од избора самих индикатора) важно је установити и због чега неки људи доживљавају вишеструку депривацију, тј. који су социо-економски фактори повезани са депривацијом на више димензија, као и који су фактори заслужни да особа не буде лишена ни по једној од изабраних димензија.

На ово питање покушаћемо да одговоримо регресионом анализом. Испис два регресиона модела дат је у Табели 3, а оцена предиктивне моћи ова два модела у Табели 4. Оба регресиона модела показују слабију предиктивну моћ, што не чуди с обзиром на следећа ограничења која смо имали:

1. посматрана популација представља радно способне од 15 до 64 године, док су две најугроженије узрасне категорије – стари и деца изостављени. Такође су изостављене неке посебно угрожене групе, које по правилу нису обухваћене оваквом врстом анкета - избеглице у избегличким центрима, бескућници...
2. варијабле образовање и радни статус нису могле бити укључене као независне варијабле, будући да представљају компоненте критеријума у обе регресионе анализе (представљају две димензије социјалне депривације).¹²

Табела 4: Бинарна логистичка регресија за вероватноћу да (1) особа не буде лишена ни по једној димензији, (2) особа буде лишена по најмање 2 димензије, Општа популација 15-64, 2007.

(1) Особа није ускраћена нити у једној димензији			(2) Особа је ускраћена у најмање две димензије				
Предиктори		Exp(B)	Валдов коефицијент	Предиктори	Exp(B)	Валдов коефицијент	
Пол (референтна Женско)		,964	,37	Пол (референтна Мушки)	1,041	,24	
Старост		,982	35,52**	Старост	1,023	30,72**	
Националност (референтна Остало)		1,844	45,58**	Националност (референтна Србин)	2,266	56,06**	
Брак (референта Удовац/Удовица)			43,50**	Брак (референта Живи у браку или ванб. заједници)		27,19**	
1	Живи у браку или ванб. заједници	2,365	25,11**	1	Живи сам/а	1,317	4,63*
2	Живи сам/а	1,593	5,82*	2	Разведен/Разведена	1,181	,69
3	Разведен/Разведена	1,809	7,39**	3	Удовац/Удовица	2,306	23,14**
Урбан (референтна Рурал)		1,922	106,84**	Урбан (референтна Урбан)	1,282	8,63**	
Регион (референтна Источна Србија)			50,20**	Регион (референтна Београд)		22,04**	
1	Београд	1,973	31,30**	1	Војводина	1,091	,46
2	Војводина	1,540	12,87**	2	Западна Србија	1,482	6,29*
3	Шумадија	1,090	,38	3	Шумадија	1,304	3,61
4	Западна Србија	1,276	3,70	4	Источна Србија	1,874	15,68**
5	Југоисточна Србија	1,358	5,44*	5	Југоисточна Србија	1,491	7,71**
Величина домаћинства		0,898	24,02**	Величина домаћинства	1,116	16,29**	
Количник зависности (Dependency ration)		0,993	,01	Количник зависности (Dependency ration)	1,419	17,70**	
Број случајева		11771		Број случајева	11771		

Валдов коефицијент представља вредност H^2 статистика.

* статистички значајно на нивоу 5%; **статистички значајно на нивоу 1%

¹² У оваквим случајевима обично се као предикторска, независна варијабла узима образовање родитеља, што, међутим, овде није могао да буде случај, будући да АЖС не скупља информације о свим родбинским везама у оквиру домаћинства, већ само релацију у односу на главу домаћинства, па стога за многе испитанике није било могуће утврдити ко су им родитељи у анкети. Такође информација о образовању родитеља није постојала за главе домаћинства.

Ипак, све демографске варијабле које су узете у модел, осим пола, показују значајну повезаност са обе критеријумске варијабле: *Не бити ускраћен ни по једној димензији и Бити ускраћен на најмање две димензије*. Тако можемо приметити да особе којима је умро супружник имају 2,3 пута већу шансу од особа у браку или ванбрачној заједници да буду вишеструко депривисане. Особе које живе у руралу имају 1,3 пута веће шансе од особа које живе у урбаним крајевима, док особе које живе у источној Србији имају 1,9 пута веће шансе да буду вишеструко депривисане од особа из Београда. Ризик од вишеструке депривације расте и са количником зависности (*Dependency ratio*), тј. са растом броја чланова преко 65 и испод 15 година у односу на број чланова од 15 до 64 године у домаћинству. Особе које по националности нису Срби имају 2,3 пута веће шансе од особа које су Срби да буду погођене вишеструком депривацијом.

Са друге стране особе које живе у брачној и ванбрачној заједници имају 2,4 пута веће шансе од особа којима је умро супружник да не буду погођене никаквим обликом депривације - особе које живе саме имају 1,6 пута веће шансе, а разведените 1,8 пута веће шансе. Особе из урбаних крајева такође имају 1,9 пута веће шансе да не буду погођене никаквим обликом депривације у односу на особе из руралних крајева. У погледу региона, особе из Београда имају 1,9 пута већу шансу да не буду погођени никаквим обликом депривације од особа које живе у источној Србији, док особе из Војводине имају 1,5 пута већу шансу. Такође, особе српске националности имају 1,8 пута веће шансе од особа других националности да не буду погођене никаквим обликом депривације.

Табела 5: Показатељ предиктивне моћи модела и његовог побољшања са увођењем нових предикторских варијабљи за две логистичке регресије: (1) Да особа не буде лишена ни по једној димензији, (2) Да особа буде лишена по најмање 2 димензије, Општа популација 15-64, 2007.

(1) Особа није ускраћена нити у једној димензији		(2) Особа је ускраћена у најмање две димензије	
Увођење предикторске варијабле	Најцелкерков R-квадрат	Увођење предикторске варијабле	Најцелкерков R-квадрат
Тип насеља	0,046	Националност	0,016
Националност	0,057	Брачно стање	0,029
Регион	0,071	Количник зависности	0,039
Брачно стање	0,079	Регион	0,050
Старост	0,084	Старост	0,057
Величина домаћинства	0,090	Величина домаћинства	0,063
		Тип насеља	0,066
Искључене варијабле		Искључене варијабле	
Пол		Пол	
Количник зависности			

Оно што још можемо запазити из Табеле 4. јесте следеће: када је упитању ускраћеност на бар једној димензији као најважнији предиктори појављују се тип насеља, националност и регион, док у случају постојања вишеструке депривације националност, брачно стање и количник зависности (*Dependency ratio*) ступају на прво место по важности. Пол се ни у једном моделу није показао као значајан фактор. Разлог за то може лежати и у чињеници да су 3 од 5 индикатора добијени на нивоу домаћинства (индикатори у области запослености, материјална и финансијска депривација), чиме се маскира право стање жена у односу на мушкарце. Са друге стране израженост важности националности за вишеструку депривацију нажалост не може се детаљније проучити (и открити које националне мањине су посебно угрожене) будући да је једина могућа подела на овом узорку била на припаднике српске националности и припаднике осталих народа због малог

броја припадника сваке појединачне националности у узорку. Налази говоре да би овом питању требало посветити већу пажњу у будућим истраживањима у којима би узорком био обухваћен довољан број припадника националних мањина.

Оквир 1. Линеарна регресиона анализа

Осим већ наведених бинарних логистичких регресија, као потврду добијених налаза урадили смо и линарну регресију. Као зависна варијабла узет је скор на вишеструкoj депривацији (са категоријама: није ускраћен ни по једној димензији, ускраћен на једној, на две, на три, на четири и на свих пет димензија). Међутим, како за ову варијаблу не можемо претпоставити нормалност дистрибуције, употребили смо њен логаритамски облик. Предикторске варијабле су исте као и у претходна два бинарна логистичка модела.

Налази добијени овим моделом у великој мери потврђују налазе добијене у претходна два модела. Националност се показује као најзначајнија од испитиваних варијабли, а затим количник зависности. Подложније социјалној ускраћености су особе несрпске националности као и особе које живе у домаћинствима са вишом количником зависности (домаћинства где је неповољнији однос старијих и деце у односу на одрасле од 15 до 64 године). Такође ризик од социјалне ускраћености расте са величином домаћинства у коме особа живи, као и са старошћу испитанника. Више су погођене особе из југоисточне и источне Србије, као и удовци/удовице.

Табела 6. Резултати линеарне регресионе анализе, Општа популација 15-64, 2007.

	Стандардизовани Бета коефицијент	т статистик	Промена <i>R</i> квадрата
Националност (Остале/ Српска националност)	-0.16	-7.60**	0,022
Количник зависности (Dependency ratio)	0.09	4.26**	0,037
Величина домаћинства	0.11	4.82**	0,043
Старост	0.07	3.09**	0,049
Регион (Југоисточна Србија/Остало)	0.07	3.45**	0,052
Регион (Источна Србија/Остало)	0.06	2.94**	0,056
Брачно стање (Удовац/Удовица/Остало)	0.05	2.36**	0,057

* статистички значајно на нивоу 5%; **статистички значајно на нивоу 1%

Закључак и препоруке

Закључак

- У овом раду желели смо да прикажемо један модел представљања вишеструке депривације. Анализа је била фокусирана на старосну популацију од 15 до 64 године, будући да су доступни индикатори били релевантнији за одрасле, а мање значајни за децу и стара лица.
- Социјална искљученост као феномен вишеструке депривације знатно је раширила од финансијског сиромаштва. Како налази показују многе особе које нису финансијски сиромашне, али доживљавају једноструку или вишеструку депривацију по другим димензијама.
- Можемо приметити да је веома мали број особа угрожен са више од два облика депривације. Са друге стране, погођеност бар неким обликом депривације је раширила. Овде се нужно поставља питање колико и какве ускраћености је потребно да би се неко оквалификовао као искључен? Ми смо склони да искљученост теоријски посматрамо као континум, од потпуне укључености до потпуне искључености, са могућностима да неко буде социјално искључен из друштва у различитом степену (на једној, две, три или више димензија). Пошто је релативно мали проценат особа ускраћен на више од 2 димензије, можемо рећи да је стање социјалне укључености доста добро. Код ускраћености на две димензије доминира образовање.
- Овај модел вишеструке депривације може се користити за поређење међу различитим популацијама, или за поређење опште популације и неких њених субпопулација за које претпостављамо да су под већим ризиком од социјалне искључености. Ми смо као пример узели општу популацију од 15 до 64 године и особе са инвалидитетом истог узраста. Налази показују да је изабрана субпопулација знатно више погођена вишеструком депривацијом иако нема разлика када се посматра само ризик од финансијског сиромаштва.
- Динамичност процеса социјалне искључености као вишедимензионалног феномена покушали смо да пратимо поређењем података АЖС истраживања у 2002. и 2007. години. Из добијених података можемо закључити да се вишеструка депривација на већини посматраних димензија значајно смањила у року од 5 година, али у мањем степену него финансијско сиромаштво.
- На крају желимо да нагласимо неке недостатке ове методе. Наиме, не могу се користити дефинисани међународни индикатори, већ су потребне извесне модификације како би се постојећи индикатори посматрали на индивидуалном нивоу. Затим, може се користити само по један индикатор (или композитни индекс) за сваку димензију чиме, наравно губимо на ширини сагледавања појаве. Због свега тога не чуди да се комплексна интеракција између социо-економских варијабли са једне стране и социјалне ускраћености са друге само донекле може објаснити преко модела регресионе анализе. У датим околностима модел омогућава да закључимо да веза између демографских варијабли и вишеструке депривације постоји – тако се брачно стање, тип насеља, националност, величина домаћинства и количник зависности (*dependency ratio*) јављају као значајни предиктори социјалне ускраћености.

Препоруке за будућа истраживања

- Димензија социјалне партиципације је препозната као једна од димензија социјалне искључености, међутим, истраживања која се баве животним стандардом и која прикупљају информације о осталим димензијама ускраћености немају индикаторе који би мерили ову појаву. Зато је потребно и ову димензију укључити у будућа истраживања. Ова препорука ће бити превазиђена увођењем SILC истраживања у Србију пошто ово истраживање покрива све димензије које су одређене дефиницијом социјалне искључености.
- Треба имати такође на уму да на основу ускраћености, било она вишеструка или не, није могуће говорити о искључености. Немогућност приступа одређеним услугама и даље нам само индиректно говори да ли је особа искључена из друштва. Такође о степену социјалне ускраћености можемо говорити само условно, јер не можемо бити сигурни да ли особа која је ускраћена на две димензије доживљава већу депривацију од особе која је ускраћена само на једној, на пример да ли је особа ускраћена на образовној и здравственој димензији, више депривисана од оне која доживљава само образовну депривацију. Такође није могуће поредити депривацију на различитим димензијама.

- Због услова да идентични индикатори морају постојати у популацијама које се пореде нисмо били у могућности да користимо неке индикаторе који, са једне стране представљају Лајкен индикаторе па су савремени тим и међународно упоредиви, а са друге стране на свеобухватнији начин описују дату димензију. Тако смо се морали одрећи коришћења *Дуготрајне незапослености*, *Субјективне оцене здравственог стања* и *Подстандардне инфраструктурне опремљености* иако сматрамо да су ови индикатори боли и свеобухватнији од изабраних, будући да они нису могли бити израчунати из АЖС истраживања у 2002. години. Даља истраживања могла би се фокусирати на наведене индикаторе.
- У анализама социјалне искључености потребно је обратити велику пажњу на одабир индикатора из следећих разлога:
  - При поређењу резултата из различитих истраживања (као што је на пример у овом раду било поређење резултата из АЖС 2002. и 2007. године) треба имати на уму проблем стандардизације мерења. Пре доношења закључка о промени или разлици између резултата два истраживања потребно је претходно проверити да разлика није изазвана мерењем различитих појава, а не стварним променама у једној појави. Овде смо имали пример да се појам канализације у две анкете различито третирао. У 2002. он означава само повезаност на централни систем, у 2007. обухвата и септичке јаме. Значи разлике у добијеним вредностима на овом питању произилазе из различите формулатије питања, а не из објективног побољшања стања.
  - Одређена субпопулација може испasti изнадпросечно депривисана на некој димензији по једном, а исподпросечно по другом индикатору, то смо видели на примеру особа са инвалидитетом и индикатора материјалне депривације. Ове особе су биле исподпросечно ускраћене на индикатору *Пренасељеност*, али изнадпросечно на индикаторима *Подстандардне инфраструктурне опремљености* и *Низак квалитет становља*.
- Чини нам се да је веома тешко, ако не и немогуће наћи универзалне индикаторе за целу популацију 0+. Индикатори су најчешће узрасно специфични, нарочито у сferи образовања где се за особе испод 15 година, посебно децу испод 5 година морају наћи индикатори карактеристични за овај узраст.¹³ Такође за популацију преко 65 година остаје питање релевантности индикатора димензије запослености.
- Налази овог истраживања, такође упућују на још неке опрезности које треба имати у виду. Наиме, како је показала регресиона анализа пол није значајна варијабла када је у питању вишеструка депривација. Разлог за то може лежати и у чињеници да су 3 од 5 индикатора добијени на нивоу домаћинства (индикатори у области запослености, материјална и финансијска депривација), чиме се маскира право стање жена у односу на мушкарце.
- Са друге стране националност се показала као важан предиктор за вишеструку депривацију. Међутим, будући да је једина могућа подела на овом узорку била на припаднике српске националности и припаднике осталих народа због малог броја припадника сваке појединачне националности у узорку, ова повезаност се не може детаљније проучити нити нам помоћи у откривању које националне мањине су посебно угрожене. Сматрамо да би овом питању требало посветити већу пажњу у будућим истраживањима у којима би узорком био обухваћен довољан број припадника националних мањина.
- Наравно, при оваквим анализама треба имати у виду да истраживањима на којима се она заснивају нису обухваћени најискљученији сегменти популације, такозване „невидљиве“ особе: бескућници, људи у заједничком смештају... другачије речено сви који не живе у домаћинствима која су предмет великих националних истраживања.

¹³ Чак ни Eurostat нема дефинисане индикаторе за социјалну ускраћеност код деце.

Литература

1. Alkire Sabina and James Foster, *Counting and Multidimensional Poverty Measurement*, OPHI Working paper No.7, 2007.
2. Baschieri, A., J. Falkingham, *Non-income dimensions of child poverty in CIS and CEE CIS and South Eastern Europe*, Research for UNICEF Innocenti Research Centre, Florence, непубликовано (2005).
3. European Commission, Eurostat, *Laeken' Indicators, Detailed Calculation Methodology*, DOC. E2/IPSE/2003.
4. Републички завод за статистику Србије, *Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007*, Београд, 2007.
5. Strategic Marketing, *Анкета о животном стандарду 2002-2003, Живот у Србији према резултатима истраживања*, Београд, 2007.
6. Влада Републике Србије, *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, 2003.
<http://www.prcp.sr.gov.yu/dokumenta.jcp>
7. Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, *Извештај социјалне искључености у Србији*, непубликовано (2008).
8. Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, аутор Кокотовић, М., *Анализа индикатора друштвене укључености у контексту Србије*, непубликовано (2007).

РЕПРОДУКЦИЈА СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ КРОЗ ОБРАЗОВНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Михајло Бабин
Наташа Пантић
Мартина Вукасовић

Уводна и теоријска разматрања

Циљ ове студије је утврђивање да ли и у којој мери постојећи образовни систем у Србији доприноси побољшању социо-економског положаја појединача или се кроз образовне транзиције репродукују социо-економске разлике. При томе, посебан нагласак ће бити стављен на утврђивање ефекта образовног система на смањење нивоа сиромаштва у Србији. Основна идеја је да се на основу доступних података истражи утицај социо-економског положаја на прелазак у наредни образовни циклус.

Имајући у виду резултате из 2003. (Стратегија за смањење сиромаштва, 2003) према којима само 2% сиромашних завршавају факултет и опредељење исказано у Стратегији за смањење сиромаштва да образовање представља један од најзначајнијих фактора смањења сиромаштва, неопходно је утврдити у којој мери постојећи систем образовања доприноси репродукцији или повећавању социјалних неједнакости. Постојеће стање према коме: „*Иако најбогатија домаћинства највише издвајају за образовање, ови трошкови су већи за најсиромашније, јер они издвајају само 1% поен средстава мање од најбогатијих, што је сигурно велики издатак у односу на њихова примања*“ (Клашња, С., АЖС, 2007, стр. 116), говори о тешкоћама са којима се сучевају сиромашна домаћинства при финансирању образовања своје деце.

Утицај социјалних неједнакости на обухват сиромашних у средњем и високом образовању је препознат и у студијама из 2005. (Извештај о имплементацији, 2005) и 2007. (II Извештај о имплементацији, 2007). Обухват сиромашних се прогресивно смањује са вишим нивоима образовања (Вукасовић, 2007): за око 20% при преласку из основног у средње образовање (са 98,4% посматране популације на 78% посматране популације) и за око 50% при преласку из средњег у високо образовање (са 78% посматране популације на 37,8% посматране популације).

Како би се разумели механизми репродукције, неопходно је размотрити које социо-економске карактеристике и на који начин узрокују репродукцију социјалних неједнакости.

Постављање теоријског оквира представља незаобилазну етапу за емпиријску анализу постојања репродукције социјалних неједнакости кроз образовне транзиције у Србији. Кључно питање на које су теоријски концепти дали опречне одговоре тиче се ефекта образовања на социо-економски положај појединца. Могуће је разликовати две основне групе мишљења:

- образовање представља фактор социјалне мобилности којим се омогућава побољшање социо-економског положаја појединца. Наведени ставови су у одређеној мери повезани са теоријом људског капитала и хипотезом сингализирања (Weiss, 1995: цитирано према Вукасовић, 2007). Такође, политике Влада могу бити засноване управо на уверењу да образовање позитивно утиче на смањење сиромаштва, привредни развој, социјалну кохезију и сл. (Влада Републике Србије, 2005).

- образовање представља фактор којим се социјалне неједнакости репродукују у друштву. Представници овог приступа истичу да социо-економски статус студента у великој мери утиче на успех у образовном процесу или одустајање од даљег образовања (HEFCE, 2005; Lucas, 2001; Marks, 2005; Power, 2000, Wong, 1998: цитирано према Вукасовић, 2007). Посебан значај се придаје заступљености и дејству социјалног и културног капитала на репродукцију социјалних неједнакости (Bourdieu, 1986).

Уколико се теоријски правци операционализују, могу се идентификовати три основне групе фактора којима образовни процес делује на социо-економски положај појединца:

1. материјални положај родитеља
2. културни капитал
3. структура образовног система

Иако материјални положај родитеља утиче на успех њихове деце у образовном процесу (Alexander, Ec-Kland, 1974, 1975; Jencks и др., 1972; Orr, 2003; Pong, Ju, 2000; цитирано према Marks, 2005), у оквиру других студија се истиче да материјални положај родитеља има мањи утицај од нивоа њиховог образовања (Fej-

gin, 1995; Ganzach, 2000: цитирано према Marks, 2005). Према концепту *LCP* (*life course perspective*; Muller, Karle, 1993: цитирано према Lucas, 2001), утицај социо-економског положаја родитеља на успех у образовном процесу њихове деце се смањује са вишим образовним транзицијама (смањује се са вишим узрастом деце, при преласку из средњег у високо образовање и др.).

Деца са вишим нивоом културног капитала имају веће шансе за успех у образовном процесу јер су методи које наставници користе у образовном процесу засновани на доминантном културном обрасцу у друштву. Студије спроведене у Немачкој, Холандији и Аустралији су доказале значајан утицај културног капитала на успех у школовању (Crook, 1997; de Graaf, 1986a, 1986b: цитирано према Marks, 2005).

Структура образовног система може имати значајан утицај на ефекте образовног процеса. Уколико је омогућена једнакост шанси, образовни систем може отклањати социјалне неједнакости, док са друге стране може представљати значајан фактор репродукције социјалних неједнакости у случају да образовни систем ствара формалне и суштинске препреке за ђаке и студенте слабијег социо-економског положаја. У зависности од потенцијалног узрока негативне структуре образовног система, Влада може предузети одговарајуће мере. Уколико основни узрок неједнакости представља материјални положај, степен неједнакости је могуће смањити развојем или унапређењем постојећег система трансфера угроженим групама становништва. Са друге стране, доминантан утицај културног капитала на неједнакост у образовном процесу је могуће смањити усмеравањем активних мера Владе ка структурним реформама: реформи образовног система и отклањању системских недостатака.

Ово нас доводи до анализе система уписа у средњу школу и на високо образовање. Иако правила уписа у средњу школу и на високо образовање имају формалан и претежно егалитаран карактер, на основу анализе садржаја правила полагања пријемних испита и уписа могуће је утврдити одређене елементе у којима социо-економски положај може утицати на доступност уписа наредног образовног циклуса. Правила полагања и начин генерисања бодова за упис у средњу школу и на високо образовање су дефинисани на различите начине, иако се у једном и у другом случају укупан број бодова стиче сабирањем успеха у две целине: успех у школи и успех у решавању задатака на пријемном испиту. Сврха установљања пријемних испита је постављање објективних критеријума које треба да испуне сви кандидати за упис у виши образовни циклус, чиме се може вршити корекција различитог начина додељивања оцена у различитим школама. Стога се са теоријског становишта, постојање пријемних испита може оправдати уколико уписна питања нису позната унапред.

Задаци за полагање пријемног испита у средњу школу су познати унапред. Самим тим смањује се, али не и отклања, потреба похађања приватних часова припремне наставе, што умањује додатне трошкове које ђаци и њихови родитељи могу имати (мада такав систем фаворизује репродукцију знања). Полагање пријемног испита за упис у средњу школу се организује на јединствен начин, на нивоу Републике Србије, чиме се без обзира на „популарност или престиж“ поједињих средњих школа обезбеђују једнаке могућности конкурсирања за упис у средњу школу. Дефинисано је да се успех у основној школи вреднује са максималних 60% укупног броја поена¹, док је при полагању пријемног испита могуће остварити максималних 40% укупног броја поена. Наведени однос вредновања успеха током школовања у основној школи и на пријемном испиту даје предност успеху током школовања у односу на полагање пријемног испита, који се полаже у току само два дана. Постојећи концепт полагања пријемног испита у просторијама основне школе може до принети смањењу неједнакости деце слабијег имовиног стања јер се постојећим концептом смањују трошкови путовања у образовне центре у којима се налази средња школа. Док се са једне стране, полагање пријемног испита у просторијама основне школе може оправдати због позитивних психолошких ефеката рада у познатом простору, са друге стране могућност постојања неправилности (због познавања наставника који контролишу поступак и прегледају тестове) током полагања пријемног испита и након завршетка пријемног испита су повећане. Џакле, посматрано са формалне стране, поступак полагања пријемног испита при упису у средњу школу не представља пресудан ограничавајући фактор наставку школовања деце слабијег имовинског стања.

¹ Укупан број поена је 100.

Поступак уписа средње школе је конципиран на другим основама у односу на упис факултета. Као што је истакнуто, при упису средње школе, успех у основној школи се вреднује са максималних 60%, а успех на пријемном испиту са максималних 40%; пријемни испити су јединствени, а задаци за полагање пријемног испита су познати унапред, мрежа средњих школа је распострањенија у односу на мрежу факултета, број буџетских места у високом образовању је ограничен, па су и укупни трошкови похађања средње школе ван места пребивалишта мањи у односу на трошкове студирања.

Кључна разлика при упису високог образовања се заснива на промењеном начину вредновања успеха у средњој школи и успеха на пријемном испиту. Оцене акумулиране у средњој школи вреднују се са максималних 40%, а резултат на пријемном испиту са максималних 60%. На већини факултета питања за пријемни испит нису позната унапред те су стога средњошколци принуђени да похађају часове припремне наставе, које организују факултети или да похађају часове које организују индивидуални наставници. Могуће је поставити питање ефекта постојећег система. Знање које се тестира у највише неколико дана се више вреднује него рад током четири године у средњој школи. Међутим, могуће је идентификовати и аргумент којим се потврђује постојеће решење из Закона о високом образовању - факултети желе да путем пријемних испита осигурају квалитет уписаних студената и да провере њихово знање, чиме се врши корекција у случају да су критеријуми у неким средњим школама били нижи у односу на остале.

Припреме за полагање пријемног испита се организују на појединим факултетима током целе школске године која претходи упису на факултет. Са становишта социјалног положаја средњошколца важно је напоменути да се часови припремне наставе плаћају. Трошкови превоза и припремне наставе могу бити изразито високи и тиме онемогућити ђаке чије је пребивалиште ван универзитетског центра или који су слабијег имовинског стања да похађају наставу. Самим тим, шанса за успех на пријемном испиту и студирање у категорији буџетских студената се смањују за средњошколце из нижих социјалних слојева, тј. у датим околностима се потенцијално смањује могућност студирања за ђаке који су у зони сиромаштва или су највише изложени ризику од пада испод линије сиромаштва.

За разлику од средњег образовања, које је бесплатно за све ученике, високо образовање је бесплатно за ограничен број студената који студирају у статусу буџетских студената². Стога се може закључити да, поред различитог начина вредновања успеха током претходног школовања и резултата на пријемном испиту и различитог концепта дефинисања питања, управо систем финансирања у великој мери представља ограничавајући фактор за упис на студије високог образовања. Постојећи систем стипендирања и кредитирања студената не обезбеђује у потребној мери заштиту студената лошег имовног стања, већ је материјални положај студената само допунски фактор уз примаран критеријум успеха на пријемном испиту и касније током студирања.

Репродукција социјалних неједнакости се најбоље може уочити у трансферним тачкама- при упису наредног образовног циклуса (Вукасовић, 2007). Почетни социо-економски положај може утицати на настанак квалитативних и квантитативних образовних неједнакости (успех при упису или ефикасност у образовном процесу, ниво владања стеченим исходима учења, квалитет и престик уписане установе, степен социјализације и учешћа у заједници итд.).

У Србији, репродукција социјалних неједнакости при образовној транзицији из основног у средње и из средњег у високо образовање може бити последица следећег негативног следа³:

1. ученик/студент због лошег материјалног стања не може да похађа припремну наставу
2. због лошег резултата на пријемном испиту, у односу на вршићаке који су похађали припремну наставу, не може да упише жељену средњу школу или факултет⁴
3. поједини средњошколци одустају од уписа на факултет јер не могу да плаћају школарину

² Буџетски студенти не плаћају школарину иако плаћају административне накнаде факултетима.

³ Свака од тачака следа је елиминаторна и уколико не постоји, след се не наставља. Дефинисани след представља веома негативан, али крајње реалан облик сценарија образовних транзиција.

⁴ Односно може да се стекне право уписа на факултету у статусу самофинансирајућег студента.

4. са друге стране, уколико средњошколац ипак упише факултет у статусу самофинансирајућег студента, дати статус га онемогућава да прима стипендију или кредит, да има обезбеђен смештај у студентском дому и да се храни у студентским мензама.

Дакле, системско решење којим се успех у средњој школи вреднује мање него успех на пријемном испиту и којим пријемни испити нису јединствени (у случају прописивања јединствених пријемних испита за сродне групе високошколских установа) или у случају непостојања пријемних испита у случају опште матуре, представља могући фактор који утиче на репродукцију социјалних неједнакости кроз образовне транзиције.

Наведена системска обележја представљају основу за даље истраживање у студији утицаја социо-економског положаја ђака и студената на доступност наредног образовног циклуса. Имајући то у виду, ова студија пре свега анализира транзицију из основног у средње образовање, затим следи анализа транзиције из средњег у високо образовање (обе са освртом на утицај социо-економског положаја на постигнуће ученика/студенте), док се последњи сегмент односи на анализу транзиције из образовања у свет рада.

Транзиција из основног у средње образовање

У недостатку систематског праћења социо-економских карактеристика ученика који се 'осипају' у току основног школовања или на преласку из основног у средње школовање, покушаћемо да те карактеристике утврдимо на основу оних података који постоје. То су пре свега информације прикупљене приликом учешћа наших ђака у међународним тестирањима као што су TIMSS⁵ и PISA⁶ студије у којима је Србија учествовала 2003. године, а које с обзиром на репрезентативност узорака могу дати индикације о социо-економским карактеристикама популације ученика одређеног узраста у основним и средњим школама у земљи.

У истраживању TIMSS 2003. у Србији су учествовали ученици и ученице VIII разреда основне школе (пред крај школске године), а док је PISA 2003. циљала на популацију од 15 година која је у време тестирања била уписана у разне типове средњошколског образовања. Поред тога, на основу имена и датума рођења за преко 90% ученика који су учествовали у тестирању PISA 2003. повезани су подаци о оценама у VI, VII и VIII разреду основне школе, полагању квалификационих испита за упис у средњу школу (који су претходне године полагали или могли да полажу), и броју бодова освојеним из математике и српског језика на квалификационим испитима. Податке није било могуће спојити тамо где није постојало довољна информација или се није могло са сигурношћу утврдити који подаци у бази свих ученика који су 2002. године завршили основну школу (спискови добијени од школа) одговарају подацима из PISA базе.

Циљ нам је, пре свега, да утврдимо да ли постоји системско осипање између основне и средње школе тј. заједничке социо-економске карактеристике ученика који не наставе школовање. Поред тога, желимо да испитамо однос ових карактеристика и ученичког постигнућа у основној школи, на квалификационим испитима при упису у средње школе и избор средње школе.

Репрезентативност и упоредивост узорака у тестирању TIMSS и PISA

Узорци тестирања TIMSS и PISA су пажљиво осмишљени како би омогућили репрезентативност ученичких постигнућа у земљи. Обе студије користе стратификовани вишеетапни узорак на два нивоа. Први ниво је узорак школа, а други селекција ученика унутар школе. Приликом теста TIMSS унутар школе је одабирано једно или више одељења VIII разреда. У оквиру PISA састављане су листе петнаестогодишњака на нивоу школе. У тако дефинисаним узорцима насумично су одабране школе, одељења (за TIMSS) и ученици (Foy & Joncas, 2004; OECD, 2005).

Вероватноћа избора није била иста за све школе него пропорционална величини школе. За меру величине узима се број ученика одговарајућег узраста. У обе студије од земаља се очекивало да покрију што већи

⁵ <http://timss.bc.edu>

⁶ www.pisa.oecd.org

проценат жељене популације (а најмање 95%) тј. да се искључења на нивоу школа или унутар школа сведу на минимум. Разлози за искључење школе су могли бити географска удаљеност школа, сувише мали број ученика у школи, атипична структура или програм школе или њихова искључива намена ученицима који спадају у категорије које су могле бити искључене унутар школе. Критеријуми за искључење унутар школе били су: интелектуални хендикеп ученика који према психотесту или мишљењу директора или другог стручног лица не би могли да прате инструкције теста, трајно физички хендикепирани студенти који не би могли приступавати тестирању на начин који предвиђа истраживање и ученици за које би језик теста представљао баријеру. Захтевано је да ученици не буду искључени због лошег постигнућа или дисциплинских проблема.

Табела 1. Стопа учешћа ученика из Србије у тестирањима TIMSS и PISA 2003. године

	Број школа које су учествовале	Стопа учешћа школа	Број ученика који су учествовали	Стопа учешћа ученика унутар школе	Искључено ученика
TIMSS	149	99.3%	4.296	96.3%	2
PISA	149	100%	4.405	91.4%	15

Заједничке социо-економске варијабле у тестирањима TIMSS и PISA и њихово повезивање са базом података о школском постигнућу ученика

С обзиром на велики степен сличности узорака у TIMSS и PISA тестирању и на репрезентативност ученика који су учествовали у овим истраживањима у односу на целокупну популацију ученика одговарајућег узраста у Србији, идентификовали смо оне социо-економске варијабле које су идентичне у оба истраживања и поредили заступљеност ученика различитих карактеристика у осмим разредима основне и нижим разредима средње школе. Варијабле које нам дају исте информације о социо-економском стању учесника TIMSS и PISA тестирања јесу: ниво образовања родитеља, поседовање радног стола и рачунара, и број књига у кући ученика.

Иако је управо прелаз између основног и средњег образовања предмет овог истраживања, повезивање базе PISA 2003. и базе података о ученицима добијеним од школа омогућило је додатне анализе релевантне за питање репродукције неједнакости. На пример, праћење утицаја социо-економских варијабли на постигнуће ученика у VI, VII и VIII разреду и пријемном испиту из математике и српског језика омогућило је утврђивање квалитативне репродукције тј. праћење разлика у школском постигнућу у дужем периоду до транзиције у средње школе. За све, осим за 389 ученика могуће је било утврдити школске оцене за сваки предмет из VI, VII и VIII разреда. За 762 ученика који су учествовали у тестирању PISA 2003. не постоје информације о постигнућу на квалификационим испитима за средње школе. Претпоставља се да ти ученици нису изашли на квалификациони испит тј. да су уписали трогодишње школе, а да су само они који су желели да упишу неки од четврогодишњих профил (општеобразовни или стручни) изашли на квалификациони испит. У анализама социо-економских карактеристика ученика смо посебно посматрали оне ученике за које немамо податке о оценама и квалификационим испитима како би утврдили да ли је та група систематски различита по неком социо-економском параметру. Фреквенције тј. заступљеност ученика различитих карактеристика по поменутим варијаблама у TIMSS и PISA тестирању и међу онима који нису полагали квалификациони испит представљене су у табелама 2 и 4.

Табела 2. Ниво образовања родитеља

%			
Степен образовања родитеља	TIMSS	PISA	Ученици/е који нису полагали пријемни за средње
Степен образовања мајке			
Завршено не више од основног (ISCED 1)	2,2	1,9	5,5
Завршено ниже средње (ISCED 2)	14,6	14,4	32,2
Завршено више средње или више, не универзитетско (ISCED 3, 4, 5Б)	70,0	71,0	59,4
Завршено универзитетско (ISCED 5А, 5Б)	13,1	12,7	2,8
Степен образовања оца			
Завршено не више од основног (ISCED 1)	2,0	1,3	3,4
Завршено ниже средње (ISCED 2)	10,7	10,0	22,9
Завршено више средње или више, не универзитетско (ISCED 3, 4, 5Б)	70,3	72,5	70,0
Завршено универзитетско (ISCED 5А, 5Б)	16,9	16,2	3,7
Највиши степен образовања родитеља			
Завршено не више од основног (ISCED 1)	1,2	0,4	1,6
Завршено ниже средње (ISCED 2)	8,2	6,8	18,8
Завршено више средње или више, не универзитетско (ISCED 3, 4, 5Б)	69,6	71,7	74,0
Завршено универзитетско (ISCED 5А, 5Б)	21,1	21,1	5,6

Ако посматрамо групу чији родитељи имају мање од вишег средњег образовања према међународној класификацији УНЕСКА (тј. *ISCED < 3*), а у којој вероватно има оних који нису завршили средњу школу и оних који су завршили трогодишње школе у нашем систему, видећemo да се проценат ових ђака не разликује много међу учесницима тестирања TIMSS и PISA, али је приметно већи међу оним ђацима који нису полагали квалификациони испит за упис у средње школе, посебно ако посматрамо проценат ђака чији су родитељи завршили ниже разреде средње школе (*ISCED 2*). Ово може бити назнака тога да велики број ђака чији родитељи нису завршили средњу школу или су завршили трогодишње школе и сами уписују трогодишње профиле.

Због разлика у класификацији нивоа од средњег до универзитетског образовања, како између тестирања TIMSS и PISA, тако и у односу на наш образовни систем, решили смо да посматрамо као једну групу оне ученике чији родитељи имају завршено више средње или више високо, али не универзитетско образовање. Проценат ових ученика је, такође, сличан међу учесницима у тестирању PISA него у тестирању TIMSS, и виши у односу на оне који нису полагали квалификациони испит. Заступљеност ђака чији родитељи имају завршено универзитетско образовање је приближно једнака у TIMSS и PISA тестирању, а знатно мања међу оним ђацима који нису полагали квалификациони испит и за које претпостављамо да су у трогодишњим средњим школама.

Тест пропорције различитих нивоа образовања родитеља међу средњошколцима који похађају гимназије, четврогодишње, и трогодишње средње стручне школе (H^2 квадрат тест) показао је да је тип школе значајно повезан са нивом образовања родитеља ($\chi^2(4,4038) = 427,6, p=.00, Cramer's V = 0.28$). Према критерију који дају Gravetter и Wallau (цитирано у Pallant, 2007, стр. 217-218) ова јачина повезаности типа школе и нивоа образовања родитеља је између умерене (.21) и високе (.35). Пропорција родитеља одређеног нивоа образовања међу ученицима који похађају гимназије, четврогодишње и трогодишње средње стручне школе дата је у табели 3.

Табела 3. Ниво образовања родитеља и врста средње школе

	% нивоа образовања родитеља		
	ISCED < 3	ISCED 3 - 5B	ISCED 5A, 5B
Гимназије	4,4	16,8	51,9
Четврогодишње средње школе	31,2	45,7	36,0
Трогодишње средње школе	64,4	37,5	12,1

Заступљеност родитеља који имају мање од вишег средњег образовања је највиша међу ученицима трогодишњих школа, никако међу ученицима четврогодишњих средњих стручних школа и најнижа међу ученицима гимназија; заступљеност родитеља који имају завршено више средње или више високо, али не универзитетско образовање је највиша међу ученицима четврогодишњих средњих стручних школа, а никако међу ученицима трогодишњих школа и гимназија; и заступљеност родитеља који имају завршено високо образовање је највиша међу ученицима гимназија, никако међу ученицима четврогодишњих средњих стручних школа, а најнижа међу ученицима трогодишњих школа.

Табела 4. Поседовање рачунара, радног стола, број књига

	TIMSS	PISA	Ученици/е који нису полагали пријемни
Поседује рачунар	43,6%	39,1%	18,9%
Поседује радни сто	89,2%	87,8%	78,5%
Број књига код куће	0 до 10	19,4%	19,4%
	11 до 25	36,9%	24,8%
	26 до 100	26,2%	33,2%
	101 до 200	8,8%	11,7%
	201 до 500	6,7%	5,3%
	преко 500		3,0%

Приметно је да је проценат ћака који код куће поседују рачунар и радни сто мањи у средњој него у основној школи, а разлика је још већа кад се пореди група која није полагала пријемни тј. они за које претпостављамо да су у трогодишњим средњим школама. Слично томе, ако за границу неког културног капитала породице узмемо број књига испод 100 (као што се обично узима нпр. у међународним анализама у тестирању TIMSS) видићемо да је кумулативни проценат ћака из породица које имају мање од 100 књига већи у VIII разреду основне школе (80,5%), нешто мањи међу ученицима I и II разреда средње школе (77,4%), а највећи

међу онима који нису полагали пријемни за средњу (86,8%). Иако на основу постојећих података не можемо прецизно утврдити социо-економске карактеристке ђака који се 'осипају' између основне и средње школе, имамо назнаке да је међу њима више оних из породица нижег социо-економског статуса, као и да постоји социјално раслојавање између ђака који уписују четврогодишње и трогодишње средње школе.

За питање транзиције између основног и средњег образовања интересантни су и одговори ученика који су учествовали у PISA тестирању 2003. на питање о разлогима за похађање одређене школе који су дати у табели 5.

Табела 5. Разлози за похађање средње школе

	PISA	Ученици/е који нису полагали пријемни
Ово је локална школа за ученике из околине	14,7%	20,6%
Познато је да је ова школа боља од других у околини	32,3%	19,8%
Ова школа нуди специфичне образовне програме	47,2%	38,5%
Ова школа има посебну верску филозофију	1,80%	2,5%
Претходно су чланови моје породице похађали ову школу	12,8%	15,5%
Други разлози	48,3%	48,3%

У односу на предмет ове студије значајна је разлика у заступљености ученика/ца који су изабрали 'локалну' и 'бољу' школу међу онима који нису полагали пријемни за средње и осталим ученицима. Ово ограничење избора школе би могло бити повезано са недостатком материјалних средстава за превоз до школе, али вероватно и са ограничењима условљеним лошијим постигнућем ученика у основној школи.

Однос социо-економских варијабли из тестирања PISA са постигнућем ученика у вишим разредима основне школе, на квалификационим испитима за пријем у средње школе и на PISA тесту

У уводном делу поменули смо да је у нашем систему за транзицију на наредни ниво образовања важан успех у школи и успех на квалификационом испиту. Имајући ово у виду за питање социјалне репродукције важно нам је да утврдимо однос социо-економског статуса ученика и њиховог постигнића на преласку из основно у средње образовање. С тим циљем прво смо израчунали корелације између неколико социо-економских варијабли из PISA 2003. базе и постигнућа ученика у VI, VII и VIII разреду основне школе, на пријемним испитима из српског језика и математике, као и на PISA тестовима из математике и читања. Мултиплера регресија анализа показала је предиктивну вредност социо-економских варијабли у односу на успех ученика (види табелу 6).

Табела 6. Коефицијенти корелације SE варијабли и ученичког постигнућа

	Коефицијент корелације (Spearman's rho)						
	просек 6	просек 7	просек 8	бод_мат.	бод_српски	PISA_мат.	PISA_читање
Највиши проф. статус родитеља	0,34	0,32	0,31	0,32	0,27	0,33	0,37
Број књига код куће	0,32	0,30	0,29	0,26	0,25	0,34	0,35
Највиши образ. статус родитеља	0,21	0,20	0,19	0,23	0,17	0,22	0,20
Процент објашњене варијансе	15%	13%	12%	11%	10%	16%	17%

Тенденција слабљења корелације између социо-економских варијабли и постигнућа од нихих ка вишим разредима указује на јачи утицај друштвеног статуса на успех ученика у низним разредима основне школе. Интересантно је такође да је корелација нешто јача са постигнућима на квалификационом тесту из математике него из српског језика, као и да је она јача са постигнућем на PISA тестовима. Ипак, у овој студији нећемо улазити у разлике између начина провере знања у нашем образовном систему и PISA тестовима. Оно што нас овде занима јесу разлике у ученичком постигнућу у односу на њихов социо-економски статус тј. друштвени и културни капитал породице из које долазе.

Да бисмо утврдили евентуалне системске разлике међу ученицима поредили смо их помоћу анализе варијансе по групама дефинисаним у односу на образовање родитеља (види испред) према поменутим постигнућима (успех у основној школи, пријемним испитима и PISA тестовима). Три групе ученика су:

1. они чији родитељи имају мање од завршеног четврогодишњег средњег образовања (*ISCED<3*),
2. они чији родитељи имају завршено четврогодишње средње или више неуниверзитетско образовање (*ISCED 3-5B*),
3. они чији родитељи имају завршено универзитетско образовање (*ISCED 5A, 5B*).

Приказ сваког од поменутих постигнућа у односу на образовање родитеља дат је у графицима 1, 2 и 3.

График 1. Просек у 7. разреду основне школе и образовање родитеља

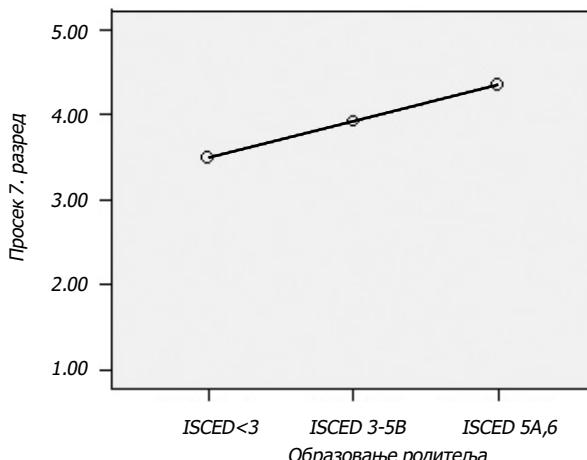

График 2. Успех на квалификационном испыту из математике и образование родителя

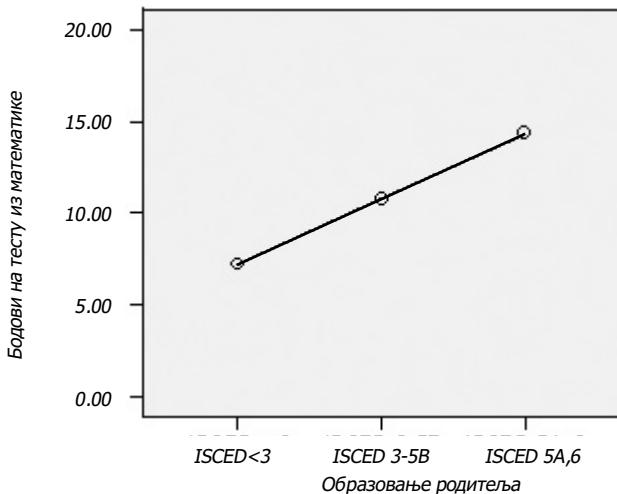
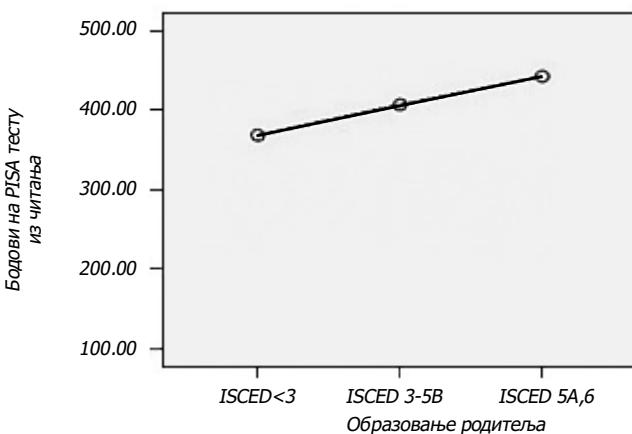

График 3. Успех на тесту из читања и образовање родитеља

Постигнуће ученика доследно расте што је виши ниво образовања родитеља било да се ради о школском успеху, квалификационом испиту или PISA тести. На пример, просек у VII разреду основне школе се креће од 3,5 ($SD=0,79$) код ученика чији родитељи имају мање од завршеног четврогодишњег средњег образовања, преко 3,92 ($SD=0,88$) код ученика чији родитељи имају завршено четврогодишње средње или више неуниверзитетско образовање, до 4,35 ($SD=0,81$). *Post-hoc* тестови (*Turkey HSD*) показали су да се све три групе међусобно статистички значајно разликују ($p<.01$) када се ученици пореде по просеку у VII разреду основне школе, као и по постигнућу на квалификационом испиту из математике ($M1=7,22, SD=6,04; M2=10,79, SD=6,32, M3=14,34, SD=5,46$) и PISA тести из читања ($M1=368,52 SD=70,04; M2=406,83, SD=70,92, M3=442,61, SD=74,66$).

Транзиција из средњег у високо образовање

Имајући у виду обухват (*GER - gross enrolment ratio*) средњег и високог образовања, као и чињенице да са-мо 60% одговарајуће генерације⁷ похађа четвротогодишње средње образовање (од чега 19% иде у гимназије а 41% у средње стручне школе), те да је обухват високим образовањем укупно 37,8% (универзитети 26,6% и високе школе струковних студија 11,2%)⁸, поставља се питање која је структура студентске популације у смислу социо-економских карактеристика, тј. индиректно: које су социо-економске карактеристике оних који не настављају школовање.

На основу података из ШВ20 образца⁹, могу се добити информације само о образовању родитеља студената, али не и о другим социо-економским карактеристикама, као што је то био случај са подацима из PISA 2003. или TIMSS 2003. тестирања. Истраживање Центра за образовне политичке ефикасности високог образовања, које је обухватило само студенте на државним универзитетима је, осим образовања родитеља, прикупљало податке и о перцепцији економског положаја и подршци коју студенти имају у ближој околини што се тиче студирања, али нису прикупљени подаци који би одговарали категоријама које су користили PISA или TIMSS (нпр. број књига у домаћинству). Стога ће анализа транзиције из средњег у високо образовање користити само образовање родитеља као индикатор социо-економског положаја.

Уколико посматрамо податке о образовању родитеља студената, може се видети да постоји практично обрнута расподела по нивоима образовања у односу на образовање популације у целини (табела 6).

Табела 6. Образовање родитеља студената у односу на образовање популације у целини.

	Попис 2002.	ШВ20 2000-2004. (РЗС, ЦОП)	Ефикасност 2008. (ЦОП)
	Популација 35-65 година старости ¹⁰	Родитељи студената	Родитељи универзитетских студената
Мажа			
Нема школе или непотпуна основна	15.9	1.3	1.3
Само основна	24.3	9	3.7
Средња	42.7	57.4	42.7
Више	6.1	14.6	21.8
Високо	8.8	17.4	30.4
Отац			
Нема школе или непотпуна основна	15.9	0.7	1.3
Само основна	24.3	5.8	1.8
Средња	42.7	49.9	39.1
Више	6.1	18.5	21
Високо	8.8	25.6	36.8

⁷ На основу података Републичког завода за статистику и Министарства просвете Републике Србије.

⁸ На основу истраживања Центра за образовне политичке.

⁹ Стандардизовани образац који сваки студент попуњава на почетку сваке академске године.

¹⁰ Процењено је да је ово узраст који могу имати родитељи студента.

У односу на популацију у целини, заступљеност студената чији родитељи имају више или високо образовање је веома велика и говори у прилог томе да је високо образовање превасходно доступно студентима из виших социо-економских слојева. Ово има везе како са материјалним условима живота (уопштено говорећи, чак и у земљама у транзицији, просечна зарада расте са нивоом образовања), али и са подршком за наставак школовања коју деца боље образованих родитеља уживају. Оно што се такође може закључити на основу табеле 6 јесте да постоје и битне разлике између укупне студентске популације и популације која похађа универзитет (трећа и четврта колона респективно), тј. да универзитетска студенатска популација долази из привилегованијих слојева него студенатска популација у целини, што у суштини указује на то да постоји раслојавање унутар високог образовања по основу социо-економског порекла¹¹. Овај ефекат се може видети и на основу анализа корелације између образовања родитеља и врсте високог образовања (универзитетско и неуниверзитетско), као и између образовања родитеља и статуса у смислу финансирања (табела 7, преузето из Вукасовић 2007). Подаци, који се односе само на бруцаше, тј. само на студенте који први пут уписују прву годину студија, говоре у прилог томе да студенти чији су родитељи више образовани, чешће уписују универзитет у односу на више школе, као и да чешће започињу студије у статусу студената који се финансирају из буџета (мада су корелације везане за статус студената слабије, али свакако статистички значајне). Даље, постоји раслојавање и унутар универзитетског образовања. На основу података из ШВ20 образца, види се да међу студентима који студирају медицину око 30% има родитеље који имају високо образовање, а за њима следе (по проценту родитеља са високим образовањем) техничке науке. Обе области се сматрају да воде ка престижним занимањима и боље плаћеним пословима. С друге стране, на учитељским или педагошким факултетима, проценат студената чији родитељи имају високо образовање је 3 до 4 пута мањи.

Табела 7 – корелације (Спирманов коефицијент корелације) образовања родитеља у односу на тип високошколске институције или статус студента (у смислу финансирања)¹²

	Образовање оца	Образовање мајке
Тип институције	0.202	0.210
Статус студента	0.034	0.035

У циљу идентификације карактеристика оних који не настављају школовање након завршетка средње школе, било би корисно упоредити образовање родитеља средњошколца и студената (табела 8).

Табела 8 – Проценат родитеља који поседује високо образовање

	Мајка	Отац
Средњошколци	12.7	16.2
Ученици који нису полагали пријемни за средње школе	2.8	3.7
Студенти (оба типа институција)	17.4	25.6

Уколико претпоставимо да ученици који нису полагали испите за упис средње школе, али су били у узорку за PISA тестирање (тј. похађали су неку средњу школу), јесу ученици који су похађали трогодишње средње стручне школе (које не дају квалификације неопходне за наставак образовања), можемо закључити да они који не настављају школовање у смислу високог образовања јесу деца мање образованих родитеља.

¹¹ Што би дало потврду хипотези о ефективном одржавању неједнакости (*hypotheses of effectively maintained inequality*, погледати Lucas 2001).

¹² Корелације су статистички значајне на 0.01 нивоу.

Ипак, нешто потпунија слика о томе ко не наставља образовање може се добити упоређивањем ове три групе (средњошколци сви, ученици који нису полагали пријемни и сви студенти) по свим нивоима образовања родитеља, табела 9 или графици 4 и 5.

Табела 9. Образовање родитеља, сви нивои

	Родитељи средњошколца	Родитељи ученика који нису полагали пријемни	Родитељи студената
Мајка			
Нема школе или непотпуна основна	0.5	1.6	1.3
Само основна	1.4	3.6	9.0
Средња	59.0	68.5	57.4
Више	26.4	23.1	14.6
Високо	12.7	2.8	17.4
Отац			
Нема школе или непотпуна основна	0.6	1.8	0.7
Само основна	0.7	1.6	5.8
Средња	56.5	67.3	49.9
Више	26.0	25.6	18.5
Високо	16.2	3.7	25.6

Графици 4 и 5 дају слику о структури средњошколске, односно студентске популације у односу на оне који студирају на државним универзитетима, за које се из претходно наведених података, може сматрати да у просеку долазе из виших социо-економских слојева.

График 4. Образовање оца за три групе ћака/студената, у односу на образовање оца студената који студирају на државним универзитетима

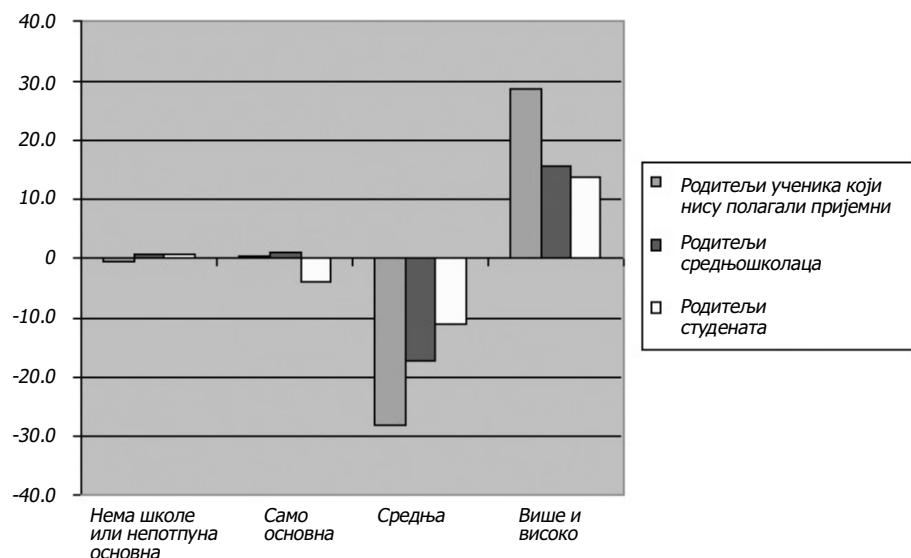
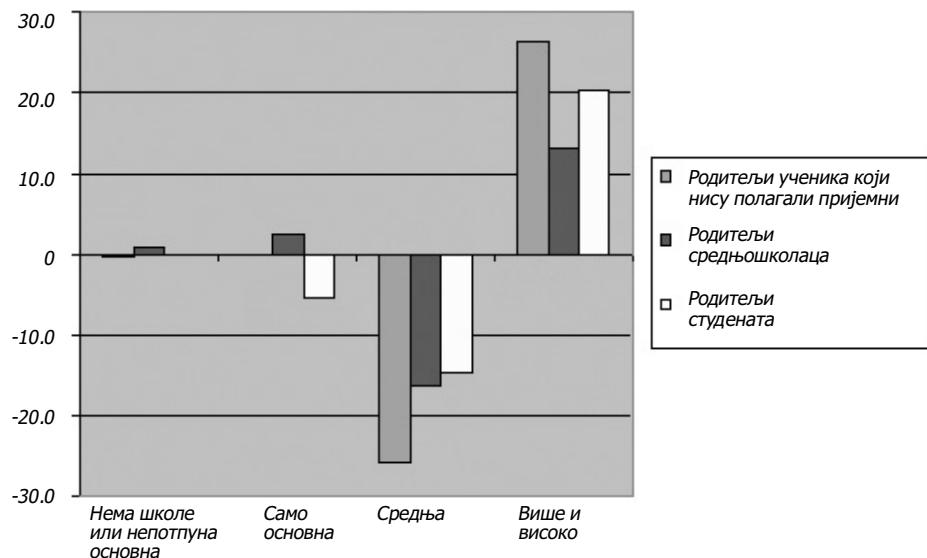

График 5. Образовање мајке за три групе ђака/студената, у односу на образовање мајке студената који студирају на државним универзитетима

Позитивне разлике за одређену групу ђака/студената значе да је пропорционално већи број родитеља са датим нивоом образовања у популацији студената који студирају на државним универзитетима него у датој групи ђака/студената. Осим тога, што су разлике веће, то је и разлика у заступљености родитеља одређеног нивоа образовања већа. Интересантно је уочити донекле неочекиване резултате за категорије „нема школу или непотпуна основна“ и „само основна“, у смислу да је нпр. међу родитељима студената пропорционално више оних који немају основну школу у односу на родитеље средњошколца. Другачија расподела разлика између образовања мајке и оца се једним делом може објаснити просечно низким нивоом образовања жена (погледати нпр. разлике за образовни ниво „више и високо“). Такође, за оба графика је битно нагласити да је средњи образовни ниво веома заступљен (готово половина укупног становништва, и женског и мушки, има овај ниво образовања).

Напредак кроз високо образовање и образовање родитеља

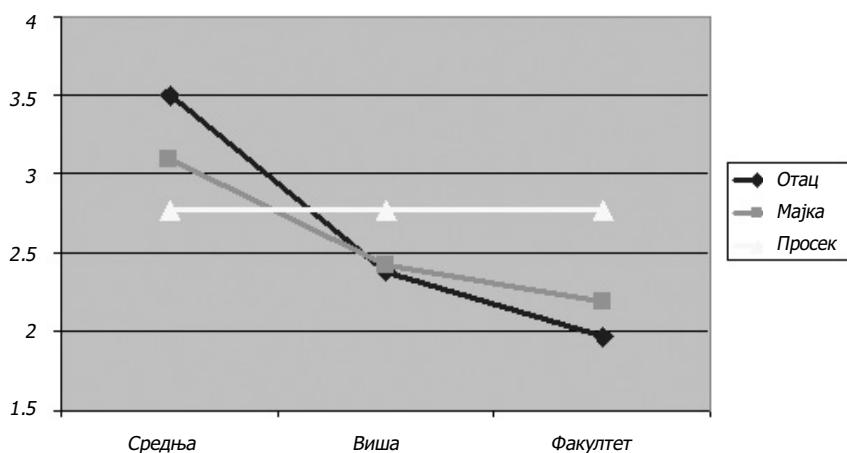
На основу ШВ20 образца рађена је и анализа евентуалне везе између образовања родитеља и напретка кроз високо образовање. Оно што се показује јесте и да су, у просеку, деца боље образованих родитеља успешнији у студирању, као и да образовање мајке има стабилнији утицај на успех деце у високом образовању него образовање оца (табела 10). Осим тога, постоје статистички значајне ($p < .01$) корелације између тога да ли ће студент понављати или не и образовања родитеља: Спирманов коефицијент корелације је 0.19 за образовање оца и 0.33 за образовање мајке, што значи да деца боље образованих родитеља ређе обнављају годину студија, као и да образовање мајке има јачи утицај.

Табела 10. Средња вредност времена које је потребно да се упише наредна година студија и образовање родитеља

Ниво образовања родитеља	Отац		Мајка	
	Средња вредност	Стандардна девијација	Средња вредност	Стандардна девијација
Без школе	1.55	1.41	1.51	1.10
Непотпуна основна	1.43	0.89	1.51	1.02
Основна	1.47	0.90	1.49	0.86
Средња	1.45	0.77	1.46	0.78
Висша	1.48	0.78	1.47	0.76
Факултет	1.43	0.74	1.38	0.67

ШВ50 образац који се попуњава приликом дипломирања студената нажалост не укључује исте информације као и ШВ20 те је ове две популације немогуће директно упоређивати у смислу образовања родитеља. Ипак, оно што је могуће урадити јесте упоредити бруцоше са студентима последње године студија, што је и дато на графику 6. Будући да је у високом образовању изражена висока стопа одустајања од студија (процењено је да око 45% студената одустане од студија, извор: Центар за образовне политике), подаци су упоређени са односом укупног броја бруцоша са укупним бројем студената (представљено на графику као „просек“).

График 6. Број бруцоша у односу на број студената у завршној години студија, у зависности од образовања родитеља, упоређено са односом укупног броја бруцоша и студената на завршној години студија

У обзир нису узети студенти чији родитељи имају само основно образовање или ниже, будући да је број тих студената мали и да у великој мери искривљују резултате (нпр. број бруцоша чији родитељи имају само основно образовање или ниже је 9 пута већи од броја таквих студената на завршним годинама студија). Ипак, на основу графика 6 се може закључити да до завршне године студија у већој мери стижу студенти чији су родитељи више образовани, тј. да постоје индиције да се и током високог образовања осипају деца мање образованих родитеља, последично и никег социо-економског статуса. Ово указује на то да и социо-економске карактеристике утичу и на транзиције унутар једног истог образовног циклуса.

Транзиција из образовања у свет рада

Како би се у потпуности сагледао утицај образовања на социо-економски положај појединца, неопходно је посматрати ефекте које образовање има на успех на тржишту рада, тј. да ли постоји веза између нивоа образовања појединца, с једне стране и запошљавања или просечне зараде, с друге стране.

Подаци Националне службе за запошљавање из септембра 2008. године, показују да су више образовани мање угрожени незапосленошћу (табела 11), у смислу да имају најмањи удео у популацији незапослених, али и у односу на укупан број становника узраста 15-64 године који поседују дате квалификације. С друге стране, број отворених радних места за високо образоване је скоро 3 пута већи од броја незапослених, док је за оне са основном школом, или мањег образовања, већи број незапослених у односу на отворена радна места.

Табела 11. Незапослени, потребе тржишта рада и просечне зараде у односу на ниво образовања

Степен стручне спреме (ISCED ниво)	I, II (1, 2Б)	III - B (2А-4)	VI (5Б)	VII (> 5А)
Број незапослених	268.195	397.994	29.352	29.971
Удео у укупној незапослености	37.0%	54.9%	4.0%	4.1%
Удео у укупном становништву узраста 15-64	14.0%	18.9%	12.3%	8.5%
Потребе тржишта рада (слободна радна места)	171.305	333.405	21.813	70.623
Удео у укупном броју радних места	28.7%	55.8%	3.7%	11.8%
Просечна зарада	27.068.5	37.720	51.094	75.370
% од укупне просечне зараде (45,406 РСД, бруто)	59.6%	83.1%	112.5%	166.0%

Осим тога, подаци Републичког завода за статистику за септембар 2008. године такође указују и на разлике у просечним примањима у односу на ниво образовања, где је просечна зарада особе са високим образовањем скоро три пута већа од зараде особе која има само основну школу или мање образовања. Оно што на овом месту треба нагласити јесте да унутар сваке од категорија постоје значајне разлике у примањима, у зависности од тачног нивоа квалификација и од области рада, као и да постоје разлике у географском смислу (просечна зарада у Београду је за четвртину већа од просечне зараде у Србији), те да би за потпунији увид било неопходно узети у обзир и ове разлике, као и трошкове живота у одређеним срединама.

Наведени подаци дају одређену слику о исходима образовања на тржишту рада, али тренутно доступни подаци не омогућавају детаљнију анализу у смислу праћења дужине незапослености у зависности од нивоа образовања или квалитативну процену доприноса формалног образовања запошљивости. Такође, будући да праћење ефекта образовања, а поготово неформалних облика образовања не постоји у Србији, није могуће проценити ни допринос тих облика образовања запошљавању, поготово за популацију средњих година или старију, који су посебно погођени транзицијом, затварањем или приватизацијом великих предузећа и неусклађеношћу квалификација и компетенција са променама на тржишту рада.

Закључак

У табели 12 дат је упоредни преглед образовне структуре родитеља ученика и студената у различитим нивоима образовања. Поређења ради, дата је и укупна образовна структура популације у целини, и то старијих од 15 година, популације старости 25-55 година (за шта је процењено да одговара старости родитеља основаца и средњошколца) и популације старости 35-65 (за шта је процењено да одговара старости родитеља студената).

Табела 12. Упоредни преглед нивоа образовања родитеља различитих ученика и студената

	Популација старија од 15	Популација 25-55	Популација 35-65	Родитељи основаца	Родитељи ученика који нису полагали пријемни	Родитељи ћака у средњим школама	Родитељи студената	Родитељи студената на државним универзитетима
Мајка								
Нема школе или непотпуна основна	21.8	7.0	15.94	0.3	1.6	0.5	1.3	1.3
Само основна	23.9	23.1	24.29	1.8	3.6	1.4	9.0	3.7
Средња	41.2	43.3	42.68	65.6	68.5	59.0	57.4	42.7
Више	4.5	5.6	6.05	14.2	23.1	26.4	14.6	21.8
Високо	6.5	9.2	8.77	12.4	2.8	12.7	17.4	30.4
Отац								
Нема школе или непотпуна основна	21.8	7.0	15.94	0.3	1.8	0.6	0.7	1.3
Само основна	23.9	23.1	24.29	1.6	1.6	0.7	5.8	1.8
Средња	41.2	43.3	42.68	61.6	67.3	56.5	49.9	39.1
Више	4.5	5.6	6.05	13.5	25.6	26.0	18.5	21.0
Високо	6.5	9.2	8.77	15.7	3.7	16.2	25.6	36.8

Као што је већ указано у претходном тексту, на основу података се не могу прецизно утврдити социо-економске карактеристике ћака који се 'осипају' између основне и средње школе, или између средње школе и високог образовања, али постоје назнаке да је међу онима који не настављају школовање више оних из породица ниже социо-економског статуса. Осим тога, постоје индиције о социјалном раслојавању између ћака који уписују четврогодишње и трогодишње средње школе (постоји тенденција да ћаци чији родитељи нису завршили средњу школу или су завршили трогодишње школе и сами уписују трогодишње профиле), између студената који уписују факултете и високе школе, као и унутар универзитета, у смислу области која се студира.

Што се тиче постигнућа ученика или студената, може се закључити да, када се ученици пореде по просечку у основној школи, постигнућу на квалификационом испиту за упис у средњу школу и PISA тесту, постоје

статистички значајне разлике међу ученицима из породица различитог друштвеног статуса тј. постигнућа ученика расту са вишом нивом образовања родитеља. Слично постоји и у високом образовању, где постоји статистички значајна корелација између образовања родитеља и успеха у студирању, уколико се успех посматра кроз обнављање године студија или дужину студирања.

Оно што је неопходно нагласити јесте да, због природе коришћених података, постојећа студија има одређена ограничења. За потпунију анализу образовних транзиција неопходно је, у суштини, спровести лонгитудинално истраживање, тј. пратити једну или више генерација кроз целокупан образовни циклус, и посебну пажњу посветити онима који не пређу у наредни ниво образовања. Ово омогућава директну идентификацију оваквих примера, те самим тим даје могућност идентификације евентуалних заједничких социо-економских карактеристика. Како у Србији оваква истраживања не постоје у скорије време, а сем тога, подаци о социо-економским карактеристикама ученика или студената се не прикупљају систематски (а самим тим и не обрађују), једино што је било могуће јесте искористити податке из неколико извора (PISA 2003, TIMSS 2003, ШВ20 итд.) и упоредити их.

Имајући ово у виду, постаје очигледно да је неопходно успоставити одговарајући систем континуираног праћења ученика и студената, који би на адекватан начин бележио како њихова постигнућа у образовању тако и сет социо-економских карактеристика. Битно је да се за све нивое образовања користе јединствене социо-економске карактеристике, како би се омогућило адекватно праћење и поређење. Осим тога, систем би требало да укључује и праћење постигнућа на пријемним испитима. У случају пријемних испита за средње школе, ово би захтевало мање измене базе података и система обједињеног пријемног испита, док би у случају пријемних испита за високо образовање требало размотрити измену система у целини, будући да постојећи систем није правичан (видети „Пријемни испити за упис на факултете: предлог за обједињени пријемни испит“). Оно што недостаје од података јесте и адекватна повезаност образовања и тржишта рада, тј. праћење свршених ђака и студената и у смислу њихове запошљивости.

Постојање свих наведених података би омогућило квалитетно евалуирање правичности, ефикасности, ефективности система различитих нивоа образовања, тј. квалитета система образовања у целини.

Литература

- Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In Lauder, H., Brown, P., Dillabough, J-A. and Halsey, A. H. (Eds) (2006) *Education, Globalization and Social Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Foy, P. & Joncas, M. (2004). *TIMSS 2003 Sampling Design*, in M.O. Martin, I.V.S. Mullis, S.J. Chrostowski (Eds.) *TIMSS 2003 Technical Report*, pp. 109- 125. TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.
- Клашња, С. (2008). Образовање. Анкета о животном стандарду.
- Lucas, S. (2001). *Effectively maintained inequality: Educational transitions and social background*, *American Journal of Sociology*, Volume 106, Number 6, str. 1642–90.
- Marks, G. (2005). *Cross-national differences and accounting for social class inequalities in education*, *International Sociology*, Vol. 20 (4), str. 483-505.
- OECD (2005). *PISA 2003. Technical Report, Chapter 5 Sample design*, pp. 45-67. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Pallant, J. (2007). *SPSS Survival Manual*, Open University Press.
- Вукасовић, М. (2007). *Higher Education and Social Stratification in Serbia 1990-2005*. University of Aveiro, master thesis.
- *** (2003). Стратегија за смањење сиромаштва. Доступно на:
<http://www.prsp.sr.gov.yu/download/2.%20Strategija%20za%20smanjenje%20siromastva%20u%20Srbiji%20-%20Glavni%20tekst.pdf> (страници приступљено 14. октобра 2008. године)
- *** (2005). Први извештај о имплементацији ССС. Доступно на:
<http://www.prsp.sr.gov.yu/download/Prvi%20izvestaj%20o%20implementaciji%20SSS.pdf> (страници приступљено 14. октобра 2008. године)
- *** (2007). Други извештај о имплементацији ССС.
http://www.prsp.sr.gov.yu/download/Drugi_izvestaj_o_implementaciji_SSS_2_8_2007.pdf (страници приступљено 14. октобра 2008. године)
- *** (2007). *Пријемни испити за упис на факултете: предлог за обједињени пријемни испит*. СОР/ААОМ: Београд.

СОЦИО-ЕКОНОМСКИ И ДЕМОГРАФСКИ КОРЕЛАТИ УЧЕШЋА У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Иван Рајковић
Биљана Станковић
Кристина Стојановић

Увод

Студија о животном стандарду у Србији 2002/2007. наглашава међузависност образовног нивоа, запослења и животног стандарда становништва. Ниско образоване категорије чине највећи број незапослених, и имају највише индексе сиромаштва - док су исти показатељи код оних са вишим и високим образовањем блиски нули (АЖС 2002/2007). Образовање се сматра и главним каналом генерацијске репродукције сиромаштва, будући да слабије школовани млађи нараштаји настављају рад на ниже квалификованим, по правилу мање стабилним и мање плаћеним радним mestима. Због тога, повећање обухвата деце образовањем - нарочито вишим нивоима који пружају конкурентније квалификације за излазак на тржиште рада - сматра се једним од најважнијих стратешких циљева у борби против сиромаштва и његовог обнављања (Стратегија о смањењу сиромаштва, 2001).

Студија о животном стандарду 2002/2007. износи известан профил сиромаштва, односно скупину социо-демографских варијабли повезаних са (вишедимензионално схваћеним) сиромаштвом. Руководећи се овим резултатима, желели смо да направимо **профил сиромаштва у образовању**, тј. да опишемо демографске, социјалне и културне корелате ризика и дефицита унутар школовања. Таква анализа би допринела разумевању постојећих веза између просвете и социјалних неједнакости, односно улоге коју школски систем има у репродукцији и у компензацији социјалне искључености на националном плану.

Прикупљени подаци о учешћу у основном образовању не могу послужити овој сврси: због високог обухвата данашње популације деце (97,5%), услед чињенице да је оно обавезно, те зато што узорак АЖС није био доволно репрезентативан за крајње сиромашне категорије становништва. **Средње образовање** је под већим утицајем демографских карактеристика, а истовремено је релативно приступачно побољшању обухвата и квалитета (нпр. у односу на високо образовање). Оно је важно и зато што се њиме стиче минимум квалификација, чији се недостатак оцењује као главни узрочник незапослености у условима брзог реструктуисања до-маће привреде.¹ Због ових карактеристика, определили смо се за анализу обухвата средњим образовањем.

Циљ истраживања је да успостави и расветли **везу социо-економског контекста сиромаштва са похађањем и са избором типа средњошколског обучавања**. Студија се усмерава на:

- 1) проналажење фактора ризика
- 2) опис рањивих група
- 3) стварање прелиминарних хипотеза о механизимима дејства детектованих фактора унутар средњег образовања.

Овако дефинисани, резултати треба да послуже бољем фокусирању и стварању ефикаснијих програма појачања обухвата средњим и вишим видовима образовања. Повећање једнакости, обухвата и квалитета образовања се схвата и као вредност за себе и као средство борбе против сиромаштва, због чега је рад писан за ширу групу заинтересованих страна - од креатора социјалних политика до институција цивилног друштва и самосталних практичара.

Методолошки аспекти истраживања

Емпириски материјал овог истраживања представљају базе података о лицима и домаћинствима прикупљених у Анкети животног стандарда 2007. године. Како су у Анкети из 2002. године коришћени нешто другачији инвентари питања, који нису директно упоредиви, подаци из те године неће бити разматрани.

Одређивање и основни опис узорка

Узорак испитаника добијен је селектовањем оних случајева у бази података који спадају у циљну популацију овог истраживања. Она укључује:

¹ Завршена средња школа више него двоструко смањује ризик од сиромаштва (АЖС 2002/2007).

- све младе (старости 15 до 19 година у току испитивања)
- са завршеном основном школом
- ван посебних канала средњошколског образовања (специјалне школе и специјалистичка обука)

Први корак у одређењу узорка чинило је селектовање случајева који спадају у наведени старосни интервал (15-19 година). Елиминисана су 4 испитаника референтног узраста који похађају специјално образовање, 5 који су у специјалистичкој обуци, и 84 који још увек похађају основну школу. То је формирало узорак од 1021 испитаника, од чега је за 183 стајало да не похађају школу, а 93 нису имали податке.

У следећем кораку, одлучили смо се да за испитанике за које је евидентирано да не похађају средњу школу проверимо одговоре на питање о последњем завршеном степену образовања. Испоставило се да је 105 оваквих случајева пре напуњених 19 година завршило неку од средњих школа (а да се бележе као да су необухваћени средњим образовањем). Како је за нашу тему ирелевантно да ли је средњошколско образовање завршено или још траје, ове испитанике смо преместили у групу оних који похађају средњу школу – односно, у групу оних који су обухваћени средњим образовањем. То је учињено преписивањем података о типу средње школе коју су завршили.

Најзад, за 93 испитаника референтног узраста са недостајућим подацима се испоставило да су завршили средњу школу и да тренутно похађају вишу школу или факултет. Из истих разлога као и за претходну групу, овим испитаницима су уписивани они типови средњих школа за које су се изјаснили да су их већ завршили.

У табели бр. 1 видимо опис узорка еквивалентан оном по Студији животног стандарда 2002/2007, и опис узорка након наведених корекција. Најважнији нови податак чини промена процента необухвата средњим образовањем. **Из средње школе је искључено 7,6% циљне популације, а не 16,6% испитаника као наводи АЖС 2002/2007.** Промена мера је резултат промене у начину рачунања, односно чињенице да се Анкета о животном стандарду фокусира на образовање испитаника у тренутку испитивања, док се претходно стечени степени обучавања бележе и третирају изоловано од овог податка.

Откривање два пута мањег необухвата средњим образовањем се може сматрати главним налазом овог рада, који сведочи да је ситуација у средњем образовању значајно боља него што се могло претпоставити на основу досадашњих националних индикатора. Циљ Владе Републике Србије да до 2015. повећа средњеобразовни обухват деце на 95% сада се може сматрати сасвим близу своје реализације. С друге стране, не треба заборавити да узорак АЖС пати од смањене репрезентативности за крајње сиромашне и миграторне групе становништва, а чији је лош образовни обухват познат. Можемо закључити да процена већег обухвата већинског дела популације истовремено значи и процену веће дубине образовних неједнакости Рома, интерно расељених и избеглих.

Табела 1: Опис узорка по категоријама типа средње школе пре и после извршених корекција

Тип средње школе	Само на основу одговора на питање о тренутном похађању средње школе		Након корекција	
	Учесталост	%	Учесталост	%
Не иде у школу	183	16,6	78	7,6
1,2,3-годишња средња школа	146	13,2	202	19,8
Четворогодишња стручна/уметничка школа	460	41,6	563	55,1
Гимназија	139	12,6	178	17,4
Са недостајућим подацима	93	8,4	0	0%
Укупно	1.021	100,0	1.021	100,0

Што се тиче самог опредељивања између профиле, најпопуларнији тип средњеобразовне установе је четвртогодишња стручна школа (55,1%). Око једне петине популације (19,8%) се опредељује за похађање школа са низним степеном квалификације, док гимназију похађа још мањи број (17,4%). Ови подаци су у складу са описом из АЖС 2002/2007.

Варијабле

Главни предмет овог истраживања је обухват средњим образовањем, и професионално опредељивање унутар овог сегмента школовања. **Зависне варијабле** стога чине:

- Учешће у средњошколском образовању;
- Тип средње школе.

У варијаблу *Тип средње школе* као посебна категорија је одређен случај непохађања средње школе. На тај начин она је дискриминативнија, илустративна и за информације из претходне зависне варијабле (конкретно, за проценат необухвата). Због тога, а зарад веће економичности, кад год је могуће употребљаваћемо резултате на *Типу школе*.

Због малог броја испитаника који похађају уметничке школе, одлучили смо се за припајање ове категорије четвртогодишњим стручним школама.

Независне варијабле су преузете из описа профила сиромаштва (АЖС, стр. 17) и поглавља о образовању (стр. 99-119). То су економски и демографски фактори за које је у АЖС 2002/2007. откривено да су на одређен начин повезани са варијаблама образовања.

Укључили смо следеће варијабле:

- положај домаћинства у односу на линију сиромаштва;
- регион (са додатном контролом у односу на линију сиромаштва, запосленост носиоца домаћинства, тип насеља, коришћење земљишта и удаљеност најближе средње школе);
- тип насеља (са додатном контролом у односу на линију сиромаштва, запосленост носиоца домаћинства, коришћење земљишта и удаљеност најближе средње школе);
- пол носиоца домаћинства;
- број деце;
- образовање носиоца домаћинства, образовање мушких и женских носиоца, образовање мушких и женских супружника носиоца;
- запосленост и врсту радног статуса за носиоца домаћинства;
- однос запослених и издржаваних.

Поред ових, испитали смо и учешће следећих варијабли као независних:

- категорије угрожених подручја, (Стратегија о смањењу сиромаштва, Резиме, стр. 109-111), како би се установило да ли оваква консталација фактора у оквиру регионалног деловања има значајну предиктивну вредност за сегмент средњег образовања;
- потрошња домаћинства на спорт, културу и забаву, као претпостављени индикатор квалитета неформалног образовања (или, евентуално, вредности коју родитељи придају образовању деце).

Поступак анализе

Најпре су израчунати одговарајући коефицијенти повезаности између сваке независне варијабле појединачно са обема зависним варијаблама (засебно узетим). Приликом корелисања региона и типа насеља то је укључивало и поменуте статистичке контроле других демографских индикатора.

У другом делу анализе, трагало се за таквом комбинацијом избраних независних варијабли која би са највећом прецизношћу објашњавала разлике у похађању и избору средњошколског образовања. Примењена је каноничка дискриминациони анализа, у коју су као почетни предиктори убачене све варијабле за које је

претходно утврђено да појединачно корелирају са зависним варијаблама.² Две варијабле су затим избачене као редундантне. На тај начин, утврђен је релативни допринос појединачних социо-економских фактора средњем (не)образовању. Уједно, описане су и субпопулације младих средњошколског годишта, одређене специфичном комбинацијом фактора ризика, које су највише угрожене када је у питању похађање средње школе.

Приказ и интерпретација резултата

У овом делу рада приказаћемо основне налазе истраживања. Након кратког описа резултата о полној типизаности средњег образовања, приказаћемо резултате појединачних укрштања учешћа у средњем образовању као и типа средњег образовања са независним варијаблама. Почетна је анализа утицаја потрошње, а затим следе прикази територијалних варијабли (регион, тип насеља, категорије угрожених подручја). Затим су приказане варијабле структуре породице (број деце, пол носиоца), потрошња домаћинства на културу и рекреацију, као и варијабле које указују на статус домаћинства на тржишту рада (образовање носиоца и супружника носиоца, запосленост носиоца и осталих чланова). Након основних налаза, приказани су резултати каноничке дискриминационе анализе.

Ради веће комуникативности текста, трудили смо се да га у што већој мери ослободимо статистичких израза. Због тога, тест-статистици су дати испод табела и графика, док се у главном делу текста најчешће једноставно констатује постојање везе (или њен изостанак), и интерпретира. У ситуацијама када повезаност није статистички значајна, бележимо да **повезаности нема** и изостављамо тест-статистике. Група мање битних интерпретираних налаза је дата у Анексу.

Пол

Од укупног узорка, 51,2% чине девојке. Нема полних разлика у учесталости непохађања школе. Уместо тога, приметна је мања доза полне типизаности избора врсте школе: док се младићи чешће одлучују за ниже профиле (25,3% наспрам 14,5%), девојке у благо већој мери уписују четворогодишње стручне школе и гимназију. Налаз се може интерпретирати као већа заинтересованост девојака за образовање, већа склоност социјалне околине да им препоручује наставак образовања, али и као већа саображеност трогодишњих профиле областима које су традиционално типизирани као мушка интересована (нпр. техника, технологија).

Табела 2: Учешће у различитим типовима средњих школа по половима

Тип средње школе		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
<i>Не иде у школу</i>	Учесталост	42	36	78
	%	8,4%	6,9%	7,6%
<i>1,2,3-годишња средња школа</i>	Учесталост	126	76	202
	%	25,3%	14,5%	19,8%
<i>Четворогодишња стручна/уметничка школа</i>	Учесталост	254	309	563
	%	51,0%	59,1%	55,1%
<i>Гимназија</i>	Учесталост	76	102	178
	%	15,3%	19,5%	17,4%
<i>Укупно</i>	Учесталост	498	523	1.021
	%	100,0%	100,0%	100,0%

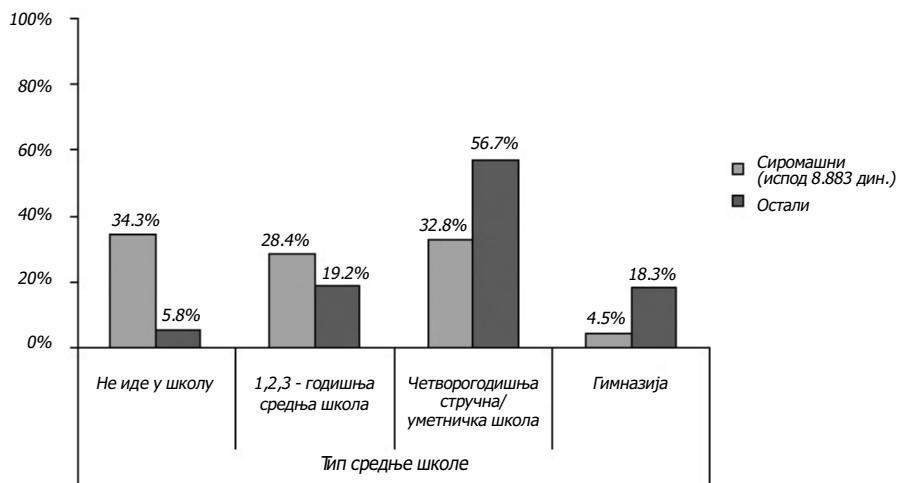
² Осим региона и типа насеља, будући да због њихове номиналне природе није било могуће укључити их у дискриминациону анализу.

Положај домаћинства у односу на линију сиромаштва

У Анкети животног стандарда 2002/2007. као главни предиктор (не)учешћа у различитим сегментима образовања наводи се потрошња домаћинства, односно његов релативни положај у односу на линију хране и на линију сиромаштва. Стoga анализу почињемо тестирањем везе сиромаштва домаћинства и учешћа детета у средњем образовању.

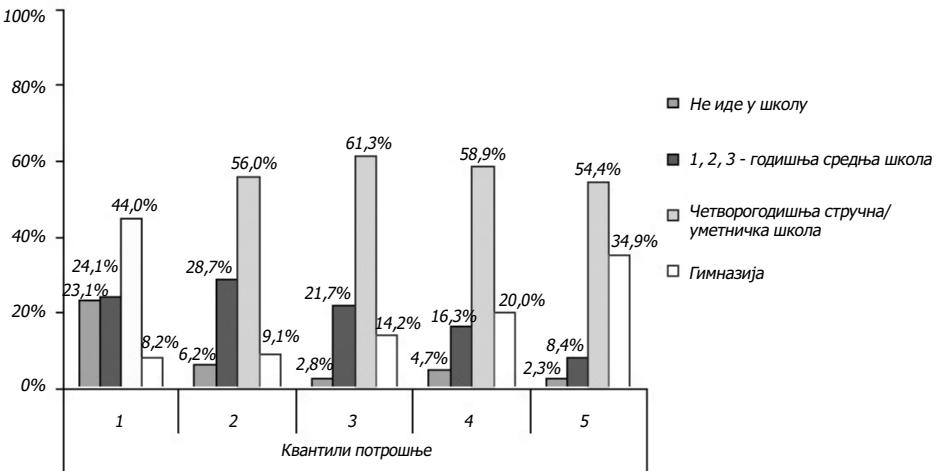
Приближно трећина деце средњошколског узраста из домаћинства са потрошњом испод линије сиромаштва не похађаја средњу школу (34,3%). У остатку популације учесталост непохађања је око 6 пута мања (5,8%). Сиромашни се такође у већој мери опредељују за једногодишње, двогодишње и трогодишње средње образовање (28,4%) наспрам остатка популације (19,2%). Трећина похађа четврогодишњу школу (32,8%) што сугерише да је повећање популарности овог типа школе у последњих 5 година (АЖС 2002/2007) утицало и на образовна опредељивања сиромашних. Уписивање гимназије је код сиромашних изузетно ретко (4,5%).

Графикон 1: Учешће у различитим типовима средњих школа код сиромашних и у остатку популације

Анализа средњеобразовног обухвата деце из различитих квантилла потрошње даје сличне резултате. Најкритичнији је први квантил (најсиромашнији), у коме 23,1% испитаника референтног узраста није обухвачено средњим образовањем. Вероватноћа непохађања средње школе се значајно смањује већ у другом квантилу (6,2%), док је код најбогатијих најмања (2,3%), што овакву сегментацију потрошње чини индикативном за креирање даљих политика унутар средњег образовања. У првом и другом квантилу је такође изражена тенденција опредељивања за школе нижих степена квалификације. И поред тога, четврородишња стручна школа је најчешћи избор у свим квантилима. Вероватноћа похађања гимназије се правилно повећава са потрошњом домаћинства, да би код најбогатијих достигла трећину популације (34,9%).

Графикон 2: Учешће у различитим типовима средњих школа за свих пет квантила потрошње

H_i^2 квадрат=167, 176, $df=12$, $p=0,000$

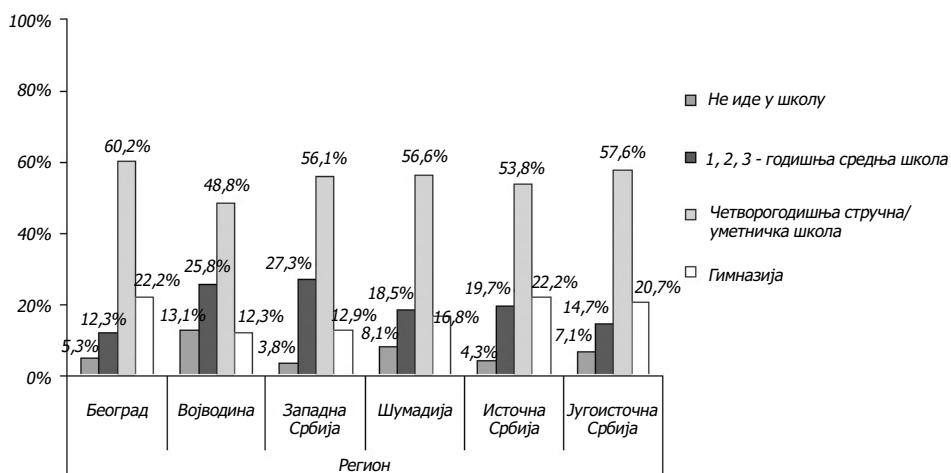
Kramer V=0,234, $p=0,000$; C=0,375, $p=0,00$

Потрошња домаћинства по еквивалентном одраслом објашњава око 11% варијација у учешћу и типу средње школе (једнофакторска анализа варијансе, в. Анекс, табела 3). То је чини другом по реду социо-економском детерминантом обухвата средњим образовањем, од свих испитаних у овом истраживању (најбољи предиктор је образовање носиоца, о чему ће бити речи нешто касније).

Регион

Обухват средњим образовањем значајно варира између различитих регионалних целина земље. Највећа учесталост непохађања средње школе је у Војводини (13,1%), затим Шумадији (8,1%) и југоисточној Србији (7,1%). Наспрам тога, најбољи обухват остварују западна Србија (3,8% изостаје) и источна Србија (4,3% изостаје).

Графикон 3. Учешће у различитим типовима средњих школа за свих шест региона земље

H_i^2 квадрат=44,061, $df=15$, $p=0,000$

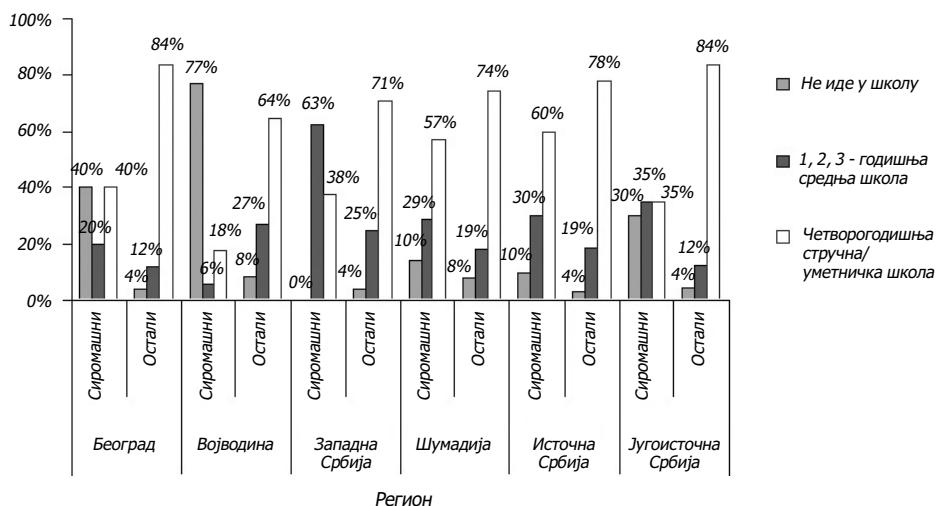
Kramer V=0,120, $p=0,000$; C=0,203, $p=0,000$

Међу онима који похађају средњу школу, четврогодишња стручна или уметничка школа је најчешћи избор унутар свих региона. Највеће интересовање за школе низких степена квалификације је у западној Србији (27,3%) и Војводини (25,8%), што су истовремено и подручја у којима је уписивање гимназије најслабије заступљено. Обрнута слика је у Београду и источној Србији, са дупло ређим опредељивањем за ниже профиле и дупло чешћим опредељивањем за гимназију.

Осетљивост Војводине, као и релативно супериоран положај источне Србије у овом сегменту образовања је донекле у неслагању са резултатима које је АЖС 2002/2007. донела у другим сегментима школства, као и на серији индикатора сиромаштва. Такође, будући да је регион комплексна социо-економска појава, нејасно је да ли неједнак крос-регионални обухват треба приписати економским неједнакостима, инфраструктурни просвете или пак различитим културно-образовним атмосферама унутар ових подручја. Због тога, одлучили смо се за статистичку контролу потрошње, запослености носиоца, типа насеља, коришћења земље и удаљености најближе средње школе приликом тестирања овог фактора³.

Унутар групе сиромашних, ефект региона опстаје са врло малим изменама. Најугроженији су сиромашни млади из Војводине, од којих 76,5% не похађа школу. Југоисточна Србија задржава неповољан положај без промена. Новина је велика учсталост непохађања у Београду (40%) и често опредељивање за школе низких степена код сиромашних у источној Србији (30%). У остатку популације (несиромашни), структура утицаја региона на средње образовање остаје иста. На овом месту треба рећи да у групи сиромашних ефект региона добија на интензитету ($Kramer\ V=0,431, C=0,521$), што сугерише да регионалне разлике највише погађају најсиромашњу популацију.

Графикон 4: Учешиће у различитим типовима средњих школа унутар шест региона региона и две категорије потрошње

Сиромашни: H_i квадрат=24,919, $df=10$, $p=0,006$

$Kramer\ V=0,431$, $p=0,006$, $C=0,521$, $p=0,006$

Остали: H_i квадрат=32,458, $df=10$, $p=0,000$

$Kramer\ V=0,130$, $p=0,000$; $C=0,181$, $p=0,000$

Унутар групе деце запослених носиоца, ефект региона задржава своју структуру и статистичку значајност (в. Анекс, табела 5). Највећа учсталост непохађања је у Војводини, а затим у Београду; највећа учсталост уписивања школа низких профиле је у западној Србији.

³ Због малог броја испитаника који похађају гимназију, сажели смо ову и категорију четврогодишње стручне/уметничке школе, како би услови H_i -квадрат теста били испуњени.

Само унутар урбаних подручја, утицај регионалних разлика остаје исти (в. Анекс, табела 6). Наспрам тога, у руралним срединама регионална припадност губи свој значај у детерминисању избора средње школе. Слична ситуација је и код коришћења земљишта и удаљености најближе средње школе (в. Анекс, табела 7). На овим варијаблама, регион задржава свој утицај код урбаних комбинација (некоришћење земљишта, удаљеност средње школе до 5 километара), а губи значајност у мањим, аграрним срединама (земљорадничка домаћинства, удаљеност од школе већа од 5 км).

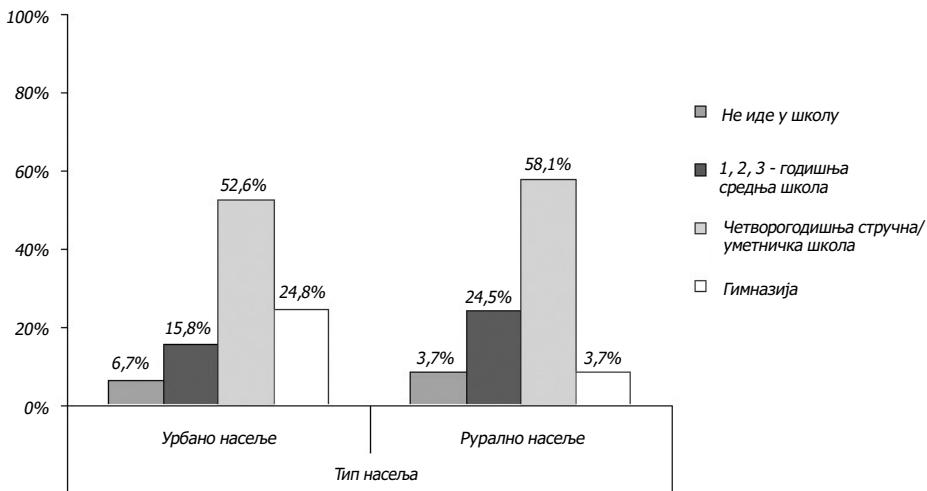
На овом месту можемо уочити неколико потенцијално рањивих популација по регионима. Најугроженију чине млади из сиромашних породица у Војводини (испод линије сиромаштва). У том региону, запосленост главе домаћинства и живот у урбанијој средини не отклањају ризик од неукључености у средње образовање. Следећу рањиву групу чине млади из најсиромашнијих домаћинстава у Београду. Необухват ове категорије је неуочен у претходним анализама (АЖС 2002/2007). Најзад, специфичан ризик карактерише западну Србију. У њој је тенденција уписивања ниже стручних профиле - а тиме и генерацијска репродукција беде – најучесталија реакција сиромашнијих младих.

Неједнак крос-регионални обухват средњим образовањем се не може објаснити разликама у потрошњи. Регионалне разлике делују и на домаћинства уједначена по категорији потрошње, чак се повећавају у најсиромашнијим слојевима. Утицај ове варијабле се не може свести ни на неједнак број незапослених, нити на било који феномен тестиран у овом истраживању. С друге стране, ефект региона је ограничен на урбана подручја. У осталим типовима насеља, регионална филијација губи на важности.⁴

Тип насеља

Разлика у учсталости (не)похађања средње школе у урбаним и руралним насељима је мала и статистички незначајна. Уместо тога, тип насеља утиче на тип средње школе за коју се млади опредељују. Млади из руралних средина у већој мери уписују школе ниже профиле квалификације (24,5%) него њихови вршњаци из урбаних подручја (15,8%). С друге стране, учсталост опредељивања за гимназију је три пута чешћа у граду (24,9%) него у осталим врстама насеља (8,7%).

Графикон 5: Учсталост похађања различитих типова школе по типу насеља

Ні квадрат=50,265, df=3, p=0,000

Kramer V=0,222, p=0,000; C=0,217, p=0,000

⁴ Последње запажање делимично говори у прилог тумачењу да је низак средњеобразовни обухват Војводине последица велике концентрације польопривредних домаћинстава, на којима млади (по претпоставци) сматрају да им средња школа и није неопходна за обезбеђивање прихода. Ипак, утицај Војводине остаје изражен и у урбаним подручјима, те се овакво тумачење не може једноставно одбранити.

Ефект типа насеља се губи у популацији испод линије сиромаштва (в. Анекс, табела 9).

Такође, нема га код деце из домаћинства са незапосленим и неактивним носиоцима, те код свих оних којима је средња школа удаљена 2 или више километара. Може се закључити да је тип насеља варијабла која умерено утиче на избор типа школе (Kramer $V=0.222$), тако да приликом изложености варијаблама већег ризика она губи на значају.

Коришћење земљишта као варијабла не модерира утицај типа насеља на изабрани тип средње школе у циљној популацији.

Категорије угрожених подручја

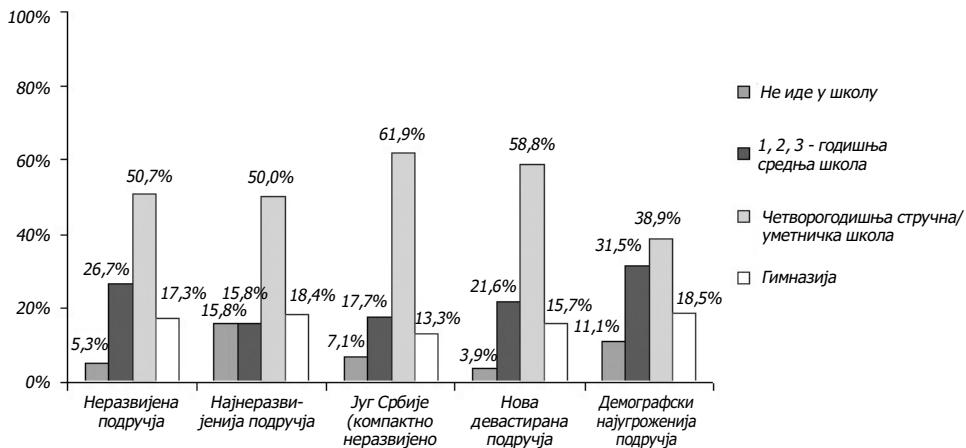
Поред осталих циљева и програма, Национална стратегија о смањењу сиромаштва доноси и оперативну поделу угрожених подручја са предложеним инструментима и приоритетима у деловању (ССС, Резиме, стр. 109-111). Ова категоризација укључује:

- 1) Неразвијена подручја** (Зворник, Мало Црниће, Лебане...)
- 2) Најнеразвијенија подручја** (Тутин, Прешево, Жагубица...)
- 3) Југ Србије или компактно неразвијено подручје** (Димитровград, Владичин Хан, Врање, Бујановац...)
- 4) Нова девастирана подручја** - са реалним падом дохотка у периоду од 1990. до 2000. већим од 80% (Мајданпек, Бела Паланка, Бор...)
- 5) Демографски најугроженија подручја** – са највећим смањењем становништва и највећом негативном стопом природног прираштаја (Књажевац, Сврљиг, Бела Црква, Нови Бечеј...).

Свака од група укључује између 13 и 37 општина и подразумева одређени тип државне интервенције. Потреба није искључива – велики број општина спада у више категорија угрожености истовремено (нпр. Тутин, Прешево, Босилеград). Желели смо да испитамо да ли оваква консталација фактора у оквиру регионалних политика има значајну предиктивну вредност за сегмент средњег образовања. У графикону видимо учествалост похађања одређених врста средњих школа за различите категорије угрожености.

Све добијене разлике су статистички незначајне, осим дупло учесталијег непохађања средње школе у најнеразвијеним подручјима (15,8%), које је на граници статистичке значајности ($p=0.55$). Стога се може закључити да припадност одређеној категорији угрожених подручја не имплицира било какав конзистентан специфични ефект унутар опредељивања за средње образовање осим што изгледа да постоји тенденција да млади из најнеразвијенијих подручја у нешто већој мери неће похађати средње образовање.

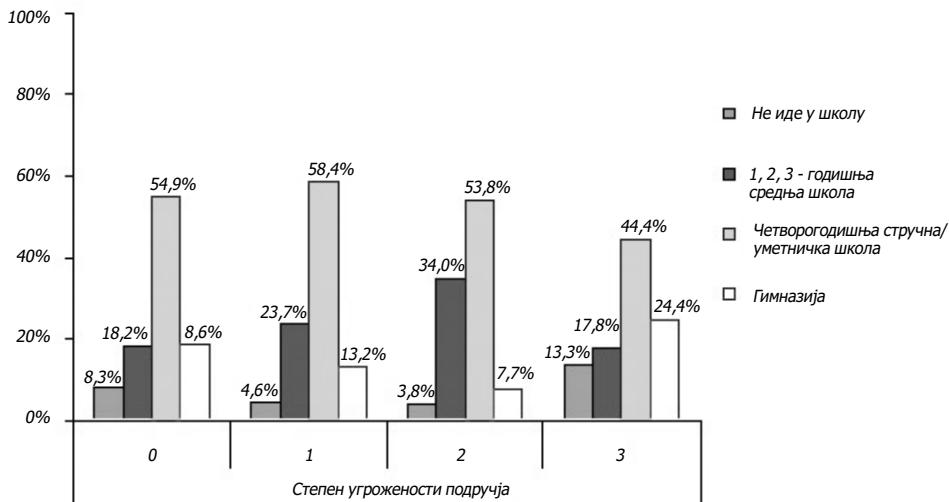
Графикон 6. Учесталост похађања различитих типова средње школе унутар категорија угрожених подручја

Ни квадрати нису значајни

Будући да су категорије међусобно преклапајуће, решили смо да за свако подручје одредимо „степен угрожености“ као број различитих категорија угрожених подручја у које оно спада. Укрштање ове варијабле са изабраним типом средње школе даје занимљиве резултате:

Графикон 7. Учесталост похађања различитих типова школе и степен угрожености подручја

H^2 квадрат=18,088, $df=9$, $p=0,034$

Kramer $V=0,077$, $p=0,034$; $C=0,132$, $p=0,034$

Са повећањем угрожености насеља не долази до правилног пада похађања различитих типова средњих школа. Уместо тога, дешавају се следеће специфичности:

- Општине које истовремено спадају у највише две угрожене категорије (таква је већина општина из категоризације) у већој мери карактерише уписивање ниже стручних средњошколских профилса.
- Најугроженије општине у категоризацији (које спадају у три категорије истовремено – нпр. Бујановац, Прешево, Тутин...) имају највећу стопу непохађања средње школе (13,3%), али и најмању учесталост похађања школа низких квалификација (17,8%). Посебно је интересантно да је управо у овој категорији највећа учесталост похађања гимназије (24,4%).

Може се закључити да ће угроженост општине на било ком од индикатора повећати вероватноћу уписивања ниже стручних профилса. Трећина младих (34,6%) из двоструко угрожених подручја уписује ове школе.

С друге стране, најугроженија подручја имају највећи ризик од неуписивања школе. Учестало опредељивање младих за гимназију у овим општинама се може тумачити као последица постојања мањег броја образовних профилса, веће жеље да се миграцијом на студије започне трајно исељење, али можда и као последица повећане доступности факултета у овим крајевима од када је расељен Универзитет у Приштини.

Број деце у домаћинству

Као значајан индикатор учешћа у средњошколском образовању и избора средње школе, показао се и укупан број деце у домаћинству млађе од 19 година. Претпоставка је била да ће деца која потичу из многобројних породица са више издржаваних чланова, бити мање укључена у средњошколско образовање или бирати средње школе које омогућавају брзо стручно оспособљавање. Може се рећи да се ова хипотеза делимично потврдила.

Оно што се на први поглед уочава јесте распоред деце из домаћинства са петоро и више деце по категоријама средње школе. Иако је ових домаћинства мало, важно је приметити да готово сва деца која потичу из њих не похађају средњу школу (осим двоје деце, једног из домаћинства са 5 а једног са 7 деце који похађају четврогодишњу стручну или уметничку школу). Иако се овај податак може сматрати нарочитим куриозитетом, услед малог броја средњошколаца који долазе из оваквих породица, не могу се на основу њега изводити поузданіји закључци. Стога ће у даљем тексту бити анализирани резултати анализе варијансе који прецизније показују разлику у просечном броју деце у породици по категоријама средњошколских установа.

Резултати теста анализе варијансе (в. Анекс, табела 14) показују да постоји значајна разлика у просечном броју деце у домаћинству између младих који не иду у школу и других категорија средњошколског образовања. Међутим, не постоји значајна разлика у просечном броју деце између поједињих типова средње школе међусобно, из чега можемо закључити да је број деце у домаћинству индикативан када је упитању учешће у средњошколском образовању, али није значајан предиктор типа средње школе коју дете похађа.

Табела 3. Учешће у различитим типовима средњошколског образовања по броју деце у домаћинству

		Број деце млађе од 19 година								
		1	2	3	4	5	6	7	8	Укупно
Тип средње школе	Не иде у школу	20	21	12	7	8	5	3	2	78
		4,4%	4,8%	14,3%	28,0%	88,9%	100,0%	75,0%	100,0%	7,6%
	1,2,3-годишња средња школа	99	83	17	3	0	0	0	0	202
		21,8%	19,0%	20,2%	12,0%	0%	0%	0%	0%	19,8%
	Четврогодишња стручна/уметничка школа	241	268	41	11	1	0	1	0	563
		53,0%	61,3%	48,8%	44,0%	11,1%	0%	25,0%	,0%	55,1%
	Гимназија	95	65	14	4	0	0	0	0	178
		20,9%	14,9%	16,7%	16,0%	0%	0%	0%	0%	17,4%
	Укупно	455	437	84	25	9	5	4	2	1.021
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ні квадрат=235,305, df=21, p=0,0000
 Kramer V=0,277, p=0,000; C=0,433, p=0,000

Када је упитању само учешће у средњој школи, разлика у броју деце у домаћинству иде у корист оних који не похађају средњу школу (в. Анекс, табеле 15 и 16). Величина ове разлике је средња по величини ($p=0,372$).

Из ових резултата можемо закључити да су, када је упитању похађање средње школе, нарочито угрожени они млади људи који потичу из многољудних домаћинстава, нарочито из оних у којима постоји више деце млађе од 19 година. Ово је и логично јер особе млађе од 19 година углавном спадају у категорију пасивних и издржаваних лица, па је терет издржаваоца, тј. активних чланова, утолико већи.

Пол носиоца домаћинства

Иако се претпостављало да би пол носиоца домаћинства могао бити значајна детерминанта учешћа у средњошколском образовању и типу средње школе, ова хипотеза се није потврдила. Пол носиоца домаћинства није у вези са зависним варијаблама.

Потрошња домаћинства на културу и рекреацију

Наглашавање важности културе, спорта и осталих рекреативних активности од стране родитеља, ствара добре предуслове за развијање радозналости, широких интересовања и високих аспирација код њихове де-

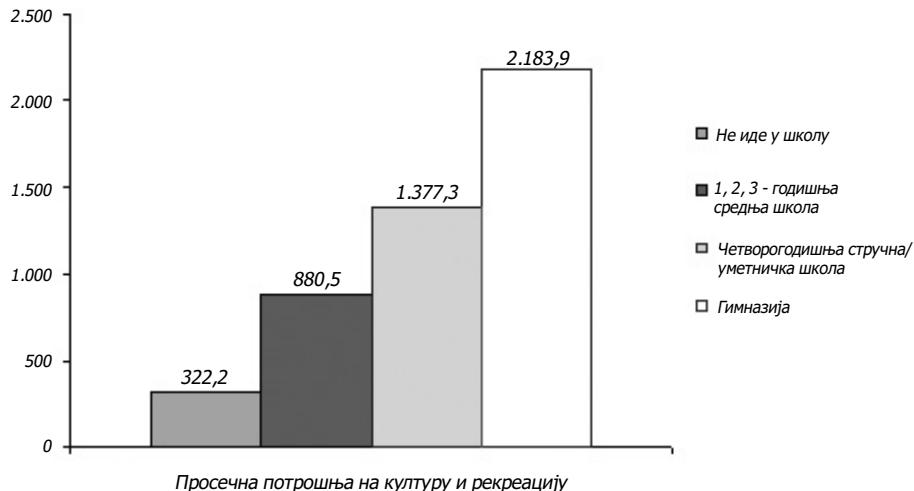
це. Породице које увиђају важност оваквих активности, улагаће и више материјалних средстава у те сврхе, а последично ће се створити добри предуслови за усмереност на образовање и заинтересованост за школу код младих људи који живе у оваквој, стимулативној атмосфери.

У складу са тим, претпоставили смо да ће укупна потрошња домаћинства на културу и рекреацију бити добар индикатор укључености у средњошколско образовање, као и типа одабране средњошколске установе.

На основу резултата које је дала анализа варијансе, добијено је да постоји значајна разлика између свих категорија средње школе, осим између оних који не иду у школу и оних који похађају једногодишњу, двогодишњу или трогодишњу средњу школу. Може се запазити линеарни раст количине потрошеног новца са растом степена квалификације средње школе (в. Графикон 9). Највише новца за културу и рекреацију троше породице чија деца иду у гимназију (2.183,9 динара), за њима следе деца која похађају четврогодишњу стручну или уметничку школу (1.377,3), а са најмањим издвајањима су деца која похађају једногодишњу, двогодишњу или трогодишњу школу (880,5) и деца која не иду у школу (322,2) која се значајно разликују од осталих категорија, али не и међусобно (в. Анекс).

Овакви резултати су се могли очекивати на основу већ приказаних анализа повезаности квантита потрошње коме домаћинство припада и типа средње школе, с обзиром на високу корелацију између квантита и потрошње на културу и рекреацију (0,455). Ипак, горе приказани резултати донели су једну нову димензију целом проблему. Док се на основу квантита потрошње могу са задовољавајућом прецизношћу разликовати категорије средње школе коју дете похађа, укупна потрошња на културу и спорт не разликује све понуђене категорије (в. Анекс, табеле 17, 18 и 19). Овај налаз оправдава претпоставку да материјално стање домаћинства није једина важна детерминанта успеха у школовању, већ да значајни фактори могу бити и вредности и ставови према култури, образовању, рекреативним активностима и слободном времену, који родитељи усагђују деци кроз васпитање. О могућим импликацијама ових налаза закључци би се могли донети тек након додатних истраживања која би продубила уочени проблем, а значај који он потенцијално има за креирање образовне политике у циљу субијања сиромаштва је несумњив.

Графикон 8. Просечна потрошња на културу и рекреацију по типовима средњошколског образовања

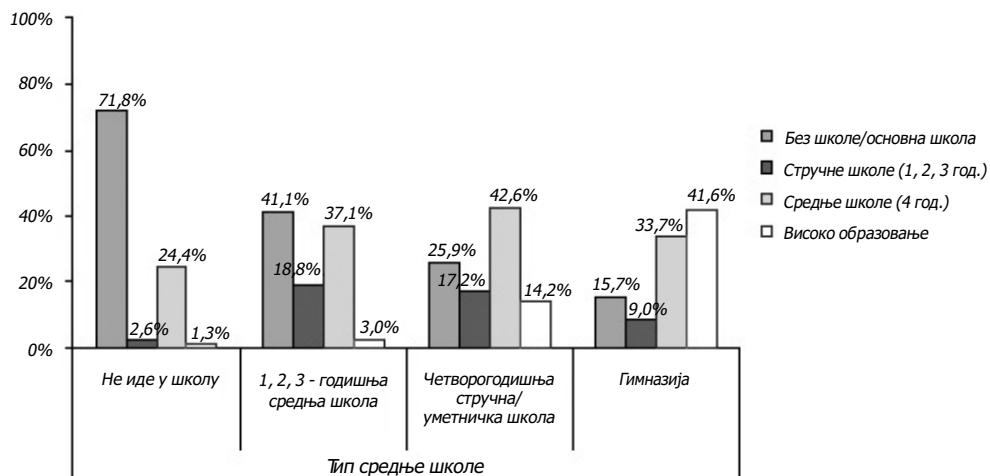
Образовање родитеља

Важан индикатор тога да ли школа са успехом врши компензаторску улогу и пружа подједнаке шансе деци из различитих социо-економских слојева јесте и податак о образовној структури родитеља средњошколца различитих профила, као и младих који су ван система средњошколског образовања. Уколико се обра-

зовне разлике између родитеља репродукују у генерацији средњошколаца, то може указивати на један од значајних потенцијалних механизама репродуковања социо-економских неједнакости.

Од укупног броја деце која нису укључена ни у један вид средњошколског образовања, убедљиво је највећи проценат оних који потичу из породица са носиоцем који има ниво образовања мањи од трогодишње средње школе, где је нешто мање од половине ученика (41,1%) чије главе домаћинства имају најнижи ниво стручне спреме. Насупрот овоме, што је посматрани ниво школе виши, то расте проценат носиоца домаћинства са вишом нивоима стручне спреме. Тако је међу ученицима четврогодишњих стручних школа скоро половина оних из породица чији носиоци и сами имају завршену четврогодишњу средњу школу (42,6%), док је међу гимназијалцима највише оних чији носиоци имају најмање факултетску диплому (41,6%). Насупрот томе, међу гимназијалцима само је 15,7% ученика чији носиоци домаћинства имају завршену само основну школу, или су без ње.

Графикон 9. Образовање носиоца с обзиром на учешће у различитим типовима средњошколског образовања деце

H^2 квадрат=198,512, df=9, p=0,000
 Kramer V=0,255, p=0,000; C=0,403, p=0,000

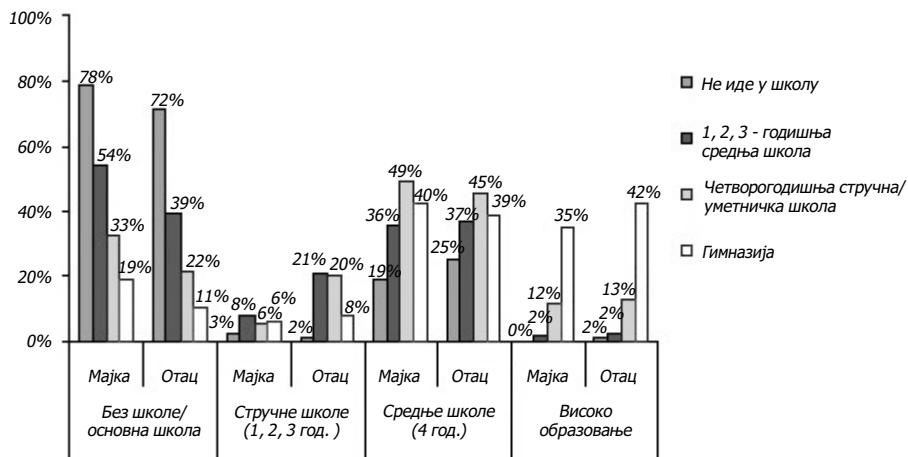
Анализа варијансе показује да образовање носиоца објашњава око 13% варијансе у учешћу и врсти средње школе (в. Анекс, табела 21), што је чини најснажнијом социо-економском детерминантом обухвата средњим образовањем, од свих испитаних у овом истраживању (потрошња домаћинства објашњава око 11%).

Постоје основе да се претпостави да носилац домаћинства има утицаја на успех у школовању детета најпре уколико му је уједно и родитељ (или врши улогу родитеља), јер се тај потенцијални утицај одвија преко васпитно-образовних пракси у породици, преношењем одређених ставова према школи и учењу, заједничким активностима са дететом итд⁵. Поред тога, има индикација да се утицаји мајке и оца на образовне циљеве и успехе детета разликују. У неким ранијим истраживањима (*Desforges & Abouhaar, 2003*) пронађена је веза између нивоа образовања мајке и квалитета укључивања у образовни рад са дететом, који је чврсто

⁵ Овде се жели рећи да је релевантније повезан са школским успехом детета неко ко га, према својој улози у породици, непосредно васпитава и подучава, дакле његови родитељи или старатељи. Међутим, на основу Анкете о животном стандарду (РЗС, 2007), носилац домаћинства може детету средњошколског узраста да буде и нпр. деда или стриц, не нужно родитељ/старатељ. Како бисмо добили што поузданije информације о повезаности образовања родитеља и похађања средње школе њихове деце у испитивање смо уврстили само ученике који су деца носиоца домаћинства или њихових партнера, па су као мајке препознати женски носиоци домаћинства и супруге мушких носиоца, а као очеви мушки носиоци и партнери женских носиоца.

повезан са школским постигнућем детета (ово важи чак и када се искључи утицај материјалног стања породице, при том аналогно није пронађено за ниво образовања оца). Сматра се да се утицај мајчиног образовања одвија кроз пружање подршке развоју интелектуалних вештина детета кроз заједничку интеракцију и решавање проблема у кუћном сетингу. Закључено је да ниско образовање мајке, поред лошег материјалног статуса породице, представља најзначајнији од свих социо-економских фактора ризика који утичу на школско постигнуће деце. Како би се проверили наведени налази испитана је образовна структура, засебно за оба родитеља, с обзиром на похађање средње школе и избор врсте образовне установе њихове деце. Међутим, добијен је веома сличан налаз као када је испитивана структура образовања носиоца и није се показала разлика између образовне структуре мајки и очева у посматраном узорку⁶.

Графикон 10. Образовање оба родитеља с обзиром на учешће у различитим типовима средњошколског образовања деце

Образовање мајке * тип средње школе: $\text{Ні квадрат}=169,101, \text{df}=9, \text{p}=0,000$

Kramer V=0,244, p=0,000; C=0,389, p=0,000

Образовање оца * тип средње школе: $\text{Ні квадрат}=211,819, \text{df}=9, \text{p}=0,000$

Kramer V=0,284, p=0,000; C=0,442, p=0,000

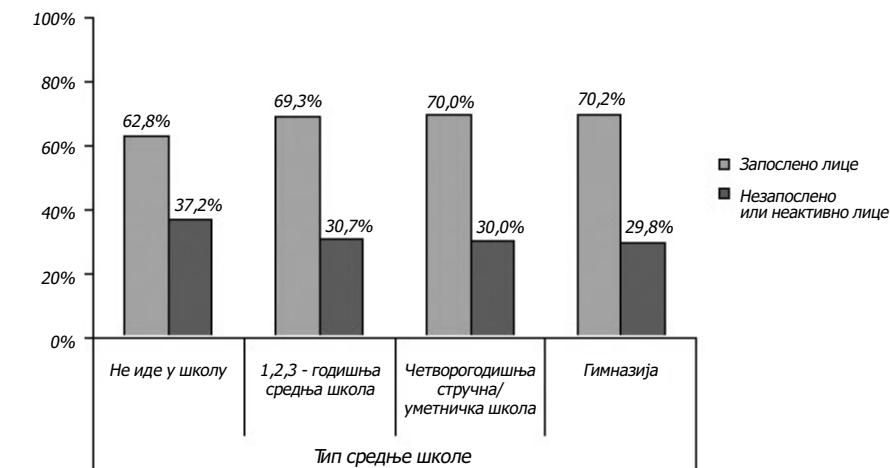
Дакле, док је са једне стране пропорција родитеља (и мајки и очева) са најнижим образовним квалификацијама све мања како се иде од групе младих који не похађају средњу школу па до групе гимназијалаца (прве две колоне у горњој табели), то је са друге стране пропорција родитеља са највишим степеном стручне спреме све већа (претпоследње две колоне). Ова чињеница јасно указује на репродуковање образовне структуре родитеља у следећој генерацији и веома је индикативна за процену степена у ком образовни систем пружа једнаке шансе деци која потичу из различитих социо-економских слојева тј. евалуацију успешности са којом школа врши своју улогу компензаторног механизма за ублажавање друштвених неједнакости.

⁶ Овакав налаз не изненађује када се узме у обзир да ове три варијабле корелирају у значајној мери. Коефицијент корелације између образовања носиоца и образовног нивоа оца је чак 0,982, док средња корелација између образовања мајке и оца износи 0,781 (в. Анекс, табела 23). Ипак, када се у регресиону анализу поред образовања мајке уведе као додатни предиктор степен образовања оца значајно се повећава пропорција објашњене варијансе избора типа средње школе, иако је то повећање сазмерно мало и износи око 4%, што је последица релативно високе корелације између предиктора која износи 0,637 (пропорције објашњене варијансе и стандардизовани регресиони коефицијенти дати су у Анексу, табела 24 и 25). Овај резултат указује на то да су степен образовања мајке и оца ипак у различитој мери повезани са типом средње школе детета, и да је школска спрема мајке незнатно бољи предиктор.

Статус домаћинства на тржишту рада

С обзиром на то да се у Студији о животном стандарду (РЗС, 2007) говори о повезаности нивоа образовања и економског статуса са статусом на тржишту рада, испитано је да ли је **радна ангажованост носиоца домаћинства** на неки систематски начин повезана са учествовањем у средњошколском образовању деце која том домаћинству припадају, као што се то претходно показало за степен образовања носиоца и материјални статус породице. Међутим, када се статус запосленог лица додели сваком носиоцу који је најмање један сат током недеље у којој је спроведена Анкета о животном стандарду (РЗС, 2007) обављао неки плаћен посао⁷, не показује се никаква значајна повезаност са зависним варијаблама. То значи да се у групама младих референтног узраста налазе сличне пропорције запослених и незапослених, тј. неактивних носилаца, без обзира који тип средње школе ти млади похађају, и да ли уопште иду у школу.

Графикон 11: Статус носиоца домаћинства на тржишту рада с обзиром на учешће у различитим типовима средњошколског образовања деце

Ни квадрати нису значајни

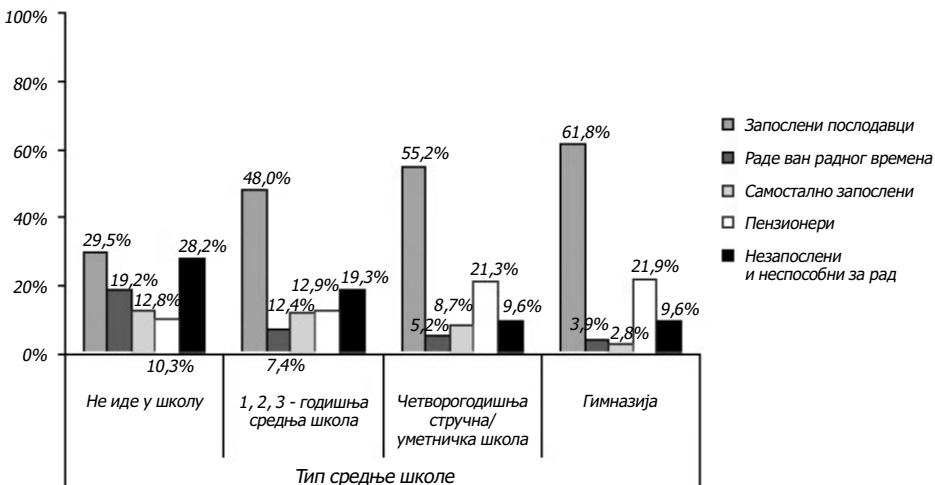
Како би се дошло до неког индикатора који се не тиче само носиоца, већ потпуније описује положај читавог домаћинства у погледу статуса на тржишту рада, израчунат је **однос издржаваних и запослених чланова** домаћинства. Очекивало се да тај показатељ посебно укаже на многочлане породице у којима су само један или два члана у радном односу и где има смисла претпоставити да је на деци која заврше основну школу велики притисак да се што пре запосле (па је вероватније да они уписују средње школе које трају мање од четири године или да одустају од похађања средњошколског образовања). Међутим, оваква очекивања нису потврђена у анализи варијансе која не показује никакве статистички значајне разлике у количиницима броја издржаваних и запослених чланова између група дефинисаних типом средње школе.

Дакле, чини се да сама информација о томе да ли је носилац запослен, као и о пропорцији оних који се у породици издржавају од доходака осталих чланова, није довољно предиктивна за процену врсте учешћа у средњошколском образовању. Као релевантнији су се показали подаци о дохотку тј. приходима домаћинства

⁷ Оваква дефиниција запосленог лица коришћена је у АЖС-у (РЗС, 2007.) и она следи препоруке Eurostat-а и Међународне организације рада. Њоме се подразумева да у запослене лица спадају не само она која имају заснован радни однос у некој радној организацији или установи, већ и самостални пољопривредници, помажући чланови породице и неформално запослена лица. Као што ће се видети, овако дефинисан радни статус носиоца скрива везу са учешћем и врстом средњошколског образовања деце, јер не садржи информације о положају носиоца на радном месту. У Студији о животном стандарду (РЗС, 2007.) пре свега се овај аспект радног статуса помиње као повезан са нивоом образовања и економским стањем, што су све значајни предиктори учешћа у средњошколском образовању.

(о чему је било речи на почетку излагања резултата, приликом коментарисања индикатора материјалног статуса породице) и податак о **врсти активности** у коју је носилац укључен.

Графикон 12: Главна активност носиоца домаћинства с обзиром на учешће у различитим типовима средњошколског образовања деце

$\text{Ні квадрат}=83,589$, $df=12$, $p=0,000$

Kramer V=0,165, p=0,000; C=0,275, p=0,000

Индикативан је податак да у групи младих средњошколског узраста који нису укључени у образовни систем трећина потиче из породица чији је носилац незапослен или неспособан за рад, док је проценат незапослених носиоца три пута мањи у групи гимназијалаца и ученика четврогодишњих средњих школа и износи око 10%. Обрнуто важи за проценат носилаца који су у радном односу, који је највиши за групу гимназијалаца (61,8%), нешто мањи за ученике осталих типова средњих школа, док је у групи младих који не иду у средњу школу дупло нижи (29,5%). Поред тога, проценат носилаца који раде ван радног односа је два до пет пута виши код младих који нису обухваћени средњошколским образовањем, него код оних који јесу. Оваква веза између радне активности носиоца домаћинства и похађања средње школе деце која том домаћинству припадају, која је највероватније посредована материјалним статусом домаћинства, као и образовним нивоом носиоца⁸, указује на још један могући механизам репродукције сиромаштва и социјалних нејденакости уопште, јер су млади са низним и средњим нивоом образовања најrizичнија групација на тржишту рада (Студија о животном стандарду, РЗС, 2007).

Каноничка дискриминативна анализа

У претходном делу резултата приказане су анализе појединачних повезаности између одабраних социо-економских варијабљи са учешћем у средњошколском образовању и избором типа средње школе.

Након што су издвојене оне независне варијабље које су се показале статистички значајно повезаним са зависним, приступило се тражењу предиктивног модела који би најадекватније објашњавао разлике у укључености и избору средњошколског образовања. Мултиваријантна техника која је одабрана за ту сврху је каноничка дискриминативна анализа због тога што она представља поступак помоћу којег се добија таква линеарна комбинација предикторских варијабљи која најбоље разврстава испитанике у групе, у овом случају категорије средњошколског образовања и учешће у истом. С обзиром на то да је ово параметријска техники

⁸ Постоји умерено јака значајна повезаност између главне активности носиоца и његовог образовања, као и економског статуса породице (детаљни подаци дати су у Анексу).

ка, нису све варијабле које су се показале повезаним са зависним варијаблама могле ући у предиктивни модел⁹.

Код дискриминативне функције која разврстава испитанike по типу средње школе, варијабле које су се показале најиндикативнијим и са највећом експланаторном моћи, и последично ушле у модел, су образовање носиоца домаћинства, укупна потрошња по еквивалентном одраслом и активност носиоца домаћинства.

Табела 4: Статистици каноничке дискриминативне функције за разврставање по типу средње школе

		Стандардизовани коефицијент каноничке дискриминативне функције	Коефицијент структуре
Предикторске варијабле	Образовање носиоца домаћинства	,673	,691
	Укупна потрошња по еквивалентом одраслом	,448	,864
	Активност носиоца домаћинства	-,235	-,461

Из анализе датих коефицијената каноничке дискриминативне функције и коефицијената структуре може се закључити да је варијабла са највећом експланаторном моћи образовање носиоца домаћинства. Образовање носиоца је, дакле, најважнији предиктор, затим следи укупна потрошња домаћинства по еквивалентном одраслом док је најслабија активност носиоца домаћинства. Коефицијент каноничке корелације износи 0,446, а овај модел тачно сврстава 57,7% случајева у тачне групе критеријумске варијабле (в. Анекс, табела 27).

Када је у питању учешће у средњој школи исте варијабле су се показале најпредиктивнијим, с том разликом што је у овај модел ушла и варијабла број деце у домаћинству млађе од 19 година.

Табела 5: Статистици каноничке дискриминативне функције за разврставање по учешћу у средњошколском образовању

		Стандардизовани коефицијент каноничке дискриминативне функције	Коефицијент структуре
Предикторске варијабле	Број деце у домаћинству	,654	,751
	Образовање носиоца домаћинства	-,478	-,658
	Активност носиоца домаћинства	,256	,485
	Укупна потрошња по еквивалентом одраслом	-,150	-,465

За разлику од претходног модела, при дискриминацији учешћа у средњошколском образовању, највећи релативни допринос има број деце у домаћинству. Након њега следи образовање носиоца домаћинства, активност носиоца домаћинства и на крају укупна потрошња по еквивалентном одраслом. Коефицијент кано-

⁹ Варијабле као што су регион и тип насеља, иако су се показале статистички значајно повезаним са учешћем у средњошколском образовању и типом средње школе, нису могле ући у предиктивни модел због ниског нивоа мерења (варијабле су на номиналном нивоу, а захтева се интервали). Такође, варијабле као што су степен угрожености подручја и количина новца по еквивалентном одраслом који се троши на културу и рекреацију, иако су иницијално ушли у модел, биле су избачене због мале експланаторне моћи која је последица високе корелације са осталим предикторским варијаблама.

ничке корелације за овај модел износи 0,387, а проценат тачно распоређених случајева износи читавих 94,4% (в. Анекс, табела 28).

Иако ови подаци не говоре о апсолутној вредности предиктора и дају само релативну хијерархију истих, ипак се намеће закључак о пресудној важности образовања носиоца домаћинства када је у питању средњошколско образовање детета. Такође, иако неиндикативан када је у питању тип средње школе, број деце у домаћинству је одличан, можда и најважнији предиктор учешћа у средњошколском образовању, што још једном подвлачи нарочиту вулнерабилност младих људи који потичу из многочланих породица.

Дискусија и закључак

Ово истраживање потврдило је постојање повезаности између различитих индикатора социо-економског статуса породице и школског постигнућа деце, што је иначе веома робустан налаз потврђен у великом броју истраживања вршеним у различитим земљама у последњих неколико деценија (Sacker, 2002). Ипак, иако је показано да разлике у школском постигнућу потичу од класних тј. социо-економских разлика, не постоји сагласност у погледу природе механизама који посредују ову везу. Различите интерпретације могуће је оквирно поделити у три групе (Nechyba *et al*, 2005.) на:

а) оне које говоре о „култури сиромаштва“, што се односи на препознату тенденцију да се у сиромашним породицима са ниским нивоом образовања родитеља не вреднује образовање и да се мали акценат ставља на школско постигнуће деце. Ово ниже вредновање образовања се може схватити као „реакција“ на маргинализацију и дискриминацију сиромашних у друштву и образовном систему. Због дуге историје маргинализације сиромашни могу изградити веровање да им образовање није доступно на исти начин као другима, да образовање није отворено за њих као што је то случај са другима, нити да ће бити прихваћени као други;

б) оне које указују на то да породице које се налазе ниже на друштвеној лествици имају мањак „социјалног капитала“, у том смислу да њихови чланови негују другачије вештине комуникације, преговарања и договорања у односу на оне који доминирају у оквиру образовног система. Ови другачији обрасци комуникације се опажају од стране образовног система као недовољна социјална компетентност услед чега могу настати разноврсни неспоразуми између сиромашних и образовног система при чему ће се „недовољна компетентност“ сиромашних опажати као основни извор проблема. Сиромашни, такође, често нису део социјалне мреже у својој заједници која би им олакшала контакт са школским системом;

в) оне које истичу постојање „институцијалних баријера“ које отежавају приступ школском систему деци и родитељима из низких слојева, тј. школа се препознаје као институција са сопственим вредностима и захтевима који одговарају средњој класи, односно фаворизују децу из породица са виших ступњева друштвене лествице.

Анализа ових механизама открива да се они пре свега тичу скупова ставова и вредности (нпр. недовољно вредновање образовања у породицама ниског социо-економског статуса), као и вештина и способности (другачији обрасци комуникације ниже образованих родитеља у односу са наставницима или учествовање у школским обавезама деце).

Управо овакви увиди су значајни за креаторе образовних политика, јер указују на потенцијалне стратегије борбе против друштвених неједнакости у оквиру система школства, које би могле бити уперене на покушаје промене ових социопсихолошких варијабли. Наиме, налази који потичу из Студије о животном стандарду, као и из анализе овде дате, само јасно говоре о циљним групама на које би мере социјалне политике требало да буду усмерене, али ништа не кажу о природи и садржају тих мера. Стога ће бити дат сажети преглед неких резултата релевантних истраживања из стране стручне литературе, који су послужили као основа за осмишљавање појединих програма усмерених на смањење социјалних неједнакости у школским постигнућима деце који се спроводе у другим земљама (најчешће у Великој Британији и САД).

Значајан део литературе из ове области тиче се улоге ангажованости родитеља, као фактора који има потенцијал да нивелише и умањи негативан утицај социо-економских разлика на дечије учешће и успех у образовању (*Desforges & Abouchaar, 2003*). Родитељско посвећивање деци и учествовање у њиховим плановима и школским активностима (заинтересованост за дете и разговор са њим, помоћ у изради домаћих задатака, посете наставницима итд.) имају утицај на њихово школско постигнуће, мотивацију, самопоуздање и прилагођеност на школу, и то највише кроз промоцију ставова, вредности и аспирација који позитивно вреднују учење и образовање. Често су повезани са социо-економским статусом породице и образовањем родитеља, нарочито мајке, али значајно је то да је позитиван ефекат оваквих образовних пракси видљив и у непожељним социо-економским породичним околностима. То значи да ангажовање родитеља који припадају низим слојевима на друштвеној лествици има позитиван ефекат на школски успех детета и без обзира на негативно дејство неповољне материјалне ситуације, ниског образовног нивоа родитеља или величине породице (*ibid*). Иначе, истраживања показују да осим објективних препрека попут недостатка знања и вештина, мањка времена за бављење дететом или фрустрираности услед преморености и сталне забринутости за будућност, постоје и неки фактори психолошке природе, на које је нешто лакше утицати, попут недостатка самопоуздања, осећаја некомпетентности и неидентификовања са улогом родитеља као васпитача, а који посредују родитељском ангажованост око школских обавеза детета, која последично позитивно делује на његово постигнуће (*Hoover-Dempsey and Sandler, 1997*).

Показало се да су људи способни да усвоје нове вештине и компетенције уколико им је потреба за тим комуницирана на прави начин и уколико постоји заинтересованост и ангажовање свих укључених страна. Компензаторни програми и стратегије усмерени на побољшавање положаја у оквиру образовног система деце која потичу из депривираних социо-економских слојева најчешће су везани за унапређивање повезаности представника школе и родитеља и поспешивање обостране сарадње и разумевања. Наime, студије показују да ниво образовања родитеља позитивно корелира са успостављањем контакта између наставника и родитеља. Необразовани родитељи, из радничке класе доживљавају комуникативне баријере у интеракцији са наставницима, које препознају као супериорне, хладне и на дистанци (*Kohl et al, 2000*). Потребно је стога да школа, заједно са локалном заједницом, изгради капацитете за подршку породицама из ризичних група, ресурсе за појачано праћење напредовања деце која потичу из тих породица и компетенце за изградњу динамичног сарадничког односа са њиховим родитељима, које треба подстаки да препознају своју улогу као актера у образовању сопствене деце.

Резултати овог истраживања, укупно узевши, углавном су потврдили налазе из Студије о животном стању и једном подвукли категорије становништва, на основу њиховог социо-економског статуса, које су најразличније кад је у питању стицање квалификација кроз образовање. Посебно угрожене групе младих средњошколског узраста потичу из сиромашних домаћинстава, нарочито оних која се налазе испод линије сиромаштва или припадају првом квантиту потрошње, из породице са ниско образованим родитељима, који су или незапослени или раде на мање квалификованим пословима и у неформалном сектору. Показало се да је оваква социо-економска структура породице посебно ризична у Војводини и Београдском округу, јер је тада најиндикативнија за одустајање од средњошколског образовања, док у западној Србији утиче на повећану инциденцију уписивања ниже стручних профилса. С обзиром на чињеницу да се регионалне разлике у похађању средњих школа не могу свести на неке од осталих посматраних демографских и економских фактора, остаје отворена могућност постојања суптилнијих културалних разлика или неуједначености у васпитно-образовним праксама које су релевантне за учешће у образовном систему, а које нису обухваћене истраживањима овог типа (исто важи и за поменуте категорије угрожених подручја).

Поред тога, млади из породица са више деце чешће одустају од похађања средње школе, вероватно због притиска да се што пре запосле, и мултиваријантна анализа издваја овај фактор као најиндикативнији за предвиђање учешћа у средњошколском образовању. Иако је обухват деце средњим нивоом образовања relativno висок (износи 92,4%), социо-економска структура оних који су ван образовног система, као и ученика ниже стручних профилса, указује на неједнакости које школа има задатак да анулира, umesto да продубљује (разлике на вишем нивоима образовања још су екстремније, АЖС, 2002/2007), чиме себе ставља у улогу потенцијално најзначајнијег механизма репродукције сиромаштва и друштвених разлика.

Значајно је за крај истаћи да било које мере и стратегије треба усмерити пре свега на ниже нивое школовања. Очигледно је да социо-економске неједнакости итекако постоје и у основној школи, само су оне мање

експлицитно изражене него што је то случај са каснијим нивоима школовања (одражавају их нпр. индикатори школског успеха). Не треба заборавити на чињеницу да пред свршеним основцима не стоји једноставно избор различитих средњих школа које они бирају по свом нахођењу. За то које ће им опције бити доступне пре свега их квалификује успех у основношколском образовању, па када се посматра средњошколска популација те већ постојеће неједнакости постају видљиве.

Референце

Desforges, C. & A. Abouchaar (2003). *The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement and adjustment*, Queen's Printer, UK.

Hoover-Dempsey, V. Kathleen & H. M. Sandler (1997). *Why do parents become involved in their's children's education?* Review of Educational Research, Vol. 67, No. 1, p. 3-42.

Kohl, O. Gwynne, Liliana J. Lengua & R. J. McMahon (2002). *Parent Involvement in School: Conceptualizing Multiple Dimensions and Their Relations with Family and Demographic Risk Factors*. Journal of School Psychology, Vol. 38, No. 6, p. 501-523.

Nechyba, T., P. McEwan & Dina Olds-Aguilar (2005). *The Impact of Family and Community Resources on Student Outcomes*, Ministry of Education, New Zealand, преузето са http://www.educationcounts.govt.nz/_data/assets/pdf_file/0020/7283/The-Impact-of-Family-and-Community-Resources.pdf

Sacker, Amanda, Ingrid Schoon & M. Bartley (2002). *Social inequality in educational achievement and psychosocial adjustment throughout childhood: magnitude and mechanisms*. Social Science & Medicine, Vol. 55, p. 863-880.

Вукмировић, Д. & Govoni, R. S. (2008). *Студија о животном стандарду*.
Републички завод за статистику, Београд.

ЕФЕКТИ РЕАЛИЗОВАНИХ ОБУКА
ЗА ОДРАСЛЕ У САРАДЊИ ЦЕНТРА ЗА
КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ,
ЦЕНТРА ЗА ТРАНЗИЦИЈУ ЗАПОСЛЕНИХ
РТБ БОР И НАЦИОНАЛНЕ СЛУЖБЕ
ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ У БОРУ

Наташа Станисављевић
Драган Ранђеловић
Бојан Марковић

1. УВОД

Повећање могућности запошљавања је један од стратешких праваца смањења сиромаштва у Србији. Политика запошљавања која треба да обезбеди смањење сиромаштва заснива се на неколико „стратешких стубова“ од којих је међу најважнијима побољшање радних способности незапослених (и запослених) односно образовање и обука за потребе рада.

Стратегија за смањење сиромаштва у Србији посебно наглашава проблем и потребу решавања проблема запошљавања у регионима и индустријским центрима који су суочени са наглим заостајањем у развоју, економском кризом великих индустријских система и предузета у којима је био запослен највећи број радника који су постали технолошки вишак. Борски регион спада у такве регионе који су нагло девастирани, те је по следњих година покренуто више пројектата и програма решавања проблема запошљавања, а посебно великог броја вишака у Борском региону.

Према подацима НСЗ наведеним у Стратешком социјалном акционом плану општине Бор, стопа незапослености у општини у 2007. је 30% што је значајно више од стопе незапослености у Србији и што је још значајније има тренд раста. Разлог је у великом броју вишака радника у предузећима Рударско топионичарског басена Бор (скоро 6.000 радника су у релативно кратком периоду напустили РТБ Бор по основу два социјална програма Владе Србије). Ради решавања ових проблема у сарадњи са одговарајућим министарствима формиране су у Бору посебне институције: Центар за транзицију запослених у РТБ Бор (пројекат промоције запошљавања у Србији) и Центар за континуирано образовање одраслих при Техничкој школи Бор (CARDS, Пројекат реформе средњег стручног образовања). У тесној сарадњи са филијалом Националне службе за запошљавање ове институције су различитим програмима обуке вишака радника и осталих незапослених обухватиле око 600 полазника.

Обука вишака радника и осталих незапослених (посебно угрожених група: Рома, жена, младих и др.) реализована је у условима непостојања утврђене стратегије локалног економског развоја, на основу процене могућих праваца развоја и потреба послодаваца. Постојећа документација о реализованој обуци као и шире статистичка документација (на пример Анкета о радној снази) не омогућавају потребан увид у ефекте обуке, односно колико је иста допринела смањењу незапослености. Бору предстоји реализација обимног пројекта регионалног развоја Бора (кредит Светске банке) кроз који ће значајна средства бити уложена у активне мере запошљавања, нарочито у обуку и подстицање предузетништва. Стога је потребно утврдити ефекте до сада реализованих обука и у складу са тим израдити нове програме.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

2.1. ХИПОТЕЗЕ

ОПШТА ХИПОТЕЗА:

Додатно образовање доприноси побољшању радних способности и мотивације за радним ангажовањем и на тај начин постаје значајан фактор у смањењу незапослености и побољшању квалитета живота.

ПОСЕБНЕ ХИПОТЕЗЕ:

2.1.1. Партиципација у обукама и њихово успешно завршавање омогућила је полазницима поновно запољење, неку другу врсту радног ангажовања која је побољшала животни стандард полазника, или неке друге промене у квалитету живота.

2.1.2. Социо-економска обележја полазника имају различит утицај на њихову мотивацију за укључивање у обуке и запошљавање након завршене обуке.

2.1.3. Једнообразна база података институција које раде на организовању обука обезбеђује ефикасније увиђање потенцијалних ефеката обуке на запошљавање.

2.1.4. Запошљавање полазника након завршене обуке зависи и од врсте обуке, односно, потребе за вештинама у региону.

2.2. ЦИЉЕВИ

2.2.1. Утврдити ефекте реализованих обука у Центру за континуирано образовање одраслих (РТЦ): колико се полазника обука запослило након завршене обуке, колико дуго је трајало запослење, да ли је дошло до повећања обима знања, да ли ефикасније раде, да ли је дошло до побољшања квалитета живота, итд....

2.2.2. Утврдити везу између социо-економског обележја полазника и мотивације за запослењем.

2.2.3. Израда једнообразне базе података коју би користиле све три институције (свака институција има делимичне податке о полазницима који нису усаглашени) - пол, стручна спрема, године старости, етничка припадност, радни статус, завршене обуке, сва запослења...

2.2.4. Проверити да ли постоји веза између врсте обуке коју је полазник завршио и запошљавања, односно, утврдити које су обуке омогућиле највећем броју полазника да се запосли.

2.3. ОБРАДА ПОДАТАКА

КВАЛИТАТИВНА ОБРАДА ПОДАТАКА

2.3.1. ФОКУС ГРУПНЕ ДИСКУСИЈЕ

Обрађене су 3 групе (по 12) полазника и то:

- А) полазници обука који су запослени код послодавца и самозапослени
- Б) полазници који се нису запослили
- В) пријављени полазници за наредне обуке

Учесници су били изабрани по моделу случајног узорка, међу полазницима обука који су вратили уредно попуњене анкете и са списка пријављених за обуке (списак ТЦ са Сајма образовања у организацији НСЗ, на пример). Позвани су телефоном и писмено. У писму су назначене групе проблема за разговор и наглашен је значај њиховог учешћа. Упитани су да ли постоји проблем са повериљивошћу информација о којима не би желили да причају пред другима. Сви полазници су одговорили негативно.

У фокус групама су обрађене следеће групе проблема: социо-економски статус полазника, како је дошао у ситуацију незапослености, како је информисан о обуци, зашто се определио баш за ту обуку (веза између претходног образовања или радног искуства са садашњим избором обука), који су се проблеми јављали у тој обуке, чиме је задовољан у обуци, како је успоставио контакт са послодавцем тј. како се запослио, како се одлучио за самозапослење, да ли му је помогла НСЗ у запослењу, да ли је учешће у обуци допринело активнијем односу према запослењу, какав је однос са послодавцем, колико послодавац цени значај обуке коју је завршио, да ли има везе између обуке и новог посла, или је сама обука допринела активнијем односу према запослењу, па се запослио у некој другој области, које су даље професионалне намере, да ли би жеleo да заврши још неку обуку и коју и др.). Очекивао се развој дискусије између полазника, што би допринело ширем сагледавању проблема са којима се сочувавају, као и коментарисање позитивних исхода које су добили од додатног образовања.

2.3.2. ПОЛУСТРУКТИУРИРАНИ ИНТЕРВЈУ СА ПОСЛОДАВЦИМА

Реализован је интервју са 5 послодаваца (препорука је била да су запослили неке од наших полазника), отвореног типа са следећим групама података/проблема:

- А) опис предузећа, област делатности, број запослених и др.
- Б) потребе за радном снагом, структура запослених по образовању и др.
- В) став према додатном образовању: да ли имају интерне обуке својих радника, да ли би уложили у то, због чега је пристао да прими раднике на практичну обуку...
- Г) како су се запослили нови радници (полазници обука), ко је успоставио контакт са њима и др.
- Д) однос између завршене обуке и радног места, компетенције радника, радна способност и др.
- Ђ) да ли има потребе за радном снагом или додатном обуком радника, у шта би уложио инвестиције и др.

2.3.3. ПОЛУСТРУКТИУРИРАНИ ИНТЕРВЈУ СА ПРЕДСТАВНИЦИМА ОВЕ ТРИ ИНСТИТУЦИЈЕ

Спроведен је интервју са директорима/представницима наведене три институције: Центра за континуирање образовање одраслих, Центра за транзицију запослених и Националне службе за запошљавање, отвореног типа са следећим групама података/проблема:

- А) сарадња водећих институција у образовању одраслих у региону, на унапређењу обука
- Б) сарадња водећих институција у образовању одраслих у региону, на унапређењу запошљавања

2.4. КВАНТИТАТИВНА ОБРАДА ПОДАТАКА

2.4.1. АНАЛИЗА ЕЛЕМЕНТА БАЗЕ ПОДАТАКА КОЈЕ ПОСЕДУЈУ ОВЕ ИНСТИТУЦИЈЕ коришћењем могућности програма MS EXCEL

- А) анализа структуре полазника обуке у бази према њиховим расположивим социо-економским обележјима (образовање, пол, старост, претходно запослење – занимање, дужина запослења, место живљења – град/село, рањиве групе- Роми)
- Б) употребљавање базе података о полазницима обука и израда заједничке базе полазника ове три институције (База НСЗ се не може модификовати у складу са потребама овог истраживања, с обзиром да је део јединственог информационог система на нивоу Републике са унапред задатим пољима за унос података и релацијама. Поред тога она се односи на лица са евидентије незапослених, која нису нужно једини полазници обука.)
- В) избор репрезентативног узорка (одређивање квота на основу структуре свих полазника обука по полу, старости, радном искуству и сл.) за реализацију анкете
- Г) извођење релевантних питања за анкету на основу података из базе. База података коју поседује Центар за транзицију запослених РТБ Бор и НСЗ је непотпуна (садржи основне личне податке и адресе), док Центар за континуирано образовање одраслих не поседује ни елементе базе. У току истраживања, база је употребљена пре свега подацима о социо-економском статусу полазника и радном статусу што омогућава ефикасније уочавање могућих ефеката и планирање даљих праваца у обучавању одраслих.

2.4.2. АНКЕТА ЗА ПОЛАЗНИКЕ ОБУКА

Планирано је коришћење квотног узорка. Као квоте одређени су:

- старосне групе (до 30 год., од 30 до 50, од 50 па на даље)
- полне групе
- претходно запослење (радио/није радио)
- место живљења (село/град)

Узорак је чинило 10% полазника обука (од укупно 500 полазника обука). С обзиром на неизвесност враћања анкета од стране полазника послато је дупло више анкета (дакле за 20 % полазника). Одређен број анкета се није вратио, па је извршено и телефонско анкетирање, користећи исти анкетни листић.

Адресе испитаника су преузете из непотпуне базе података Центра за транзицију запослених и НСЗ (из којих можемо доћи до адреса и основних личних података).

2.4.3. Анкета је била састављена од питања са двочланим и вишеструким избором (понуђени одговори), питања са кратким есејским одговорима. Подаци су обрађени коришћењем могућности програма *MS EXCEL*. Есејска питања су обрађена квалитативно.

Једноставност анкете постигли смо питањима са вишеструким избором, понуђеним одговорима да би мотивисала испитанike да одговоре на питања без много писања. Озбиљност анкете осигурали смо и пропратним писмом које је уједно било и мотивациони техника. У писму су наведени и бројеви телефона путем којих испитаници могу разјаснити све недоумице у вези са питањима. Напоменуто је да је анкета анонимна и објашњени су циљеви истраживања.

У обради резултата анкете примењени су поступци табелирања података о структури социо-економских обележја испитаника и о фреквенцији појединих одговора. Ради бољег увида у добијене резултате израђени су и одговарајући графички прикази.

Структура анкете (проблемски блокови), Први део: питања у вези са социо-економским статусом полазника. Други део: стање пре реализације обуке (информисаност, мотивација, како се определио за обуку). Трећи део: обука (задовољство обуком – време, место, динамика, однос теорије и праксе, предавачи). Четврти део: стање после обуке (радни статус, значај обуке за запослење – стручно и психолошко деловање на ментално стање полазника, шире значење обуке за побољшање квалитета живота полазника, примена знања на неку другу област, на било коју врсту радног ангажовања – у кући, код пријатеља, повремени приватни послови за које је испитаник био плаћен или награђен). Пети део: планови након обуке и евентуалног запослења (даље образовање – предлози за даље обуке, другачију организацију обука, професионални планови).

У анализи ситуације, користећи све доступне изворе података, укључени су и следећи аспекти проблема који се односе на побољшање постојеће ситуације: успостављање партнерских активности институција које се баве образовањем одраслих: РТЦ, Центар за транзицију запослених и НСЗ; мотивисање полазника да дођу до запослења; посебно праћење маргинализоване друштвене групе – Рома који су завршили обуку; спаљење иницијативе ове три институције општини Бор да се у усмеравању средстава за образовање одраслих и изради плана уписа средњих школа уваже резултати истраживања; анализирање података којим се долази до закључака о ефектима додатног образовања и даљим правцима додатног обучавања у Бору; предвиђање кретања и потражње за одређеним занимањима и нивоима школовања у општинама Борског округа; утврђивање потражње за одређеним вештинама и компетенцијама на тржишту радне снаге у Бору; давање препоруке смањењу сиромаштва реализацијом (или начином реализације) обука које могу обезбедити запошљивост радне снаге.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА КОМЕНТАРИМА

3.1. Резултати анкете полазника обуке

Анкета полазника обуке имала је улогу да обезбеди податке за реализацију неколико најзначајнијих циљева истраживања „Ефекти реализованих обука за одрасле у сарадњи Центра за континуирано образовање, Центра за транзицију запослених РТБ Бор и Националне службе за запошљавање у Бору“ а то су:

- 1.1. Да се утврде ефекти реализованих обука у Центру за континуирано образовање одраслих (РТЦ)
- 1.2. Да се утврде потенцијалне везе између социо-економских обележја полазника и мотивације за запошљавањем

Узорак испитаника

Узорак полазника за анкетирање је чинило 10% полазника обука (укупно 500 евидентираних полазника обука у РТЦ Бор и осталим институцијама). Било је планирано да се анкета пошаље испитаницима поштом

а недостајући број анкета обезбеди телефонски, али је у току припрема примењен метод анкетирања који се показао ефикаснијим: полазницима су послате анкете од којих је мањи број враћен, док су преостали били анкетирани у Транзиционом центру и Центру за континуирано образовање. Коришћен је квотни узорак.

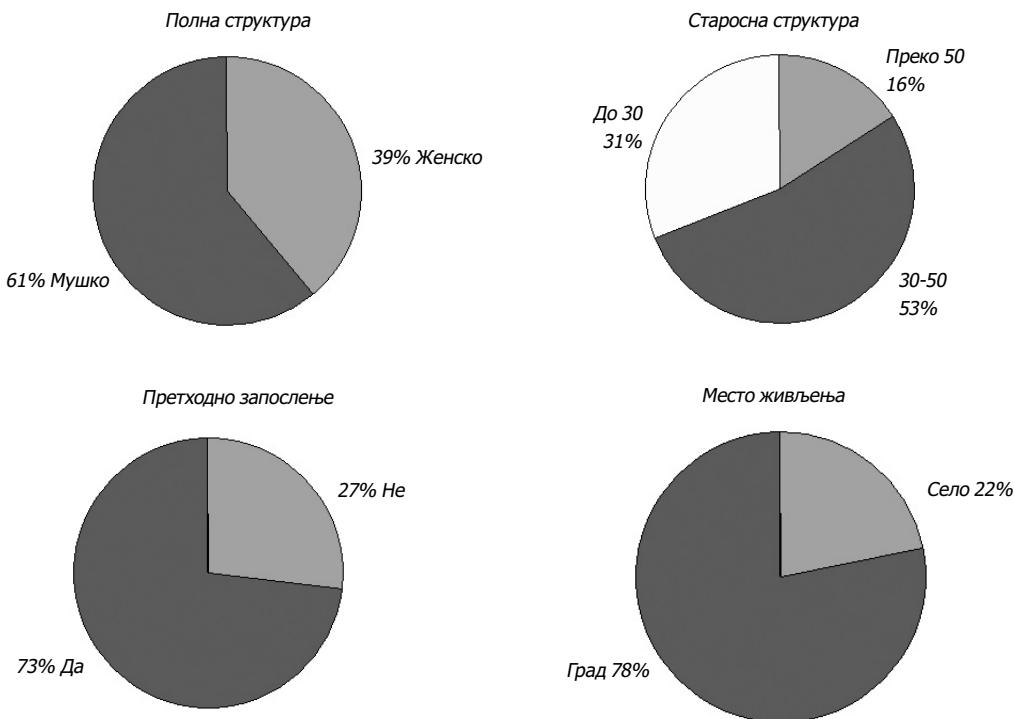
У оквиру ових квота случајним избором одређени су полазници који ће бити анкетирани. Полазници су били из непотпуне базе података Центра за транзицију запослених и НСЗ (из којих се могло доћи до адреса и основних личних података). Анкетирани полазници су телефонски позивани да дођу у просторије Транзиционог центра и Техничке школе у Бору да би добили анкетне упитнике или где би били анкетирани, све док није обезбеђен планирани узорак. Свим анкетиранима су објашњени циљеви анкетирања а сама анкета је била анонимна.

Обрада резултата

Анкету је попунио укупно 51 испитаник према планираним квотама (пол, старост, претходно запослење, место живљења) које су обезбедиле репрезентативност узорка. У обради резултата анкете примењени су поступци табелирања података о структури социо-економских обележја испитаника, о фреквенцији појединачних одговора, као и одговарајуће укрштање података структуре социо-економских обележја и фреквенције појединачних одговора. Ради бољег увида у добијене резултате израђени су и одговарајући погодни графички прикази за најважније резултате.

Резултати анкете

Социо-економски статус анкетираних полазника обуке дат је на наредним графичким приказима:

Ова структура показује да је **обезбеђен репрезентативан узорак анкетираних јер приближно одговара структури полазника програма обуке** које су Транзициони центар РТБ Бор и Филијала Националне службе запошљавања Бор организовали преко Центра за континуирано образовање одраслих. Мушкара-

ца је било нешто више, што одговара структури радника који су остали без посла, али су се жене више интересовале и укључивале у обуку. Анкетирани млади су углавном чланови породица радника који су отпуштени као технолошки вишак, и они углавном чине и групу оних који до сада нису били запослени. Већина анкетираних полазника је из града, јер је њима и било лакше да се укључе у програме обука. Највише анкетираних је завршило средње школе (техничке) и то III и IV ниво образовања.

Анкета је садржала и отворена питања о томе колико година радног стажа су имали претходно запослени (највише, односно скоро једна половина, је имала између 20 и 30 година стажа, а затим скоро подједнако остали до 10 година стажа, од 10 до 20 и преко 30 година радног стажа), на ком су радном месту радили (највише на производним радним местима) и која занимања имају, односно које врсте школа су завршили. Најчешће су завршили средње школе техничких струка са занимањима техничара и КВ радника разних струка, сем мањег броја анкетираних који имају само основну школу, или су завршили вишу школу.

Ставови испитаника о стању пре обуке

1. Информисаност потенцијалних полазника о томе да се организује обука у функцији запошљавања значајна је за њихово благовремено опредељивање али и за организаторе обуке. Одговори анкетираних (било је могуће дати највише три одговора, али је свега половина испитаника искористила могућност да наведе два или три одговора) показују да су се највише информисали о организовању обуке од чланова породица, познаника и пријатеља (скоро половина првих одговора, а укупно 30%). Објашњење за ово је у томе што је међу полазницима већи број деце и чланова породица радника који су добили отказ као технолошки вишак, тако да је почетно информисање обављено у породици и међу групом познаника, и зато што је у почетку организовања програма обука било недовољно заступљено праћење преко медија. То показују и свега два прва и три друга одговора полазника да су се о организовању обуке информисали преко медија. Овом дифузном систему информисања може се приклучити и једини додатни слободни одговор једног испитаника да је о организовању обуке информисан „од стране свог претпостављеног“ у предузећу. Остатак анкетираних скоро подједнако је одговорио да се информисао о обуци у Транзиционом центру и у Националној служби запошљавања. У групама другог и трећег одговора takoђе доминирају одговори анкетираних да су се о организовању обуке информисали у Транзиционом центру и Националној служби запошљавања (укупно се преко НСЗ информисало 22%, а преко Транзиционог центра 39%). Ови одговори су објашњиви чињеницом да су главни организатори обуке биле управо ове две институције које су приликом организације обуке користиле своје системе информисања.

Табела 2. Информисаност о обуци

Могући одговори	Број одговора				
	1 одг.	2 одг.	3 одг.	Укупно	%
Од пријатеља, познаника, члана породице	23	0	0	23	30.26%
Преко јавних гласила	2	3	0	5	6.58%
У НСЗ	12	5	0	17	22.37%
У Транзиционом центру	13	11	6	30	39.47%
У школи (центру за обуку)	0	0	0	0	0.00%
Од неког другог	1	0	0	1	1.32%
УКУПНО	51	19	6	76	100.00%

Међутим детаљније објашњење захтева чињеница да ниједан анкетирани полазник није навео да се о организовању обуке информисао у школи, односно у Центру за континуирано образовање. Ово може да значи да школа у свести и сазнању полазника још увек представља место традиционалног шко-

ловања, да не знају да и редовне школе могу бити место за неформалне облике обуке у функцији запошљавања, а може се лакше објаснити чињеницом да се ради о полазницима почетних обука када још није био афирмисан Центар за континуирано образовање одраслих. Чињеница је и да Регионални центар за континуирано образовање одраслих није објављивао своје огласе за организовање обуке, већ су то искључиво чинили Национална служба запошљавања и Транзициони центар. Но несумњиво је да **Регионални центар за образовање одраслих, а поготову медији убудуће морају имати много активнију улогу у информисању потенцијалних полазника о програмима обуке који су у функцији запошљавања.**

У погледу утицаја социо-економских обележја анкетираних на оцене о информисаности анкетираних, може се уочити, из резултата анкете, да су процентуално нешто више укупних одговора да су информисани о организовању обуке преко јавних гласила давали они који су раније били запослени и који живе у граду, као и жене, док су у Националној служби запошљавања нешто више информисани о обуци такође жене, млађи од 30 година и становници града, док су у Транзиционом центру нешто више информисани мушкарци, старији од 50 година, они који живе на селу.

2. Једно од најважнијих питања анкете односило се на мотивисаност полазника да се укључе у обуку. И овде се понавља ситуација **о потпуном одсуству улоге медија**. Ниједан испитаник није навео одговор да се највише мотивисао преко информација у јавним гласилима, поготову о успешно реализованим обукама и запосленим полазницима обука. Највише одговора (59%) односило се на интуитивни осећај анкетираних да што више знања појединачно има, лакше ће наћи посао. Овоме треба додати и здраворазумски став полазника (скоро 14%) да не треба само да губе време чекајући посао, већ да треба да се у међувремену обучавају. Овај осећај наравно треба подстицати свим средствима, али пре свега важно је да буде праћен благовременим и детаљним информацијама о понуди различитих програма обуке, о успешним обукама и запосленим полазницима. Саветници Националне службе запошљавања и Транзиционог центра, према одговорима анкетираних, били су успешнији у информисању анкетираних полазника обука, него у њиховом мотивисању да се укључују у обуку (17,65% одговора). Један слободан одговор анкетираних полазника се издвојио јер је наведено да је полазник мотивисан да се укључи у обуку „очекивањем да ће бити веће новчане подршке Владе за запошљавање“.

Табела 3. Мотивисаност за обуку

Могући одговори	Број	%
Примери пријатеља, познаника, члана породице који се запослио	3	5.88%
Информација у медијима о успешним обукама и запосленима	0	0.00%
Да не губим време чекајући на посао	7	13.73%
Што човек има више знања лакше ће наћи посао	30	58.82%
Разговор са саветницима из НСЗ/Транзиционог центра	9	17.65%
Нешто друго	2	3.92%
Укупно	51	100.00%

Утицај социо-економских карактеристика анкетираних није доволјно видљив код овог питања. Нешто већи проценат анкетираних мушкараца и млађих од 30 година у односу на остале испитанике дао је одговор да се у обуку укључио јер сматра да што човек има више знања лакше ће наћи посао, док је нешто већи проценат анкетираних који су раније били запослени или живе на селу оценио да га је највише мотивисао разговор са саветницима НСЗ или Транзиционог центра. У ову групу спада и нешто већи проценат анкетираних са основном школом, а интересантно је да су сви анкетирани који су одговорили да су се укључили у обуку да не би губили време чекајући посао, са претходно завршеним средњим и вишим школама и са факултетом.

3. Допуна питања о мотивацији анкетираних да се укључе у обуку била су питања о томе како су се определили за обуку коју су похађали и завршили, као и опште питање о користима од додатног образовања и обуке.

Скоро половина (49%) анкетираних полазника обука изјавила је да се за конкретну обуку коју су похађали определила зато што очекују да ће се лакше запослiti, јер се на тржишту рада траже управо таква знања. У будућим истраживањима требало би испитати на основу чега анкетирани полазници имају ова очекивања, јер је само мањи број анкетираних остварио неке контакте са послодавцима и из њих закључио да су управо таква знања потребна послодавцима (свега четири анкетирана, односно скоро 8%). Могуће је да су такву информацију добили у Националној служби запошљавања, односно у Транзиционом центру, јер је 12% анкетираних навело да су се за конкретан програм обуке определили зато што су им то саветовали у овим институцијама. Још 17,65% анкетираних изјавило је да су се определили за конкретан програм обуке зато што је у оквиру њихове досадашње струке и зато што представља допуну постојећег знања. Но, код овог питања значајни су и слободни одговори испитаника којих је било највише у односу на сва остала питања. Међу тим слободним одговорима испитаника истичу се следећи: да се полазник определио за конкретан програм обуке „зато што постоји стална потреба борске општине за еколошком активностима“, „да је жељео да стекне валидан цертификат“, „да се одувек интересовала за ручне радове“ и др. Ови слободни одговори испитаника којима нису били довољни понуђени одговори, указују на **нека значајна питања која се морају посебно истражити а то су: које су то компетенције које би могле чинити основу за планирање обука из екологије, што у будућности треба да буде значајно подручје запошљавања, а тиме и обуке за заштиту животне средине, затим посебан значај акредитованих програма обуке иза којих остају валидни сертификати, затим нека посебна интересовања могућих полазника која не-мају везе са њиховим претходним занимањима и стеченим знањима и др.**

И код овог питања нема значајније израженог утицаја социо-економских обележја анкетираних. Интересантно је да су се путем слободних одговара више трудили да објасне своје опредељење за програме обуке у које су се укључили анкетирани полазници који су раније били запослени или су из града (само они су и дали слободне одговоре), као и половина оних који су старији од 50 година. Нешто већи проценат анкетираних мушкараца и оних који до сада нису радили, наводи да су се за конкретан програм обуке определили зато што је у оквиру њихове досадашње струке, а међу онима који су се за обуку определили зато што очекују да ће се лакше запослiti процентуално је било више анкетираних млађих од 30 година.

Најчешће мишљење анкетираних (47%) о користима додатног образовања и обуке је да сваки човек треба стално да се усавршава. О овом општем одговору може се на различите начине закључивати. Питање је зашто анкетирани нису дали у већем броју конкретне одговоре који су били понуђени, као што су да без додатног образовања и обуке у савременом добу нема сигурног поса (скоро 12% одговора), или да је боље учествовати у некој обuci него само чекати посао (узалудно?) на тржишту рада (17,65%), или да и ако се не нађе посао, стечено знање може послужити у свакодневном животу (15,69%). Управо се одговор о томе да је боље бити укључен у обуку, него само чекати на посао слаже са одговорима испитаника на питање о мотивацији за обуку, да је њихов мотив био да не губе време чекајући на посао. **Обука, дакле, према ставовима испитаника може бити корисна временска компензација док се чека посао, где се поред корисно употребљеног времена касније може лакше и наћи посао, или, како гласе одговори испитаника на нека друга питања, стечено знање ће корисно послужити у неким другим областима живота.** Само један испитаник дао је одговор на питање о користима додатног образовања и обуке: он сматра да много користи од диплома и сертификата нема, али је боље да их човек има. Ово мишљење се донекле слаже са мишљењем испитаника који је дао слободан одговор (укупно је било три слободна одговора) да није све у дипломи, јер знања није никада доста. Остали слободни одговори се могу сврстати у исту групу као и неки од претходних.

Социо-економска обележја испитаника имала су одређени утицај на дистрибуцију одговора. Да сваки човек треба стално да се усавршава одговорило је процентуално највише анкетираних млађих од 30 година и оних који нису до сада били запослени (што већ може да дозволи тумачење да међу младима који су скорије завршили редовне школе сазрева схватање да је доживотно образовање неминовност). Да је боље бити укључен у неку обуку, него само чекати посао одговорило је процентуално више анкетираних жена и оних

који су били запослени, док су ширих користи од додатног образовања (одговор да стечено знање може послужити у свакодневном животу и ако се не нађе посао) свесни процентуално више анкетирани мушкирци и они који живе у граду.

Завршене обуке

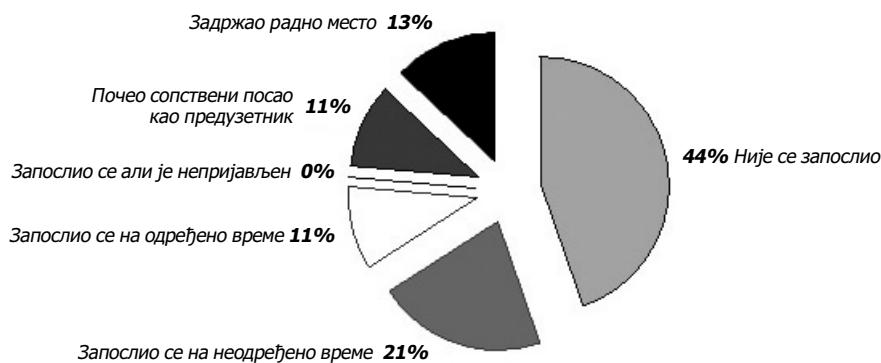
Првобитним планом анкете било је предвиђено да се у овом блоку питања посебно испитају и ставови и оцене полазника о квалитету обуке (темама, организацији, предавачима и др.). Међутим, због кратког рока за обраду података овај део је изостављен из анкете и испитаће се другим техникама, пре свега путем фокус група. Анкета је посебно обухватила питања о врсти и времену завршene обуке да би се то довело у везу за стањем после завршene обуке, односно са запошљавањем и мотивацијом за даљу обуку, и др.

Од укупно 51 анкетiranog полазника 13 није још завршило обуку, већ се налази у фази реализације програма обуке (програм обуке за помоћне столаре и програм обуке из енглеског језика). Зато ови полазници нису одговарали на питања о ситуацији после обуке. Највећи број осталих полазника (завршио је обуку крајем 2006. и у првој половини 2007. године). У тој групи полазника највише је завршило обуку за АЛУ столарију, геобушаче, козметичарке, рударске надзорнице, сервисере расхладних уређаја, ткање, еколошки мониторинг и рециклажу и др. Мањи број анкетirаних (1-2) завршили су обуке за сервисере РС рачунара, рукојатаце грађевинских машина, електроинсталаторе и електрозвариваче.

Ставови испитаника о стању после обуке

1. После завршene обуке (уз искључење оних испитаника који се још налазе на обуци) запослила се на неодређено и одређено време скоро једна трећина анкетirаних полазника обуке, нешто преко 10% се са-мозапослило односно започело да ради као предузетник, док је 13,16% испитаника задржало своја ранија радна места захваљујући стеченој обуци. Нема ниједног одговора анкетirаних да су се запослили и раде као непријављени, што не мора да буде и стварна чињеница, с обзиром да се анкетirани устежу да дају одговоре за које сматрају да ће им штетити, иако је анкета била анонимна. И поред тога, у слободним одговорима на питање где су радили после завршетка обуке неки полазници су навели да су неко време по завршетку обуке „радили на црно“. Када се саберу сви одговори показује се да је **за већину полазника остварен циљ обуке, односно да су се запослили у некој варијанти, али је такође и велики број оних који још нису нашли посао** (44.74%). На наредном графику наведени су ови резултати:

Запослење после обуке

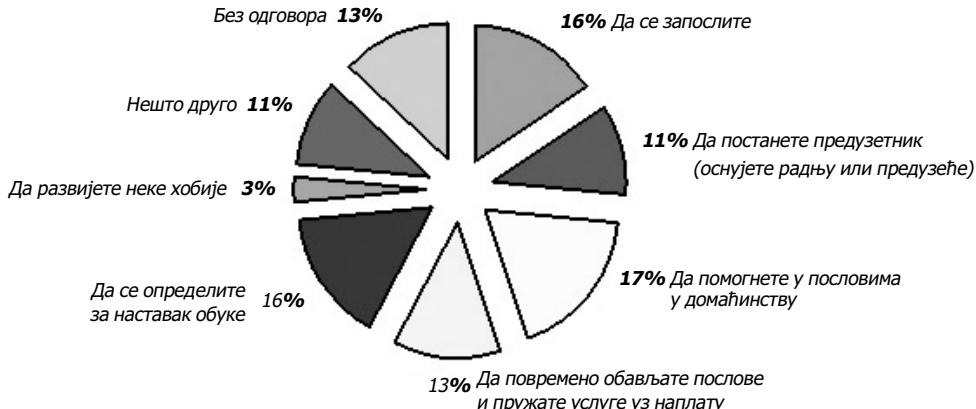
Укрштање социо-економског статуса анкетirаних са одговорима на ово питање показује да се међу онима који се нису запослили налази већи проценат жена (половина анкетirаних жена се није запослила после обуке) и старијих од 50 година (две трећине се није запослило). Међу онима који су се запослили налази се већина испитаника са села, док међу онима који су сачували радно место већина су са основном школом. Претходни радни статус није имао посебног утицаја на запослење после завршene обуке.

2. Анкета је показала да постоји велика дисперзија у погледу запошљавања по завршетку обуке. Анкетирани полазници програма обуке који су се запослили раде у 16 различитих фирмама, од којих су већина мала приватна предузећа. Свега неколико раде у већим државним предузећима, јавним установама и финансијским организацијама (РТБ Бор, Технички факултет – као домар, *Raiffeisen bank*, и др.). Четворо анкетираних су отворили своје приватне радње (етно дућан, козметички салон, сервис РС рачунара и предузетничка радња на бувљој пијаци), један број жена активно тка у удружењу ткаља. Ради се о веома различитим пословима од којих се неки могу повезати са претходном струком и знањем, неки са оним што је стечено на обуци, а неки се потпуно разликују. Тако су се неки од анкетираних запослили у организацијама обезбеђења, неки у угоститељству, неки као домари и др.

3. На питање да ли су стечена знања и вештине на обуци користиле анкетираним полазницима одговори су били доста дисперзивни: скоро 16% испитаника је одговорило да је стечено знање користило полазницима обука да се запосле, а скоро 11% да се самозапосле односно постану предузетници. Још око 13% анкетираних је одговорило да им стечено знање користи да повремено обављају послове и пружају услуге другима, које могу да наплате, док за највећи број испитаника односно 18,42% стечено знање је корисно јер могу да помогну у пословима у домаћинству и тиме подигну квалитет живота (што се може објаснити чињеницом да је највећи број обука био у области различитих занатских и сервисних послова). Један полазник је одговорио да му је стечено знање омогућило да развије неке од својих хобија. Значајан је и одговор скоро 16% анкетираних да им је стечено знање на обуци користило у опредељивању за наставак образовања (исто колико је одговорило да им је стечено знање користило да се запосле).

Анкетирани полазници су дали и четири слободна одговора од којих су два одговора децидне тврдње да им обука није ништа помогла, једна да је обука помогла само за обављање кућних послова и једна да је обука помогла да се боље обавља постојећи посао (анкетирани полазник који је задржао радно место). Одговоре нису дали пре свега они анкетирани који се још нису запослили. Дистрибуција одговора на ово питање још боље се види на наредном графику:

Корист од стечног знања на обуци

Табела одговора показује да је ипак **већина анкетираних имала неке директне и индиректне користи од обука које су похађали или да тај ефекат није довољан када се ради о главном циљу обуке: запошљавању.**

Стечено знање користило је да се запосле процентуално више млађима од 30 година, онима који нису били запослени, који живе на селу, док је за даљи наставак обуке стечено знање више користило мушкарцима и онима од 30 до 50 година старости.

4. Одговори на питање колико времена се чекало од завршетка обуке до запослења показују да је **време чекања на посао после обуке битан фактор**. Далеко највише анкетираних полазника који су се запосли-

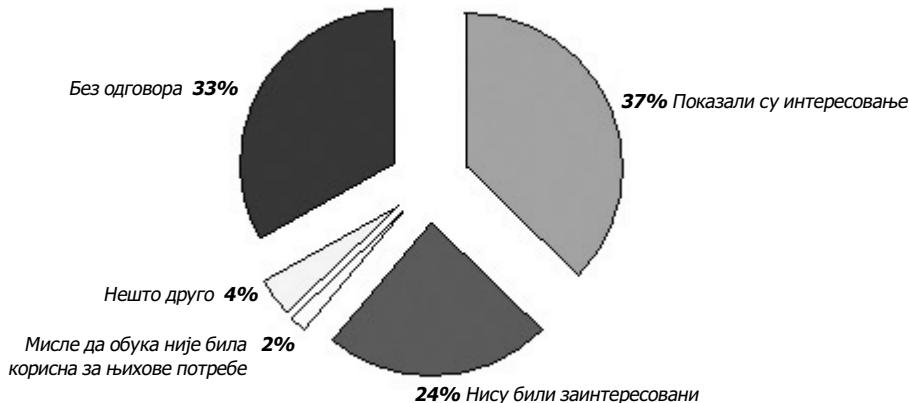
ли у различитом облику чекали су мање од 6 месеци, што показује да су **ефекти обуке на запошљавање временски ограничени и да су шансе за запошљавање полазника обука веће што је краће време чекања**. Очигледно је да се по истеку одређеног времена, годину или две, обуке морају понављати или обнављати. У укупан број запослених који су кратко чекали на запошљавање треба додати и оне који нису ни губили посао већ су га захваљујући обуци сачували, на истом или другом радном месту.

Социо-економски статус анкетираних имао је такође утицај на одговоре на ово питање. Најбрже су се запослили, односно најкраће чекали на посао анкетирани мушкарци и они који живе на селу. Међу онима који чекају скоро две године на посао највише је анкетираних: жена; полазника из града; полазника који су радије имали посао и полазника старих преко 30 година.

5. У овој проблемској групи питања налазило се и питање да ли су послодавци са којима су анкетирани били у контакту тражећи посао после завршене обуке показали интересовање за обуку кроз коју су полазници прошли. По одговорима анкетираних **већина послодаваца је показала интересовање** (ако се искључе они анкетирани који нису дали одговоре, јер се налазе у процесу обуке и нису ни ступали у контакт са послодавцима онда се ради о 56% анкетираних) **за обуку кроз коју су прошли полазници који су са њима остварили контакт ради запослења. Овај податак је важан за организаторе обуке јер им може користити у бољем планирању садржаја обуке.**

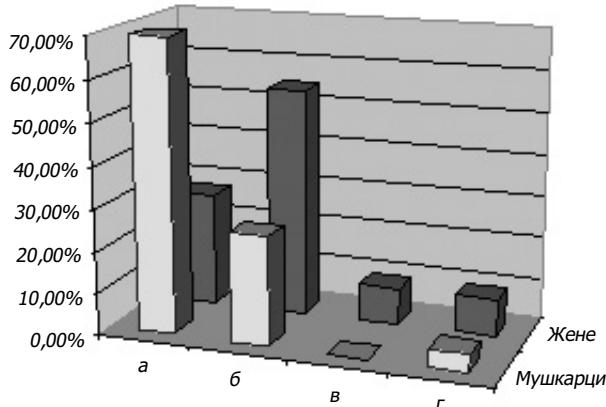
Када се ради о питању о интересовању послодаваца за обуке кроз које су прошли анкетирани полазници значајна су и два одговора: свега један анкетирани је одговорио преко унапред понуђеног одговора да је послодавац са којим је контактирао имао мишљење да обука коју је прошао полазник није била корисна за његове потребе, док је један од слободних одговора био да послодавци нису били заинтересовани за жене вариоце (анкетирани који је дао овај одговор је једина жена варилац која је била полазница курса за електровариоце, а који је успешном завршила).

Интересовање послодаваца за обуку

У погледу утицаја социо-економског статуса анкетираних на одговоре на ово питање показује се да оцену да су послодавци показали интересовање даје више мушкараца, оних који живе на селу и који су завршили основну школу, а одговор да послодавци нису били заинтересовани даје више жена, оних преко 50 година старости, оних који су били раније запослени и који живе у граду.

Интересовање послодаваца за обуку

Даљи планови после завршетка обуке

Ову проблемску групу питања чинила су два питања о томе да ли анкетирани сматрају да програме обуке треба и даље организовати и да ли би они лично укључивали у наредне програме обуке. Одговори испитаника на ова питања од највећег су значаја за организаторе обуке – Националну службу запошљавања, Транзициони центар и Центар за континуирано образовање одраслих, како би у наредном периоду организовали програме обуке са већим ефектом у погледу запошљавања, али и у погледу осталих могућих ефеката.

1. На наредној табели показана је дистрибуција одговора испитаника на питање да ли сматрају да програме обуке треба организовати и даље.

Табела 10. Да ли треба даље организовати програме обуке?

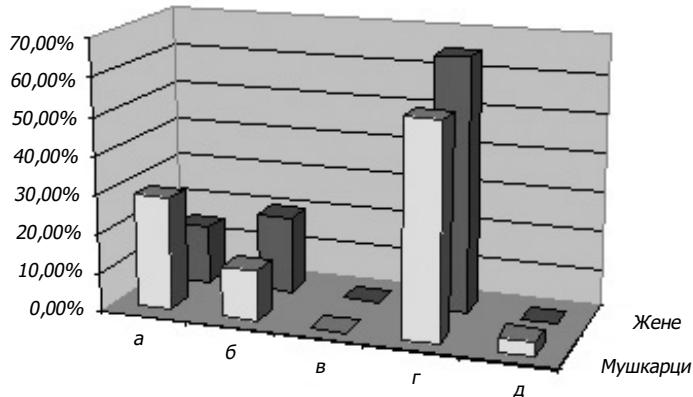
Одговори	Број одговора	%
а) Обуке треба и даље организовати у досадашњем обиму	12	23.53%
б) Треба смањити број програма и организовати само оне који сигурно обезбеђују посао	8	15.69%
ц) Не треба их уопште организовати јер нема користи	0	0.00%
д) Треба организовати још већи број различитих програма обуке	30	58.82%
е) Без одговора	1	1.96%
Укупно анкетираних	51	100.00%

Пре свега, нема ниједног одговора да програме обуке не треба уопште организовати јер од њих нема користи (овакав одговор нису дала ни два испитаника која су на питање да ли им је знање стечено на обуци помогло да нађу посао, децидно навела да им програми обуке кроз које су они прошли нису конкретно помогли да нађу посао). Преко половине анкетираних сматрају да у наредном периоду треба организовати још већи број различитих програма обуке, док скоро једна четвртина сматра да обуку треба даље организовати у досадашњем обиму. Само око 16% анкетираних сматра да у наредном периоду треба смањити број програма обука, односно организовати само оне програме који сигурно обезбеђују посао. Ови одговори показују, у комбинацији са одговорима на питање о користима које су полазници имали од обука кроз које су прошли,

да анкетирани не виде ефекте обуке само директно кроз запошљавање већ их сагледавају много шире.

Већи проценат мушкараца сматра да обуке треба организовати у досадашњем обиму, а да треба смањити број програма и организовати само оне који сигурно обезбеђују посао сматра процентуално више жена, анкетираних полазника средњих година, који су претходно били запослени. Најзад, да треба надаље организовати још већи број различитих програма обуке сматра већи проценат жена, старијих од 50 година и млађих од 30, оних који раније нису били запослени, оних који живе у граду и који су завршили средње школе.

Да ли и даље организовати обуке?

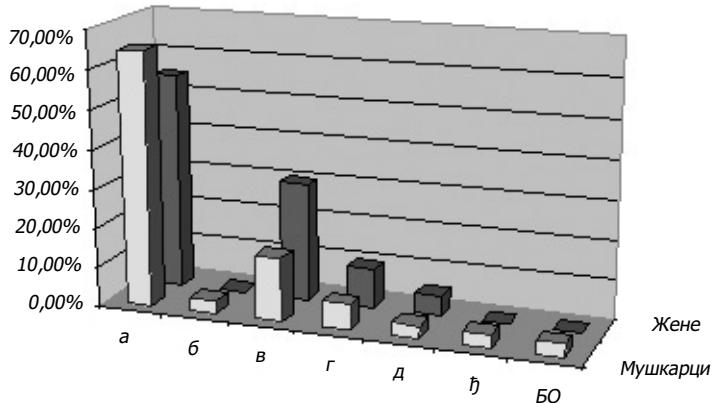
2. Скоро две трећине анкетираних наводи да би се у сваком случају и даље укључивали у програме обуке. Само један анкетирани полазник наводи да се не би даље укључивао у обуку јер нема користи. Око 22% анкетираних би се укључивали даље у програме обука под условом да они буду више повезани са потребама послодавца, а око 9% под условом да програми надаље буду разноврснији и атрактивнији. И најзад, интересантна су два наведена слободна одговора испитаника: „не бих се укључио даље у обуку због недостатка слободног времена“ и одговор једног анкетiranог који је постао послодавац „ако ми посао дође у кризу одабрају неку нову обуку“. Ови ставови показују да **организатори обуке морају размишљати и о временској организацији програма обуке, као и о развијању свести да обука није само потребна у кризним тренуцима пословања или губљења посла, већ мора да буде стална активност сваког човека, управо као што је већина анкетираних и одговарала на питање о користима од додатног образовања.**

Табела 11. Даље укључивање у програме обуке

Одговори	Број одг.	%
а) Да, у сваком случају	31	60.78%
б) Не, јер нема користи	1	1.96%
в) Да, под условом да обука буде више повезана са потребама послодавца за новим радницима	11	21.57%
г) Да, под условом да програми буду разноврснији и атрактивнији	4	7.84%
д) Нешто друго	2	3.92%
ћ) Без одговора	2	3.92%
Укупно анкетираних	51	100.00%

Када се ради о утицају социо-економског статуса испитаника међу онима који би се у сваком случају даље укључивали у програме обуке нешто је више процентуално мушкарца и оних који нису били претходно запослени, оних са села и са основном школом. Међу онима који би се укључивали у програме обуке под условом да су разноврснији и атрактивнији, сви су из града, а међу онима који би се укључивали у обуке повезане са потребама послодавца више је жена, старијих и оних који су претходно били запослени.

Да ли бисте и даље укључивали у обуке?

Остале мишљења анкетираних

На крају Анкете испитаницима је била понуђена могућност да сами дају неку препоруку или мишљење. Ову могућност искористило је 16 анкетираних или скоро једна трећина.

Највећи број мишљења и препорука односио се на предлоге за увођење нових програма обуке. Затим предлажу да се организује обука за производњу здраве хране и посебно обука за занимања којих нема у општини Бор (кројачи, воћарство, живинарство, производња чајева, прерада шљива и др.) јер је по мишљењу анкетираних наша будућност у здравој храни.

Анкетирани препоручују младима да треба и даље да уче после завршетка редовне школе, а интересантан је став „сви који су без посла треба да уче и упорно траже посао - ја сам била упорна и нашла посао у 53. години“. Нека мишљења и препоруке односе се на нека питања на која су указали одговори испитаника: на пример „важно је учешће медија у популаризацији обуке како би се заинтересовани незапослени информисали“.

Ставови анкетираних „могу да остану све активности око обуке али поред тога потребна је већа понуда послова“, „градска власт треба да буде више заинтересована за екологију“ и „требало би да се утиче на државу да смањи захватае од оних који су одлучили да сами почну неки посао јер су веома велике финансијске обавезе према држави“ показују да се **прави проблем налази у стварању услова за отварање нових радних места и нормално пословање и да тек тада обука може да пружи свој пуни допринос бржем и адекватном запошљавању.**

Закључци добијени анализом анкете

1. Анкета спроведена на репрезентативном узорку од 10% евидентираних полазника програма обука које су у периоду од 2006. до 2008. на подручју општине Бор реализовали у сарадњи (неке су још у процесу реализације) Филијала Националне службе за запошљавање Бор, Транзициони центар РТБ Бор и Регионални центар за континуирано образовање при Техничкој школи Бор, показала је да постоје значајни ефекти програма обуке, пре свега на запошљавање полазника обуке, као и други посредни ефекти на побољшање ква-

литета живота, пораст мотивације за даљом обуком и др. Тиме су потврђене главне претпоставке да додатно образовање и партиципација у обукама и њихово успешно завршавање обезбеђују полазницима обука веће могућности за запослење, неку другу врсту радног ангажовања које побољшава животни стандард полазника, или уноси неке друге промене у квалитет живота.

2. Потврђена је и претпоставка да су социо-економска обележја полазника имала различит утицај на њихову мотивацију за укључивање у обуке и запошљавање након завршене обуке. Као посебно дистинктивна социо-економска обележја која утичу на мотивацију и ефекте обуке показала су се следећа: пол, старост, претходна запосленост, место живљења. У наредним истраживањима неопходно је утицај ових и других социо-економских карактеристика посебно испитати. С друге стране, организатори обуке морали би убудуће да настоје да формирају групе полазника за обуку водећи рачуна и о њиховим одређеним социо-економским обележјима, како би формирањем хомогенијих група постигли веће ефекте.

3. У погледу информисања потенцијалних полазника о програмима обуке неопходно је појачати улогу медија као и информативно деловање организатора обуке, посебно Регионалног центра за континуирано образовање одраслих.

4. Уместо пасивног чекања посла на тржишту рада незапослени желе да активно утичу на промену своје ситуације у чему је за њих обука један од ефикасних начина да искористе време, да се боље припреме и брже нађу одговарајући посао.

5. Незапослени и сами настоје да остваре контакте са потенцијалним послодавцима, како пре него што се укључује у програме обуке, тако још више по завршетку обуке. У томе треба да им на организован начин помогну и организатори обуке тако што ће програме обуке припремати на основу сопствених контаката са послодавцима, искустава незапослених у тражењу посла, реализовати програме обуке у сарадњи са послодавцима, и преузети обавезу да и после завршених обука помажу полазницима да остваре контакте са послодавцима ради проналажења посла. При том јебитно време, јер се ефекти обуке на запошљавање исцрпљују умногоме у првих неколико месеци по завршеној обуци.

6. Приликом организовања обуке мора се водити рачуна и о расположивом слободном времену потенцијалних полазника који су оптерећени тражењем посла, повременим радним ангажовањима, преживљавањем, породицом и другим проблемима.

7. Потребно је уважити опште опредељење незапослених - потенцијалних полазника програма обуке и поднити им што више разноврснијих и атрактивнијих програма обуке, који ће наравно у што већој мери бити повезани са развојним потребама средине, потребама послодавца, праћени стимулативним мерама за са-мозапошљавање и подстицајима за послодавце.

3.2. Резултати – интервју са послодавцима

Отворени интервјуји са послодавцима (5 послодаваца од којих је троје запослило полазнике обука) су имали за циљ да утврде ефекте обука са становишта послодаваца, али и да помогну у потврђивању или одбацивању главне хипотезе: додатно образовање доприноси побољшању радних способности и мотивације за радним ангажовањем и на тај начин постаје значајан фактор у смањењу незапослености и побољшању квалитета живота, као и посебне хипотезе: запошљавање полазника након завршене обуке зависи и од врсте обуке, односно потребе за вештинама у региону, тако што ће нам омогућити идентификовање потребних вештина које су тражене на тржишту радне снаге.

Узорак

Предлогом методологије истраживања планирано је да послодавци буду из групе оних који су запослили неке од полазника јер су тако били директни корисници ефеката обука. Током припрема за истраживање испоставило се да:

- неки послодавци нису расположени за интервју,
- расположени су за интервју, али немају времена,
- запослени полазници не раде више у том предузећу (зато што је био у питању сезонски посао или посао на одређено време, обично на неколико месеци).

Одазвали су се: „Албо д.о.о. – предузеће за израду алуминијумске и ПВЦ столарије“ (запослили су 4 полазника одмах након реализације практичног дела обуке која се одвијала у том предузећу), „Компјутер центар Бор, д.о.о.“ (запослило једног полазника курса за сервисе РС рачунара одмах после реализације практичног дела обуке која се одвијала у том предузећу, који је касније постао предузетник у пословном односу са КЦБ, СЗРТК „Мими“ (запослило једну полазницу курса за ткање). Предузеће ЈКП „З. октобар“ Бор није запослило раднике, али је сарађивало у реализацији практичног дела обуке и послало неколико својих радника на обуку за руковаоца грађевинских машина (у радном односу, који су задржали посао и добили малу повишицу захваљујући обуци). Послодавац „Лак жица - Заштита д.о.о.“ није, до сада, запослио полазнике, али је мотивисан да запосли неколико полазника. Такође, реализоваће практични део обуке за помоћног столара у свом погону.

Садржај интервјуа

Интервјуи су обухватили следеће групе проблема:

- опис предузећа, област делатности, број запослених и др.
- потребе за радном снагом, структуру запослених по образовању и др.
- став према додатном образовању: да ли имају интерне обуке својих радника, да ли би уложили у то, због чега је пристао да прими раднике на практичну обуку...
- како су се запослили нови радници (полазници обука), ко је успоставио контакт са њима
- однос између завршене обуке и радног места, компетенције радника, радну способност
- да ли има потребе за радном снагом или додатном обуком радника, у шта би уложио инвестиције и др.

Обрада података

Интервјуи су обрађени квалитативном анализом података. С обзиром да је у питању недовољно репрезентативан узорак, не можемо правити генерализације на основу ових података. Техника интервјуисања има одређена ограничења која се проистекла из субјективних фактора, у првом реду личности испитивача, па су карактеристике објективности, поузданости и вљаности увек под знаком питања, и у великој мери зависе од умешности интерпретације добијених података. Међутим, подаци добијени интервјуима могу нам послужити у расветљавању претпоставки које смо потврдили, или одбацили другим методама истраживања (пре свега квантитативним). На основу размишљања послодаваца можемо идентификовати проблеме којима се треба бавити у наредним истраживањима. Веома јебитно, такође, уочити емоционално стање испитаника током одређених одговора, које не можемо увидети путем анкете.

Резултати анализе интервјуа са послодавцима

A) Основни подаци о предузећу. Структура запослених по образовању.

„Компјутер центар д.о.о.“ у Бору је предузеће за примену и едукацију корисника за употребу нових технологија. У сталном радном односу на неодређено време је 3 радника, хонорарно запослених 4 радника, од 25 до 55 година старости. Три радника имају високу стручну спрему, а два средњу спрему. Обим пословања у просеку, за последње 4 године, 5.500.000,00 динара. „Лак жица - Заштита д.о.о“ у Бору је предузеће за радно оспособљавање инвалида. Запослено 48 радника (од тога је 28 лица са инвалидитетом, од чега је 21 младих од 18 до 22 године са оштећеним видом, слуха и сл.). Највећи број запослених и то 50% је са трогодишњим средњим образовањем, а 25% радника има средње образовање са двогодишњим трајањем. Непроизводних радника је 10. Предузеће обавља професионалну рехабилитацију лица са инвалидитетом, производним програмом из четири целине: производња производа од дрвета, производња електронамата и трансформатора мале снаге, производња картонске амбалаже и услуге (продажа на мало и велико, репарација намештаја, обезбеђење и др.). Финансирање: 1/3 средстава добија из буџета републике (субвенције и регреси) а 2/3 самофинансирањем. ЈКП „З.октобар“ Бор је јавно предузеће са 208 запослених радника.

Стручна спрема: више од 59% запослених је НКВ а око 5% запослених је ВС и ВСС. Предузеће је у тешком стању, жиро-рачун је у блокади, имају нереализована потраживања према општини Бор и велике дугове према добављачима. Радници нису примили плате од октобра 2008. године и тренутно је обустављен рад. „**Албо д.о.о., предузеће за производњу и монтажу алуминијумске и ПВЦ столарије**“, је приватно предузеће са 52 запослених (од чега 3 у администрацији). Тренутно граде пословни хотел у Бору. Радници у администрацији имају високу и вишу стручну спрему. Остали радници раде у производњи и имају, углавном, средњу (четврогодишњу и трогодишњу) стручну спрему. **СЗРТК „Мими“** има 5 запослених, лоцирано је у просторијама Бизнис инкубатор центра у Бору. Структура запослених: КВ.

Б) Задовољство образовањем и радним компетенцијама запослених.

Послодавци су задовољни образовањем својих радника, а нешто мање и компетенцијама (осећа се недостатак у практичној оспособљености за рад). Радним компетенцијама и залагањем на посулу није задовољан послодавац Јавног комуналног предузећа „З. октобар д.о.о.“. Послодавац предузећа „Лак жица Заштита д.о.о.“ није задовољан образовањем које су стекли радници четврогодишњег образовања јер се на радном месту осећа недостатак практичног образовања.

В) Потребе за радном снагом.

ЈКП „З. октобар д.о.о. „има повремено потребе за неквалификованом радном снагом, у сезони. Предузеће „Лак жица Заштита д.о.о.“ има потребе за техничарима дрвно-прерађивачке струке (трогодишњег и четврогодишњег трајања) – 3 извршиоца. Предузеће „Албо д.о.о.“ ће имати потребе следеће године за неколико извршилаца у области услуга (због хотела који ће отворити). Остали послодавци немају потребе за новом радном снагом, тренутно.

Г) Став према додатном образовању. Интерне обуке. Улагање у обуку радника.

Интервјуисани послодавци имају позитиван став према додатном образовању. Међутим, када би морали да издвоје средства за усавршавање својих радника, не би се одлучили тако лако (нпр. један послодавац наводи разлог: „...због тренутне економске кризе...“). Као једну врсту интерне обуке обављају оно на шта их Закон о безбедности на раду обавезује. Такође, присутна је и нека врста увођења у посао нових радника, нпр. рад за машином уз менторство старијег радника, које може трајати од 1 до 3 месеца. У обуку својих радника уложили би под условом да шире асортиман, али и у праћење нових технологија („Компјутер центар д.о.о.“ које је природом посла принуђено да прати савремене тенденције). Један послодавац истиче и да радно ангажовање треба бити строго дефинисано на дужи период уговором о раду да би послодавац безбедно улагао у образовање радника. У ЈКП „З. октобар д.о.о.“ постоји потреба за сертификованим радником који обављају одређени посао, а не поседују одговарајућу стручну спрему за то радно место. У предузећу „Лак жица Заштита д.о.о.“ једном месечно изводе и радионице на тему комуникација, тимског рада и др.

Коментар: посматрајући став појединачних послодаваца и држање током разговора, примећује се нелагодност када говоре о додатним улагањима. Разлоги су: нестабилно тржиште, неповољни услови за рад предузећника (пуно обавеза, пореза), нестабилна политичка ситуација у земљи због које се не усуђују да „улазе“ у кредите. Због недостатка нових радних места понуда радне снаге је велика, па послодавци, углавном, добијају већ образовану и оспособљену радну снагу, а то и очекују. Чини се да део послодаваца не види своју улогу у обучавању и припреми радника за посао, већ то посматрају искључиво као задатак образовања.

Д) На који начин су запослили раднике.

Послодавци су, углавном, запослили раднике преко Националне службе за запошљавање (користе принцип волонтерства), на Сајму запошљавања (2 одговора), „на препоруку“ од стране пријатеља или познаница, или су радници примљени тако што су примећени (нпр. .... да су вредни радници и добри људи...) током реализације практичног дела обуке у самом предузећу.

Коментар: код јавних предузећа можемо приметити вишак радника и послодавац, углавном, није задовољан радом већине радника. Нерад и слабо залагање на раду објашњавају дуго цитираном изјавом „Учи, сине, да не би морао да радиш“, која је већ постала саставни део карактера нашег радника. Предузетници своде запошљавање на минимум радне снаге због великих обавеза према држави при запошљавању нових радника.

Ђ) Колико обука коју је радник завршио одговара потребама радног места.

Послодавци који су запослили раднике који су прошли обуку су задовољни обуком у теоријском и практич-

ном делу. Један посгодавац изричito тврди да обука није важна, већ радне компетенције, залагање на радном месту, карактер. Такође, истиче да се није могла приметити важност обуке због кратког трајања обуке.

Коментар: опажајући понашање али и имплицитне изјаве посгодаваца може се претпоставити да им код неквалификоване радне снаге није важан сертификат, нити обука. У образовање НК не би улагали, јер је дољно да месец дана прате ментора у раду и да се обуче за једноставнији посао. Све што је потребно НК радницима они могу научити на послу, без негативних последица по радни процес. Посгодавци који запошљавају, већином, НК радну снагу очекују приврженост и поштовање радника према претпостављенима. Посгодавци који имају раднике са ВС и ВСС и специфичну природу делатности, па им је неопходно праћење прописа, техничких достигнућа и сл., више цене важност образовања па и обуке.

E) Радне компетенције/послови тражени на тржишту.

Посгодавци истичу да се тражи „добр радник“ (поштен, вредан, који поштује ауторитет и хијерархију), радник који уме да ради у тиму, сарађује и комуницира без конфликата (али ниједан посгодавац није спреман да уложи у врсту обуке која припрема за комуникацију), одговоран, самосталан у раду, познаје рад на рачунару, страни језик (напредовање у стручни, интернет), који се доживотно образује, уме да примени знање које поседује, који преузима иницијативу.

Коментар: Примећује се да став о додатном образовању и карактеристике пожељног радника зависе и од врсте делатности којом се посгодавац бави. Врста делатности одређује и компетенције радника.

Интервјуисани посгодавци, у оквиру нашег региона, истичу значај: развоја услуга (конобари, спремачице, угоститељи); туризма (туристички водичи, туристички техничари); заната (вариоци, столари, кројачи, шајандери, цвећари, обућари, воскари, фотографи); осталог (рачуноводства, новинарства и издаваштва, али и савремених технологија).

3.3. Резултати – интервјуи са представницима институција које реализују обуке

Отворени интервјуи са представницима институција које се баве образовањем одраслих (три представника) су имали за циљ да утврде ефекте обука са становишта институција које организују и реализују обуке. Мишљења представника институција су нам била веома значајна, јер критички осврт на досадашња искуства у реализацији обука може помоћи у унапређењу организације истих. Директори институција су у ситуацији да посматрају и уважавају шири контекст у којима се одвијају обуке и, на тај начин, предоче све могуће узорке и њихове утицаје на поспешивање запошљивости у региону. Интервју је техника којом је могуће добити најпоузданјији увид у личне ставове и стања. Током разговора је могуће прилагођавање испитанику, њиховом интелектуалном нивоу, емоционалном реаговању. Код анкете то није могуће, зато нам интервју може послужити као допуна података добијених анкетирањем и омогућити разјашњавање неких одговара до-бијених анкетом.

Узорак

Заступљене институције су и једине, у Борском региону, које се активно баве образовањем одраслих. Интервјуисани су: директор Центра за континуирано образовање одраслих – Техничке школе гђа Славица Живковић; координатор Центра за транзицију запослених РТБ Бор гдин Драган Ранђеловић и директор Националне службе за запошљавање у Бору гдин Мирко Мирковић. **Мотивација представника наведених институција за интервју је била на високом нивоу.**

Садржај интервјуја

Интервјуи су обухватили следеће групе проблема:

А) Задовољство досадашњом сарадњом водећих институција у образовању одраслих, на унапређењу обука. Начин унапређења сарадње.

Коментар: у оквиру овог питања смо одлучили да поставимо подпитање које нисмо планирали, али се на-кнадно указала потреба за њим: Описите начин сарадње ових институција, како је почела сарадња, на ком је степену та сарадња сада.

Б) Задовољство досадашњом сарадњом водећих институција у образовању одраслих, на унапређењу запошљавања. Начин унапређења сарадње.

В) Улога послодавца у образовању одраслих. Сарадња послодавца и институција које реализују обуке за одрасле.

Резултати интервјуја са представницима институција за образовање одраслих

А) Почетак сарадње између институција које се баве образовањем одраслих.

Сарадњу између ових институција иницирао је Центар за транзицију запослених (у даљем тексту ТЦ) који је основан крајем 2005. године одлуком генералног директора РТБ Бор, у сарадњи са Министарством за рад, запошљавање и социјалну политику, у оквиру пројекта „Промоција запошљавања у Србији“ са циљем преквалификације вишкова радника у РТБ Бор. У исто време филијала Националне службе за запошљавање у Бору (у даљем тексту НСЗ) је развијала своје активности на реализацији обука и идентификовала школу као квалитетног партнера. Центар за континуирано образовање одраслих је основан при Техничкој школи (у даљем тексту РТЦ Бор) током Пројекта реформе средњег стручног образовања који је почeo 2004. године. Овај Центар, заједно са још четири таква центра у Србији, је оспособљен за низ активности на идентификацији и извођењу обука за одрасле и овлашћен да даје сертификат признат од стране Министарства просвете. Сарадња ових институција дошла је до изражaja приликом следећих активности:

1. испитивања потреба за вештинама у региону
2. планирања врсте обука
3. информисања незапослених о понуђеним обукама
4. реализације обука
5. праћења полазника након реализације обука

Сарадња између ТЦ и НСЗ је омогућила реално планирање врсте обука у складу са потребама тржишта рада, али и спречила понављање врсте обука. Тако се ТЦ определио за реализацију стручних и занатских обука ангажујући претежно РТЦ, док се НСЗ бавила обукама из страних језика и информационих технологија ширећи понуду временом и на стручне обуке. Обукама ТЦ су били обухваћени и незапослени чланови породица радника који су проглашени за технолошки вишак, па је са филијалом НСЗ усклађиван одабир полазника. ТЦ и НСЗ представљају највеће (а готово и једине) финансијере обука које је реализовао РТЦ Бор.

Б) Задовољство досадашњом сарадњом водећих институција у образовању одраслих, на побољшању обука. Унапређење сарадње.

Представници ових институција истичу нарочито добру међусобну сарадњу али и сарадњу са осталим васпитно-образовним институцијама (Техничким факултетом и другим стручним средњим школама). Рад на обукама и запошљавању отежава лоша срадња са Привредном комором. Сва три представника истичу апатичност и незинтересованост Привредне коморе за сарадњу са њима. Када је долазило до контакта то је увек иницирала једна од ових институција и углавном је остало све на договорима. Представници сматрају да би било много више користи кад би однос образовних институција које раде на образовању одраслих и Привредне коморе регулисала држава. Директор РТЦ-а сматра да је потребно и унапређење организације рада Центара тј. обезбеђење додатних кадровских потенцијала да би Центри функционисали пуним капацитетом. Сви истичу неопходност континуираног испитивања тржишта, јер се потребе за вештинама и компетенцијама мењају, једино образовање одраслих базирано на озбиљним истраживањима може допринети повећању запошљавања. Треба ојачати сарадњу са привредом и установити неку врсту везе између привреде и образовања. Потребно је да локална самоуправа скхвати значај улоге образовања одраслих у побољшању запошљивости у региону.

Коментар: представници ових институција су задовољни међусобном сарадњом у великој мери, али то сматрају недовољним за решавање проблема незапослености. Круг сарадње се мора проширити сарадњом са привредом која би унапредила њихов рад и омогућила евалуацију реализованих активности.

В) Задовољство досадашњом сарадњом водећих институција у образовању одраслих, на унапређењу запошљавања. Унапређење сарадње.

Истакнуто је да постији дисконтинуитет између образовних профиле које даје редовно образовање и кадрова који су потребни привреди. То може указати на недостатак реалне везе између привреде и образовања. Привредно окружење у Борском округу описују као веома лоше, нема нових радних места, а тржиште рада је тек у процесу формирања. Представници институција истичу да је недостатак нових радних места озбиљна препека која се може одразити на мотивацију људи да се образују. Истиче се и проблем недовољне праксе у стручним занимањима, недостатка професионалне оријентације и праћења ученика након завршетка школовања. Недостатак стручне помоћи ученицима у избору занимања резултира погрешним изборима који воде ученике у апатију и негативизам према школи и обавезама. Нема ни истинске припреме за рад и стицање позитивног односа према раду. Током школовања ученике треба припремати за чињеницу да мажда неће моћи да пронађу посао у својој струци. Треба их упознавати са различitim занимањима и истицати предности бављења различитим пословима и тако неговати позитиван став према промени занимања у току живота, тј. спречити веровање да сигурност и стручност лежи једино у целожivotним занимањима. Тешкоћу, представљања и очекивање незапослених да им НСЗ пронађе послове баш у струци за коју су се школовали иако је то, често, немогуће.

Не постоји стратегија привредног развоја округа и то је веома отежавајућа околност јер се не зна шта ће се, у дугорочном периоду, развијати у округу (која грана индустрије: да ли треба улагати и развијати рударство, туризам, малу привреду или нешто друго). Ови подаци су непходни за планирање рада на обукама али и школовању занимања, иначе се све ради стихијски. Потребно је озбиљно истраживање о потребама привреде у региону.

Још једна озбиљна препека је и немотивисаност младих људи да уче и да се усавршавају. Окружење их не мотивише (школа их не учи стратегијама учења, не развија се свест и потреба за доживотним учењем). Нпр. НСЗ планира обуке у складу са потребама привреде, али наилази на недовољан број пријављених пољазника чак и за обуке као што су заваривачи, које би могле да омогуће брзо запослење.

Треба наставити сарадњу између НСЗ, ТЦ и Центра за континуирено образовање одраслих и унапређивањи је. Даље треба развијати сарадњу преко Регионалне Привредне коморе са удружењима предузетника. Посебан вид сарадње који је недовољно развијен, а веома је важан, јесте сарадња са локалном самоуправом. Овај вид сарадње треба реализовати преко Локалног савета за запошљавање. Национална служба процењује обуке на основу потреба тржишта из претходног периода. Велики је проблем: незанинтересованост младих људи да се обучавају, да раде, немотивисаност за доживотно образовање. Потребне су и промене у школству: треба развијати мотивацију предавача да раде свој посао професионално и одговорно. Раније је организована пракса у привреди два до три пута недељно. Том приликом ученици су радили у правом смислу те речи. У велиkim предузећима нема више „кадровика“ који су постојали раније и бавили се успостављањем везе између привреде и образовања. Треба пронаћи начин да се успостави комуникација између привреде и образовања.

Коментар: унапређењу сарадње би допринело активније залагање Привредне коморе и Локалне самоуправе, озбиљна истраживања потреба за вештинама у региону, адекватан рад на професионалној оријентацији у основним и средњим школама, развијање свести о неопходности доживотног образовања. Представници ових институција развој и унапређење виде у међусобној сарадњи школа које би радиле на откривању афинитета и способности код младих, али и развијале одговорност и наклоност ка раду; привреде (отварању нових радних места) и образовања одраслих које би кориговало недостатке у знањима и вештинама и побољшавало квалитет живота.

Г) Улога послодаваца у образовању одраслих. Сарадња послодаваца и институција које реализацију обуке за одрасле.

Јавља се потреба успостављања тесних сарадничких и партнерских односа. Један од модела је заједнички рад у телима Привредне коморе и Локалним саветима запошљавања. Добар модел би могао да буде у оквиру кластера у чији састав би обавезно требало да уђу и образовне институције. Потребе за обукама треба дефинисати на основу стратегија развоја поједињих области и акционих планова за спровођење стратегија (нпр. Стратегија привредног развоја, регионалног развоја, туризма, ПСП, пољопривреде и др.) нарочи-

то на основу локалних стратегија развоја, путем истраживања тржишта рада које би развила НСЗ и путем анкета и контаката са послодавцима које би обављале образовне институције. Поред сајмова запошљавања треба организовати и посебне сајмове обуке одраслих (који могу бити и саставни организациони делови сајмова запошљавања или сајмова образовања) где би се исказивале потребе послодавца за одређеним занимањима, вештинама, струкама. На истраживању потреба за обуком радила би и Привредна комора, удружења послодавца, канцеларије Министарства просвете и друга тела. Послодавци би требало обавезно да учествују у планирању потребе за обукама – посебно у планирању и организовању практичних обука (практични део мора бити главни део обуке за запошљавање).

Проблем је што нема више „великих“ послодавца који могу да процене значај додатног образовања појединача. У Бору постоји пет до шест послодавца који запошљавају преко 20 радника – изузев јавних предузећа. За њих додатно образовање није битно, јер имају велику понуду радника на тржишту. Обично се ради о искључиво физичкој радној снази. Нема нових инвестиција које би потраживале образовану радну снагу. Мало је нових радних места. Потребно је формирати удружења привредника која би усмерила развој обука за одрасле и утицала на планирање обучавања. То би морала да иницира Локална самоуправа. Кључна је потреба за озбиљном анализом привредног окружења. Треба обновити и удружења занатлија, удруживаше људи према струкама да би помогли једни другима. Образовање би морало да се финансира из средстава буџета или потребно је успоставити и систем евалуације – колико школујемо кадар користан и квалитетан за потребе привреде. Једино привреда може направити селекцију потребних кадрова. Највећа мотивација полазницима да се образују је запослење. Треба утицати на Локалну самоуправу да се хитно донесе стратегија локалног развоја и великим инвестицијама покренути привреду.

Требало би да постоји удружење послодавца преко кога би они учествовали у унапређењу обука, на тај начин би се најлакше дошло до потреба послодавца за обукама. Тренутно нису заинтересовани за учешће у планирању обука. Без удружења предузетника тешко је радити организовано на образовању одраслих и смањењу незапослености.

Унапређењу образовања одраслих у пракси највише могу допринети они који би требало да су највише заинтересовани за обуке, тј. послодавци и њихова удружења. У Бору је остварена задовољавајућа сарадња свих актера у образовању одраслих у оквиру Локалног савета за запошљавање у чијем раду учествују и образовне институције. Потребе за обукама представљене су 2008. године кроз Стратешки социјални план општине Бор. Највише би требало да се заинтересују привредници да помогну у избору обука и у запошљавању полазника, јер НСЗ не запошљава, већ реализује обуке. Треба обезбедити стимулансе за привреднике или персеке олакшице за оне предузетнике који примају полазнике на реализацију практичног дела обуке и запошљавају их.

Коментар: представници институција које се баве образовањем одраслих су често одговарали ван оквира постављених питања. Примећује се усредређеност на сопствене проблеме и „психолошки умор“ обучавањем полазника тј. демотивисаност недостатком нових радних места, што онемогућава реалну евалуацију њиховог рада. Видно је нездовољство када су говорили о ефектима реализованих обука. Сви интервјујују сматрају да се дошло до тачке када треба озбиљно размишљати о ефектима обука, јер преквалификовасти раднике, а не отварати нова радна места, може створити негативну слику код људи, и то не само о раду ових институција.

3.4. Резултати – фокус групне дискусије (ФГД)

Фокус групе са полазницима су имале за циљ да утврде ефекте обука са становишта полазника. Мишљења и ставови полазника исказана у дискусији фокус групе могу нам помоћи у објашњавању ефеката обука, утврђивању узрочно-последичних веза и односа између реализованих обука и запослења као и расветљавању постављених хипотеза. Уколико обезбедимо атмосферу подршке на фокус групи можемо чути мишљења која полазници не могу дати у анкети, а устежу се да их дају и приликом интервјуја. Фокус групе нам омогућавају долажење до ширих објашњења од стране полазника. Посматрањем реакција полазника можемо допунити тумачење неких претпоставак.

Узорак

Методологијом су планиране три фокус групне дискусије са по 12 полазника. Учесници су одабрани спу- чајним избором са списка пријављених за нове обуке (сваки трећи полазник). Групе је водио један модера- тор док је други водио белешке. Реализоване су три фокус групе:

1. фокус група полазника обука који су запослени код послодавца, или су се самозапослили (одазвало се 12 полазника),
2. фокус група полазника обука који се нису запослили (одазвало се 10 полазника),
3. фокус група полазника који су се пријавили за нове обуке (одазвало се 10 полазника)

Садржај фокус група

У фокус групама је обрађено неколико група проблема:

- А) Избор обуке,
- Б) Циљеви након завршетка обуке,
- В) Потребе за вештинама/обукама у региону,
- Г) Обука: организација, квалитет,
- Д) Проблеми током запошљавања,
- Ђ) Побољшање квалитета живота,
- Е) Планови и препоруке полазника.

Обрада резултата

Подаци су обрађени квалитативном анализом података. С обзиром да је у питању недовољно репрезентативан узорак не може се правити генерализација ширих размара. Тешкоћа у анализи и интерпретацији по- датака добијених у фокус групним дискусијама је у њиховој субјективности. Често се дешава, такође, да по- лазници говоре у исто време па је тешко пратити појединачне исказе као и понашања. Даље, полазници су склони да се „губе“ у приватним искуствима и често скрећу са теме о којој би модератор желео да се говори. Међутим, циљ фокус групног истраживања, најчешће, и није генерализација, већ да се схвати и разуме одређен случаја.

Резултати

A) Избор обуке

Већина полазника **фокус групе запослених** је бирала обуку из области која им је била хоби, или инте-ресовање које нису никада до сада имали прилике да реализују. Некима је то и таленат (нпр. козметика, или полазница која је изабрала обуку из ткања наводи да се раније бавила ручним радом у слободно време) ко-јим су се бавили спорадично, с времена на време, али никада им није био главна делатност (главни извор прихода); или се неко у њиховој породици бавио тиме, а они су се само повремено укључивали. Уколико ни-је интересовање, обука је изабрана по сличности послу који су обављали у свом предузећу (нпр. један пола-зник је радио на пословима пројектовања, уписао и није завршио Вишу информатичку школу, а за обуку је одабрао сервисирање рачунара; или, полазница је радила у платном промету и за обуку изабрала рачуно-водствене послове). Још један разлог избора је било конкретно запослење: распитивали су се код по-знаника и пријатеља, слушали преко медија, које су вештине тражене у региону, у који ће се вид делатно-сти улагати у Бору (нпр. полазник је због најављивања у медијима о улагању у екологију, одабрао обуку: ре-циклажа чврстог отпада).

У **фокус групи незапослених** пресудна је била жеља да добију сертификат, јер су тај посао већ обавља-ли у предузећу, али немају никакав сертификат који то и потврђује. За обуку су сазнали на огласној табли НСЗ, од представника Транзиционог центра или пријатеља.

У **фокус групи пријављених за нове обуке** (у организацији НСЗ) две трећине полазника је категориса-но као лица са инвалидитетом (слабовидост, оштећен слух). Већина њих је о обуци информисана позивом

саветодавца из НСЗ или могућег послодавца код кога ће се реализовати практични део обуке: „**Предузеће за радно оспособљавање и запошљавање инвалида за обављање производно-трговинске делатности – Лак жица Заштита д.о.о.**“ у Бору, или су приметили оглас на информационој табли НСЗ. Код неких полазника је избор одређен љубављу према тој врсти посла, а никад није било прилике да се тиме баве, или им је то био хоби („отац ми се бави дуборезом и од њега сам доста тога научио“), или постоји склоност према таквом раду. Код свих полазника избор обуке има неке сличности са претходним занимањем (нпр. бравар бира обуку из столарије). Неки су избор направили по препоруци саветодавца из НСЗ (полазници категорисани као лица са инвалидитетом) или су је одбрали јер није било више слободних места на другим обукама. При избору полазницима обуке је на првом месту исплативост (да ли се могу запослiti са тим, колико је плаћен посао) а затим склоност или љубав према тој врсти посла.

Коментар: у фокус групи запослених можемо приметити, у односу на друге групе, да има више иницијатива у избору обуке и правовременог самоинформисања о понуђеним обукама. Доминантни ефекти обука које су очекивали су: запослење али и задовољство радом у области коју воле.

Б) Циљеви након завршетка обуке

Полазници **фокус групе запослених** су навели следеће циљеве: запослење у конкретном предузећу, утврђивање и проширивање знања и вештина које су већ постојале, самозапошљавање (средствима за самозапошљавање одобреним од стране НСЗ), остваривање жеље да се хоби претвори у главну делатност, промена посла (због рутине), нередовне плате, напуштање предузећа у којима нису били задовољни организацијом рада (нпр. један полазник каже: „...нисам више могао да гледам тај нерад и недисциплину“).

У **фокус групи незапослених** полазници наводе да им је главни циљ било запослење.

У **фокус групи пријављених за нове обуке** већини полазника је циљ да науче нешто ново, да покушају нешто другачије у животу, запослење на конкретном радном месту, осамостаљење од родитеља.

Коментар: интересантно је да полазници који нису запослени наводе као једини циљ запослење. Док, полазници који су запослени наводе, поред запослења, и друге циљеве који се могу охарактерисати као побољшање квалитета живота. У разумевању ове реакције може нам помоћи и чињеница да људи често у први план истичу неостварене циљеве, док се на друге циљеве које су се можда и остварили брзо заборави.

В) Потребе за вештинама/обукама у региону

Полазници **фокус групе запослених** сматрају да обуке које су прошли репрезентују тражене вештине у нашем региону. Наводе и следећа тражена занимања у региону: алюминијумски столари, столари за дрвену столарију, козметичарке, послови који се тичу рачуноводствених услуга и сви занати, јер је „...град био годинама ослоњен на рударство и металургију..., ... људи у Бору су пасивни – очекују да се деси неко чудо“. Мала привреда никада није била развијана јер се није размишљало унапред – шта ће бити ако више не буде рудника. Указују и на потребу развијања свести људи о нужности промене занимања да би опстали. Присутно је разочарење избором обуке из рециклирања чврстог отпада (екологија). Медији су најављивали развој и улагање у екологију у држави и на нивоу нашег региона, па се дosta полазника определило за ову обуку из тих разлога, сматрајући да неће бити проблема у проналажењу посла. Полазници су то доживели као разочарење, јер се стање у тој области није побољшало, нема нових улагања, нити нових радних места. Обука је била таквог типа да не омогућава започињање сопственог посла.

У **фокус групи незапослених** је присутно разочарење избором обуке из екологије. Очекивања да ће се уложити у развој екологије у Бору и шире, нису се реализовала, па полазници жале што су избрали ту обуку.

У **фокус групи пријављених за нове обуке** полазници очекују да им приход од могућег запослења са овом обуком буде цепарац, јер претпостављају да приход неће бити у висини примања које може подмирити све потребе једне породице. Очекивања се крећу од запослења у конкретном предузећу (полазници који су категорисани као особе са инвалидитетом) до жеље да се стекну вештине, прошири знање и научи нешто ново (не очекују искључиво да се одмах запосле).

Коментар: разочарење полазника који су одбрали обуке из екологије – избором обуке (квалитетом обуке су задовољни) говори нам да би се требало више позабавити мотивацијом полазника да се образују. Очигледно је да је код нас још увек присутно уверење да је искључиви циљ обучавања – запослење. Требало би

више истицати и друге квалитете и добити од образовања одраслих, јер својење на уско практичне циљеве може изазвати негативне ефекте на мотивацију људи да се образују, али и на рад институција које се баве образовањем одраслих. Евидентно је да у медијима треба више говорити о образовању одраслих као о могућности побољшања квалитета живота на различите начине. Потребно је развијати позитиван став према стручном усавршавању у различитим струкама без обзира на запослење. У супротном, може се јавити негативан ефекат повезивања образовања одраслих искључиво са запослењем, иако му то није једина намена.

Г) Обука: организација, квалитет...

Полазници **фокус групе запослених** су задовољни организацијом и реализацијом обуке од стране Центра за континуирено образовање одраслих, Транзиционог центра и НСЗ, посебно практичним делом обуке. Ипак, предлажу више праксе у наредним обукама да би се вештине што више учврстиле на самој обуци. Постојају су могли да упознају за предвиђено време обуке, али није било довољно могућности за увежбавање. Предлог: омогућити на неки начин да полазнике, након обуке, послодавац запосли бар на одређено време да стечене вештине и знања не би заборавили.

Полазници **фокус групе незапослених** сматрају да је обука била довољна за полазнике који су имали већ нека предзнања о томе. Углавном су задовољни практичним делом обуке. Сматрају да није било довољно часова обуке, али би са још недељу дана примене знања могли да савладају посао у потпуности. За оне који немају никаква предзнања, или нису никада радили тај посао требало би организовати обуку са више праксе.

Коментар: бољим ефектима, али и већем задовољству обукама, ће сигурно допринети и испитивање предзнања полазника пре обуке, како нас они то и саветују, као и формирање група полазника усклађених према количини предзнања из одређене области, и са тим треба ускладити број часова где би групе са мањим (или никаквим) предзнањем/искуством имале више часова обуке.

Д) Проблеми током запошљавања

Полазници **фокус групе запослених** су за услове самозапослења чули преко медија. Код послодавца су се запослили праћењем огласа на телевизији, звали су их послодавци јер су се раније показали као добри радници (кад су радили привремено код неких послодаваца), чули су за посао од пријатеља. Послодавци не цене значај сертификата и обуке, не интересују их да ли се радник усавршава, већ да ли уме да ради конкретан посао, а плате су нередовне, они не желе да уложе у образовање радника, јер напредовање у струци повлачи обавезу повећања плате раднику, сложена је процедура започињања сопственог посла (дуготрајна и „папиролошки“ компликована, велики су порези...), послодавци примају радника најчешће на период од по 6 месеци, не постоје стабилне политичке и економске прилике за започињање или проширење делатности путем кредита...

Полазници **фокус групе незапослених** истичу да је било понуда за посао и ван Бора, али их многи не прихватају због породице или мале плате која не може да подмири трошкове живота ван Бора. За послове сазнају и преко интернета („Инфостуд“). Покушавали су на различите начине да се запосле (личним одласком код послодавца, преко пријатеља и др.) или безуспешно. Одговори послодавца су били: нема посла, не треба им та, већ нека друга струка и др.

Коментар: код неких полазника се може запазити да је уверење о немогућности запослења пре резултат негативистичког, унапред формираног става, него личног ангажмана око запослења. Ови полазници одричу било какву могућност да се могу запослити, иако затим наводе да је било понуда за посао ван Бора (које нису ни разматрали).

У **фокус групи пријављених за нове обуке** полазници су конкурисали на више места, али никде није било посаља.

Ђ) Став послодавца према обукама (тема се појавила само код полазника који су се запослили)

Полазници **фокус групе запослених** примећују да неки послодавци цене додатне обуке јер то значи да је радник активан, жељан знања, да неће одбити стручно усавршавање ако је потребно због посла, ... послодавац ће радије примити човека који зна више различитих послова да ради“. Међутим, то је карактеристично за послодавце у државним предузећима и страним фирмама. Домаћим, малим привредницима (пека-

ре, месаре и сва осталла мала предузећа где је послодавац нешколован и нов у том послу) небитно је коју је обуку завршио радник и да ли је школован за то радно место. Искључиво је важно да уме да ради посао и да не тражи никаква додатна улагања, или као што каже један полазник: „... они не желе да улажу у раднике, јер би морали да им повећавају плате“. Међутим, све би било другачије да је стручно усавршавање радника регулисано прописима од стране државе. Тада би послодавци морали да улажу у обуку. То се може регулисати и на друге начине, омогућити неке олакшице послодавцима који обучавају своје раднике. Многе од њих морамо и разумети јер, због великих пореза и осталих дажбина, не могу улагати у усавршавање радне снаге. Али се не бунили ако би то неко учинио уместо њих.

Е) Побољшање животног стандарда (тема се појавила само код полазника који су се запослили)

Полазници **фокус групе запослених** који су започели сопствени посао нису задовољни приходом, али су задовољни тиме што примењују знања и вештине које су стекли, тиме што раде и упознају нове послове, лјуде и комуницирају са њима. Углавном су једини запослени у својим радњама, или раде породично (супруг и супруга, отац и син). Запослени код послодавца нису нездовољни али, с обзиром да су примљени на посао привремено и даље траже сигурнија радна места.

Ж) Побољшање квалитета живота

Полазници **фокус групе запослених** наводе да су им обуке омогућиле остварење неких пословних плавова за које раније није било прилике ни времене да их реализују због животних околности (превише посла, породице, недостатка новаца, недостатка храбости да се упuste у промене и др.). Међу квалитетима које су стекли спада и: стицање нових познанства, могућност да се буде у току са новим дешавањима, правовремене информације, стицање радног искуства у некој другој области у којој се до тада нису опробали, задовољство због радног ангажовања током целог дана („...није ми досадно...“), стицање нових знања („...морао сам да упознам закон боље него правник“), борба са тешкоћама („...не предајем се тако лако“), очување психичког здравља које је било угрожено губитком посла.

Полазници **фокус групе незапослених** истичу да су се у време обуке лепо дружили и стицали нова знања. Примењују знања код пријатеља или познаника или у сопственом дому (нпр. поправке електричних уређаја).

З) Планови и препоруке полазника

Полазници **фокус групе запослених** предлажу следеће обуке које треба развијати у региону: енглески језик и рад на рачунару („...због напредовања у струци“), подводно варење („...у свету се пуно плаћа“), зидар, тесар, армирач, керамичар, масер, менаџер, спасилац, маникюр-педикир, козметичар тј. све занате који у Бору нису развијени због ослањања на рудник. Обуке треба развијати из оних делатности којих нема у редовном образовању, да се не би стварао вишак незапослених радника. Запослење се може поспешити следећим мерама државе: олакшати поступак започињања сопственог поса („...смањити папире“), смањити порезе и таксе за привреднике, остварити веће ангажовање Привредне коморе (нпр. ....у Македонији Приредбна комора проналази послове новооснованим предузетницима, повезује их са светом рада...), треба питати саме послодавце шта им је потребно од обука, треба едуковати предузетнике („...поштовање према радницима, васпитање, пословно понашање...“), јер су често нејубазни и неваспитани“, обезбедити и неке повољности за привреднике (нпр. ....смањити порезе и доприносе привредницима који улажу у усавршавање своје радне снаге...“), обезбедити повољније кредите за улагање у нов посао („...тешко је започети нешто самостално јер нема системске подршке од стране државе – предузетник је принуђен да све самостално ради, чак и неке послове који нису уско везани за делатност којом се бави, мора да познаје закон, рачуноводство на пример, а то многе људе одбија јер тражи пуно ангажовања и учења“), треба развијати свест људи у региону о потреби развоја производних занимања, треба образовати пољопривреднике („...јер до саста људи жели да се бави узгајањем неке културе, али нема основна знања па брзо пропадне тај посао“), развијати туризам, пољопривреду и сточарство („...спојити регионе Бор и Зајечар и тако удржити људе“), присутан је негативан став о идеји да се неколико људи удружи и тако започне нов посао јер је ... за такав начин рада потребан тимски дух, комуникација и међусобно поштовање, ...неколико њих је гајило гљиве заједно, па су се због међусобних конфликтата и пребацивања расформирали и посао је пропао“.

Полазници **фокус групе незапослених** предлажу следеће обуке које треба развијати у региону: у обуку

из козметике укључити и соларијум, обуку из керамике, суве градње, алуминијумске и ПВЦ столарије, заваривања, развијати старе занате, лимарство, дуборез, израду шаховских фигура, укључити бурекције, зидаре, тесаре, сервисе рачунара, изолаторе, фасадере, наставити едукације из екологије, књиговодства. Треба израдити обуке из свих подручја из којих нема образовних смерова у школама у Бору, све што омогућава самостално запослење. Запослење се може поспешити следећим мерама: организовати трибину са незапосленима где би они причали о свим својим проблемима, разменили информације од користи за запослење. Полазници истичу кључну важност примене знања и вештина одмах након обуке.

У фокус групи пријављених за нове обуке предлажу развој следећих обука у региону: керамичар, стотар за израду алуминијумске и ПВЦ столарије...

Коментар: полазници **фокус групе запослених** су самоиницијативно напустили претходни посао (углавном су радили у РТБ Бор и то од 7 до 20 година), чим су чули за могућност добијања отпремнине. Отпремнику су уложили у нов посао, што је била њихова идеја, или су послушали савет у НСЗ („...од отпремнине сам купила локал у којем сада обављам нови посао“). Нису се покајали, до данас. Сви користе услуге интернета и јако су добро информисани о пословима који се траже ван наше земље (Ирска, Енглеска и др.). Нико није чекао дуже од 6 месеци на ново запослење. Били су веома активни у тражењу поса: распитивали су се код пријатеља и познаника, проверавали на интернету свакодневно, обилазили НСЗ, слушали на медијима о конкурсима и др. И раније је постојала идеја о промени поса (пре напуштања основног занимања). Ова фокус група је трајала 3 сата (најдуже од свих фокус група). Карактеристике комуникације: веома су били распложени да разговарају, највише њих се одавало позиву, постављали су самоиницијативно међусобно питања о начину започињања сопственог поса, тешкоћама и начинима превазилажења тих тешкоћа, размењивали искуства о начину запослења код послодавца, о огласима за друге послове. Сви су полазници, поред обуке из одређене делатности по избору, прошли и обуку из рачуноводства у организацији НСЗ коју процењују као веома корисну у започињању сопственог поса („...ту смо добили веома конкретне податке, документацију која нам је потребна и сва непходна објашњења о ПДВ-у и др.“). Углавном су имали искуства са књиговодством раније, бар у тој мери да знају важност познавања ове вештине. Немају негативан став према радном ангажману ван Бора јер сматрају да „...човек мора да ради и да тражи поса тамо где га има“.

Модератор није морао да поставља додатна питања, комуницирали су самоиницијативно, отварали нове теме према свом интересовању, уочавали међусобне сличности и разлике у тешкоћама кроз које пролазе. Разговор је протекао у позитивном расположењу. Полазници су се окретали једни према другима у току разговора (нису само гледали у модератора), осмехивали се и збијали шале. Разговор оцењују као позитивно искуство које им је омогућило да се упознају и размене искуства и информације. Себе виде као активне, раздознале и вредне људе који „...се никад не предају“.

Полазници **фокус групе незапослених** инертност људи у Бору око заснивања сопственог поса објашњавају дугом везаношћу за Рударско-топионичарски базен Бор, дугогодишњу везаност за један вид индустрије, везаност за целожivotни посао. Сви полазници су незапослени преко 2 године, неки и преко 4 године. У међувремену су неки радили повремено на 2 до 3 месеца, углавном, код пријатеља који имају неки приватни посао. Полазници су били повређени начином на који су изгубили посао. Били су јако узнемирени док су причали о неправдама које су им нанете гubitком поса. Међутим, повремено су збијали и шале на рачун својих тренутних позиција. Код неких полазника присутно је константно негирање могућности запослења и уверење да је за „...све потребна веза“. Присутан је и двојак став о квалитету обуке: прво говоре да су задовољни, а након тога тврде да нису задовољни. Задовољство обуком је мање у односу на групу која је успела да се запосли након обуке. Комуникација је отежана: одговарају мањом на питања модератора. Омиљена тема: неправде нанете гubitком поса. Овај разговор са организаторима обука оцењују као пријатан и подстицајан.

У фокус групи пријављених за нове обуке полазници су комуницирали међусобно и са модератором о својим очекивањима. Запажа се извесна доза оптимизма због почетка нечег новог у њиховом животу.

Може се запазити да су се сви запослени запослили након 1 или 2 месеца од завршетка обуке. То је, вероватно, оптималан период у којем обука и мотивација за запослење постигнута реализацијом обуке може дати ефекат. Треба размислити о додатном мотивисању полазника или понављању обуке или извођењу неке друге обуке након истека овог периода ако се полазник није запослио.

Позитивни **ефекти** обука које полазници наводе: запослење (привремено и на неодређено време), очување радног места, стицање знања и вештина, сертификаовање знања и вештина за радно место за које немају одговарајућу школу (често у великом јавним предузетима), рад у кући и код пријатеља без надокнаде (поправке), очување самопоштовања, остварење жеље да се баве некадашњим хобијем активно, дружење, комуникација, стицање контаката, информисаност, очување психичког здравља, изазов, новина у животу. За последњих 2 ефекта можемо рећи да не представљају практичну корист, већ више спадају у оно што зовемо побољшање квалитета живота.

Вероватно одлучујући фактори у запослењу полазника: лична иницијатива, информисаност, одабир обуке има везе са претходним искуством у том послу, наклоношћу према тој врсти рада или постоји сличност са претходним занимањем, давнашња жеља да се бави тим послом (идеја о напуштању претходног радног места је постојала и раније), позитиван став према додатном образовању.

3.5. Анализа база података

Анализа постојећих база података о полазницима обука показује да је ефикасније праћење ефекта обуке на запошљавање, као и осталих потенцијалних ефеката, условљено обезбеђивањем једнообразних података. Овај циљ истраживања проистекао је из опредељења Стратегије за смањење сиромаштва да је потребно израдити одговарајућу образовну статистику (Други извештај о имплементацији Стратегије сиромаштва, 2007) као и одговарајућу статистику обука за запошљавање на локалном нивоу (Изазови и могућности реализација Стратегије смањења сиромаштва на локалном нивоу, Стална конференција градова и општина). Анализа постојећих база података ових институција показала је да свака од њих садржи делимичне податке о полазницима који нису усаглашени. Најчешће су то подаци о полу, стручној спреми, годинама старости, претходном радном статусу, евентуално претходно завршеним обукама, евентуалном запослењу по завршеној обуци и др. У неким случајевима ове базе чак нису садржале ни податке о свим полазницима поједињих програма обуке. Тек обједињавањем свих ових база установљен је тачан број и структура досадашњих полазника обуке, што је послужило и као основа за утврђивање репрезентативног узорка полазника за анкету и за учешће у фокус групама. Тиме је и потврђена претпоставка да ће једнообразна база података омогућити ефикаснији увид у ефекте обуке.

4. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Све три методе испитивања потврђују постављене хипотезе о утицају обука на смањење незапослености и побољшање квалитета живота, а тиме и на смањење сиромаштва јер указују недвосмислено на низ позитивних **ефеката обука**, и то: радно ангажовање (**за скоро 55% испитаника - заснивање радног односа на одређено и на неодређено време, као и на привременим и повременим пословима, очување радног места**); сертификаовање знања и вештина полазника који, стицајем околности, раде годинама на одређеном радном месту за које не поседују одговарајућу школу; стицање нових знања и вештина; пораст мотивације за даљом обуком, рад у сопственој кући и код пријатеља; очување самопоштовања; остварење жеље да се активно баве некадашњим хобијем; дружење, комуникација и очување психичке стабилности; стицање контаката; информисаност; изазов; новина у животу.

Досадашња позитивна искуства указују на непоходност да обуке буду праћене стимулативним мерама запошљавања (које је до сада омогућавала Национална служба за запошљавање) како би обуке дали максимум ефекта на запошљавање. **Препорука је и завршавање неколико везаних обука које дају знања и компетенције из сродних области како би се полазници што боље оспособили да самостално запнују посао.**

Запажамо да се ефекти обука на запослење исцрпљују у неколико месеци након обуке (полазници су се запослили након 1 или 2 месеца по завршетку обуке). **Препорука је да се након овог периода обави додатно мотивисање полазника (фокус групе) или настави са новим обукама.** Увремењеност ефекта обука би могли појачати додавањем још једне активности овим институцијама, а то је пружање помоћи (на

основу својих бројних контаката са послодавцима, изграђеним поверењем) полазницима да се запосле (нека врста препоруке или контакта са послодавцима). **Препорука: формирање група полазника према предзнању из одређене области би омогућило прилагођавање садржаја и дужине трајања обуке што би, претпостављамо, повећало ефекте али и задовољство полазника. Досадашње могућности нису дозвољавале одабир полазника на овај начин, јер је пријављених увек било довољно за обуку али недовољно за праву селекцију кандидата по овом критеријуму.**

Резултати анкете са полазницима потврђују посебну хипотезу о различитом утицају социо-економских обележја полазника на њихову мотивацију за укључивање у обуку и запошљавање након завршене обуке. Посебно су дистинктивна **социо-економска обележја** која утичу на мотивацију (а time и ефекте обука): пол, старост, претходна запосленост, место живљења. **Препорука: формирањем хомогених група по социо-економским обележјима омогућило би се прилагођавање садржаја и трајања обуке за различите групе полазника, што би појачало ефекте обука. Свакако би било неопходно испитати посебно дејство ових обележја на ефекте обука и мотивацију полазника да се пријављују за обуке.**

У току истраживања формирана је јединствена база података у електронском облику, сви подаци о полазницима обука су проверени и допуњени и обезбеђено је њихово ажурирање у свакој од наведених институција. Главни подаци базе су поред личног матичног броја и имена и презимена – пол, старост, место живљења, завршена школа и стручна спрема, претходни радни статус, године радног стажа, претходно завршене обуке, радни статус после обуке и место запослења. Базе се могу допуњавати новим подацима у зависности од потреба сваке институције. Ефикасно праћење ефекта обуке, посебно на запошљавање, условљено је даљим одржавањем једнообразне базе података о полазницима обука (или једнообразног језгра података које ће садржати свака посебна база у свакој од наведених институција). Међусобна веза база у свакој од институција остварује се путем јединственог кључа: личног матичног броја грађана. **Препорука је да свака институција води ову, сада јединствену базу, а и да се повремено обезбеди упоређивање података из базе сваке институције.**

Представници ових институција, у интервјуима, оцењују да је недовољно само производити обуке. Ово- ме у прилог иде и запажање да запослени полазници, за разлику од незапослених, имају изражено позитиван став према додатном образовању. Реалне ефекте обука могу највише показати нова радна места. Сарадња између институција које се активно баве образовањем одраслих у Борском региону (НСЗ, ТЦ и РТЦ-а) у Бору оцењена је као задовољавајућа (Локални савет за запошљавање). Овај вид сарадње се односи на: испитивање потреба тржишта за вештинама, информисање незапослених о обукама, планирање обука, реализацију обука, праћење полазника. Сва три представника истичу да ова сарадња без других важних чиниоца не може допринети решавању проблема незапослености. Ту, пре свега, мисле на: Привредну комору и Локалну самоуправу, покретање привреде и отварање нових радних места. Досадашња сарадња у оквиру Локалног савета за запошљавање је донела позитивне ефекте и треба је наставити. Истиче се кључна важност озбиљног испитивања потреба тржишта за вештинама да би се потребе за обукама могле реално планирати. Непоходно је установити неку врсту везе између привреде и образовања. Локална самоуправа би морала да уочи значај образовања одраслих у решавању проблема незапослености у региону. Финансијска или логистичка подршка локалне самоуправе би побољшала ефекте образовања одраслих. Недовољна и неодговарајућа припрема ученика у школама за свет и процес рада: стицање радних навика, професионална оријентација, практична настава, има утицај на каснију немотивисаност за континуирано образовање. Плански рад на образовању одраслих би омогућила и израда Стратегије привредног развоја округа. Потребе за обукама које процењују ове институције према захтевима тржишта рада не слажу се са жељама полазника. Често су тражена атрактивна занимања/обуке за којима не постоји потреба привреде. Привредници су, тренутно, незаинтересовани за учешће у планирању обука. Да би успоставили континуирану комуникацију и однос између привреде и образовања треба активирати рад: Привредне коморе, Удружења предузетника и занатлија. Запажа се и да се потребе за обукама не могу дефинисати само на основу извештаја НСЗ о томе која су занимања дефицитарна. Поузданije податке можемо добити тек укрштањем ових запажања са стратегијама развоја појединачних области и акционим плановима за спровођење стратегија, озбиљним истраживањима потреба послодавца и незапослених, као и учешћем самих послодавца у планирању па и конципирању обука. Непоходна је озбиљна анализа рада школских институција у смислу премења кадра који је потребан привреди, као и јачање професионалне оријентације (каријерног вођења).

Препорука: потребно је мотивисати послодавце формирањем одговарајућих удружења, удружи-вањем преко Привредне коморе, пореским олакшицама за оне предузетнике који прихватају по-лајзнике на практичну обуку, едукацијом из области образовања одраслих као и из пословне ети-ке. Без покретања привреде и отварања нових радних места не можемо реално проценити ефекте образо-вања одраслих. **Препорука: успостављању везе између образовања и привреде допринело би и укључивање Локалне самоуправе у образовање одраслих (дношење стратегије привредног развоја округа).** Треба истражити и разлоге послодавца због којих не улажу у проширење посла и отва-рање нових радних места (нестабилне политичке и економске прилике у земљи, велике обавезе према др-жави при отварању нових радних места и др). У посебно неповољном положају је неквалификована радна снага у чије компетенције послодавци не желе да улажу а понуда на тржишту је велика. **Препорука: ана-лизирати искуства страних земаља које су, на различите начине, решиле сличне проблеме (представници центара за континуирано образовање су стекли одређена искуства на студијским путовањима у Словенију, Мађарску и Грчку).** Активирање и правилно усмеравање професионалне ори-јентације у школама може допринети усклађивању потреба привреде и жеља полазника за обукама, али и разбијању бројних предрасуда које постоје, код нас, о целожivotном образовању. О значају јачања улоге службе професионалне оријентације у школама говори се и у Стратегији о смањењу сиромаштва, као јед-ном од праваца реформе средњег стручног образовања. Несклад између ова два кључна елемента за пла-нирање обука може бити битан разлог нездовољства обуком. **Препорука: развијање активности кари-јерног вођења при центрима за образовање одраслих.**

Декларативно, послодавци имају позитивно мишљење о додатном образовању. Међутим, у предузећима нема озбиљних стручних (интерних) обука радника, осим оних које су прописане законом: безбедност на рад-ном месту, прва помоћ и заштита. Послодавци образовање радника посматрају искључиво као задатак школе. Послодавци не би улагали у проширење производње, па ни у обуку радника због нестабилних политичких и економских прилика у земљи. Још један разлог за слаба улагања у додатно образовање је велика понуда радне снаге на тржишту („...увек ће се наћи неко ко зна да ради посао“) или и несигурност послодавца да ће радник у чије су образовање уложили остати дужи временски период у предузећу. **Препорука: потребно је строго дефинисати радно ангажовање да би послодавац улагао у образовање радне снаге.** Нове раднике послодавци претежно примају „на препоруку“. Да је економска стабилност већа, било би више ула-гања у отварање нових радних места а вероватно и у усавршавање компетенција радника. Послодавци исти-чу значај и потребу развоја услуга и заната у региону. Став према додатном образовању зависи и од врсте де-латности: послодавци који се баве делатностима у којима је непоходно праћење савремених технологија ви-ше цене значај стручног усавршавања. Послодавци који, углавном, запошљавају НК раднике очекују већ фор-мирану радну снагу и нису спремни да улажу у додатну обуку. Послодавци истичу важност тимског рада и спо-собност комуникације за обављање било ког посла, али то посматрају пре као карактерну црту коју радник треба да донесе са собом него као вештину којој треба обучити радника. Постоји потреба за „сертификова-њем“ знања радника који већ годинама ради на одређеном радном месту без одговарајуће школе. Ови радни-ци су стекли вештине или немају „покриће“ за то. Ово је чест случај у јавним предузећима. **Препорука: ана-лизирати искуства страних земаља која се односе на проблем решавања учешћа послодаваца у об-разовању одраслих. Центри за образовање одраслих би требало да развијају и активности на про-вери и сертификовању већ постојећих компетенција радника у предузећима.**

Истраживање показује да је већина полазника задовољна врстом обуке коју су прошли и да то јесу вешти-не које су тражене у региону. Међутим, не можемо потврдити хипотезу да су се полазници запослили искљу-чиво захваљујући врсти обуке. Можемо указати на могуће факторе у личности испитаника који утичу да се полазник запосли: лична иницијатива, добра информисаност о стању на тржишту; у чињеници да одабир обуке има везе са претходним искуством у том посулу, наклоношћу према тој врсти рада или сличношћу са претходним занимањем; обука се односи на тражене вештине у региону; постоји давнашња, јака жеља по-лајзника да се бави тим послом (идеја о напуштању претходног радног места је постојала и раније); позитиван став према додатном образовању без обзира на практичну корист (често су ови полазници завршавали и неколико обука међусобно повезаних). Код запослених полазника је постојала јака мотивација да направе промену у свом животу. **Препорука: у школском периоду развијати, код младих, позитиван став пре-ма раду, променама и доживотном образовању; различита интересовања и особине личности ко-је јачају личну иницијативу. Мотивисање полазника организацијом трибина (све три институци-**

је) на којима би грађанству представљали успешне случајеве запослења/самозапослења полазника након реализованих обука.

Истраживање указује и на нека додатна запажања која нисмо предвидели у хипотезама:

1. Полазници обука имају изражену мотивацију за укључивање у обуке што се слаже са резултатима сличног анкетног истраживања спроведеног у Бору октобра-новембра 2002. Зато је неопходно озбиљно се бавити **мотивацијом** полазника али и послодавца да се активно укључују у планирање и реализацију образовања одраслих. Организацију обука (учесталост, доба дана, дужину излагања и др.) треба флексибилније поставити у складу са расположивим слободним временом полазника. Послодавци образовање још увек посматрају као искључиви задатак школе и очекују да добију већ формираног радника у којег није потребно улагати. Често не постоји интересовање за садржај сертификата који радник доноси са собом. **Препорука: активије учешће послодавца у образовању одраслих стимулисати мерама као што су пореске олакшице за оне који примају полазнике на практичну обуку, строго дефинисање радног ангажовања и друге законске мере које би осигурале улагања послодавца у обуке. Добар пример је искуство из Мађарске где је сваки послодавац обавезан да издвоји одређен део процента доходка за образовање одраслих, који је слободан да употреби самостално на обуку својих радника, или да препусти то држави. Организовање Сајмова обука за одрасле би олакшало трагање за потребним вештинама и радницима.**

2. Непходно је истраживати и **ставове** људи о образовању одраслих јер су они у тесној вези са мотивацијом за обукама. Својење образовања одраслих на уско практичне циљеве може имати негативне ефекте на мотивацију полазника (неиспуњено очекивање да ће се запослiti након завршене једне обуке) али и на институције које се баве образовањем одраслих. **Препорука: важно је појачати улогу медија на републичком али и на локалном нивоу као и информативно (али и образовно) деловање организатора обука.** Ово се слаже са захтевом документа Сталне конференције градова и општина о изазовима и могућностима реализације Стратегије смањења сиромаштва на локалном нивоу. **Запослење треба представљати само као један од ефекта (најважнији) обука, а истицати и њихов утицај на побољшање квалитета живота.** Разбијање предрасуда би допринело и промени ученог негативног става, код неких полазника, о могућности запослења.

3. Представници институција, али и полазници указују на потребу за озбиљним испитивањем потреба тржишта за **компетецијама**. Овај податак би указао и на правце даљег развоја привреде, уписне политике средњих стручних школа, али и образовања одраслих. **Препорука: наредно истраживање би могло утврдити мишљења послодавца о потребним компетенцијама у региону, индивидуално али и путем њихових удружења, као и мишљења запослених и незапослених радника.**

Дакле:

1. Неопходно је наставити са даљим организовањем обука у функцији већег запошљавања, уз понуду већег броја различитих програма који произистичу из боље сагледаних потреба послодавца и дугорочнијих развојних потреба локалне средине.

2. Потребно је стално унапређивати начине информисања потенцијалних полазника о обукама које се нуде, као и начине организовања и методе обука како би биле боље прилагођене потребама и могућностима полазника.

3. Потребно је даље унапређење различитих облика сарадње институција у борској средини које организују обуку (усаглашавање програма обука, координација у организовању обуке, заједничка база података о полазницима, истраживања ефекта и др.) како би се допринело и већим ефектима обуке у погледу запошљавања.

4. Неопходна је конкретизација и брже непосредно спровођење различитих стратешких докумената који се односе на смањење сиромаштва, запошљавање, образовање одраслих и др., а посебно је неопходно у локалној средини припремити и деловати на основу локалних стратешких докумената који ће полазити од локалне ситуације, потреба и могућности.

Имајући у виду горе наведено можемо рећи да додатно, континуирано образовање заиста може бити један од стратешких праваца у смањењу сиромаштва. Подсебамо, да су у Другом извештају о имплементацији стратегије смањења сиромаштва 2007. школе за образовање одраслих и препознате као један од кључних фактора мобилизације радне снаге. На пример, у Бору можемо видети да се развијају компетенција одраслих успешно и континуирано може прићи једино систематски и у међусобној сарадњи кључних институција које се, свака у свом домену, баве одређеним аспектима овог проблема.

5. Референце

1. Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Србије, Београд 2003.
2. Процена ефективности мера и програма активне политике запошљавања, Финални извештај 1 пројекта „Промоција запошљавања“, ЕСПИ Институт, Београд 2006.
3. Ограничења у пословном окружењу за отварање нових радних места и пораст запослености – резултати дискусије фокус група, Финални извештај 2 Пројекта „Промоција запошљавања“, ЕСПИ Институт, Београд 2006.
4. Анкета о радној снази (APC) – Методолошко упутство, Републички завод за статистику, Београд 2008.
5. Други извештај о имплементацији Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Србије, Београд 2007.
6. Истраживачки извештај о ставовима грађана општине Бор о запошљавању, Пројекат кампање „Боље организовани ресурси“ за доношење Локалног акционог плана запошљавања за Бор, ДМИ Бор 2003.
7. Студија о животном стандарду од 2002. до 2007, Републички завод за статистику, Светска банка, DFID, Београд 2008.
8. Стратегија регионалног развоја Републике Србије 2007-2012, Влада Србије, Београд 2007.
9. Стратешки план за социјалну политику за општину Бор 2008-2012, СО Бор 2007.
10. Национална стратегија одрживог развоја, Влада РС, Београд 2008.
11. Анализа хуманог развоја Републике Србије, Републички завод за развој, Београд 2006.
12. Стратегија смањења сиромаштва у Србији – Изазови и могућности на локалном нивоу, Стална конференција градова и општина, Београд 2005.
13. Студија развоја локалне економије општине Бор, Пројекат „Промоције запошљавања“, NICEF 2006.
14. Регионални пројекат развоја Бора, Светска банка, Београд 2007.
15. Национална стратегија запошљавања за период од 2005. до 2010, Влада РС, Београд 2005.
16. Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији, Влада РС, Београд 2006.
17. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012, Влада РС, Београд 2006.
18. Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа за период од 2008. до 2013. године, Влада РС, Београд 2008.
19. Методологија педагошког истраживања, Мужић, Владимир, Завод за издавање уџбеника, први и други део, Сарајево, 1986.
20. Основи методологије друштвених наука, Шешић, Богдан, Научна књига, Београд, 1982.
21. Методологија фокусгрупног истраживања, чланак; Ђурић, Слађана, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
22. Увод у андрагогију, Радivoје Кулић, Миомир Деспотовић, Свет књиге, Београд, 2004.

ЕФИКАСНОСТ И ПРАВИЧНОСТ СИСТЕМА СТУДЕНТСКОГ СТАНДАРДА

Сања Петковска
Мартина Вукасовић

Увод и кратак теоријски осврт

Већа доступност високог образовања (ВО) наглашена је многобројним међународим и националним документима и део је вредности на којима је изграђено савремено друштво и систем високог образовања. У оквиру националне Стратегије за младе усвојене 2008. године, доступност се наводи као један од кључних принципа, док у оквиру објашњења стоји: „препознају се и уважавају потенцијали младих као важан друштвени ресурс и исказује се поверење и подршка могућностима младих“. Слични циљеви су дефинисани и у Стратегији одрживог развоја, а и сам Закон о високом образовању дефинише као циљеве високог образовања, између остalog: битно повећање броја становника са високим образовањем, као и пружање могућности појединачима да под једнаким условима стекну високо образовање. Међутим, да би образовни систем Републике Србије обезбедио поштовање овог принципа, треба да постоји развијен систем подршке студентима и да се обезбеди ниво студентског стандарда који ће младим људима који имају потенцијала омогућити да заврше факултет и пружити им елементарне услове за студирање и живот – тј. адекватан систем стипендирања и кредитирања, као и смештаја и исхране. Према Закону о ученичком и студенсткотом стандарду, ученички и студенчки стандард се дефинише као „организована делатност којом се стварају материјални и други услови за стицање образовања, ради обезбеђивања кадровских потреба друштва“.

Анкета о животном стандарду спроведена 2007. године није у доволно доброј мери обухватила студенску популацију (нпр. % студената који по АЖС живе у дому је неколико пута мањи од % студената који живе у домовима, ако је судити по подацима Републичког завода за статистику или Министарства просвете) и није омогућила доволно прецизну анализу прихода које студенти имају на располагању (нпр. стипендије из јавних и приватних извора представљају исту категорију), иако је на основу постојећих података могуће добити неки увид у структуру расхода за образовање студента. Наиме, највећи део трошкова који је потребно издвојити из кућног буџета за образовање је за трошкове смештаја и школарине, док у односу на трошкове студената 2002. године, студенти 2007. издвајају све више новца за административне таксе као што су надокнаде за полагање испита, упис и обнову године, молбе за разна уверења и сл.

Добар систем подршке студентима подразумева подршку различitim друштвеним и културним групама, и то тако да балансира између принципа потребе и принципа заслуге, тј. да додела средстава и стипендија буде организована према укрштеном критеријуму оствареног успеха на студијама и материјалне ситуације у којој студенти живе. Премда Закон о високом образовању Републике Србије прописује право на високо образовање и не постоји његово директно крешење, постоји сет препека и отежавајућих околности да припадници одређених друштвено-културних група остваре приступ ВО, будући да је партиципација у ВО у великој зависности од друштвене класе којој студент или студенткиња припадају (*Archer, Hutchings, Ross, 2003:76*). Како се наводи у студији „Високо образовање и друштвена класа“, а потврђено је и у студијама које се односе на Србију (*Вукасовић 2007*), сведоци смо великом јазу који постоји између делова друштва које има приступ новцу, ресурсима, квалификацијама, животним шансама и здрављу, и оних који га немају (исто:5). Питање образовања и ВО и приступа ВО је централно питање повезано са репродукцијом социјалних неједнакости унутар неког друштва, јер је образовање, а посебно високо образовање, значајан фактор друштвене покретљивости и дефинише шансе да појединач утиче на измену своје судбине и себи обезбеди већи приступ ресурсима.

Како на нашим просторима није до сада било истраживања ове области, усмерили смо се на идентификацију функционисања самог система стипендирања и кредитирања, док смо ту анализу допунили квалитативним студијама случаја 11 насумице одабраних студената и студенткиња БУ различитих друштвено-културних карактеристика. Са њима смо разговарали о 7 тематских целина које се тичу њиховог материјалног положаја, студија и њиховог искуства са коришћењем услуга студентског стандарда, посебно стипендирања и кредитирања. Критеријум по којима су студенти били одабрани јесте да нису студенти почетних година студија, како би њихово искуство било знатније и тиме и информације које од њих можемо добити корисније. Претпоставка је била да ће доминантна тема и највећи проблем студената и студенткиња бити финансијске природе, и она је формирана на основу истраживања студенчке популације које је спровела Студентска унија Србије (*Косић, 2005:308*).

Циљеви и методологија истраживања

Основни циљ истраживања је да утврди да ли је постојећи државни систем стипендирања и кредитирања доволно правичан и ефикасан. Систем се сматра правичним ако расподела корисника стипендија и кредита по различитим социо-економским карактеристикама следи расподелу у студентској популацији у целини, док се ефикасност система мери у односу на допринос повећању ефикасности у студирању, а последично томе, смањењу сиромаштва¹.

У том смислу, појединачни задаци истраживања су:

1. утврђивање и описивање постојећих могућности стипендирања и кредитирања и других врста подршке (места у дому, право на субвенционисану исхрану),
2. анализа постојећег система стипендирања и кредитирања и расподеле места у домовима, и то:
  - а. правичности система, у смислу анализе структуре студентске популације у целини и оног дела који припада стипендији или кредит или има место у дому, у односу на имовинско стање и друге социо-економске карактеристике;
  - б. ефикасности система стипендирања и кредитирања, у смислу праћења успешности у студирању оних који добијају стипендије и кредите или имају место у дому у односу на укупну студентску популацију, тј. да ли су стипендије и кредити заиста додељени најуспешнијим студентима;
3. утврђивање реалних животних околности студената различитог социо-економског порекла.

Крајњи циљ студије је доношење закључка колико се постојећи систем студентског стандарда базира на праведности, а колико на успешности, односно изузетности, а све у циљу доношења процене колико постојећи систем стипендирања доприноси одржавању проблема доступности високог образовања најсиромашнијим и најугроженијим слојевима свршених средњошколаца, те формулисања сета препорука за побољшање система.

Систем студентског стандарда

Систем студентског стандарда превасходно је дефинисан Законом о ученичком и студентском стандарду (оригинално из 1992. године, уз мање измене 1993, 1994. и 2005. године). По том закону, студент има право на: исхрану у установи за исхрану студената, смештај у установи за смештај студената, студентски кредит, студентску стипендију, опоравак и одмор у установама студентског стандарда, информисање и издавачку деслатност, у складу са овим законом, културно-забавне активности у установама студентског стандарда, спортско-рекреативне активности и повластице на превоз у месном саобраћају у месту студирања. Права се могу остварити углавном у односу на студије на једној институцији тј. у случају да студент студира два факултета, права се везују само за један од тих факултета². Право на исхрану имају сви студенти који се финансирају из буџета, под условом да нису обновили годину студија. Слично томе, право на место у дому имају сви студенти који не плаћају школарину.

Један од највећих системских инструмената материјалне подршке студентима јесте систем државних кредита и стипендија које додељује Министарство просвете³. Стипендије се додељују бесповратно и њихова ис-

¹ Веза између завршавања студија и сиромаштва се може уочити из статистика запошљавања и просечних пријема у односу на образовни ниво. За више информација погледати Бабин, Пантић, Вукасовић (необјављена студија „Репродукција социјалних неједнакости кроз образовне транзиције“).

² Осим тога, по Закону о високом образовању, студент може студирати на терет буџета Републике Србије само један факултет. Уколико жели да студира још један, без обзира на резултате на пријемном испиту или током студија, студент ће морати да плаћа школарину.

³ Осим ових стипендија и кредита, држава Србија додељује и стипендије за младе таленте (путем посебног фонда основаног 2006. године, путем Фондације за научни подмладак и стипендија Министарства за науку и технологију за студенте који су освојили неку награду на међународном такмичењу), стипендије посебно намењене сиромашним студентима (од 2008. године), а постоје и стипендије које додељују покрајински и локални органи власти. Ове стипендије нису обрађене у овом истраживању будући да није било могуће обезбедити приступ подацима који би се могли анализирати.

плата се обуставља уколико студент престане да испуњава услове конкурса, док се кредити отплаћују. Интересантно је напоменути да се у *Правилнику о кредитирању студената* помињу две врсте кредита: основни и кадровски. Кадровски кредит се исплаћује за 12 месеци и он се не враћа, а основни кредит се исплаћује за 10 месеци и враћа се. У *Правилнику о кредитирању студената*, Члан 10, стоји да се кредит исплаћује и до 6 месеци по истеку рока трајања наставе, док се у Члану 7, напомиње и да се кредит исплаћује и студентима који из објективних разлога дуже од годину дана нису били у могућности да похађају наставу и полажу испите, док се међу разлогима наводи и болест студента. Овај правилник је из 1984. године, али други није донесен, стога је питање због чега су услови под којима се кредит даје у пракси толико неповољнији од онога што правилник налаже. Осим тога, значајно је напоменути да се број стипендија које ће бити додељене не одређује унапред, већ се стипендије додељују свим пријављеним кандидатима који испуњавају услове дефинисане у конкурсусу. С друге стране, број додељених кредита је мање-више стабилан и креће се око 17.000 кредита годишње.

Стипендије се додељују само на основу успеха у студирању: могу да конкуришу само студенти од 2. године студија па навише (укључујући постдипломце који нису у радном односу), уколико су положили све испите из претходних година студија и имају просек преко 8,50. За кредите могу конкурисати сви студенти, укључујући бруцаше, с тим да је елиминаторни критеријум за студенте да студент није обновио ниједну годину студија. Када кандидат први пут конкурише за кредит, узима се у обзир успешност у студирању⁴ и приход по члану домаћинства, и то тако да приход по члану домаћинства одређује највише 2 од могућих 100 поена. Уколико студент наставља да користи кредит, онда се при тој одлуци вреднује само успех у студирању. Треба напоменути да се у конкурсној документацији (нити у одговарајућем закону⁵) не наводи у којој мери приход по члану домаћинства одређује да ли ће студенту бити одобрен кредит, већ да је информација о наведеном односу поена добијена од представника Сектора за студентски и ученички стандард Министарства просвете, мада један број студената (од којих су неки и корисници кредита) такође поседује ту информацију. Уговором о кредитирању је дефинисано да се корисник кредита може ослободити обавезе враћања кредита ако је завршио основне студије за време трајања апсолвентског стажа, рачунајући од истека последње године студија, и то:

- у висини од 100% од износа исплаћеног кредита, ако је постигао просечну оцену преко 8,5;
- у висини од 50% од износа исплаћеног кредита, ако је постигао просечну оцену преко 7,5.

У оба случаја је неопходно да студент у року од 120 дана од стицања наведених услова достави одговарајуће доказе о томе. Код доделе стипендија и кредита не постоје квоте за поједине универзитетете, високе школе и факултете те се сви кандидати рангирају у оквиру исте ранг листе.

Квантитативна анализа система кредитирања и стипендирања студената

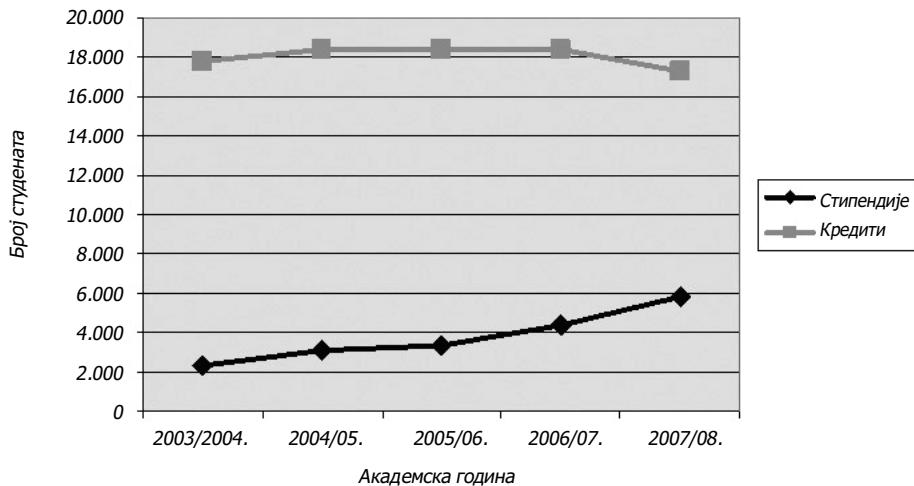
У овом одељку биће представљени основни квантитативни показатељи о систему стипендирања и кредитирања. Подаци који су обрађивани су добијени директно од банке која се бави администрацијом стипендија и кредита, уз сагласност Сектора за студентски и ученички стандард Министарства просвете. У фокусу анализе су расподеле додељених стипендија и кредита по институцијама и областима студија, затим однос броја захтева и броја додељених стипендије и кредита, као и сами критеријуми за њихову доделу. Будући да су ови критеријуми превасходно у вези са успешношћу студената на самим студијама, а готово никада у вези са њиховим социо-економским статусом и материјалним потребама, анализа квантитативних података је повезана и са студијама које се баве утицајем социо-економских карактеристика на исходе учења, укључујући и оцене на испитима, евентуално понављање године итд.

На графику 1 дат је преглед додељених стипендија и кредита у периоду 2003/04. до 2007/08. Може се уочити приличан пораст броја додељених стипендија, а запослени у Сектору за студентски и ученички стандард очекују да ће у 2008/09. бити додељено око 7000 стипендија. Могуће је да је овај пораст броја студената који испуњавају критеријуме узрокован променом режима студија, тј. увођењем тзв. болоњских студијских програма, што би требало додатно испитати.

⁴ За бруцаше се уместо успеха у студирању разматра успех у претходном школовању и то тако што се 5,00 просек изједначава са просеком оцена на факултету 9,5. Мали број бруцаша конкурише и добије кредит.

⁵ Закон о студентском и ученичком стандарду.

График 1. Број студената који су користили стипендију или кредит, по академским годинама

Што се тиче односа између броја оних који конкуришу, и оних који кредит и добију, као што се види из табеле 1, за године 2003/04. и 2004/05, 2,5 пута више студената први пут конкурише за кредит него што га записа и добије, док је наставак коришћења кредита мање више аутоматски. Однос броја оних који конкуришу и којима се додељује стипендије је приближно једнак. За године 2005/06, 2006/07. и 2007/08. доступни подаци не раздвајају ове две категорије.

Табела 1. Преглед броја студената који су конкурисали и броја одобрених стипендија и кредита 2003/04. и 2004/05.

		Први пут		Наставак		Укупно	
		Конкурисало	Одобрено	Конкурисало	Одобрено	Конкурисало	Одобрено
2003/04.	Стипендије	1.292	1.166 90,2%	1.132	1.132 100%	2.424	2.298 94,8%
	Кредити	19.785	7.050 35,6%	10.764	10.764 100%	30.549	17.814 58,3%
2004/05.	Стипендије	1.870	1.722 92,1%	1.450	1.359 93,7%	3.320	3.081 92,8%
	Кредити	18.947	7.008 37,0%	11.441	11.327 99,0%	30.388	18.335 60,3%

Како се само при првобитној додели кредита узима у обзир и приход по члану домаћинства, али има готово занемарљив утицај (види горе), интересантно је упоредити просечне оцене и просечан приход по члану домаћинства за студенте који примају кредите, са просечном оценом оних који примају стипендије. У табели 2 је дат један овакав приказ, за бруцаше и студенте виших година одвојено.

Табела 2. Средње вредности просека оцена и прихода по члану домаћинства за бруцаше и студенте виших година одвојено

Средња вредност	Бруцоши (кредит)	Студенти виших година студија (кредит)	Студенти виших година студија (стипендија)
Просек оцена	4,95 (у средњој школи)	8,20	9,04
Приход по члану домаћинства	2.893,35 РСД	1.138,54 РСД	Није критеријум

Треба напоменути да средња вредност просечне оцене има мању дисперзију, што је и очекивано, будући да просечна оцена има јачи утицај на финалну одлуку о томе коме ће бити додељен кредит. Такође је интересантно видети и да је приход по члану породице у просеку мањи за студенте виших година студија него за бруцаше. Ово се може објаснити чињеницом да је већи број оних који конкуришу за кредите тек након положене прве године студија, као и да су бруцоши дефакто оштећени при конкурисању јер се максимални просек у средњој школи (5,00) изједначава са 9,50, а не са 10,00 (што је максимални просек на факултету). Када се говори о просеку оцена, треба нагласити да је просечна оцена студената који примају стипендију 9,04 док је за студенте који примају кредит, донекле очекивано, просек оцена нижи (8,20).

Табела 1. Корисници стипендија⁶ и кредитата, по годинама студија, у % у односу на укупан број додељених стипендија/кредита

Година студија	Стипендије	Кредити
I	1.8	9.9
II	50.6	22.7
III	27.8	28.1
IV	12.7	26.6
V	3.6	10.2
VI	0.3	2.6

Подаци дати у табели 4 указују на драстично опадање броја студената који примају стипендију како године студија одмичу, док је број студената који примају кредите релативно стабилан (мали % за V и VI годину студија су узрокованы тиме што мањи број студената студира факултете који трају 5 или 6 година). Имајући у виду да је за коришћење стипендије неопходно имати положене све испите из претходне године студија, чињеница да % студената који примају стипендију опада за два пута на преласку из II у III, и из III у IV годину студија, говори о томе да, како студирање одмиче, све мање студената успева да оствари услов о тзв. „очишћеној години“. Како се наведени подаци односе на период 2003/04-2007/08, било би интересантно посебно истражити расподелу по годинама студија за студенте који студирају „по Болоњи“ и то упоредити са истом расподелом студената који студирају по старом систему. У оквиру овог истраживања, на основу доступних података, то није било могуће учинити, будући да у доступним подацима ове две групе студената нису биле раздвојене.

Имајући у виду да не постоје посебне квоте за доделу стипендија и кредитата, битно је испитати расподелу додељених стипендија и кредитата по универзитетима, поготово у односу на укупан број студената на тим универзитетима. Табела 5 даје преглед % удела студената појединачних универзитета (и виших/високих школа) у

⁶ Стипендије могу примати и последипломци, али они нису укључени у ову табелу како би се олакшало упоређивање са онима који добијају кредите. Из тог разлога, збир у колони за стипендије није 100.

укупној студентској популацији, као и у броју оних који су у периоду од 2003/04. до 2007/08. академске године користили стипендију или кредит.

Табела 2. Додељене стипендије и кредити (процентуално у односу на укупан број стипендија/кредита) у односу на процентуални удео студената појединачних Универзитета у укупном броју студената

	Стипендије	Кредити	Укупно студенти
Универзитет у Београду	36,9	40,2	39,8
Универзитет у Новом Саду	29,3	22,1	17,7
Универзитет у Крагујевцу	4,4	7,7	7,3
Универзитет у Нишу	8,5	14,7	10,0
Универзитет уметности	6,0	1,9	0,9
Више/високе школе	14,9	13,4	24,4

Интересантно је уочити да, док су студенти Универзитета у Београду међу онима који примају стипендије и кредите пропорционално заступљени у мање-више истој мери као и унутар укупне студентске популације, студенти Универзитета у Новом Саду и студенти Универзитета уметности су много заступљенији у популацији оних који примају стипендије или кредите него у укупној студентској популацији. Такође, интересантно је уочити и да су студенти Универзитета у Новом Саду и Универзитета уметности процентуално више заступљени међу стипендистима него међу онима који примају студентски кредит.

Када се погледа заступљеност студената појединачних факултета, испоставља се да највећи проценат оних који добијају стипендије студира на неком од медицинских факултета (укупно 13%), а сличан удео студенти медицине имају и у популацији оних који добијају кредите (укупно 10,2%), што је значајно више од њиховог удела у укупном броју студената. Осим студената медицине, чести корисници стипендија и кредита су и студенти архитектуре, електротехнике и других техничких факултета. Студенти економије и права су такође заступљени (мање од 10%), мада, треба имати у виду да је тај удео релативно мали ако се зна да је укупан број оних који студирају та два факултета скоро 35%. Овде је битно нагласити и да у високом образовању у Србији не постоје апсолутни и јединствени критеријуми за оцењивање студената, тј. критеријуми који се користе да би се проценила успешност студената нису уједначенни, што значи да, иако се сви студенти рангирају заједно, у суштини се не такмиче сви под истим условима. Чињеница да су студенти медицине веома заступљени међу онима који добијају стипендије је интересантна и ако се има у виду да студенти медицине долазе из породица које, у просеку, имају највиши социо-економски статус: родитељи студената медицине су највише образовани – око 30% има универзитетско образовање, у односу на око 20% за родитеље студената у у целини, или само 6,5% за популацију у целини (Вукасовић, 2007). Имајући у виду и да је медицина једна од престижнијих и боље плаћених професија, као и да постоје статистички значајне корелације између образовања родитеља и исхода образовања (Вукасовић, 2007. или још увек необјављена студија о репродукцији социјалних неједнакости кроз образовне транзиције Бабин, Пантић, Вукасовић), постаје јасно да у овом случају имамо затворен круг репродукције социјалних неједнакости, те да систем стипендирања у једном делу помаже оне којима је финансијска помоћ најмање потребна.

Ови подаци пре свега указују на проблеме у доступности стипендија и кредитата студентима из социјално угрожених породица, тј. указују да систем стипендирања и кредитирања није правичан. Осим тога, уочен је релативно слаб утицај система стипендирања на ефикасност у студирању (будући да се број оних који примају стипендије видно смањује пред крај студија), тј. не постоје индикације да стипендирање само по себи повећава ефикасност студирања.

Будући да и на доступност високог образовања и на ефикасност у студирању може утицати читав низ фактора, даља анализа је имала за циљ да идентификује што је могуће више проблема са којима се студенти сушчавају и које могу утицати на њихово мање или успешно завршавање студија, а некима од њих и излазак из сиромаштва.

Квалитативна анализа

Узорак за нашу квалитативну студију чинило је 11 испитаника са различитих факултета и са различитим друштвено-економским пореклом, који се налазе у различитим животним ситуацијама. Хетерогеност узорка је узрокована потребом да пронађемо у индивидуалним ситуацијама што више различитих искустава са системом подршке студијама, како бисмо уочили што више пропуста који онемогућавају студенте да уз адекватну материјалну подршку приведу своје студије крају. Најмлађи испитаник је 1985. годиште и има 23 године, док најстарији студент са којим смо разговарали има 27 година, и 1981. је годиште. Родна структура испитаника је да је 7 испитаника мушких рода, док је 4 женских. Партиципанти у истраживању долазе са неколико различитих факултета Универзитета у Београду: 5 испитаника је са Филозофског факултета, 2 испитаника је са Електротехничког и по један испитаник или испитаница су са Факултета ликовних уметности, Шумарског, Фармацеутског и Ветеринарског факултета. Сви испитаници обухваћени квалитативном студијом студенти су Универзитета у Београду. Узорак су углавном улазили студенти и студенткиње завршних година студија, имајући у виду да студенти нижих година студија још увек немају довољно искуства са службама студентског смештаја, исхране и свим осталим компонентама студентског стандарда које су нам важне за ову анализу. Просечна оцена испитаних студената је око 8,26, највиши просек је 7, док је највиши 9,69 (студенткиња на мастер студијама). Студенти су примали различите врсте кредита, позајмица од рођака, стипендија (државна, регуларна, од Фонда за младе таленте, од Министарства за науку и технологију, од Центра за социјални рад, али и различите врсте општинских стипендија). Два студента су из Београда, три из Лазаревца, једна студенткиња је из Чачка, једна из Крагујевца, један студент нема стално место боравка, један је из Никшића и два студента су из сеоског подручја: један из села Жагубица код Пожаревца, други из села Петка код Лазаревца.

Искуства, ставове и запажања интервјуисаних студената приказаћемо према седам идентификованих кључних целина у области студентског стандарда, а то су:

1. породичне околности,
2. услови живота студената и студенткиња који не живе са родитељима и у оквиру породице у току студија,
3. околности које се тичу студирања испитаника,
4. околности повезане са материјалним положајем студената и њиховим искуством повезаним са системом стипендирања и кредитирања студената,
5. околности које се тичу друштвено-културног живота и његове доступности за студенте,
6. њиховог досадашњег искуства са светом рада и
7. њихових размишљања и очекивања од будућности.

Породичне околности

Чињеница да се већи део испитаника и испитаница у највећој мери ослања на подршку родитеља говори о томе да систем у недовољној мери омогућава студентима да самостално пролазе кроз своје студије. Већина студената живи у задовољавајућим или коректним условима, док два испитаника, од којих је један на докторским студијама на ЕТФ-у и паралелно студира на Музичкој академији, а други аспсолвент педагогије – живе у условима које бисмо дефинисали "испод границе сиромаштва". Граница сиромаштва у Србији износи око 70 евра месечно у динарској противвредности, док неки од испитаних студената имају редовна примања по члану домаћинства која се крећу око тог износа, и на располагању немају никакве друге редовне приходе.

Услови живота студената који не живе са породицом

Највећи део испитаника који не живе у Београду са својим родитељима, углавном су већи део својих студија живели у студентском дому. Један од испитаника је током целих студија живео искључиво у дому, шест их је живело неко време, док је на то имало право или док није стекло услове и могућности да изнајми при-

ватни стан, док је једна студенткиња из Крагујевца све време студија живела у стану који припада њеној породици.

За одређен број студената услови које су имали у дому су, по њиховим исказима, бољи њего они које су имали код куће, док и неки студенти који живе у лошим условима у Београду сматрају „да су они били у предности у смислу становаша“. Услугама Студентског центра делује да су задовољнији студенти који код куће имају лоше услове, јер су неретко услови које имају у домовима бољи од оних које имају код куће, док се појавила системска разлика у онима који су живели у домовима који важе за боље, али свеједно се појавио и став да „није једноставно живети у институцији“ и од стране студенткиње која је живела у СД Краљ Александар, који важи за најбољи дом. Исхраном у мензи студенти су углавном задовољни, али један студент који живи код куће у приградском насељу и путује читаве своје студије свакодневно до факултета сматра да је „све то изгледало тужно“, тако да никада није користио могућност исхране у мензи. Испитаници који су живели у дома сматрају да им је то помогло у осамостаљивању, чак и када је било материјалних проблема, док испитаник који сматра да је менза „тужна“ и који је живео током студија са родитељима у кући у приградском насељу има став да су ту људи у дому „мало неизживљени“, и он је свакако задовољан што је живео код куће.

На различитим нивоима који се тичу студентског смештаја појавило се неколико системских замерки. Најпре, када је реч о **критеријумима за додељивање места у студентским домовима**, сви испитани студенти сматрају да су они недовољно осетљиви на материјални контекст у ком студенти живе, јер у **укупном броју бодова материјални положај носи 2 од 100 максималних могућих бодова**. Само два студента мисле да су критеријуми по којима се додељују места у студентском дому у реду и да се „није нашао ниједан озбиљан сиромашни студент који није успео да нађе место у студентском дому због тога“. Друга испитаница која дели то мишљење сматра: „Мислим да је океј да се према просеку додељује, јер то је једино на шта ми можемо да утичемо – не можемо да утичемо на примања родитеља, не можемо да утичемо на то одакле смо, шта смо“. Иста испитаница takoђе сматра да треба да постоји одређени број бодова који се по аутоматизму додељује онима који су „социјални слушајеви“, тј. који „имају укупна примања 5.000 динара укупно“.

Велики проблем је тешкоћа да се добије дом као бруцош, будући да не постоји посебна квота за бруцоше, а при рангирању се користи успех из средње школе и то тако што се просек 5,00 изједначава са 9,50. Самим тим, при расподели места, бруцошима се додељују лошији домови. Други велики проблем повезан са расподелом места у студентским домовима је тај што многи студенти који нису претходне године живели у дому морају да изнајмују стан, или се снађуј за смештај на неки други начин, у периоду од почетка предавања у октобру па све док расподела, која се последњих година одржава тек у децембру, не буде одржана. То представља изузетан финансијски проблем већине студената, и то посебно ако се има у виду да студенти који студирају по болоњским програмима често сносе оштре санкције уколико не иду на предавања (нпр. немају право да изађу на испит). Неретко се спомиње и „мутљавина“ и „фалсификовање докумената“ приликом усвојења у дом, док је студенткиња која живи у СД Краљ Александар отворено признала да то што се тиче дома се „реши преко везе“. Интересантно је да ова испитаница, која је апсолвент са 6 пренетих испита и просеком 7, живи у двокреветној соби у Лоли, док је студенткиња са Академије ликовних уметности принуђена да изнајмује стан, јер са просеком 9,1 за њен факултет нема места у дому.

Специфични проблеми који се јављају везано за системске пропусте тичу се и регулисања могућности боравка у дому у току замрзнуте године, летњих пауза и за студенте мастер и докторских студија. Уколико студент узме статус мировања из здравствених или неких других разлога, он нема право коришћења студентског дома, што је парадоксално јер на тај начин он нема прилику да надокнади оно што је пропустио због болести, из објективних разлога. Студенти који желе да остану у дому преко лета, плаћају рецепцијску цену⁷ и немају могућност да користе студентску мензу преко лета, што представља велики проблем нарочито за студенте са неповољним материјалним положајем који су неретко принуђени да у Београду остану и преко лета. Студент

⁷ Премда званичан ценовник на нивоу свих домаова не постоји, студенти плаћају дом у три категорије цена: буџетска, која износи у просеку од 700-1.000 динара месечно, рецепцијску од 3.000-5.000 месечно и економску која износи око 8.000 динара месечно у зависности од тога у соби са колико кревета студент има место, као и о ком дому се ради. Економску цену плаћају углавном студенти који буду испод црте, док рецепцијску цену плаћају студенти који касне са уплатама и студенти који остају у дому у току летњих месеци, или којима је истекао апсолвентски стаж.

који је у изузетно лошој материјалној ситуацији и који је рекао како је у дому имао боље услове него код куће, који је принуђен да ради јер нема породицу на коју би могао да се ослони и који је релативно успешан сту-дент са високим просеком, по истеку апсолвентског стажа, без могућности договора морао је да напусти дом.

Услови под којима студенти мастер и докторских студија добијају место у дому су сасвим нејасни. Како држава није заузела званични став о финансирању ове категорије студената, они немају никакво право да живе у дому, јер је то право према Закону о ученичком и студентском стандарду додељено искључиво студен-тима који имају статус буџетских студената. То у потпуности онемогућава сиромашне студенте који не живе у Београду да имају ниже трошкове смештаја. Стипендије које се дају углавном нису довољне, а будући да се и већина стипендија такође даје само буџетским студентима, мастер и студенти докторских студија за њих не могу да аплицирају, тако да за већину то значи одустајање од мастер и докторских студија због финансиј-ских разлога, тј. неадекватног система подршке.

Када је реч о исхрани у мензи, испитаници су углавном задовољни храном у мензи: „има квалитетне хране, али има периода када су ту само неки остаци од хране“. Највећи проблем који испитаници наводе је то што у факултетском распореду нема простора за ручак и вечеру, јер се стиче утисак да није предвиђено да студенти, чија материјална ситуација није таква да могу да приуште неколико оброка брзе хране дневно, имају тачно утврђене периоде у којима могу да узму свој оброк у студентској мензи. Тада проблем постаје из-узетно актуелан са увођењем нових програма, где студенти цео дан проводе на предавањима која су обаве-зна. Једна студенткиња је имала ограниченије могућности исхране у мензи јер је вегетаријанка, док је мени-јем у већини мензи предвиђен искључиво традиционалан ручак који готово увек укључује месо. Добар део студената има проблем са локацијом мензе, јер у близини њихових факултета не постоји менза, „ла чак ни продавница“, као што је то случај са Академијом ликовних уметности и Фармацеутским факултетом.

Оно што је заиста информација која би могла да изазове чуђење је да један испитаник сведочи о наркома-нији у дому: имао је цимера наркомана због којег је одлучио да напусти дом. Информација је тиме необични-ја, јер је реч о једном од најбољих студентских дома, и јер се ради о студенту који поред својих „занимаци-ја“ конзумирања дроге, као и наш испитаник - самим тим што је живео у једном од најбољих дома, сасвим успешан и редовно извршава своје обавезе и тиме испуњава услов да живи у дому. Међутим, поред толике ко-личине набројаних системских пропуста у функционисању услуга студентског смештаја, овакви проблеми ве-роватно за сада не могу да се адресирају и самим тим, како и сам испитаник који је сведочио о цимеру који конзумира дрогу, нико не жели да на себе преузме одговорност за решавање овог проблема. Испитаник прет-поставља да је и управа дома упућена на случај, али да „нико не жели да има посла са полицијом“.

Околности везане за студирање

Два најизраженија проблема, када се говори о студирању наравно, јесу финансијске теме и продужавање студија из различитих разлога. Када је реч о финансијским проблемима, једно од ретких истраживања које је на тему студентског стандарда урађено на нашим просторима је спровела Студентска унија Србије 2004. године, према ком је упадљиво најизраженији проблем који студенти имају финансијски, и чак трећина студената има ту врсту проблема (Косић, 2005:308, зборник „Високо образовање у Србији четири године касни-је“). Када је реч о продужавању студија, квалитативно истраживање „Напуштање факултета пре времена: истраживање разлика између студената који завршавају редовно и нередовних студената“ (Hazel, Mungro, Fisher, 2007), указује на то да је продужавање завршетка студија резултат јединствене споне између инди-видуалног студента, друштвених околности у којима се он налази и праксе same ВО институције, док су главни разлози из којих студенти одустају лоши програми на факултету, финансијски разлози и изостанак адекватне подршке од стране мреже око студента, као и недовољна уклопљеност студента у живот на факултету. Добар део наших испитаника касни са извршавањем својих обавеза, док сви наглашавају да имају финан-сијске проблеме. Студенткиња која живи у свом стану и чији родитељи имају примања изнад републичког просека каже: „Вероватно плус минус увек буде да је финансијски проблем проблем број један“.

„Сад кад сам ушла у тај свет домови, мензе, повластице, чини ми се да на сваком кораку постоје повласти-це, као подршка и то, али то све кад се узме у обзир, оне [повластице, прим. аут.] су мале и скоро да и не доприносе буџету студента“.

Разлози из којих су студенти одлагали своје обавезе су различити. Успешан студент, тренутно на докторским студијама, који је завршио основне студије мало после рока, искрено признаје да је то „због лењости“. Студенту ЕТФ-а који сам сноси трошкове студија проблем је представљао прелазак на нови програм, који му је створио додатне неиспуњене обавезе које није могао да изврши у року. Студенти који су морали да раде како би надокнадили трошкове неиспуњених обавеза, на тај начин су само даље гомилали обавезе и трошкове, јер нису имали времена за студије.

Недостатак подршке од стране система и одашиљање демотивишућих порука има велики утицај на наше испитнике, што се може видети на основу следећих исказа: „мислим да смо препуштени сами себи као студенти“ или „Министарство далеко од тога да је подржавајуће. Политика образовања је далеко од тога“.

Озбиљан системски пропуст свакако јесте недостатак материјалних предуслова и средстава за рад. Читанице у којима људи уче су мале, понекада смештене по подрумима, готово увек без вентилације или са слабим грејањем. Копирање и штампање радова и материјала за учење је проблем готово свим студентима, често не постоји копирница која је повољна или у склопу факултета, док на већини факултета није могуће у близини наћи место где може да се одштампа рад. Недостатак звучне изолације у домовима и немогућност дођивања са цимером/цимерком око учења такође се појавио као један од проблема.

Велики проблем који се у разговорима са нашим испитаницима понавља свакако јесте и недостатак интернет конекција у домовима на факултетима. Студенти интернет плаћају по скупљој цени него што је цена *dial up* импулса за кућно коришћење интернета. Један испитаник наводи како је његов друг са ЕТФ-а наместио у СД Слободан Пенезић брз интернет, који тренутно постоји само у том дому. Како каже, то је проблем који лако може да се реши, али је очигледно да се нико није озбиљно бавио тиме.

„У Лоли не постоји чак ни рачунарски центар, за дом заиста не постоји оправдање. Што се тиче интернета ту не постоји оправдање на нову београдског Универзитета, сви студенти који морају на интернету да раде, а не може без тога ... за то би требало додатно да имају стипендију од 5.000 динара, само за набављање литературе и коришћења интернета“.

Студенти са факултета природних наука се посебно жале на то што плаћају уџбенике и материјале за вежбе из свог цепа, што није мали трошак за њих, а студенти генерално се жале да уопште немају никакву литературу за рад, да је професори ни не пишу, тако да су принуђени да траже већи број скрипти и алтернативне литературе, што се опет не покаже као довољно на самом испиту.

Поред тога што су примања студената, као што ћемо касније видети, далеко нижа и од задовољавања основних услова живљења и студирања, видимо из изложених проблема да је и у самом процесу наставе до스타 издатака који могу финансијски отежати студентима студирање и живот.

Материјални положај студената и систем подршке

Превисоке школарине, нужност да се ради како би се извршиле обавезе према факултету и неефикасан систем стипендирања највећи су проблеми са којима се сучавају наши испитаници. Генерално, студенти сматрају да им држава није доволно помогла и не примећују ангажман система како би се наградила њихова успешност или препознали њихови проблеми. На питање да ли му је држава помогла у довољној мери, студент из Београда који има просек 9 и који се налази у изузетно тешкој ситуацији, јер живи само са оцем који је добио отказ и једини приход породице је мала породична пензија, који поред свега тога исплаћује студентски кредит јер му је истекао апсолвентски стаж, каже:

„Суштински не, и ако постоји тај ангажман он у највећој мери није на корист студената. Или су студенти препуштени сами себи, или је начин на који те институције покушавају да им помажу контрадикторан, није продуктиван ни на који начин, у суштини“.

Проблем апсолвентског стажа је вероватно највећи системски пропуст. Наиме, иако је предвиђено Законом о високом образовању да студент има право да у том периоду полаже заостале испите, сва права која има редован студент, осим боравка у дому, ускраћена су студентима који су у том статусу.⁸ На факултетима

друштвених наука, с обзиром на оптерећење студената и неадекватне програме, немогуће је утицати на брзину којом ће тећи израда дипломског рада, будући да то у највећој мери зависи од ментора, док планом и програмом није предвиђено нити могуће дипломски положити у оквиру 4 године, будући да током 8 семестара студија студенти имају предавања, и већи део испита из последње године имају право да положу тек када се осми семестар заврши. Студентима у сваком случају остају испитни рокови после осмог семестра за полагање испита из четврте године, као и евентуално за полагање неког пренетог испита из ранијих година, и период апсолвентског стажа након тог последњег испитног рока, који је предвиђен за израду дипломских радова. Дакле, физички није могуће положити дипломски рад у оквиру тих осам семестара. Поставља се питање због чега студенти немају право ни на какву помоћ током тих годину дана у току којих им је дато право да испуњавају преостале обавезе и због чега се то питање не реши.

Школарине на БУ су веома варијабилних износа, и проблем њиховог утврђивања, усклађивања и контролисања свакако је проблем који изискује системско решење. Школарина на ЕТФ-у износи 66.000 динара и постоји могућност да се сиромашним студенитима она умањи за половину, док на Филозофском факултету школарина износи 115.000 динара и не одобрава се никакав попуст, осим малом броју студената и уз нејасноћу под којим условима се тај попуст некоме одобрава, а некоме не. Сви студенти обуваћени квалитетативним делом студије сматрају да је школарина „срамно висока“ и да није у складу са оним што они добијају за тај новац – ни са квалиметром наставе, ни са примањима и стандардом живота студената. Само један студент, који због награде на међународном такмичењу има стипендију Министарства науке и технолошког развоја, каже да је он „заговорник елитизма, и онако превише људи студира те факултете тако да би он свима наплатио и што више, зато што само тамо седе и зајебавају се“, док на питање да можда постоје и неки сиромашни студенти који не могу да се снађу он одговара: „ла ја сам најсиромашнији“. Код једног другог испитника такође се појављује идеја да је решење у ограничавању приступа студијама јер много људи „студира а ја му не би дао ни да буде варилац“.

Један део студената узрок за своје материјалне тешкоће види у комерцијализацији образовања, сматрајући да је: „Фундаментални проблем је што су све те институције прихватиле логику која је фундаментално проблематична, логику комерцијализације образовања“. Испитник који је имао високу функцију у Студентском парламенту и који за тај рад није примао никакву надокнаду нити икакву симболичну награду, каже да: „држава не препознаје то као инвестиције у процес образовања, као свој базични интерес и ... због тога је ситуација таква каква јесте. Чак иако држава не реагује и не препознаје то као свој интерес и као велики проблем, занимљиво је поменути питање етике академске заједнице и њене одговорности да то питање јавно покрене и да стану на страну студената“.

Нико од студената који су студирали на буџету не препознаје државу као финансијера својих студија, и на питање „ко је финансирао њихове студије“ они одговарају са „ја“ или „моја породица“. Студенти углавном сматрају да држава и треба да финансира њихове студије, те чак и након подсећања да је и држава финансијала њихове студије, одговарају са: „Осим столице, стола и можда још не знам шта сам то ја користила, док сам обнову платила сада толико да сам могла да платим неко друго школовање. Тако да мислим да заиста, само моји родитељи (.су финансијирали моје студије, прим. аут“), или са „А да, студирала сам са буџета, али и тај буџет финансирају сви родитељи ове земље“. Један од разлога за такве ставове може да буде то што ти студенти нису сносили трошкове школарине од 1.000 евра са просечним примањима од 20.000 динара, тако да нису осетили разлику. Са друге стране, то се може тумачити и као став да квалитет студија које су они похађали јесте такав да они и њихова породица за то не треба да дају никакав додатни новац од оног који су већ издвојили. Како једна студенткиња примећује, није вероватно да се цена нечега што је исто повећала десет пута у року од неколико година.

„Не видим како постоји, економски, толика разлика у нечemu што је у принципу исто и не мења се, или што је ништа. У целини сматрам да ми систем није довољно помогао, чак ни успешнима – свакога чека неки проблем на неком ћошку и мислим да нико није прошао да није неки велики проблем имао“.

⁸ Закон о ученичком и студентском стандарду не дефинише у ком периоду студент има право на све услуге студентског стандарда, тј. да ли се или не то право односи и на апсолвентски стаж, тако да није јасно чиме се руководе институције које ускраћују студентима одређена права у том периоду.

Студенти мастер студија су имали изузетних проблема када је реч о стипендијама и школаринама, и то је вероватно проблем који ће се тек актуелизовати наредних година. Студенткиња са укупним промеском 9,69 дугује Филозофском факултету 90.000,00 динара за школарину, из разлога што при упису није било јасно да ли ће држава платити школарину или не, и што је она рачунала или на то да ће држава сносити трошкове њених студија, или на неку стипендију. Међутим, ни стипендија за мастер студенте није било.

Поред критеријума за додељивање стипендије, који се студентима чине као „веома проблематични“ и „да им је пре циљ да подржавају 1% суперталентованих, него оне најсиромашније“, велики проблеми које су најгласили наши испитаници су кашњење стипендија и кредита, као и проблем враћања студентског кредита. Готово сви студенти, за све стипендије које су примали, кажу да нису стизале на време и да то није нешто на шта могу да се ослоне и планирају своје трошкове.

„Ти критеријуми функционишу чисто бирократски, постоје људи који су запослени да раде на томе, мене интересује шта они раде током осталог дела године након што поделе стипендије? - Ти критеријуме је неко некада лупио, као и број студената који треба да се уписује на факултет, и сада не постоји ико коме падне на памет да то прилагођава, прати, и ко сматра да то треба да има везе са условима у којима се студира и са променама које се догађају као такозвана реформа образовања“.

Када је реч о студентском кредиту, сигурно да су услови по којима се он додељује и камата од 8% у најмању руку дискутибилни. Испитаник коме је стигло решење да кредит врати, једини примања има по основу наслеђене пензије од 16.000 динара, док као разлоге из којих није могао да одбрани дипломски рад у року наводи да је радио током апсолвентског стажа. Критеријуми за враћање кредита који нису довољно флексibilни на тај начин погађају најсиромашније студенте у периоду када им је најтеже. На питање да ли му је студентски кредит више помогао или одмогао у завршавању студија, исти испитаник каже: „Па јаче је ово друго. Више ме је коштао и више ће ме коштати него што је помогао“.

Обавезе које се укључују у уговоре студенти углавном не познају, док обавезу студенткиње која је примала стипендију Фонда за младе таленте да остане да ради у земљи 5 година након што дипломира, она доживљава на следећи начин: „У том смислу ми није коректно 5 година, то значи да ће неко од тога тражити посао 2 године. То ми делује сувише“.

Друштвено-културни живот студената

Најдоминантнија тема која се појавила у одговарању на питања о друштвеном и културном животу свакако је недостатак студенстких попуста за студенте и недоступност путовања. Новац је за већину испитаника основни критеријум на основу ког одлучују да ли ће похађати нека друштвена и културна дешавања.

„У ствари мислим да је студенчки живот пун неког устезања, скраћивања, штедње, калкулације дал' ћеш ово или оно. (...) Па шта ако моја баба није могла да студира, па је моја мајка студирала једва, мислим не мора то да значи да ја сада треба ту да се нешто патим“.

Када смо студенте питали да ли мисле да се студенти из унутрашњости држе затворених кругова, неки студенти су одговорили да мисле да један број студената има проблем да се уклопи у градску средину и да се осећа отуђено. Већина студената не сматра да су студенти из унутрашњости искључени из друштвеног живота у Београду, а неки чак налазе сатисфакцију у томе што сматрају да су они као студенти из унутрашњости који живе у дому супериорнији и да имају јачи осећај припадности академској заједници: „Седе кући и уче и смарају се (студенти из Београда, прим. аут.), док смо ми сви заједно у некој тамо установи која се зове дом и сви радимо на истоме и имамо слободно време заједнички“. Неколико студената напомиње да то зависи и од самих студената, њиховог става и тога како се поставе у односу на студенте који живе у месту студирања. Једна студенткиња је захваљујући успеху и попустима доста путовала по иностранству, док један студент сматра да стипендија треба да покрива и те додатне трошкове.

Контакт са светом рада и волонтирање

Нико од студената не сматра да факултет обучава за тржиште рада и већина није била ни на каквој обуци за тражење посла. Понеки факултети, као што је то Факултет ликовних уметности, понудили су неким студентима запослење као алтернативни вид сношења трошка студија, али испитаница која нас је о томе информисала сматра да то не функционише путем отвореног конкурса.

Око половина испитаника имала је контакт са светом рада (углавном самоиницијативно, дакле, не преко одређеног програма праксе који организује факултет), док један студент континуирано ради уз школовање, почев од средње школе (исти испитаник убедљиво најспорије извршава своје обевезе на факултету, из очигледних разлога принуђености на рад). Испоставља се да постојећа регулатива студенте који раде не штити довољно, тако да сви који су радили напомињу да то није било по закону, да се није поштовало њихово време или да су били експлоатисани на раду. Не постоји ни било какав гест факултета који би указао на покушај да се изађе у сусрет студентима који раде: „Обавезе уопште не усклађујем, само радим. Чини ми се да је то излажење у сусрет остављено ... није некако регулисано на нормативном плану, то је ограничено на волју професора“, каже испитаник са најтежим материјалним положајем од свих који су ушли у узорак. Око половина очекује проблеме при запошљавању, док исто толико сматра да неће имати проблема да нађе посао.

Како студенти виде своју будућност у Србији?

Студенти нису нимало оптимистични када је реч о њиховој будућности и не очекују никакве промене у скопију будућности. Део њих намерава да покуша да оде у иностранство, уз напомену да ни то није једноставно. Један студент на питање о запослењу одговара: „Не, ја могу да се запослим, само је питање за које паре ћу да радим“. Они су чули за искуства својих колега који раде за 15.000 динара, знају да се само малом броју њих указује сигурна будућност, без обзира на труд и залагање који су уложили у своје студије:

„Па ја имам утисак да људи, на завршним годинама студија, упадну у депресију, и ја не желим да размишљам о томе, јер плашим се, кад почнем да размишљам, онда би се и ја сморила, јер стварно те ништа не чека“.

Закључак

Квантитативна анализа система стипендирања и кредитирања показује да постоје значајне разлике у заступљености појединих универзитета или појединих области студија, у односу на њихов удео у укупној студентској популацији. Како се ова врста помоћи превасходно додељује на основу просека оцена на испитима, а имајући у виду да не постоје јединствени критеријуми за оцењивање студената, може се закључити да постојећи систем фаворизује студенте факултета и универзитета на којима је у просеку виши просек оцена⁹, што умањује правичност система. Осим тога, систем без посебних квота за поједине области студија или поједине институције онемогућава стратешко усмеравање помоћи.

Правичност система кредитирања је умањена и чињеницом да су ефекти постојећих правила додељивања кредита такви да се финансијска помоћ у суштини додељује онима којима је мање потребна, будући да финансијско стање кандидата (и њихових породица) у малој мери утиче на крајњу одлуку о томе да ли ће бити додељени кредити (код стипендирања не утиче уопште). Овде треба имати у виду да претходна истраживања (Вукасовић 2007; Бабин, Пантић, Вукасовић: необјављена студија о репродукцији социјалних неједнакости кроз образовне транзиције) показују да постоји статистички значајна корелација између социо-економских карактеристика и постигнућа студената. Повећање броја студената који прима стипендију може бити показатељ повећане ефикасности у студирању, у светлу критеријума за додељивање стипендије, мада би било неопходно ово додатно испитати. Такође, податак да је просек оцена оних који примају стипендије виши од оних који примају кредите може указивати на то да је систем стипендирања ефикаснији од система кредита, у смислу да поспешује ефикасност у студирању. Међутим, овде се поставља питање у којој мери стипендије утичу на ефикасност, а у којој мери је већа ефикасност ових студената већ омогућена чињеницом да студенти који примају стипендије у већој мери потичу из боље стоећих породица, те да самим тим имају боље услове за ефикасније студирање.

⁹ На основу постојећих података, мада то није ни предмет овог истраживања, не може се закључити ништа о квалитету образовања на датим универзитетима.

На основу квалитативне анализе, може се уочити да међу значајним тешкоћама са којима се студенти срећу јесу школарине, административне таксе, трошкови живота, али и недостатак подршке унутар самих факултета или домаћина, како у смислу приступачности одговарајућих материјала или услова за рад (приступ интернету, стање у читаоницама, плаћање), тако и у смислу организације наставе (пренатрпани распореди или немогућност да се ради током студија). Чини се да је систем подршке, у смислу студентског смештаја, исхране, али и стипендирања и кредитирања, неефикасан, неефективан и недовољно флексибилан, тј. да не може да на прави начин одговори на потребе студената.

Из свега наведеног, може се закључити да постојећи систем студентског стандарда (ако се изузму стипендије намењене сиромашним студентима, које су тек недавно уведене и чији ефекти тек треба да се истраже) не доприноси довољно повећању доступности високог образовања, а самим тим ни смањењу сиромаштва, односно да није у довољној мери правичан. Како смо видели, он једном делу релативно успешних студената чији је друштвени положај неповољан - чак отежава студије и није у стању да им обезбеди минималну подршку, што га чини неефикасним.

Ово све указује на потребу за побољшањем ефикасности и праведности система стипендирања и кредитирања, али и других елемената студентског стандарда, пре свега:

- ревидирањем критеријума доделе стипендија, кредита и места у студентским домовима, и то у смислу:
  - повећавања значаја који материјални статус има у бодовањима, поготово за стипендије и места у домовима;
  - резервисањем одређеног броја стипендија и места у домовима за бруцаше, те самим организовањем посебног конкурса за њих;
  - увођењем квота за стипендије и кредите за поједине институције и области. Ово би могло да доведе до веће равнотеже у броју додељених стипендија или кредита, али и да послужи као инструмент промоције одређених области студија, поготово ако се има у виду ЕУ бенчмарк о најмање 15% дипломираних у природним и техничким наукама и математици;
- успостављањем система стипендирања посебно угрожених група, по угледу на програм 1000 стипендија за сиромашне средњошколце који је почeo 2008. године. Ово би требало да буде праћено адекватним системом подршке, поготово у смислу саветодавних служби у оквиру универзитета или високих школа;
- али и увођењем неких мера којима би се решили мањи проблеми са којима се студенти сусрећу у свакодневном животу, нпр. неузимање у обзир термина за оброке у мензи приликом израде распореда предавања, временска усклађеност доделе стипендија, кредита и места са почетком школске године итд.

Литература

Високо образовање у Србији на путу ка Европи четири године касније (2005), Београд: Алтернативна академска образовна мрежа.

Astrid Schwarzenberger (Ed.), *Public/private funding of higher education: a social balance*, February 2008, HIS: Forum Hochschule.

Moreau, Marie-Pierre, Leathwood, Carole, 'Balancing paid work and studies: working (-class) students in higher education', *Studies in Higher Education*, Vol. 31, No 1, February 2006, pp. 23-42.

Shristie Hazel, Munro, Moira, Fisher, Tania, 'Leaving university early: exploring the differences between continuing and non-continuing students', *Studies in Higher Education*, Vol 29, No 5, October 2004.

Вукасовић, М. (2007) *Higher Education and Social Stratification in Serbia*
1990-2005. University of Aveiro, master thesis.

Закон о ученичком и студентском стандарду Републике Србије,
http://www.studentskicentarns.co.yu/pdf/zakon_o_ucenickom_standardu.pdf

Правилник о кредитирању студената,
http://www.bg.ac.yu/csrp/univerzitet/glasnik_zakoni/zbornik/pdf/knjiga3/3_563.pdf

СИРОМАШТВО
МЕЂУ ПЕНЗИОНЕРИМА
И СТАРИМ ЛИЦИМА
СА 65 И ВИШЕ ГОДИНА

Хана Давид Баронијан

Апстракт

Циљ овог рада је анализа ризика од сиромаштва пензионера и старих лица са 65 и више година. Анализе су рађене на основу података из АЖС 2007. Главни део рада односи се на анализу ризика од сиромаштва код ове две популације и карактеристика које доводе до веће вулнерабилности. Налази показују да је популација пензионера у 2007. години изложена мањем ризику од сиромаштва него општа популација (индекс сиромаштва 5,5% у односу на 6,6%), али да међу њима постоје одређене вулнерабилне групе: пољопривредни пензионери, породични пензионери (удовице), пензионери који живе у једночланим пензионерским и мешовитим домаћинствима у којима је пензија главни извор прихода, пензионери са ниским образовањем, преко 75 година старости, из руралних области, као и из области источне, југоисточне и западне Србије. Налази покazuју да је значајно смањење сиромаштва од 2002. до 2007. године пратило још израженије смањење сиромаштва међу пензионерима, као смањење сиромаштва међу старијим лицима. Међутим, стари лица са 65+ имају и у 2007. години већи индекс сиромаштва од укупне популације (9,6%), а пре свега су угрожене особе 65+ без пензије (индекс сиромаштва 3 пута већи него у општој популацији), као и особе које живе у старачким домаћинствима. Поред ризика од сиромаштва посматрали смо и остale димензије живота и депривације релевантних за стара лица: здравство, услове становања, приходе и расходе домаћинства и резултати који су увек једнозначни. Налази још показују да је међу домаћинствима са пензионерима и старијим лицима мала покривеност социјалним програмима.

Кључне речи: пензионери, стари лица 65+, индекс сиромаштва, пензиони фонд, врста пензије, тип домаћинства, величина пензије, индикатори животног стандарда, здравље, приходи и расходи, услови становња, социјални програми.

I. УВОД

I.a. Опис идентификованиог проблема

Определили смо се да у овом раду пажњу посветимо старијој узрасној популацији јер она традиционално спада у угрожене групе. Са повећањем разлика између раста плате и пензија, пензионери могу постати критична група у којој сиромаштво може узети већег маха. Такође, група старих 65+, посебно оних који живе у старажчким домаћинствима је у *Стратегији за смањење сиромаштва* препозната као једна од група са повишеним ризиком од сиромаштва. Како су промене и транзициони процеси од 2002. до 2007. године утицале на положај ове две популације? Налази АЖС 2002. године показивали су да је индекс сиромаштва међу пензионерима био статистички значајно виши него код укупне популације (15,9% у односу на 14,0%)¹, док налази АЖС 2007. приказани у *Студији о животном стандарду Србија 2002-2007*, показују да је индекс сиромаштва за ову групу чак мањи у односу на просек за читаву популацију (5,3% у односу на 6,6%). Како да тумачимо овај податак и шта нам он говори о сиромаштву међу пензионерима? Да ли то значи да се ризик од сиромаштва пензионера у односу на општу популацију поправио у протеклих 5 година и да су пензионери сада у бољој ситуацији од просека у Србији? Ако је то тачно, да ли можда постоје неке групе пензионера које живе у лошијим условима од других и да ли су у неким аспектима пензионери више, а у другим мање угрожени? Такође, које одлике старих лица преко 65 година чине ове особе посебно вулнерабилним? Ово су кључна питања на која се трудимо да одговоримо у овом тексту.

I.b. Циљеви истраживања

Циљеви овог истраживања, најшире гледано, обухватају опис животног стандарда пензионера и старих лица 65+. Специфични циљеви били би:

1. Однос сиромаштва код пензионера и старих лица 65+ и различитих демографских карактеристика.
2. Карактеристике пензије и сиромаштво код пензионера.
3. Остали индикатори животног стандарда и социјалне искључености пензионера и старих лица 65+.

II. ОПИС МЕТОДОЛОГИЈЕ

II.a. Основни скуп пензионера

За израду анализа представљених у овом раду посебно осетљиво место било је дефинисање скupa пензионера на основу питања у анкети, као и дистинкција између пензионера који се финансирају из различитих фондова: фонд запослених, фонд самосталних делатности и фонд пољопривредника.

Дефинисање скупа пензионера: Најчешћи случај у анализама, што је био случај и у *Студији о животном стандарду Србија 2002-2007*, јесте да се пензионерима сматрају она лица која на питање о професионалном статусу сама изјављују да су пензионери. Међутим, детаљнијом анализом нашли смо не мали број особа који се на питање о професионалном статусу нису изјаснили као пензионери, али у исто време остварују примања од пензије. Овај податак се лако може објаснити: чест је случај да пољопривредни пензионери доживљавају себе на првом месту као пољопривреднице и помажуће чланове у домаћинству, а не као пензионере. Такође, многи пензионери, уколико и даље обављају неку активност која им доноси финансијска средстава, неће себе сматрати пензионерима, већ запосленима. Овде бисмо свакако споменули и примаоце породичне пензије који најчешће себе не сматрају пензионерима, али уколико желимо да сагледамо особености живота свих примаоца домаће пензије морамо и њих узети у обзир.

Са друге стране, из скupa пензионера су изузети они који примају искључиво страну пензију. Ово је урађено да бисмо имали јаснију слику о животном стандарду пензионера који се финансирају из ПИО фондова и буџета Републике Србије. Старих пензионера је мали број у односу на домаће пензионере услед чега су они процентуално мало заступљени у узорку (свега 68 особа у узорку је примало искључиво страну пензију)

¹ Према модификованој линији сиромаштва у 2002. Види фусноту 5. за објашњење.

тако да није могуће извршити посебне анализе ове групе, а њиховим спајањем са групом домаћих пензионера слика домаћих пензионера би могла бити поремећена.

Врста пензије: Упитник пружа могућност утврђивања врсте пензије (старосна, породична или инвалидска) коју особа прима као и добијеног износа сваке од ове три врсте пензије. За свега 5,4% пензионера недостају информације о врсти пензије коју примају, тј. да ли примају старосну, инвалидску или породичну пензију.

Припадност ПИО фонду: Упитник није покривао питања о фонду из ког се финансира пензија, а будући да смо сматрали веома важним утврђивање разлика између пензионера по овом критеријуму, припадност фонду је реконструисана из неколико питања. Прво смо покушали са питањем о претходном радном искуству и самодекларисаним професионалном статусу. Међутим, када се узму у обзир само ова два критеријума у склупу пољопривредних пензионера, добијамо сувише високу просечну пензију која није у складу са административним подацима. Наиме, административни подаци показују да је у 2007. години 92% пољопривредних пензионера примало минималну пензију која је у периоду анкете износила 5.7 хиљада динара и да је просечна старосна пензија за фонд пољопривредника била 5.76 хиљада динара. Међутим, у склупу пољопривредних пензионера из истраживања, дефинисаном преко наведена два критеријума велики број пензионера наводио је да прима пензије од 7, 10, 12 хиљада динара, а добијена просечна пензија за овај скуп била је 8.12 хиљада динара. Било је очигледно да два наведена критеријума нису довољна и да је потребно увести и трећи критеријум за селекционисање пољопривредних пензионера и величину пензије. Због тога смо из склупа пољопривредних пензионера дефинисаних преко наведена два питања искључили оне који примају пензију већу од 7 хиљада динара². Границу смо поставили на 7 хиљада динара (а не на 5.7) како би скупом била обухваћена и лица која су заокруживала вредност пензије на 6 хиљада динара, или нису тачно знала износ пензије па су наводили нешто веће цифре. Тиме смо свесно искључили 8% пољопривредних пензионера из анализе, како бисмо се усредсредили на оне чији је животни стандард превасходно занима.³ Скуп пољопривредних пензионера смо са друге стране проширили лицима која се нису могла категорисати ни у један фонд, а примају пензију између 5 и 6 хиљада динара и живе у руралним областима. Након увођења трећег критеријума за кетагорисање пензионера по припадности фонду – критеријума величине пензије, просечне пензије пољопривредних пензионера добијених у истраживању и оних из административних података су се слагале у великој мери, што је веома важна провера да су критеријуми добро дефинисани. Око 1/3 (тачније 34%) пензионера нисмо могли да групишемо у неки од три ПИО фонда и њих смо приказали у групи *Некатегорисаних*. (Тачну операционалну дефиницију погледати у Оквиру 1.).

Оквир 1. Операционална дефиниција пензионера

Скуп пензионера

1. Сви који самодекларативно изјављују да су пензионери (Б5=10), а при томе не примају страну пензију (Ц4.2.11) или
2. Сви који, при пријављивању прихода наводе неки износ за старосну (Ц4.2.8), инвалидску (Ц4.2.9) или породичну (Ц4.2.10) пензију

Добијање корисника три фонда: запослених, самосталних делатности и пољопривредника:

1. Фондове добијамо из претходног радног искуства:

² Увођење критеријума величине пензије било је неопходно јер је скуп пољопривредних пензионера веома тешко дефинисати само на основу изјава испитаника о претходном радном искуству и садашњем радном статусу и неминовно је дошло до одређеног мешавине. Ако погледамо операционалну дефиницију пензионера у Оквиру 1, видимо да би на пример, особа која се изјашњава као пољопривредник, а прима старосну пензију била сврстана међу пољопривредне пензионере. Али то је у ствари могао бити пензионисани радник који се сада бави пољопривредом. Такође, на пример, особа које је навела да је са претходног посла отишла у пензију, а да је тај посао био у области пољопривреде сврстана је у пољопривредне пензионере, иако је то, на пример, могла бити особа која је радила у неком пољопривредном комбинату за плату, и самим тим би требало да припадне фонду запослених. Увођењем критеријума величине пензије мислимо да је у великој мери побољшано разврставање и да су на тај начин овакви и слични случајеви прешли у категорију *Некатегорисаних*.

³ Ових 8% у популацијским цифрама износи око 18.500 лица. Као што се може видети у Табели 1, када се и ова лица пријадају склупу пољопривредних пензионера добијамо укупно око 220 хиљада пољопривредних пензионера, што је у складу са административним подацима.

Фонд самосталних делатности: Сви који су навели да су раније радили (Ц2.1=1) и да су са претходног посла отишли у пензију (Ц2.3=1), да су на претходном послу имали статус самосталца са/без за-послених (Ц2.4=1 или Ц2.4=2), али да нису радили у пољопривредним делатностима (Ц2.8, цифре 20 и више)

Фонд запослених: Сви који су навели да су раније радили (Ц2.1=1) и да су са претходног посла отишли у пензију (Ц2.3=1) и да су на претходном послу имали статус запосленог (Ц2.4=3), али да нису радили у пољопривредним делатностима (Ц2.8, цифре 20 и више)

Фонд пољопривредника: Сви који су навели да су раније радили (Ц2.1=1) и да су са претходног посла отишли у пензију (Ц2.3=1), а да су радили у пољопривредним делатностима (Ц2.8, цифре до 20), без обзира који су статус навели на питању Ц2.4

2. Међутим, постоји доста особа које нису одговарале на питања о претходном радном искуству, за које претпостављамо да су пољопривредни пензионери. Њих смо категорисали на основу питања о активности – сви који нису навели да имају претходно радно искуство, а рекли су да су индивидуални пољопривредници (Б5=4) или помажући чланови у домаћинству (Б5=6), а при томе су навели да примају старосну (Ц4.2.8) или инвалидску (Ц4.2.9) пензију спадају у пољопривредне пензионере.

3. На крају:

- а. од свих пољопривредних пензионера издвајамо све који имају пензију већу од 7.000 динара (било старосну, инвалидску или породичну) и сврставамо их у подели по фонду у „Некатегорисани“.
- б. од свих „Некатегорисаних“ у подели по фонду издвајамо све који примају пензију између 5.000 и 6.000 динара, а живе у руралним областима, и сврставамо их у пољопривредне пензионере.

Како што се из Табеле 1. на следећој страни може приметити у истраживању АЖС 2007. добијен је прецењен број пензионера, али разлика није претерано велика у односу на административне податке. Разлика мало излази из оквира интервала поверења за узорак ове величине (који се за добијену вредност креће од 1674 до 1778 хиљада особа). Разлог може лежати у томе да је један део пензионера који примају страну пензију навео да прима старосну чиме се број старосних пензионера добијен из узорка повећао у извесној мери.

Такође, можемо запазити да велики број пензионера није могао бити класификован по фонду, тако да су бројчане вредности корисника фондова подцењене. Ако погледамо структуру корисника по врсти пензије, примећујемо да се она у тоталу у великој мери слаже са административним подацима – иако је број старосних пензионера мало прецењен (до чега је могло доћи из већ наведеног разлога или уколико, а претпостављамо да то јесте случај, један део пензионера не зна тачно коју пензију прима). Број инвалидских и породичних пензионера је умањен отприлике за онолико колико имамо пензионера у категорији *Непознато*.

Табела 1. Поређење административних података и података добијених из АЖС 2007.

2007.	Административни подаци			Подаци добијени из АЖС			
	Број	Структура	Просечна пензија	Број	Структура	IP 95%*	Просечна пензија
Фонд запослених							
Старосни	623.649	48,7%	17.635	628.456	69,2%	+/- 2.2	16.996
Инвалидски	345.005	27,0%	13.869	200.204	22,0%	+/- 2.0	14.269
Породични	310.586	24,3%	10.498	32.208	3,5%	+/- 0.9	13.510
Непознато				47.464	5,2%	+/- 2.5	
Укупно	1.279.239	100%	14.996	908.332	100%		16.257
Фонд самосталних делатности							
Старосни	19.007	39,2%	16.952	21.737	65,7%	+/- 12.8	16.882
Инвалидски	15.770	32,5%	14.991	7.977	24,1%	+/- 11.6	12.441
Породични	13.714	28,3%	10.652	528	1,6%	+/- 3.4	6.200
Непознато				2.855	8,6%	+/- 7.6	
Укупно	48.491	100%	14.533	33.097	100%		15.772
Фонд пољопривредника							
Старосни	193.399	84,3%	5.762	166.778	82,2%	+/- 3.3	5.365
Инвалидски	12.121	5,3%	6.105	9.533	4,7%	+/- 1.8	5.278
Породични	23.940	10,4%	4.159	23.814	11,7%	+/- 2.8	5.501
Непознато				2.694	1,3%	+/- 1.0	
Укупно	229.460	100%	5.613	202.819	100%		5.377
Некласификовани пензионери							
Старосни				164.534	28,4%	+/- 2.6	15.339
Инвалидски				94.135	16,2%	+/- 2.1	12.229
Породични				281.681	48,6%	+/- 2.8	9.319
Непознато				39.548	6,8%	+/- 1.4	
Укупно				579.897	100%		11.669
УКУПНО							
Старосни	836.055	53,69%	14.873	981.504	56,9%	+/- 1.7	14.743
Инвалидски	372.896	23,95%	13.664	311.849	18,1%	+/- 1.3	13.331
Породични	348.240	22,36%	10.068	338.230	19,6%	+/- 1.3	9.445
Непознато				92.562	5,4%	+/- 0.8	
Укупно	1.557.191	100%	13.509	1.724.146	100%		13.394

*Оцена интервала поверења

Међутим, слагање са административним подацима је нешто лошије када посматрамо структуру по врсти пензије у сваком од фондова посебно. Примећујемо подцењен број породичних пензионера у фонду запослених и фонду самосталних делатности. То је стога што за породичне пензионере нисмо имали довољно информација из упитника како би их разврстали по фонду (разврставање се ослањало на информације о претходном послу) тако да су они углавном остали као *Некатегорисани пензионери* (49% некатегорисаних пензионера су породични пензионери). Фонд пољопривредника, за разлику од претходна два фонда у великој мери подржава структуру из административних података, што је резултат описаног поступка при дефинисању скупа пољопривредних пензионера.

Поредећи просечне пензије по припадности фонду и типу пензије добијене у истраживању са административним подацима, видимо да је слагање у приличној мери испуњено.

Анализе индикатора животног стандарда пензионера урадили смо дисагређирано по демографским варијаблама: полу, старости, образовању, типу домаћинства; географским: региону и типу насеља; економским: положају у односу на линију сиромаштва и квантима по потрошњи, као и одликама саме пензије: врсти и величини пензије и пензијском фонду.

II.6. Основни скуп старих лица 65+

Старим лицима сматрали смо све особе са навршених 65 година и преко. Никакав други критеријум није узет у обзир, јер смо имали намеру да кроз анализу утврдимо који су то делови ове популације посебно угрожени сиромаштвом и лошим животним условима.

Анализе индикатора животног стандарда старих лица 65+ урадили смо дисагређирано по демографским варијаблама: полу, годинама, типу домаћинства; географским: региону и типу насеља; економским: положају у односу на линију сиромаштва и квантима по потрошњи.

III. Анализа главних резултата

III.a. Индекс сиромаштва код пензионера и старих лица 65+

III.a.1. Поређење индекса сиромаштва код пензионера и старих лица 65+ у 2002/07.

Прво ћемо размотрити индекс сиромаштва као основну меру сиромаштва код пензионера и лица са 65 и више година и промену овог индекса од 2002. до 2007. године.

Индекс сиромаштва у 2007. за пензионере износио је 5,5%. Индекс сиромаштва од 5,5% разликује се од оног објављеног у *Студији о животном стандарду Србија 2002-2007.* (5,3%), будући да је скуп пензионера другачије дефинисан у овом тексту⁴. Вредност индекса је статистички значајно нижа у односу на вредност добијену на општој популацији (6,6%). Индекс сиромаштва за стара лица 65+ износи 9,6% и статистички је значајно виши од просека за општу популацију.

У 2002. и пензионери и стара лица преко 65 година били су изложени већем ризику од сиромаштва од пресног грађанина. Индекс сиромаштва пензионера износио је 15,9%, а индекс сиромаштва старих 65+ био је 19,9% и обе разлике биле су статистички значајно више у односу на просек за општу популацију (14,0%)⁵.

⁴ За детаље око скупа дефинисања пензионера погледати део *Опис методологије.*

⁵ Линија сиромаштва израчуната је први пут из АЖС 2002. године. Тада израчуната линија износила је 4.489 динара, а индекс сиромаштва био је 10,6% за општу популацију. Међутим, начин израчунавања линије сиромаштва је донекле модификован у АЖС 2007. Када се исти метод из АЖС из 2007. године примени и на АЖС из 2002. године добије се линија сиромаштва од 5.235 динара у 2002. години, а индекс сиромаштва износи 14% за општу популацију. Како се овде бавимо праћењем промена од 2002. до 2007., користићемо модификовану линију сиромаштва у 2002. години, по којој је индекс сиромаштва био 14%. Индекси сиромаштва за пензионере и старе 65+ такође су израчунати по новој методологији.

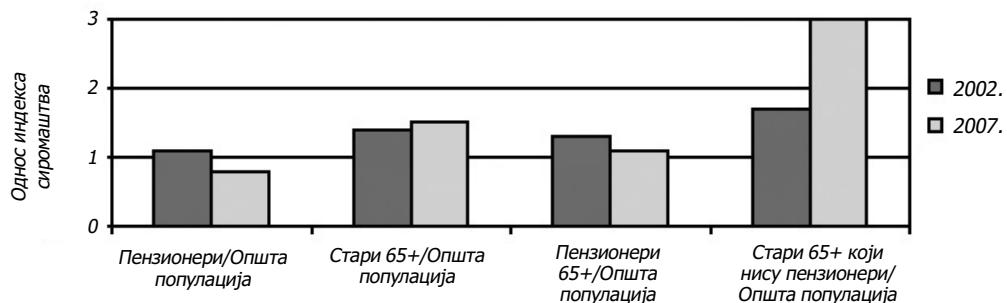
Можемо закључити да је тренд смањења сиромаштва од 2002. до 2007. године, уочен у општој популацији, забележен и код пензионера и старих лица 65+. Код пензионера је промена доста изражена и била је већа него у општој популацији. Код старих лица преко 65 година, иако је дошло до смањења сиромаштва, промена је нешто мања него код укупне популације.

Табела 2. Индекс сиромаштва код пензионера и старих лица 65+, 2007.

	2002.	2007.
Општа популација	14,0%	6,6%
Пензионери	15,9%	5,5%
Стари 65+	19,9%	9,6%
Стари 65+ пензионери	18,0%	7,3%
Стари 65+ који нису пензионери	24,3%	19,7%

Стари преко 65 година су и у 2002. и у 2007. популација са израженим ризиком од сиромаштва. Посебно угрожену категорију чине стари преко 65 година који нису пензионери – код њих је за 5 година дошло до веома малог побољшања у односу на ризик од сиромаштва и поред општег смањења сиромаштва у Србији (индекс сиромаштва је пао свега са 24,3% на 19,7%). Дакле мали пад сиромаштва код ове категорије се може приписати општем паду сиромаштва, али када гледамо однос индекса сиромаштва ове популације у односу на индекс сиромаштва укупне популације, видимо да је заправо дошло до значајног релативног раста (Графикон 1.). Прецизније, становништво старо преко 65 година, које не прима пензију, је у 2007. години 3 пута сиромашније у односу на укупну популацију.

Графикон 1. Однос индекса сиромаштва популације пензионера и старих 65+ у односу на општу популацију, 2002-2007.

III.a.2. Индекс сиромаштва и карактеристике пензионера и старих лица 65+, 2007.

Погледајмо сада демографске карактеристике пензионера и старих лица и профил сиромаштва у зависности од тих карактеристика.

Пол и брачни статус: Међу пензионерима нешто је веће присуство жена него у општој популацији (55% у односу на 52%). Преко половине пензионера је у брачној заједници, али је чак 1/3 удавац или удовица. Удовице су скоро четири пута заступљеније него удовци (удовци чине 7%, а удовице 27% популације пензионера). Удовице су такође заступљеније у руралним крајевима, а мање су заступљене у Београду.

Ако погледамо статус пензионера у односу на линију сиромаштва примећујемо да, иако нема разлика између мушкараца и жена, постоје разлике у односу на брачни статус. Тако су највише погођене сиромаштвом управо удовице (индекс сиромаштва 7,8%, док за удовце износи 4,5%), а најмање су погођене сиромаштвом разведен/разведена лица (индекс сиромаштва 1%). На основу детаљније анализе осталих карактеристика удовица видимо да је највероватнији разлог оваквог стања то што оне у највећем проценту примају породичну пензију (62% удовица према свега 5% удоваца су породични пензионери), а такође често живе у једночланим домаћинствима (39% удовица). Као што ће касније бити речи ове две карактеристике (породична пензија и једночлano домаћинство) у великој мери корелирају са сиромаштвом.

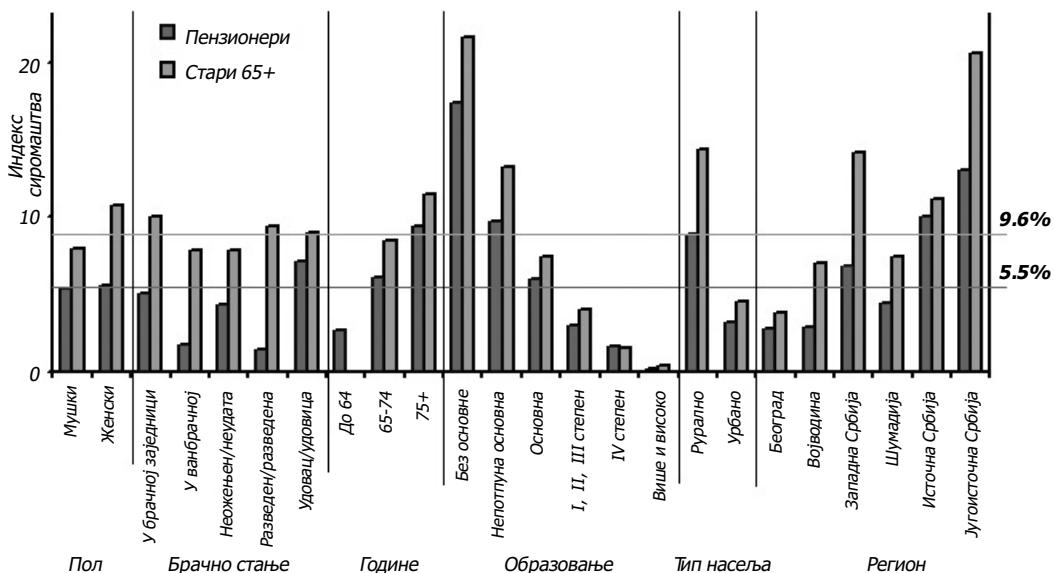
Међу старим лицима преко 65 година такође уочавамо веће присуство жене (57%), посебно удовица (31% популације старих лица). Међу старима, жене су, више него мушкарци угрожене сиромаштвом (10,8% према 8,0%). Занимљиво је да нема разлика у односу на брачни статус, већ само у односу на величину и тип домаћинства (као што ће касније бити речи старачка домаћинства су угроженија сиромаштвом, двојчлана више него једночлана, што је вероватно разлог због чега се брачни статус не показује као релевантна карактеристика).

Старост: Чак 39% свих пензионера су пензионери до 64 године старости. Пензионера од 65 до 74 године има такође 39% док пензионера преко 75 година има 22%.

Пензионере до 65 година одликује веома низак ризик од сиромаштва (свега 2,7%), док су највише угрожени сиромаштвом управо најстарија групација пензионера од 75 и више година (код њих је индекс сиромаштва 9,5%). Ове разлике у зависности од старости пензионера највише се могу приписати фонду из ког примају пензију – наиме пензионери до 65 година старости су у већем проценту инвалидски пензионери код којих се генерално примећује нижи ризик од сиромаштва, а пензионери преко 75 година су у највећем проценту пољопривредни и породични пензионери који имају највећи индекс сиромаштва. Међутим, чак и у оквиру сваког фонда или типа пензије, индекс сиромаштва расте са годинама. Разлог за то лежи у демографским карактеристикама – старији пензионери су чешће без икаквог образовања (47% у односу на просек за пензионере 28%) и живе у једночланим домаћинствима (28% у односу на 18%), 43% су удовице (у односу на 27%).

Међу старим лицима преко 1/3 су особе старије од 75 година и за ове особе индекс сиромаштва је значајно виши од просека за стара лица - 11,5%.

Графикон 2. Профил сиромаштва код пензионера и старих лица 65+ у зависности од демографских карактеристика 2007.

Образовање. Међу пензионерима, као и међу старијом популацијом 65+ генерално доминира веома лоша образовна структура – чак 28% садашњих пензионера и 45% старијих лица нема завршену ни основну школу (у односу на 19% у општој популацији 15%).

Овај део популације пензионера је изложен већем ризику од сиромаштва – индекс сиромаштва код пензионера без школе је чак 17%, а код пензионера са непотпуном основном школом 10%. Пензионери, већи са средњом трогодишњом школом знатно су мање погођени сиромаштвом (индекс сиромаштва 2,6%), док међу више и високо образованима скоро да и нема сиромашних (0,2%).

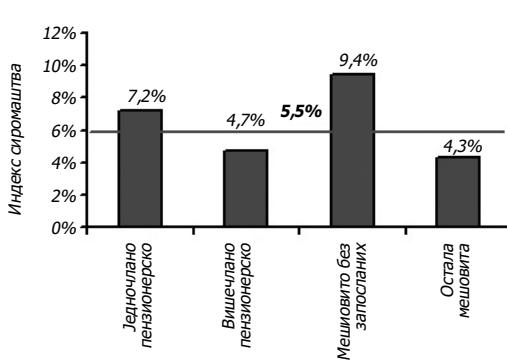
Код старијих лица преко 65 година најризичнија група су, такође, особе без основне школе (индекс сиромаштва 21,7%), и ризик од сиромаштва опада са растом нивоа образовања.

Тип насеља и регион. Као и у општој популацији, пензионери и стари из руралних области и из источне и југоисточне Србије су више погођени сиромаштвом него пензионери и стари из других области. Међу старијима такође уочавамо висок проценат сиромашних у западној Србији.

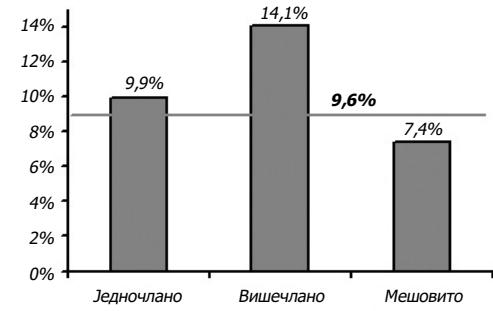
Тип домаћинства: Домаћинства у којима живе пензионери и стари лица са 65 и више година су многобројна. У више од половине свих домаћинстава у Србији живе пензионери. Стара лица преко 65 година живе у 41% домаћинстава у Србији.

Највећи број домаћинстава у којима живе пензионери су мешовита домаћинства у којима има и других лица која остварују личне приходе – 54% укупног броја домаћинстава у којима живе пензионери. Око 1/3 или 31% чине домаћинства у којима живе искључиво пензионери (зваћемо их пензионерска домаћинства) – једночлана пензионерска домаћинства чине 21%⁶, а двочлана 10% домаћинстава са пензионерима. Преосталих 15% су најугроженија домаћинства, она у којима осим пензионера живе и друга лица, али у којима је пензија главни извор прихода. Како ће се показати у наредним анализама, тип домаћинства је веома значајна карактеристика која умногоме утиче на животни стандард појединца.

Графикон 3. Профил сиромаштва домаћинства са пензионерима 2007.

Графикон 3. Профил сиромаштва домаћинства са старијим лицима 65+ 2007.

Анализа сиромаштва пензионера зависно од типа домаћинства у коме живе показује да је, као што се може очекивати, највећи индекс сиромаштва код пензионера из мешовитих домаћинстава без запослених (9,4%). Пензионери из једночланих пензионерских домаћинстава такође имају индекс сиромаштва већи од просека (7,2%). Пензионери из двочланих пензионерских и осталих мешовитих домаћинстава имају индекс сиромаштва који су нижи од просека.

⁶ Овај податак можда збуњује будући да смо претходно рекли да је 1/3 пензионера удовац/удовица. Међутим, 39% пензионера којима је преминуо брачни друг живи у једночланим домаћинствима, остали живе у вишечланим са другим члановима фамилије.

Старачка домаћинства (сви чланови домаћинства имају 65 и више година) чине 42% укупног броја домаћинстава у којима живе стара лица 65+. При чему су 27% једночлана, а 16% двочлана домаћинства. Преосталих 58% су мешовита домаћинства (осим старих лица живе и други, млађи чланови домаћинства). Ризик од сиромаштва је највећи код старих лица из вишечланих старачких домаћинстава (14,1%), а најмањи, што је очекивано, код старих лица из мешовитих домаћинстава (7,4%).

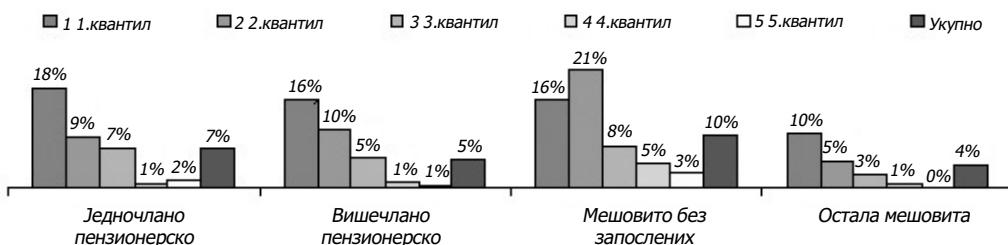
Како што је већ поменуто у уводном делу, стара лица 65+ без пензије су посебно угрожен сегмент популације (индекс сиромаштва 19,7%). Упитању су у већем проценту жене (79%), особе које живе у браку (66%), у нешто већем проценту особе преко 75 година (40%), са основном школом и никаквим образовањем (93%), из руралних крајева (67%), Војводине и западне Србије. Ове особе чешће од просека за стара лица живе у вишечланим старачким домаћинствима, што је вероватно узрок веће вулнерабилности вишечланих старачких домаћинстава.

Можемо закључити да су све испитиване демографске карактеристике (пол, брачни статус, старост, обрачивање, тип насеља, регион и тип домаћинства) осим пола код пензионера и брачног статуса код старих лица у значајној повезаности са ризиком од сиромаштва.

III.a.3. Индекс сиромаштва и карактеристике пензије, 2007.

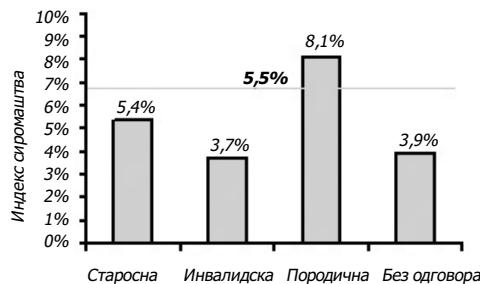
Величина пензије: Подаци показују да животни стандард пензионера, а посебно ризик од сиромаштва у великој мери зависи од величине пензије. Особе првог квантила по величини пензије, или 20% пензионера са најнижом пензијом имају просечну пензију од свега 5,1 хиљада динара и изразито су погођени сиромаштвом (индекс сиромаштва 12,0%). Чак и пензионери 2. квантила по величини пензије имају просечну пензију од свега 8,4 хиљаде динара и повећан ризик од сиромаштва (8,5%). Примаоци ниских пензија су пре свега пољопривредници и примаоци породичне пензије (погледати Табелу 1. у Опису методологије).

Графикон 5. Индекс сиромаштва у зависности од квантила по величини пензије и типа домаћинства 2007.

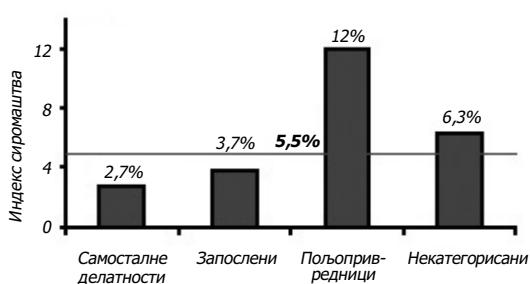

Пензионери који живе сами или са лицима без личних примања зависе у потпуности од својих пензија и у тим случајевима је, како и подаци показују веза између величине пензије и ризика од сиромаштва чвршћа (графикон 5). Међутим, чак и код пензионера који живе у мултигенерацијским породицама (мешовитим домаћинствима), па самим тим и са другим лицима са личним примањима постоји веза између висине пензије и ризика од сиромаштва.

Графикон 6. Профил сиромаштва према врсти пензије 2007.

Графикон 7. Профил сиромаштва према пензионом фонду 2007.

Врста пензије: По АЖС 2007, 57% пензионера прима старосну пензију, 18% инвалидску, а 20% породичну (5% није било могуће класификовати). Слагање и разлике у односу на административне податке описали смо у делу *Опис методологије*. У овом делу ћемо детаљније да сагледамо демографску структуру корисника и ризик од сиромаштва у зависности од њихових карактеристика.

Породични пензионери су највише погођени сиромаштвом (индекс сиромаштва је 8,1%), док су инвалидски пензионери погођени у најмањој мери (3,7%).

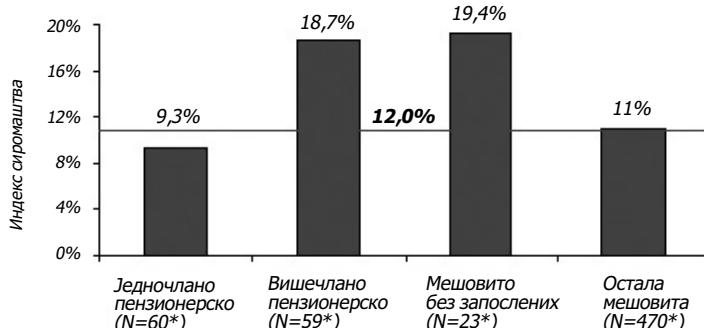
Налаз о повећаном ризику од сиромаштва код породичних пензионера је у сагласности са подацима о веома ниској просечној величини породичне пензије која износи 10,1 хиљада динара (по административним подацима из 2007). И демографске карактеристике породичних пензионера иду томе у прилог. Скоро искључиви примаоци породичне пензије су жене (94% примаоца породичне пензије). По брачном статусу, то су у највећој мери удовице (83% примаоца породичне пензије). Примаоци породичне пензије су чешће од просека за пензионере, особе преко 75 година, са ниским образовањем, чешће живе у једночланим пензионерским домаћинствима, у руралним областима, у Војводини.

Међутим, добијени нижи индекс сиромаштва код инвалидских пензионера је интересантан податак, поготову стога што су и инвалидске пензије просечно ниže од старосних (13,7 у односу на 14,9 хиљада динара по административним подацима). Низи ризик од сиромаштва код инвалидских пензионера је можда последица њихових демографских карактеристика. У питању су мушкирци, до 64 године (скоро 2/3 – 61%), најчешће са средњим степеном образовања, из урбаних крајева. Ипак најважнија карактеристика вероватно је та што ове особе чешће од просека живе у вишечланим домаћинствима.

ПИО фонд: Као што се може видети у *Опису методологије*, фонд пензионера је реконструисан на основу неколико питања из упитника. Иако је скоро 1/3 пензионера остала некатегорисана, било нам је важно да утврдимо карактеристике пензионера за које верујемо да смо успели да одредимо припадност фонду из којег примају пензију. Пензионери који примају пензију из фонда пољопривредника⁷ имају веома висок индекс сиромаштва – вредност индекса је више него 2 пута већа од просека за пензионере (12,0%). Фонд пољопривредника чине скоро искључиво необразовани (72%) и ниско образовани пензионери (26%), преко 70 година старости. Они у највећој мери и даље обављају неки посао који доноси зараду (43%, док међу пензионерима друга два фонда таквих лица нема). Будући да такође зnamо да је пољопривредна пензија најчешће у исто време и минимална пензија за Фонд ПИО пољопривредника, која је у периоду анкетирања износила 5700 динара, желели смо да утврдимо како се индекс сиромаштва разликује у зависности од типа домаћинства код пољопривредних пензионера (Графикон 8). Међутим, овде треба да нагласимо да је број испитаника по типу домаћинства сувише мали за поуздано закључивање. Ипак добијени резултати индицирају да је индекс сиромаштва пољопривредних пензионера посебно висок код вишечланих пензионерских (18,7%) и мешовитих домаћинстава без запослених (19,4%), али да је изнад просека за пензионере (5,5%) без обзира на тип домаћинства.

⁷ Овде само желимо да напоменемо, што је већ описано у методологији, да смо се при прављењу категорије пољопривредних пензионера определили да посматрамо само скуп пензионера који примају до 7.000 динара пензију, свесно искључујући оне преко ове цифре. То је урађено стога што административни подаци показују да ова група чини 92% свих пољопривредних пензионера, а са друге стране за њих је било и најважније утврдити одлике животног стандарда и ризик од сиромаштва.

Графикон 8. Профил сиромаштва према типу домаћинства код пољопривредних пензионера, 2007.

*Основа N сувише мала за поуздано статистичко закључивање, подаци дати само у илустративне сврхе

Добијене налазе о пољопривредним пензионерима можемо упоредити са једним податком - сиромаштвом међу пољопривредним и непољопривредним становништвом. Овде пре свега желимо да скренемо пажњу на разлику између пољопривредног и руралног становништва. У пољопривредно становништво спадају особе које живе у пољопривредним газдинствима, а ова газдинства се дефинишу преко поседовања земље и животиња. Рурално становништво је, са друге стране, оно које, без обзира на тип домаћинства, живи у руралним областима, дефинисаних на нивоу насеља. (За детаље погледати у *Студији о животном стандарду, Србија 2002-2007*, стр. 140)⁸. Подаци о сиромаштву код пољопривредног становништва дати су у Табели 2а. Можемо приметити да, према налазима истраживања, иако пољопривредно становништво генерално није више угрожено сиромаштвом од непољопривредног становништва, ситуација међу пензионерима је знатно другачија – индекс сиромаштва међу пољопривредним пензионерима је 12% (у односу на 6,6% код целокупног пољопривредног становништва), док је међу непољопривредним пензионерима индекс 3,7% (у односу на 6,6% код целокупног непољопривредног становништва). Овај налаз јасно указује да пољопривредна пензија није доволно ефикасно средство у борби против сиромаштва. Међу старима 65+ који живе у пољопривредним газдинствима индекс сиромаштва има сличну вредност (12,5%) као и код пољопривредних пензионера.

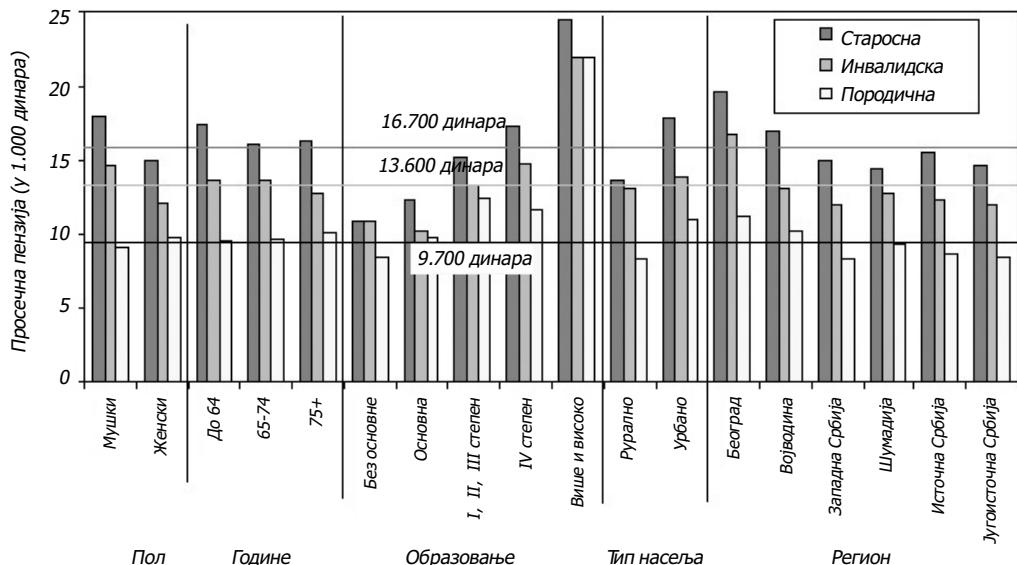
Табела 2а. Индекс сиромаштва код укупног становништва, пензионера и старих лица 65+ зависно да ли живе у пољопривредним газдинствима или не, 2007.

	Пољопривредно газдинство	Остало (непољопривредно)
Општа популација	6,6%	6,6%
Пензионери	12,0%	3,7%
Стари 65+	12,5%	7,5%

Величина пензије и демографске карактеристике: Будући да скоро сви пољопривредни пензионери примају пензију исте величине, тј. минималну пензију у Србији од 5.700 динара при анализи величине пензије, усредсредићемо се само на скуп пензионера из фонда запослених и самосталних делатности. Подаци АЖС за овај скуп показују да постоје разлике у просечној пензији у зависности од демографских карактеристика: жене имају ниже старосне и инвалидске пензије, висина све три врсте пензије расте са нивоом образовања, пензионери из урбаних области, посебно Београда имају знатно вишу пензију од пензионера руралних области.

⁸ По дефиницији Републичког завода за статистику, у приватно пољопривредно газдинство рачуна се свако домаћинство које користи најмање 10 ари (0,1 ha) обрадивог земљишта, или је користило мање од 10 ари обрадивог земљишта, а поседовало најмање: 1 краву и теле или 1 краву и јуне, или 1 краву и 2 одрасла грла ситне стоке, или 5 одраслих оваца, или 3 одрасле свиње, или 4 одрасла грла оваца и свиња заједно, или 50 комада одрасле живиње, или 20 кошница пчела.

Графикон 9. Профил величине пензије код пензионера из фонда запослених и самосталних делатности (у хиљадама динара), 2007.

Погледаћемо дистрибуције старосне и инвалидске пензије код пензионера који примају пензију из фонда запослених и самосталаца. У Табели 26. дате су просечне пензије и индекси сиромаштва за квантите по величини пензије за оба типа пензије. Можемо видети да иако је просечна пензија 1. квантита инвалидске пензије мања од просечне старосне пензије, индекс сиромаштва за ову групу пензионера је мањи од индекса сиромаштва у 1. квантиту старосних пензионера. Овај налаз иде у прилог тези да су инвалидски пензионери под мањим ризиком од сиромаштва, иако су им пензије ниже од старосних, јер чешће од просека живе у вишечланим домаћинствима.

Табела 26. Индекси сиромаштва и просечне пензије по квантилима по величини пензије код пензионера који примају пензију из фонда запослених и самосталних делатности , 2007.

Квантили по величини пензије						
		1	2	3	4	5
Старосна пензија	Просечна пензија	8.476	12.100	15.359	19.313	28.626
	Индекс сиромаштва	10,3%	5,8%	1,8%	1,2%	1,1%
Инвалидска пензија	Просечна пензија	6.544	9.986	12.688	16.141	25.649
	Индекс сиромаштва	5,0%	7,1%	4,6%	0%	0,7%

III.6. Остали индикатори животног стандарда и социјалне искључености пензионера и старијих лица 65+

III.6.1. Здравствени статус

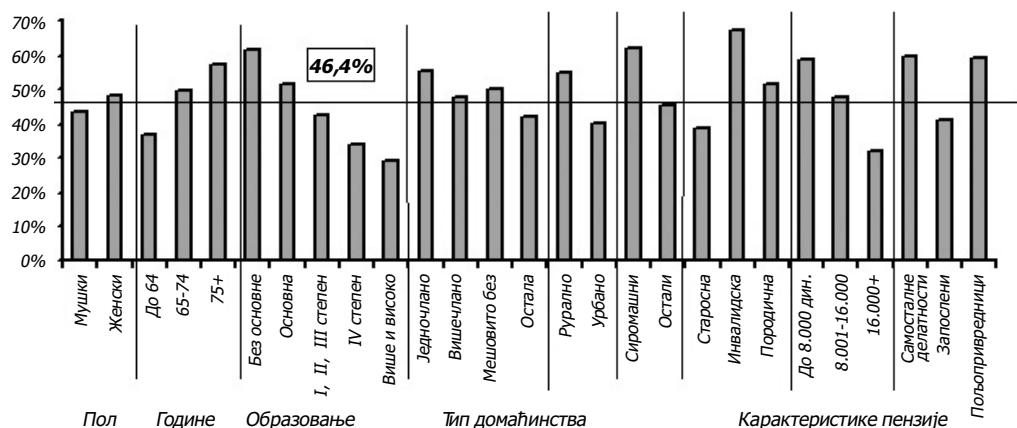
Здравствени статус је веома осетљива димензија животног стандарда пензионера и старијих лица уопште. Како им је здравствено стање по природи ствари лошије, тако је могућност приступа здравственим установама и добијања адекватне здравствене неге од великог значаја за ову популацију. Због тога ће здравствене

ном статусу, а посебно здравственој депривацији у овом извештају бити посвећена посебна пажња.

Субјективна оцена здравственог статуса: Ако упоредимо субјективну оцену здравственог статуса опште популације са једне стране и пензионера и старих лица са друге, очекивано, добићемо знатно лошију оцену код друге две популације⁹ и такво стање нам не говори много о ускраћености у области димензије здравља. Међутим, можемо погледати како субјективна оцена здравственог стања варира у зависности од демографских карактеристика. Код пензионера знатно лошију оцену здравственог стања дају особе преко 75 година, са низим образовањем, из једночланих пензионерских домаћинстава, руралних крајева, са инвалидском, али и породичном пензијом, коју примају из фонда пољопривредника и самосталаца, особе са пензијом до 8.000 динара, пензионери испод линије сиромаштва.

Код старих лица са 65 и више година, лошију оцену дају жене (60% према 54% просек за стара лица), лица преко 75 година (60%), лица без пензије (64%), из вишечланих старачких домаћинстава (60%), из руралних подручја (61%), посебно Шумадије (61%) и, наравно, сиромашни (66%).

Графикон 10. Оцена здравственог стања као лошег и веома лошег у зависности од демографских карактеристика 2007.

Шта утиче на лошију перцепцију здравственог стања код пензионера и старих лица? То је са једне стране сигурно лошије здравствено стање ових популација, али са друге стране, како смо видели, и неки чиниоци који више погађају сиромашније становништво.

Здравствено стање. Док свега 32% особа у општој популацији изјављује да има неко хронично оболење, то чини чак 71% пензионера и 75% старих лица преко 65 година. Најчешће оболење на које се жале пензионери и стари 65+ је висок крвни притисак (59% и 60%). 22% пензионера и 25% старих који имају неко хронично оболење изјављује да их оно веома ограничава у обављању свакодневних активности. Пензионери и стари се, генерално више од опште популације жале да их оболење ограничава у обављању следећих активности, односно у следећим ситуацијама: када носе намирнице, кад мењају своју дневну рутину, кад читају књиге, новине, кад користе руке (држе кашику или оловку), кад сами себе чувају.

Инвалидитет. Преко ¼ пензионера и старих лица преко 65 година (тачније 26,9% и 25,9%) спада у особе са инвалидитетом¹⁰ док је тај проценат у општој популацији 9,6%.

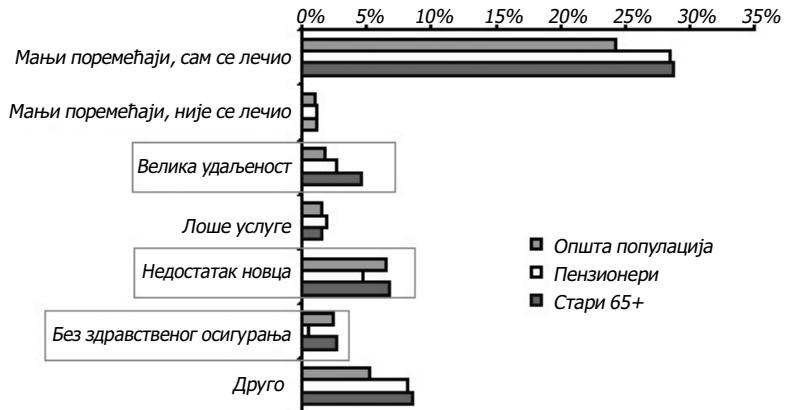
Коришћење услуга здравствене заштите. 59% пензионера и 58% старих лица је у референтном периоду¹¹ користило услуге здравствене заштите у поређењу са 35% грађана опште популације. Ако посматрамо само

⁹ Субјективна оцена здравственог статуса добија се као одговор на 5-степеној скали на питање *Како је генерално ваше здравље? (веома добро, добро, просечно, лоше, веома лоше)*.

¹⁰ По операционој дефиницији инвалидности која је коришћена у *Студији о животном стандарду Србија 2002-2007*.

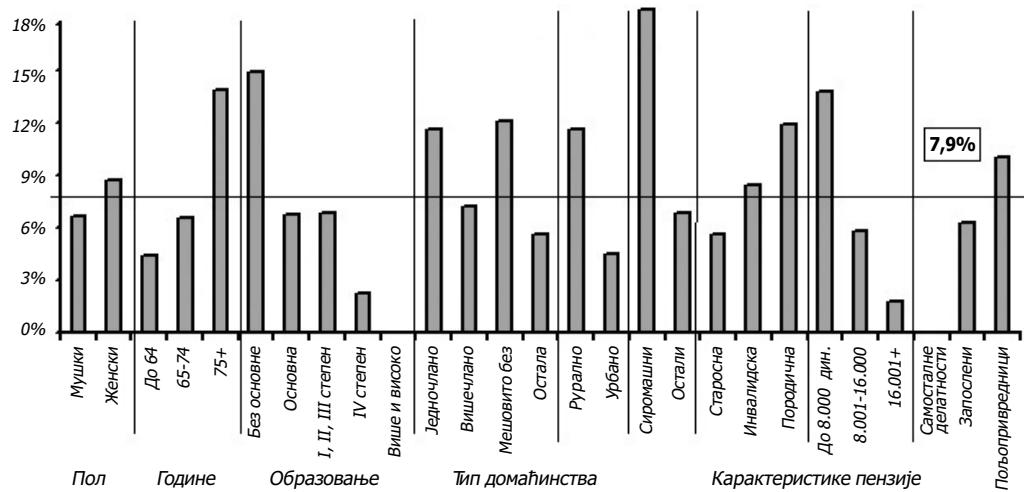
болесну популацију¹², тј. оне за које сматрамо да су им ове услуге неопходне, добијамо 72% пензионера и 70% старих лица, корисника здравствене заштите у односу на 67% оболелих особа у општој популацији. Другачије речено, иако су хронично болесни, 28% пензионера, 30% старих лица 65+ и 33% опште популације не користе здравствене услуге. Погледајмо детаљније разлоге које ове особе наводе за некоришћење услуга здравствене заштите.

Графикон 11. Разлог зашто нису користили здравствене услуге - проценат одговора међу онима који су били болесни, а нису их користили, 2007.

Као разлог најчешће наводе да није било потребе, а затим да је проблем био мањи и да су га сами санирали. Међутим, међу болесним особама које нису користиле здравствене услуге 5% пензионера и 7% старијих особа наводи недостатак новца и 3%, односно 5%, велику удаљеност. Још 3% болесних лица преко 65 година наводи да није користило здравствене услуге јер није имало здравствено осигурање, а то су скоро у потпуности стара лица која не примају пензију. Навођење било ког од ова три разлога јасно говори о здравственој депривацији. На графикону је приказано поређење са општом популацијом – можемо закључити да је интензитет здравствене депривације по овом индикатору сличан у све три посматране популације.

Графикон 12. Проценат оболелих у популацији пензионера који су погођени здравственом депривацијом (разлози некоришћења здрав. услуга, недостатак новца, удаљеност и непокривеност осигурањем), 2007.

¹¹ Месец дана за ванболничке и стоматолошке, 12 месеци за болничке услуге.

¹² Болесне смо у истраживању дефинисали као лица која одговарају Да на питање Да ли имате неку дуготрајну болест или дуготрајни здравствени проблем?

Ако погледамо везу узмеђу здравствене депривације и карактеристика пензионера видимо да је сиромашни сегмент оболелих пензионера више од 2 пута погођенији овом врстом депривације од просечног пензионера. Здравствена депривација више погађа оболеле пензионере преко 75 година (лица испод 65 година су погођена мање од просека), без основне школе, из руралних крајева, са пензијом до 8 хиљада динара, пензионере који живе у једночланим пензионерским и мешовитим домаћинствима без запослених. То су чешће од других група примаоци породичне и инвалидске, а такође и пољопривредне пензије.

У популацији оболелих старих лица са 65 и више година, депривацијом су више погођена лица која живе у старачким домаћинствима, у руралним крајевима, више жене, лица преко 75 година, а оболела лица 65+ која живе испод линије сиромаштва погођена су више од 2 пута (31% оболелих 65+ испод линије сиромаштва у односу на 14% колики је просек за оболела стара лица). Стара лица 65+ без пензије су такође веома погођена здравственом депривацијом (27%).

Здравствено осигурање. Проблем недостатка здравственог осигурања скоро да не постоји међу пензионерима, међутим 4% старих лица преко 65 година нема здравствено осигурање. Недостатак здравственог осигурања израженији је међу особама преко 75 година (6%), из руралних крајева (7%), из југоисточне Србије (8%), међу сиромашним (12%) и међу особама без пензије (18%).

На крају можемо закључити да здравствена депривација посматрана кроз три индикатора (субјективна оцена здравственог стања, доступност здравствених услуга од стране болесних лица и покрivenost здравственим осигурањем) у популацији пензионера и старих погађа најчешће управо она лица која су већ идентификована као лица са највећим ризиком од сиромаштва: особе преко 75 година, са ниским образовањем, из руралних крајева. Код пензионера то су примаоци породичне и пољопривредне пензије, као и особе које живе у једночланим пензионерским и мешовитим домаћинствима где је пензија главни извор прихода, а код старих лица са 65 и више година то су особе без пензије, као и особе које живе у вишечланим старачким домаћинствима. Примаоци инвалидске пензије имају лошију субјективну оцену здравственог статуса, али није уочена већа недоступност здравствених установа као облик депривације.

III.6.2. Услови становања

Када су у питању услови становања, домаћинства у којима живе пензионери, као и домаћинства у којима живе стари лица 65+ не разликују се много од просека у општој популацији домаћинстава. Разлог за то јесте многобројност ових домаћинстава – наиме, пензионери живе у више од $\frac{1}{2}$ свих домаћинстава у Србији, а стари лица 65+ живе у 41% свих домаћинстава. Зато ћемо у овој анализи пажњу обраћати на пензионерска (домаћинства у којима живе искључиво пензионери) и старачка (домаћинства у којима живе искључиво стари лица 65+) домаћинства.

95% пензионерских и исто толико старачких домаћинстава су власници стана/куће у којима живе и тај проценат је нешто већи него у општој популацији домаћинстава (90%).

Пензионерска и старачка домаћинства живе у становима/кућама која у просеку имају $49 m^2$ по члану, односно $47 m^2$ по члану, тј. имају у просеку више животног простора него просечна домаћинства опште популације – $30 m^2$.

Један од индикатора материјалне депривације који се често користи за одређивање домаћинстава која живе испод егзистенцијалног минимума јесте и индикатор пренасељености.¹³ Док је у општој популацији проценат домаћинстава који живи испод овог минимума 7,9%, у популацији пензионерских домаћинства износи 0,4%, док у популацији старачких домаћинства износи 1%. Можемо закључити да по наведеним индикаторима пензионерска и старачка домаћинства нису угрожена.

¹³ Овај индикатор укључен је у УН Хабитатову агенду индикатора. Он се најчешће дефинише као „пропорција домаћинстава која имају мање од $8 m^2$ до $10 m^2$ по члану домаћинства и као пропорција домаћинстава која имају више од две особе по соби“. Ми ћемо овде користити критеријум Мање од $10 m^2$ по особи и више од 2 особе по соби.

Међутим, док на претходним индикаторима услова становања пензионерска и старачка домаћинства имају чак и боље услове становања него просечно домаћинство у Србији, наредни индикатори показују облике депривације који су чешћи у овим домаћинствима.

Табела 3. Индикатори депривације у области становања (материјалне депривације), 2007.

Индикатори материјалне депривације	Општа популација	Домаћинства са пензионерима					Домаћинства са старим лицима			
		Укупно	Једночлано пензионерско	Вишечлано пензионерско	Мешовито без запослених	Стала мешовита	Укупно	Једночлано старажко	Вишечлано старажко	Мешовито
Нису власници над станом/кућом	9,6%	4,3%	6,5%	0,8%	7,0%	3,3%	3,9%	6,2%	2,1%	3,4%
Пренасељеност	7,9%	6,2%	0,2%	0,8%	6,2%	9,5%	5,2%		2,7%	8,3%
Подстандардна инфраструктурна опремљеност	12,7%	12,6%	20,0%	7,8%	15,1%	9,8%	16,6%	25,2%	22,2%	11,2%

Пензионерска и старачка домаћинства се разликују по опремљености инфраструктурним елементима од домаћинстава опште популације. Ако посматрамо индикатор *Подстандардна инфраструктурна опремљеност*¹⁴ једночлана пензионерска домаћинства имају вредност 20,0%, мешовита домаћинства у којима је пензија главни извор прихода 15,1%, а старачка чак 24,1% у односу на општу популацију домаћинстава (где вредност овог индикатора износи 12,7%). Највеће разлике примећују се у погледу прикључености на канализацију, као и поседовања нужника и купатила у саставу куће.

Графикон 13. Тип грејања у зависности од типа домаћинства, 2007.

¹⁴ Ово је индикатор материјалне депривације који се користи у међународним истраживањима. Израчунава се пропорцијом домаћинстава чији стан нема електричну енергију, текућу воду, WC, прикључак на јавну канализацију, купатило (сви који су на сумарној скали испод просечног скупа).

У односу на тип грејања разликује се стање у пензионерским и старачким домаћинствима. У пензионерским домаћинствима, нешто више од просека заступљено је централно грејање и грејање на струју, док је у вишечланим старачким домаћинствима изнад просека заступљено грејање на чврста горива које спада у „некомфорне“ начине грејања (погледати Анекс, део 1.4. и 2.4.).

Када се гледа опремљеност трајним добрима пензионерска и старачка домаћинства су испод просека опремљена свим апаратима осим шпоретом и телевизором (које поседују скоро сва домаћинства у Србији). Посебно је нижа опремљеност савременијим апаратима (клима уређај, машина за судове, микроталасна рер-на, стерео уређај), а у доста мањем проценту поседују и аутомобил (погледати Анекс, део 1.4. и 2.4.).

Можемо закључити да када су услови становаша упитању, резултати нису једнозначни. Пензионерска и старачка домаћинства имају лошију инфраструктурну опремљеност, а такође су слабије опремљена трајним добрима од опште популације. Са друге стране ова домаћинства су у већем проценту власници својих станова/кућа, који су и просторно већи, а такође је у пензионерским домаћинствима чешће заступљено централно грејање и грејање на струју као два „комфорнија“ начина грејања.

III.6.3. Приходи и расходи

У овом делу анализираћемо просечне приходе и расходе домаћинства и њихову структуру по типу домаћинства са пензионерима и са старим лицима 65+. Структура расхода приказана је у Табели 4.

Укупни просечни расходи домаћинства по јединици еквивалентне скале (потрошачкој јединици)¹⁵ су веома ниски код вишечланих старачких домаћинстава – свега 15,7 хиљада динара (у поређењу са 22,2 хиљаде колики је просек у општој популацији). Вишечлана старачка домаћинства, такође, имају веома неповољну структуру расхода, са великим уделом трошкова на храну од преко 40%. И код старачких и код пензионерских домаћинстава смањен је удео трошкова за алкохол и дуван, одећу и обућу, комуникације, рекреацију и културу, ресторане, а повећан је удео „неопходних“ трошкова – трошкова за храну, комуналне и здравство. Овај налаз се ипак може посматрати и другачије: можда он говори више о различитим навикама старијих људи, а не о недостатку финансијских средстава.¹⁶ Старачка и пензионерска једночлана домаћинства имају веома велики удео трошкова на становаше и комуналне (од преко 25%) у укупним трошковима.

¹⁵ За детаље шта је тачно потрошачка јединица и чему она служи погледати у Студији о животном стандарду Србија 2002-2007.

¹⁶ Наиме, могуће је да старије особе немају навику да троше новац на артикле који се стандардно испитују оваквом врстом истраживања: одећу и обућу, рекреацију, ресторане... Ово би требало имати на уму при интерпретацији индекса сиромаштва ових популација мереног преко потрошње домаћинства.

Табела 4. Просечан месечни расход и структура расхода домаћинства, 2007.

Структура расхода	Општа популација	Домаћинства са пензионерима					Домаћинства са старим лицима			
		Укупно	Једночлано пензионерско	Вишечлано пензионерско	Мешовито без запослених	Остало мешовита	Укупно	Једночлано старако	Вишечлано старако	Мешовито
Укупни расходи домаћинства (У 1.000 динара)	52,8	46,6	20,0	36,0	39,3	61,0	42,8	18,0	27,1	58,4
Укупни расходи дом. по ПЈ* (У 1.000 динара)	22,2	20,4	20,0	20,7	18,3	20,9	18,9	18,1	15,7	19,6
Укупни расходи	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
SOISOP 1 (Храна)	33,7%	35,1%	36,4%	36,8%	35,9%	34,7%	36,9%	39,4%	42,3%	35,9%
SOISOP 2 (Алкохол и дуван)	3,9%	3,8%	2,2%	3,2%	3,4%	4,2%	3,8%	2,1%	3%	4,2%
SOISOP 3 (Одећа и обућа)	5,2%	4,4%	2,4%	3,1%	3,5%	5%	4,2%	2,2%	2,4%	4,7%
SOISOP 4 (Становање, вода, струја, гас)	18,6%	19,6%	30,8%	23,1%	21,5%	17,4%	19,6%	31%	24,9%	17,4%
SOISOP (Намештај, опремање и одржавање домаћинства)	3,1%	3%	3,7%	3,7%	3%	2,9%	3,2%	3,9%	4%	3%
SOISOP 6 (Здравље)	4,1%	5,2%	7,3%	8,8%	5,6%	4,5%	5,4%	6,9%	8,8%	4,7%
SOISOP 7 (Транспорт)	8,5%	8,1%	3,4%	6,8%	5,7%	9,2%	7,9%	2,8%	4,7%	9%
SOISOP 8 (Комуникације)	3,4%	3,2%	2,7%	2,2%	3,1%	3,4%	3%	2,5%	1,8%	3,2%
SOISOP 9 (Рекреација и култура)	5,8%	5,4%	3,8%	3,5%	9,6%	5,1%	4,4%	2,3%	2,7%	5%
SOISOP 10 (Образовање)	1,4%	1,1%	0%	0%	1%	1,3%	0,9%	0%	0%	1,1%
SOISOP 11 (Ресторани и хотели)	4,6%	3,6%	1%	1,4%	1,9%	4,4%	3,5%	0,6%	0,2%	4,4%
SOISOP 12 (Остало роба и услуге)	7,8%	7,5%	6,3%	7,5%	5,7%	7,9%	7,2%	6,3%	5,3%	7,6%

*Потрошачка јединица

Када погледамо структуру прихода (Табела 5), примећујемо да пензије чине тек 39% укупних примања домаћинстава са пензионерима, што није зачуђујуће будући да домаћинства у којима живе пензионери представљају више од половине домаћинстава у Србији. Ако посматрамо само пензионерска домаћинства (дома-

ћинства у којима живе искључиво пензионери) пензије су убедљиво основни извор прихода – чине 70% укупног прихода код једночланих и 80% код вишечланих пензионерских домаћинстава. Од осталих извора прихода најзначајнији су приходи од пољопривреде и приходи у натури. Када гледамо укупне приходе по јединици еквивалентне скале примећујемо да су они највиши код мешовитих домаћинстава без запослених где је пензија основни извор прихода – 12,3 хиљаде у односу на 18,3 хиљаде (просек у општој популацији).

И код старачких домаћинстава пензије чине 62% укупних прихода код једночланих, односно 66% код вишечланих домаћинстава. И овде су следећи по значајности приходи од пољопривреде и приходи у натури.

Табела 5. Просечан месечни приход и структура прихода домаћинства, 2007.

Структура прихода	Општа популација	Домаћинства са пензионерима					Домаћинства са старим лицима			
		Укупно	Једночлано пензионерско	Вишечлано пензионерско	Мешовито без запослених	Остало мешовита	Укупно	Једночлано старажко	Вишечлано старажко	Мешовито
Укупни приход домаћинства (У 1.000 динара)	43,6	41,5	17,3	36,7	26,4	55,9	39,8	17,4	30,7	52,6
Укупни приход дом. по ПЈ* (У 1.000 динара)	18,3	18,2	17,4	21,1	12,3	19,2	17,6	17,5	17,8	17,6
Укупни приходи	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Приход од рада	49,4%	32,2%	0%	0%	1,7%	43,7%	29%	1%	2,1%	37,5%
Приход од пензија (домаћих)	20,9%	39,3%	69,7%	80,3%	61,3%	28%	37,1%	62%	65,6%	28,9%
Приход од социјалних давања	2,1%	2%	1,3%	1%	6,1%	1,7%	2,1%	1,5%	1,5%	2,2%
Новчана примања из иностранства	2%	1,6%	2,5%	1,3%	2,9%	1,3%	3,1%	4,6%	3,6%	2,9%
Приход од пољопривреде	6,8%	7,4%	4,4%	3%	5,2%	8,5%	9,7%	6,7%	9,1%	10,3%
Натурални приходи	7,4%	7,5%	7,2%	4,2%	8,6%	7,8%	9,1%	9,3%	9,4%	9,1%
Остали приходи	2,8%	2,1%	2,8%	2%	3,6%	1,9%	1,9%	3,3%	1,3%	1,8%
Импутирана рента и амортизација трајних добара	8,6%	8%	12%	8,1%	10,5%	7,2%	7,9%	11,7%	7,3%	7,4%

*Потрошачка јединица

Оно што се још запажа, а представља забринјавајући налаз јесте да је удео социјалне помоћи у укупним приходима веома низак и код старачких и код пензионерских домаћинстава, чак нижи него што је просек за популацију (1,5% и 1,2% у односу на 2,1% - просек у укупној популацији домаћинстава). Такође, удео примања од социјалне помоћи низак је и међу сиромашним домаћинствима у којима живе пензионери и у којима живе стари 65+ (3,5% и 5,1%), док је међу укупним сиромашним домаћинствима чак 9,2%.¹⁷ У наредним редовима пробаћемо да видимо разлоге због којих домаћинства у којима живе пензионери и стара лица, посебно пензионерска и старачка домаћинства, имају мањи удео прихода од социјалних давања него што је то просек у општој популацији.

III.6.4. Социјални програми

Домаћинства са пензионерима у односу на општу популацију домаћинства користе у већем проценту једног новчана средства програма *Накнада за туђу негу и помоћ* (4,5% у односу на 3,1%). Остали програми су међу домаћинствима са пензионерима заступљени у мањој мери него у општој популацији домаћинства.

Међутим, чак и коришћење програма *Накнада за туђу негу и помоћ* мање је заступљено у једночланим пензионерским домаћинствима (2,8%) него у општој популацији. Као што зnamо из претходних налаза, ова домаћинства имају виши индекс сиромаштва па можемо претпоставити да је њима овај облик помоћи најпотребнији. Због тога добијени налаз о ниском коришћењу ове врсте помоћи пре може сугерисати да пензионери ових домаћинстава, или нису били обавештени, или нису знали како да конкуришу за овај програм, него то да нису били заинтересовани.

Такође, ако посматрамо све испитиване социјалне програме заједно¹⁸, 10% домаћинства са пензионерима прима новчана средства из било ког испитиваног програма. Поново, ова новчана средства прима само 3% једночланих пензионерских домаћинстава, 5% вишечланих пензионерских домаћинстава, а чак 16% мешовитих домаћинстава без запослених и 13% осталих мешовитих домаћинстава. Разлог што мешовита домаћинства примају социјалну помоћ у знатно већем проценту лежи у чињеници да она најчешће имају могућност да примају дечији додатак, као и остale програме за помоћ деци (родитељски додатак, алиментацију), а како је наведено у *Студији о животном стандарду Србија 2002-2007*, „највећи број социјалних програма усмерен је на остваривање права деце“ (стр. 74).

Код домаћинства са старим лицима 65+ ситуација је слична. 5,1% прима *Накнаду за туђу негу и помоћ*, а то је поново знатно ниже у једночланим старачким домаћинствима (2,4%).

Ипак, нас највише занима колика је покрivenост социјалном помоћи код сиромашних домаћинстава. Овде само морамо да нагласимо да је број лица испод линије сиромаштва разбијен на категорије по типу домаћинства и за пензионере и за стара лица 65+ сувише мали да би резултати били поузданi, тако да су подаци приказани само у илустративне сврхе. Ако посматрамо *Накнаду за туђу негу и помоћ* само код сиромашних домаћинстава видећемо да је покрivenost низак код једночланих пензионерских домаћинстава, као и код старачких домаћинстава. Донекле је слична ситуација и у односу на МОП програм.

¹⁷ Добијени проценти односе се на сва домаћинства, односно сва сиромашна домаћинства, не само на оне који примају помоћ.

¹⁸ Програми покривени истраживањем су: *Накнада за туђу негу и помоћ*, *Заштита ветерана и ратних инвалида*, *Заштита цивилних жртава рата*, *Материјално обезбеђење породице (МОП)*, *Хуманитарна помоћ*, *Једнократна новчана општинска помоћ*, *Дечији додатак*, *Родитељски додатак* и *Алиментација*.

Табела 6. Покривеност социјалним програмима у популацији сиромашних домаћинстава, 2007.

Социјални програми	Општа популација	Домаћинства са пензионерима					Домаћинства са старим лицима			
		Укупно	Једночлано пензионерско	Вишечлано пензионерско	Мешовито без запослених	Остало мешовита	Укупно	Једночлано старажко	Вишечлано старажко	Мешовито
Накнада за туђу негу и помоћ										
Сви	3,1%	4,5%	2,8%	4,2%	7,0%	4,5%	5,1%	2,4%	4,6%	6,5%
Сиромашни*	6,9%	6,7%	3,3%	6,2%	9,5%	7,2%	8,2%	2,6%	3,9%	14,3%
Материјално обезбеђење породице (МОП)										
Сви	1,4%	0,5%	0,2%	0,3%	1,7%	0,4%	0,8%	0,5%		1,2%
Сиромашни*	8,6%	0,9%		6,2%	1,5%		3,7%	1,1%		7,3%

*Свише мала основа за поуздано закључивање – резултати дати у илустративне сврхе

Који су разлоги за нижу покривеност социјалним програмима код једночланих пензионерских и старажачких домаћинстава? Како ова питања нису постојала за *Накнаду за туђу негу и помоћ*, анализираћемо питања која се односе на МОП. Свега 1,7% домаћинстава са пензионерима (2,7% међу сиромашним) се у 12 месеци који су претходили истраживању пријавило за МОП. У случају домаћинстава са старим лицима, 2,1% се пријавило (5,4% међу сиромашним). Овај налаз је веома сличан оном добијеном у општој популацији и говори нам да се један од основних разлога непокривености програмима социјалне помоћи налази у ниском проценту пријављивања.

Табела 7. Разлоги због којих се пензионери и стара лица 65+ нису пријавили за МОП програм, 2007.

Разлоги непријављивања	Општа популација	Домаћинства са пензионерима					Домаћинства са старим лицима			
		Укупно	Једночлано пензионерско	Вишечлано пензионерско	Мешовито без запослених	Остало мешовита	Укупно	Једночлано старажко	Вишечлано старажко	Мешовито
Није ми било потребно	41.0%	40.0%	38.6%	51.1%	34.0%	40.1%	37.9%	37.5%	41.4%	37.2%
Није ми било познато да постоји такав програм	19.4%	19.5%	16.9%	14.9%	22.2%	20.6%	19.0%	17.3%	16.6%	20.4%
Не знам како да се пријавим	7.6%	8.7%	12.5%	4.6%	10.9%	7.3%	10.6%	13.8%	13.0%	8.5%
Административна процедура је превише компликована	5.7%	5.2%	6.6%	3.4%	8.3%	4.2%	5.9%	7.0%	5.0%	5.7%
Знам да не испуњавам услове	26.3%	26.7%	25.4%	25.9%	24.6%	27.9%	26.5%	24.4%	24%	28.2%

Разлози за слабо пријављивање приказани су у Табели 7. Овакве анализе се обично раде само на сиромашним особама, међутим будући да би у том случају имали сувише мали број испитаника у ћелијама одлучили смо се да прикажемо процене од целокупне популације. Најчешћи разлог непријављивања јесте непознатост програма. Можемо приметити да је међу једночланим пензионерским и старачким домаћинствима сам програм познат колико и у општој популацији, али да чланови ових домаћинстава чешће него што је то случај у општој популацији не знају, такође, како да се пријаве за ове програме, док у мешовитим домаћинствима без запослених где је пензија главни извор прихода чешће сматрају да је процедура сувише компликована.

Можемо закључити да је удео прихода од социјалних давања у пензионерским и старачким домаћинствима нижи него у општој популацији домаћинства. Разлог за то са једне стране лежи у чињеници да је највећи број социјалних давања усмерен према деци, што доводи до тога да социјална давања играју много значајнију улогу у приходима мешовитих домаћинстава. Са друге стране, два програма за која пензионери и старија лица могу да конкуришу, а који не представљају једнократне помоћи – *Накнада за туђу негу и помоћ* и *МОП*, мање су заступљена међу једночланим пензионерским и старачким домаћинствима, код којих претпостављамо да постоји највећа потреба за овим врстама помоћи. Као и у општој популацији, разлог је велика непознатост ових програма међу овим домаћинствима, али су пензионери и старија лица која у њима живе често наводили и да не знају како да се пријаве.

Закључак и препоруке

а) Закључак

Налази показују да је је популација пензионера изложена мањем ризику од сиромаштва него општа популација (5,5% у односу на 6,6%), али да постоје одређене вулнерабилне групе пензионера. То су пре свега:

Пољопривредни пензионери – пољопривредни пензионери су група пензионера посебно угрожена сиромаштвом (индекс сиромаштва 12,0%). Налаз се односи на 92% пољопривредних пензионера који примају минималну пензију у Србији – 5700 динара. Будући да је ниска пензија основни разлог њиховог већег ризика од сиромаштва посебно су угрожени пољопривредни пензионери који живе у домаћинствима где је пензија основни извор прихода – пензионери из вишечланих пензионерских домаћинстава и мешовитих домаћинстава где нема запослених чланова.

Породични пензионери – имају ризик од сиромаштва 8,1% и просечну пензију 10,1 хиљада динара (административни подаци). Породични пензионери су скоро искључиво жене, веома често удовице.

Генерално, пензионери са ниском пензијом изнадпросечно су угрожени сиромаштвом (просечна пензија за 1. квантил по величини пензије износи 5,1 хиљада динара, а индекс сиромаштва њених пријатеља је 12,0%). Ниске пензије посебно угрожавају пензионере из пензионерских домаћинстава и мешовитог домаћинства где је пензија главни извор прихода.

Једночлана пензионерска, затим мешовита домаћинства у којима је пензија главни извор прихода – индекс сиромаштва за мешовита домаћинства износи 9,4%, док за једночлана пензионерска домаћинства износи 7,2%. Пензионери из ове две групе домаћинства доживљавају и друге облике депривације: иако су често власници становица/кућа и имају „комфорне“ начине грејања (централно грејање и грејање на струју), њихови објекти становића се одликују подстандартном инфраструктурном опремљеношћу. Такође ова домаћинства имају висок удео трошкова за комуналне услуге у укупним трошковима (преко 25%).

Удовице, затим пензионери са ниским образовањем, преко 75 година старости, из руралних области, као и из области источне, југоисточне и западне Србије.

Све ове групе доживљавају и већу здравствену депривацију мерену субјективном оценом здравственог статуса и недовољном доступношћу здравствених услуга у случају болести.

Занимљив је налаз да су инвалидски пензионери мање угрожени сиромаштвом од опште пензионерске популације. Будући да су им просечне пензије ниже од старосних пензија разлог може лежати у томе што они чешће од просека живе у вишчланим, мешовитим домаћинствима.

Налази показују да је значајно смањење сиромаштва од 2002. до 2007. године пратило и смањење сиромаштва међу пензионерима и старим лицима. Међутим, стари лица са 65 и више година и у 2007. имају већи индекс сиромаштва од укупне популације (9,6%), а пре свега су угрожене особе 65+ без пензије (индекс сиромаштва 3 пута већи него у општој популацији), као и особе које живе у старачким домаћинствима.

- Особе 65+ без пензије – индекс сиромаштва 19,7%. У питању су у већем проценту жене, особе које живе у браку, у нешто већем проценту особе преко 75 година, са основном школом и ниже, из руралних крајева. Ове особе чешће од просека за стара лица живе у вишчланим старачким домаћинствима. Код старијих особа без пензије веома је изражена здравствена депривација посматрана по основу сва три испитивана индикатора (субјективна оцена здравственог стања, немогућност приступа здравственим услугама у случају болести, као и непокривеност здравственим осигурањем).
- Старачка домаћинства - индекс сиромаштва једночланих старачких је 9,9%, а вишчланих старачких домаћинстава је чак 14,1%. У вишчланим старачким домаћинствима, као што смо рекли, чешће од просека живе старије особе без пензије, што највероватније утиче на лошији стандард ових домаћинстава. Особе из ових домаћинстава доживљавају, такође, различите облике депривације – веома велики удео својих трошкова дају на храну (преко 40%) и комуналне (преко 25%). Такође доживљавају у већој мери здравствену депривацију. У погледу становића, и поред тога што су власници станови, инфраструктурна опремљеност је исподпросечна, као и опремљеност трајним добрима, а више од просека се греју на чврста горива.

Налази још показују да је међу домаћинствима са пензионерима и старим лицима мала покривеност социјалним програмима. Разлози леже у томе што је већина социјалних давања у Србији усмерена на децу, па пензионери и стара лица за већину програма и не могу да конкуришу, али и у неинформисаности пензионера и стarih лица о постојању датих програма, нарочито оних којима су они најпотребнији – особа из једночланих пензионерских и старачких домаћинстава.

6) Препоруке за даља истраживања

У будућа истраживања пензионера и стarih лица било би потребно укључити питања о пензијском фонду, будући да смо овде припадност пензијском фонду реконструисали на основу питања о претходном радном искуству и садашњем професионалном статусу, чиме је неминовно дошло до преклапања, а такође и велики део пензионера није било могуће категорисати.

Наша је сугестија, такође, да се у будућим истраживањима направи већа дистинкција између пензија које се добијају у земљи и страних пензија. На основу резултата анкете можемо претпоставити да је дошло до извесног мешања и да је један број испитаника који прима страну навео да прима домаћу старосну пензију. Овакав проблем је касније немогуће исправити, јер нема питања која би могла у томе да помогну (питања која говоре о животу ван Србије пре 1991. године показују незнан проценат особа које су пријавиле да су пре ове године живеле ван Србије).

Литература

Богићевић, Биљана, Горана Крстић, Бошко Мијатовић и Бранко Милановић, *Сиромаштво и реформа финансијске подршке сиромашнима*, Министарство за социјална питања CLDS, Београд 2003.

European Commission, Eurostat, Laeken' Indicators, Detailed Calculation Methodology, DOC. E2/IPSE/2003.

Републички завод за статистику Србије, *Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007*, Београд, 2007.

Strategic Marketing, *Анкета о животном стандарду 2002-2003, Живот у Србији према резултатима истраживања*, Београд, 2007.

Влада Републике Србије, *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, 2003.

<http://www.prsp.sr.gov.yu/dokumenta.jsp>

Влада Републике Србије, Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва, *Извештај социјалне искућености у Србији*, непубликовано (2008).

**УСЛОВИ СОЦИЈАЛНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ
СИГУРНОСТИ СТАРИЈИХ ЖЕНА
У СЕОСКИМ СРЕДИНАМА
ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ (ОПШТИНА КРАГУЈЕВАЦ)
И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ (НИШКИ ОКРУГ)**

Сања Јанкелић

Истраживање које је спроведено део је и ширег истраживачког пројекта: „Basic Human Rights of Elderly Women in Rural Areas in Serbia: Evaluation of Social and Health Status and Care Needs of the Rural Women Aged 65+ in Serbia“ који ће бити спроведен до краја 2009. године и обухватиће територију Београда и северне Србије. Истраживање се спроводи уз подршку Одељења за истраживање и развој ERSTE Фондације.

Садржај

Апстракт	144
I УВОД	145
Особености демографског тренда старења	
становништва у Србији - ФЕМИНИЗАЦИЈА СТАРЕЊА	145
Особености социо-економских услова живота	
старијих жена на селу - ФЕМИНИЗАЦИЈА СИРОМАШТВА	146
II МЕТОДОЛОГИЈА	148
Узорак	149
III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	150
III-1 Старије жене у сеоским срединама општине Крагујевац (централна Србија)	150
Основни социо-демографски подаци	150
Коришћење услуга здравствене заштите и здравствени статус	152
Коришћење услуга из система социјалне заштите и психосоцијални статус	156
Коришћење услуга из система неформалне заштите	160
III-2 Старије жене у сеоским срединама Нишког округа (југоисточна Србија)	161
Основни социо-демографски подаци	161
Коришћење здравствене заштите и здравствени статус	165
Коришћење услуга из система социјалне заштите и психосоцијални статус	168
Коришћење услуга из система неформалне заштите	171
IV ДИСКУСИЈА	172
РЕФЕРЕНЦЕ	176
Анекс: УПИТНИК	178

Апстракт

Истраживање које је спроведено представља покушај ближег сагледавања социо-демографских, социјалних и здравствених особености и потреба старијих жена у сеоским срединама општине Крагујевац и територије Нишког округа (општина Ниш и општина Мерошина), како би се дефинисали основни услови њихове здравствене и социјалне сигурности. Испитивањем је обухваћено 400 жена старости 65 и више година које живе у узоркованим сеоским насељима општина Крагујевац и Ниш. У истраживању је коришћена квантитативна и квалитативна методологија. Добијени резултати су потврдили полазне претпоставке о ниском образовном статусу испитаница, високом проценту неписмености, непостојању личних извора прихода, ниском проценту власништва некретнина, као и сиромашном садржају друштвених активности и релативно високом проценту незадовољства старијих жена сеоских средина постојећим животом. Већина старијих жена испитиваног подручја нису носиоци здравственог и социјалног осигурања већ су осигурана лица преко супружника. Степен коришћења услуга из система здравствене и социјалне заштите је на низком нивоу, као и доступност посебних услуга помоћи и подршке. Низак социо-економски статус, уз отежан приступ ресурсима заштите јавног и цивилног сектора генерално предиспонирају лоше услове за остваривање права на здравствену и социјалну сигурност испитаница. Истраживање је показало да старије жене у сеоским срединама у погледу многобројних аспеката свакодневног живота зависе од неформалне социјалне мреже, пре свега од чланова породице.

I УВОД

Постоје много бројни разлози због којих феномен феминизације старења становништва има значајне друштвено-економске и политичке импликације у већини савремених земаља. Пре свега, популација жена представља значајан део светске популације која је у константном порасту. Демографске пројекције указују да ће се број жена старих 60 и више година повећати са 336 милиона колико светске статистике бележе у 2000. години на преко 1 милијарду до 2050. године.⁽²⁵⁾¹ Пројекције укупног становништва у Србији указују да ће се број старих 60 и више година повећати са 1.582.504 у 1991. години на 2.411.621 у 2021. години. Процес демографског старења популације прати пораст дисбаланса између броја старијих мушкараца и старијих жена који расте са порастом година старости и то у корист жена. Иако немамо тачне пројекције које би указале колико ће се повећати број старијих жена у Србији у наредном периоду, лако је закључити да, будући да се ради о дугорочном демографском процесу поступног повећања заступљености жена у друштвима с високим просечном старошћу, тај број не може бити занемарљив. **(15)**

Многобројне импликације демографског старења популације и феминизације популације старих, развијене земље решавају родно дефинисаним програмима и политикама свеукупног друштвеног, економског и културног развоја заједнице.

С обзиром да се земље у развоју суочавају са интензивним процесом старења популације и очекиваним континуираним порастом броја старијих жена, као приоритетан задатак се намеће укључивање основних принципа родне равноправности у стратешке програме и политике развоја друштвене заједнице. Ипак, када су земље у развоју у питању, посебно земље у транзицији, каква је Србија, коју карактерише велики јаз између традиционалног и модерног, између урбаног и руралног, посебно је неопходно сагледати стварне услове живота и потребе популације старијих жена у руралним срединама. Другачије речено, у циљу доношења ефикасног стратешког програма друштвеног развоја, у Србији је потребно сагледати родну специфичност у контексту урбаних и руралних средина, у контексту традиционалних и модерних образаца понашања, као и у контексту неравномерног економског развоја земље.

Из тих разлога, циљ овог рада јесте покушај да се допринесе расветљавању специфичности положаја жена у поменутим контекстима и то кроз сагледавање социо-демографских, социо-економских и здравствених особености и потреба посебне популације жена, а то су старије жене у руралним срединама централне и јужне Србије и то на примеру изабраних сеоских насеља општине Крагујевац, општине Ниш и Мерошина (Нишвишки округ).

Особености демографског тренда старења становништва у Србији - ФЕМИНИЗАЦИЈА СТАРЕЊА

Република Србија није изузетак када су у питању светски демографски трендови. Данас, на праугу 21. века, Србија се налази у групи земаља са старијим становништвом, са високим процентуалним учешћем старих у укупној популацији (16,5%, од тога жена 18,6% и мушкараца 14,5%- **16**), са тенденцијом даљег демографског старења становништва. С обзиром на просечно дужи животни век жена, са порастом броја старих у укупној популацији, очекује се континуирано повећање броја старијих жена, а посебно у сеоским срединама где је тренд „феминизације села“ условљен и додатно миграцијама мушких радне снаге из правца села ка градовима.

Такође, бележи се интензиван демографски тренд старења сеоског становништва и пораст броја старачких домаћинстава у сеоским срединама (20,5%). Студија о животном стандарду указује на још алармантнији податак: да постоји висок проценат самачких старачких домаћинстава (59%) у укупном броју самачких домаћинстава.⁽¹⁵⁾ Узимајући у обзир просечно дужи животни век жена, за претпоставити је да су ова самачка старачка домаћинства у највећем броју случајева „женска“. И овакви најопштији подаци намећу закључак да се Србија суочава са повећањем броја старијих жена у сеоским срединама, које ће све више живети у самачким домаћинствима.

¹ Референце у прилогу

Старије жене, посебно старије жене руралних области представљају значајан део укупне популације земље и важан су хумани ресурс који учествује у процесу економског, социјалног и културног развоја заједнице. Из тих разлога, постоји одговорност свих политичких сегмената да сагледају стварне потребе и услове живота старијих жена у урбаним и руралним областима и да обезбеде њихову партиципацију у креирању политике друштвеног развоја, са једне стране, док са друге стране потребно је обезбедити и економски ефикасну, благовремену заштиту и бригу вулнерабилних категорија, уз поштовање и уважавање основних људских права као што је право на социјалну и здравствену сигурност.

Особености социо-економских услова живота старијих жена на селу - ФЕМИНИЗАЦИЈА СИРОМАШТВА

Старење становништва и феминизација процеса старења у Србији имају додатних особености које произистичу из многобројних специфичних друштвено-политичких дешавања у земљи у последње две деценије, као што су ратови, економска криза, миграције становништва, транзиција.

Политичка дешавања, економска криза и рат на просторима бивше Југославије, утицали су на маргинализовање потреба и права оistarелог становништва у целини, а у највећој мери погођени су сви сегменти свакодневног живота вулнерабилних групација, међу којима су и старије жене у руралним подручјима.

У процесу транзиције, село које иначе није у довољној мери у средишту развојних политика, постало је још више маргинализовано, а жене на селу постају готово потпуно невидљиве. Пољопривреда, као доминантна делатност сеоског становништва, је маргинализована привредна грана, што за последицу има осиромашење становништва аграрних подручја и њихову искљученост из економских, културних и политичких процеса.

Сиромаштво постаје рурални феномен, а вишегодишњи друштвени и економски проблеми довели су до феминизације беде и изразите пауперизације женског сеоског становништва. (13)

Студија о животном стандарду показала је да је индекс сиромаштва у 2007. години значајно већи у руралним подручјима (18,7%) него у градским срединама (3%), што још једном потврђује чињеницу да је сиромаштво у Србији претежно рурални феномен. Подаци Студије указују и да су старија лица изложена много већем ризику од сиромаштва у односу на остале старосне групације и да је тај ризик чак 40% већи од просека популације. Алармантан податак је да је проценат сиромашних који живе у сеоским срединама порастао са 55% у 2002. години на 61% у 2007. години. (15)

Феномен сиромаштва у Србији у великој мери представља како „рурални“, тако и „старачки“ феномен, на шта указују многобројни подаци, а нарочито Студија о животном стандарду. **Много тога указује да се овим атрибутима старачког и руралног сиромаштва може додати и епитет „женски“.**

Како због сиромаштва, тако и због доминантних традиционалних и патерналистичких образаца понашања, старије жене у руралним областима Србије остављене су, у највећем броју случајева, без могућности на избор и без могућности да остваре основна људска права. Постојећа сазнања о условима живота старијих жена у сеоским срединама Србије указују на низак степен образовања, висок проценат неписмености, непостојање здравственог, социјалног и пензионог осигурања, отежан приступ социо-културним и економским ресурсима. (4,10,13)

Традиционални механизми одлучивања, обичаји и праксе који су доминантни, често искључују жене из живота заједнице и одлучивања о њеном развоју. Жене на селу остају најчешће изван утицаја друштвених и економских промена. Старије жене на селу, услед континуиране маргинализације права и потреба, остају лишене основних људских права као што су право на социјалну и здравствену сигурност, често не постоје статистички подаци о њима, невидљиве су и непрепознатљиве.

Социо-културни и економски услови живота жена у сеоским срединама имају значајне импликације на њивово здравље. (25) Када је у питању здравствени статус подаци указују да старије жене у сеоским срединама

ма у Србији у много већој мери пате од хроничних болести и мултигли морбидитета.(27) Степен коришћења услуга здравствене заштите је низак (27), што због недоступности, што због недовољно развијених знања и свести о значају индивидуалне одговорности у бризи за сопствено здравље.

Обезбеђивање адекватне помоћи и подршке, нарочито обезбеђивање ефикасне заштите старијим женама у сеоским срединама, посебно вулнерабилним категоријама хронично оболелих, инвалида и сл. отежано је географском изолацијом сеоских подручја у земљи, неразвијеном инфраструктуром, недостатком јавног превоза. Децентрализација услуга заштите тече споро. Алтернативни видови обезбеђивања услуга подршке и помоћи нису довољно развијени у руралним срединама. Не само да су тешко доступни професионалци из јавног сектора, већ претпостављамо да су у сеоским срединама и услуге приватног и цивилног сектора тек шко доступне и готово да не постоје.

У постојећим условима друштвене и економске транзиције у Србији, популација старијих жена из сеоских средина и даље остаје на маргинама демократских развојних процеса. Нажалост, искуства показују да постоје HBO, како на националном, тако и на локалном нивоу, које се баве женским питањима, највећим делом су усмерене на економску и политичку еманципацију жена у урбаним срединама, на питања сексуалног и породичног злостављања и трговине људима ради сексуалне експлоатације на просторима Србије и Балкана. Питања очувања и унапређења основних људских права жена у сеоским срединама, укључујући пре свега право на здравствену и социјалну сигурност и даље остају маргинализована у актуелним пројектима цивилног сектора који се бави овом проблематиком.

Старије жене у сеоским срединама тако остају заробљене у традиционалној руралној култури у којој социјална мрежа, дакле чланови породице, пријатељи и суседи, имају значајну улогу у обезбеђивању подршке, помоћи и бриге. Питање које се поставља је шта ће се десити старијим женама у сеоским срединама услед тенденције ишчезавања природне социјалне мреже због интензивних миграција село-град и пораста старачких самачких домаћинстава, услед спорог технолошког развоја и споре децентрализације услуга.

Друштвено-политички ауторитети на локалном и националном нивоу имају одговорност да у вакуму у ком „традиционално српско село неочекивано брзо нестаје, а ново споро настаје“ (3), у процесу доношења стратешких програма развоја друштвене заједнице, обезбеде сагледавање стварних потреба старијих жена у сеоским срединама Србије и у складу са постојећим условима организују краткорочне и дугорочне програме одговора на идентификоване потребе.

Истраживање које је спроведено представља покушај ближег сагледавања социо-демографских, социјалних и здравствених особености и потреба старијих жена у сеоским срединама општине Крагујевац и територије Нишког округа (општина Ниш и општина Мeroшина), како би се дефинисали основни услови њихове здравствене и социјалне сигурности.

Циљна подручја су изабрана с обзиром на податке који указују да је степен сиромаштва изразитији у централним и јужним регионима Србије. Постојећа сазнања о испитиваном проблему углавном су парцијална и најчешће су део генералних истраживања о животном стандарду (Студија о животном стандарду, 2007) или здравственом статусу становништва Србије (Здравствено стање, здравствене потребе и коришћење здравствене заштите становништва у Републици Србији, 2002) или су део неких научноистраживачких радова у области родне равноправности и женских права.

И студије које се односе на истраживање особености феномена старења и старих у Србији углавном се темеље на испитивањима опште популације старих из урбаних средина. Већина постојећих података генерализује читну чињеницу: **да је популација старијих жена у сеоским срединама посебно вулнерабилна**.

Из тих разлога, сагледавање стварних потреба старијих жена у сеоским срединама кроз субјективну и објективну процену социјалног и здравственог статуса и социјалних и здравствених потреба испитиване популације, требало би да помогну прецизнијем и ближем дефинисању питања очувања њихове социјалне и здравствене сигурности у условима економске и социо-културне депривације. Посебно значајном чини се субјективна процена самих испитаница о социо-здравственом статусу и потребама. Једна таква анализа, уз

расположива сазнања из постојеће истраживачке грађе, водила би дефинисању приоритетних мера за очување и унапређење основних људских права старијих жена, пре свега, побољшања услова њихове здравствене и социјалне сигурности. Овакве препоруке биле би намењене актерима локалних заједница.

У дефинисању конкретних циљева истраживања пошло се од претпоставки да код испитивање популације постоји:

- низак образовни и социо-економски статус испитивање популације,
- висока социо-економска зависност од члanova породице и самим тим висока неизвесност у погледу социјалног и здравственог осигурања истих,
- низак степен коришћења услуга заштите (здравствене и социјалне) из јавног, приватног и цивилног сектора,
- ниска доступност организованих услуга заштите, посебно услуга превенције, како социјалне депривације, тако и очувања здравља,
- висока заступљеност хроничних оболења,
- сиромашан садржај социјалних активности,
- стање које указује на то да је степен социјалне и здравствене сигурности у највећој мери детерминисан постојањем природне социјалне мреже која има одлучујућу улогу у обезбеђивању помоћи и подршке.

У складу са полазним претпоставкама дефинисан је циљ истраживања као процена нивоа здравствене и социјалне сигурности старијих жена у селима општина Ниш (јужна Србија) и у селима општине Крагујевац (централна Србија).

Сврха истраживања је да се допринесе расветљавању проблема сиромаштва старијих жена у сеоским срединама из једне другачије перспективе и укаже да се садржај њиховог сиромаштва не исцрпљује у границама статистичких процена потрошње. Проблем сиромаштва старијих жена у сеоским срединама је дубли и често поред социо-економске депривације укључује социо-културну, емотивну и психолошку лишеност, а са становишта основних људских права велика је вероватноћа да су ускраћене и за право на поштовање личног интегритета и људског достојанства.

II МЕТОДОЛОГИЈА

У процесу истраживања коришћена је квантитативна и квалитативна методологија.

Квантитативна методологија заснива се на примени метода дескриптивне статистике у обради прикупљених података добијених применом стандардизованог упитника и публикованих података Републичког завода за статистику са Пописа становништва, домаћинства и станова 2002. године: „Пол и старост по насељима“ (извор података).

Средишњи извор података свакако чинила је примена стандардизоване анкете тј. упитника. Анкета је спроведена путем директног интервјуа. Питања су осмишљена тако да буду јасна, једноставна и разумљива тј. прилагођена популацији старијих.

Упитник садржи укупно 42 питања подељена у 5 тематских области и то:

1. Основне социо-демографске карактеристике испитивање популације
2. Степен доступности и коришћења услуга здравствене и социјалне заштите
3. Основни здравствени и социјални статус
4. Субјективна процена потреба за услугама заштите, подршке и помоћи
5. Коришћење услуга из система неформалне заштите

Прикупљени подаци обрађени су и анализирани у SPSS-у.

У упитнику је остављен простор за сва запажања и коментаре анкетара који ће бити узети у обзир у процесу анализе и тумачења резултата. С обзиром на комплексност испитивање проблематике и извесна ограничења

ничења упитника, анкетарима је сугерисано да кад год је то могуће спроведу и дубинске интервјује, односно поставе више питања и кроз непосредни разговор дођу до релевантних сазнања и да их унесу у део упитника који је остављен за запажања и утиске анкетара. Дескриптивном анализом ових података генерализована су нека сазнања о најчешћим проблемима старијих жена у сеоским срединама изабраних подручја.

У прикупљању и анализи релевантних података коришћена су и постојећа сазнања других студија, налаза итд. У ту сврху урађен је преглед и садржајна анализа постојеће литературе.

У сарадњи са организацијама Црвеног крста Крагујевца и Црвеног крста Мeroшина мобилисани су анкетари, по две особе за сваку општину. Пре изласка на терен, са анкетарима су обављене консултације и прослеђено им је кратко упутство о испуњавању упитника.

УЗОРАК

Циљану популацију чиниле су жене старости 65 и више година које живе у сеоским насељима општине Крагујевац и општине Ниш. Студијска популација обухватила је $H=400$ жена старости 65+ година у два сеоска насеља општине Крагујевац и два села општине Ниш. На територији сваке општине анкетирано је по 200 случајно изабраних и доступних испитаници.

За идентификацију сеоских насеља за сваку општину коришћени су подаци Републичког завода за статистику: Попис становништва, домаћинства и станова у 2002., „Становништво према полу и старости према типу насеља“, Књига 2.

Због великог броја сеоских насеља у изабраним регионима изабрана су по три сеоска насеља у свакој општини. У два сеоска насеља сваке општине спроведено је истраживање, треће насеље је изабрано као резервно у случају недовољног одзива испитаници.

Избор сеоских насеља (узорковање) урађен је према следећим критеријумима:

- 1) броју становника: села са више од просечног броја становника израчунатог за сва сеоска насеља,
- 2) највећем процентуалном учешћу популације старих 65+ година у укупној популацији,
- 3) највећој просечној старости становника - демографски стара насеља.

Избор насеља на територији општине Крагујевац. На основу података Републичког завода за статистику са Пописа становништва, домаћинства и станова 2002. године, Књига 2: „Пол и старост према типу насеља“, у општини Крагујевац идентификовано је 56 сеоских насеља са укупним бројем становника 29.427. Најмање сеоско насеље (Трешњевак) има 24 становника, а најбројније сеоско насеље (Чумић) има 1600 становника. Сеоских насеља са више од 600 становника у општини Крагујевац има укупно 12 и то: Горња Сабанта са 26,58% старих 65+ година у укупном броју становника, Грошница са 18,91%, Десимировац са 16,99%, Драгобраћа са 14,67%, Драча са 25,06%, Јовановац са 19,74%, Лужнице са 24,13%, Ресник 27,11%, Страгари 27,92% , Цветојевац 22,25%, Ћеровац са 19,47% и Чумић са 27,31%.

Даље су издвојена насеља која имају више од 22,5% старих 65+ година и то су Горња Сабанта, Драча, Лужнице, Ресник, Страгари и Чумић. Даље узорковање рађено је у складу са критеријумом најдубље демографске старости и то су: Горња Сабанта са просечном старости становника 45,6 година, Чумић са просечном старости становника 45,8 година и Ресник са просечном старости становника 45,6 година. **Узорак чини 200 случајно изабраних доступних старијих жена које живе у селима Горња Сабанта, Ресник и Чумић на територији општине Крагујевац. Адресе су добијене на основу бирачког списка општине Крагујевац.**

Анкетирање је у целости спроведено у насељу Горња Сабанта и Ресник.

Узорковање насеља на територији општине Ниш: На основу података Републичког завода за статистику са Пописа становништва, домаћинства и станова 2002. године, Књига 2: „Пол и старост према типу насеља“, у општини Ниш (без Нишке Бање) идентификовано је 51 сеоско насеље са укупним бројем становни-

ка 61.435. Најмање сеоско насеље Берчинац има 129 становника, а највеће 4.305, Девети Мај. Издвојена су насеља са више од 1.200 становника и то 15 сеоских насеља: Брзи Брод са процентуалним учешћем старих од 9,79% у укупном становништву, Горња Топаоница са 22,72%, Горњи Матејевац са 21,61%, Девети Мај са 9,87%, Доња Врежина са 8,88%, Доње Међумуре са 19,80%, Доњи Комрен са 10,27%, Каменица са 17,57%, Лалинац са 19,86%, Медушевац са 14,76%, Паси Польана са 10,71%, Поповац са 16,27%, Трупале са 21,86%, Хум са 17,45% и Чокот са 15,85%.

Насеља која имају више од 15,8% старих су: Горња Топаоница, Горњи Матејевац, Доње Међумуре, Каменица, Лалинац, Поповац, Трупале, Хум и Чокот. Даље узорковање је вршено према критеријуму најдубље демографске старости и то су насеља чија просечна старост становништва је изнад 41,8 година, а то су: Горња Топаоница, Горњи Матејевац и Трупале.

Узорак чини 200 случајно изабраних жена старости 65+ година које живе у селима Горња Топаоница, Горњи Матејевац и Трупале на територији општине Ниш.

Анкетирање је започето у сеоском насељу Горња Топаоница и испраћено је лошим одзивом и неповеренjem мештана. Додатни проблем је представљала и несарађња локалних власти у достављању бирачких спискова на основу којих су идентификоване адресе. У сусрет проблему изашла је општина Мерошина и Црвени крст ове општине и успешно су испунили предвиђену квоту узорка од 200 испитаника. **Анкетирање је спроведено у сеоским насељима Облачина и Баличевац на територији општине Мерошина која припада Нишком округу и граничи се са општином Ниш и у селу Горња Топаоница на територији општине Ниш.**

У току обраде података примећене су мањкавости у упитнику које су делом савладане у процесу кодирања одговора. На пример, на нека питања нису предвиђени сви могући одговори, или није понуђен довољно добар интервал одговора. Да би се превазишли овакви проблеми и валидност упитника побољшала, било је неопходно спровести пилот истраживање чији циљ би био тестирање упитника. Кратак временски период предвиђен за спровођење целокупног пројекта условио је многобројна ограничења и детерминисао у великој мери дефинисање узорка, квалитет упитника, као и обим истраживања.

III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

III-1 Старије жене у сеоским срединама општине Крагујевац (централна Србија)

Узорак за истраживање услова здравствене и социјалне сигурности старијих жена у централној Србији спроведено је на територији општине Крагујевац и то у сеоским насељима Ресник и Горња Топаоница. Испитивањем је обухваћено 200 жена старости 65 и више година.

Основни социо-демографски подаци

Крагујевац је најзначајнији градски центар у централној Србији са перспективом релативно добrog економског развоја. Према подацима са последњег пописа 2002. године на територији целе општине регистровано је 175.802 становника, од тога у градском подручју 146.373 становника, у осталим насељима укупно је регистровано 29.429 становника. Учешће популације старих 65+ у укупној популацији општине је 14% што значи да је старосна структура територије Крагујевца повољнија од исте структуре на нивоу Републике Србије. Просечна старост сеоских насеља на територији Крагујевца је 44,3 године, док је просечна старост становништва циљаних сеоских насеља 45,6 година, што их сврстава у дубоко демографски старе средине. Само овај податак указује на неопходност озбиљнијег приступа организовању посебних програма заштите старијег становништва у сеоским срединама, на основу реално сагледаних потреба и постојећих друштвено-економских услова.

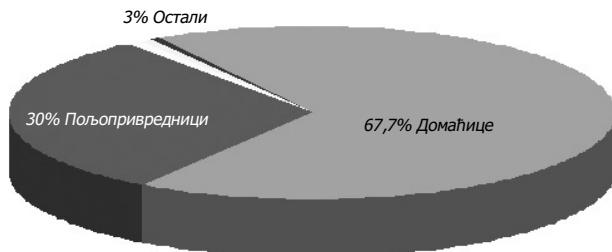
Просечна старост испитиване популације жена је 75,8 година.

Основни подаци о брачном статусу испитаница показују да је највећи проценат испитиваних старијих же-на у браку 63,1%, а 32,8% су удовице. Највећи проценат жена има двоје живорођене деце 45,5%, једно живи-ворођено дете имало је 32,3%, док је 12,1% испитиваних жена имало троје и више деце. Најмањи проценат 9,1% испитаница није имало деце.

У складу са очекивањима подаци о образовној структури показали су да највећи проценат испитаница има непотпуну основну школу до 4 године и то 69,2%, основну школу има 17,7% и без школе било је 11,6% ис-питаница. На питање да ли знају да читају, односно да пишу, релативно висок проценат испитаница зна са-мо да се потпише 18,2%, а 17,2% испитаница не уме да чита.

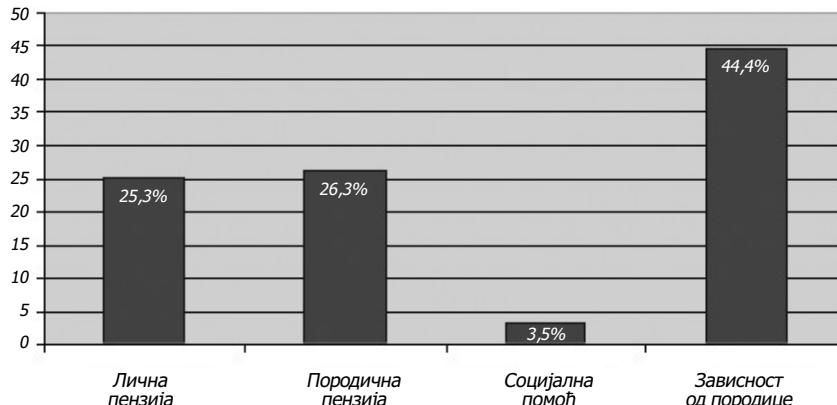
С обзиром на образовну структуру било је нормално очекивати да ће главно занимање већине испитаници-ца бити домаћица и то у 67,7% случајева. Пољопривредом као главним занимањем током живота бавило се 30,3% жена, а свега 2 жене су биле квалификовани радници и једна учитељица. Подаци о редовном извору прихода показују да личну пензију има свега 25,3%, што указује да чак ни све жене које су се редовно бави-ле пољопривредом нису уплаћивале пензионо осигурање. Породичну пензију примало је 26,3% и то су удо-вице које су наследиле мужевљеву пензију.

Графикон 1. Главно занимање - сеоска насеља општине Крагујевац

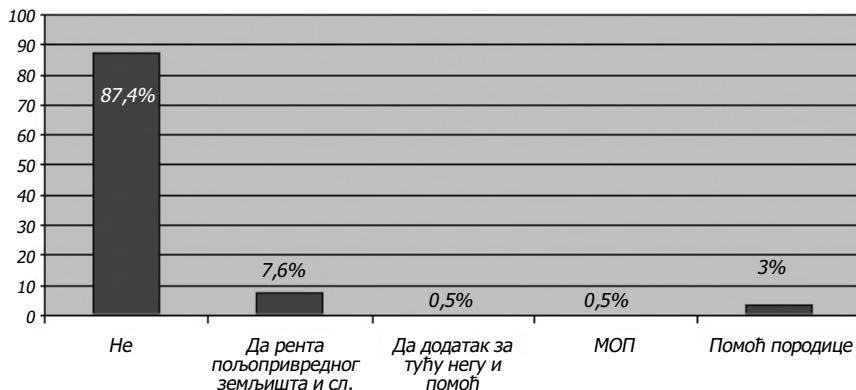
Интересантно запажање је да је велики број испитаница на питање шта вам је редован извор прихода, од-говарао „пензија“, иако пензију не примају оне, већ супружници. Овај податак може да укаже на несвесно одбацивање потпуне економске зависности од супружника и непостојања свести о непостојању социјалне сигурности. Када је констатовано кроз разговор да пензија коју наводе као редован извор прихода је приход супруга и да оне немају редован извор прихода те да је одговор у суштини зависност од породице, нерадо и са нелагодом су прихватале ову констатацију. Можемо закључити да 44,4% испитаница није имало никав ре-дован лични извор прихода и зависиле су од породице, док су 3,5% испитаница примале социјалну помоћ, односно материјално обезбеђење.

Графикон 2. Извор прихода

Додатни извор прихода највећи проценат 87,4% испитаница нема, у мањем проценту су испитанице пријавиле ренту пољопривредног земљишта као додатан извор прихода, 7,6%.

Графикон 3. Додатни извор прихода

Од укупног броја испитаница, 36,9% их је живело у заједници са једном особом и то у највећем проценту са супружником, у породичном домаћинству са два и више чланова живело је 48% и то са децом у највећем броју случајева, осим у 2% случајева када су то били брат, односно сестра, док 14,6% испитаница живеле су саме.

Важно је напоменути да од укупног броја удовица 38,5% је живело у самачким домаћинствима, док је 53,8% живело у заједници са децом. Мањи број је живео са другим сродницима. Овакав податак објашњава релативно добру збринутост старијих жена односно мали проценат исказаних потреба за различитим врстама услуга, помоћи и подршке.

У складу са очекивањима, мали проценат жена је власник недржнице у којој живе и то у 20,7% случајева, а 74,2% испитаница живи у дому који је породично, односно заједничко власништво супруга и деце. Жене су иначе у Србији у много мањем проценту носиоци власништва недржнице. Утицај патријархалних образаца понашања где се деца појављују као носиоци наследства недржнице након смрти супруга је веома присутан. Патријархална култура се нарочито огледа у превасходном праву мушких детета на наслеђе. И други подаци о друштвеном положају жена у селима централне Србије указују да жене немају право на наслеђивање, будући да је заступљен доминантан изразито патрилинеарни образац успостављања и одржавања својинских односа, те да у већини случајева имовину и кућу наслеђују син, брат, па чак пре зет, него ћерка. (4)

Основни социо-демографски подаци потврдили су полазна очекивања о ниском образовном статусу старијих жена у сеоским срединама и њиховој релативно високој зависности од породице у социо-економском погледу. Жivot у породичном заједништву са децом у великој мери надокнађује основне услове социјалне сигурности у смислу задовољења основних егзистенцијалних потреба. Због ниског образовања, потреба за задовољењем других, другачијих и садржајнијих социјалних потреба нису препознате ни код наших испитаница.

Коришћење услуга здравствене заштите и здравствени статус

Светски подаци, као и подаци о здравственом стању становништва у Србији указују да су масовне хроничне незараźне болести водећи узроци морбидитета и морталитета у свету и земљи. (25)

Светске статистике указују да скоро 80% смртности услед хроничних болести дешавају се у земљама у развоју и неразвијеним земљама. Фактори ризика за настанак компликација хроничних болести и фаталне исходе су високо присутни код старијих у Србији, као што су повишен крвни притисак, гојазност, одсуство

физичке активности, итд. Сиромаштво здружено са неинформисањем и незнанијем заједно повећавају већ постојећи ризике за настанак компликација и погоршање здравља.

Старије жене у сеоским срединама због лоших животних навика, необразовања, лоше исхране у млађим годинама, нередовне здравствене контроле изложене су високом ризику за патолошко старење и настанак функционалне зависности, односно различитих облика онеспособљености.

Иако овим истраживањем није испитивана објективна процена здравственог стања испитаница, на основу субјективне тј. „self-report“ дијагнозе може се закључити да се епидемиолошке особености старијих жена на селу не разликују од очекиваних. На питање да ли имају неко оболење, највећи број испитаница навео је повишен крвни притисак 19,8% и болести срца и крвних судова 33,8%. Даље, по учесталости издвајају се различита реуматска оболења 15,2%, дијабетес је пријавило 9,1% испитаница, различите врсте дигестивних оболења пријавило је 4,0% жена. Интересантан податак је и да су свега 2 жене пријавиле да имају гинеколошких проблема, а посета гинекологу је једна од најређе обављаних здравствених контрола.

Већина испитаница су физички покретне и могу саме да обављају свакодневне активности живота. Сет питања који се односио на процену функционалног статуса показао је да у преко 90% случајева испитанице могу да обављају инструменталне активности свакодневног живота и да имају релативно очуван функционални статус. Разлика се уочава код обављања тежих и захтевнијих физичких активности као што је обављање лакших, односно тежих кућних послова. Испитанице су у 66,2% случајева истакле да не могу да обављају теже кућне послове као што су прање прозора и велико спремање. Процена функционалног статуса старијих особа је неопходна због објективне процене потреба за услугама заштите.

Табела 1. Функционални статус - општина Крагујевац

Инструменталне активности	ДА	НЕ	Уз туђу помоћ
Да изађе напоље	94,9	1,5	3,5
Да се креће по кући	96,5	1,5	2,0
Да користи тоалет	97,0	1,5	1,5
Да се опере и окупта	97,0	1,5	1,5
Да се обуче и свуче	97,0	1,5	1,5
Да легне и устане	96,5	2,0	1,5
Да обавља лакше кућне послове (брисање прашине, усисавање и сл.)	53,5	21,2	25,3
Да обавља теже кућне послове (прање прозора, велико спремање)	14,6	66,2	19,2

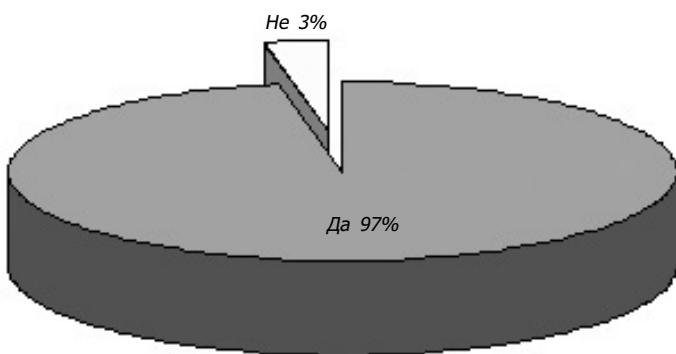
Процена коришћења основних врста помагала указује да највећи проценат старијих жена користе наочаре 30,3%, само две особе користе апарат за слух, иако према процени анкетара 21,2% испитаница имало је проблема са слухом. Зубну протезу користи 16,2%, штап 13,1% испитаница, док 37,9% испитаница не користи ништа од помагала.

Табела 2. Проблеми са слухом и видом

Потешкоће	Проценат
Има проблема са слухом	21,3
Има проблема са видом	22,8
Нема проблема са слухом и видом	55,3
Непознато	0,5
Укупно	100,0

Коришћење услуга здравствене заштите у руралним срединама показао је очекиване резултате и уједно поражавајуће. Специјализоване услуге здравствене заштите, услуге кућног лечења, редовни лекарски прегледи у највећем проценту нису коришћене услуге од стране наших испитаница.

Графикон 4. Да ли сте у последњих годину дана посетили лекара у најближој амбуланти - општина Крагујевац

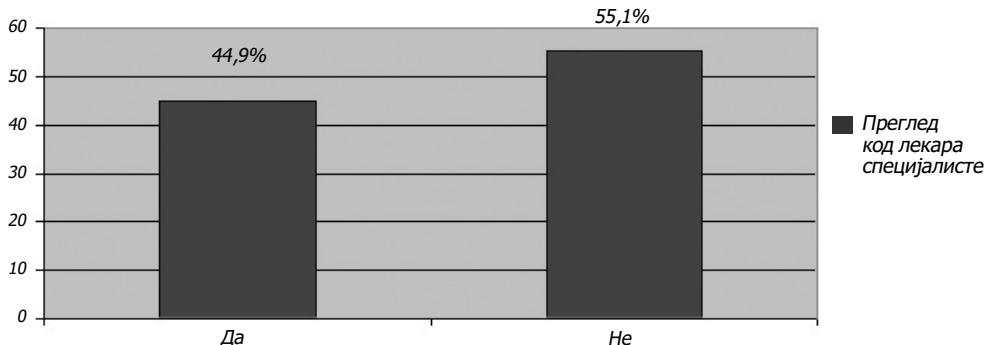

У последњих годину дана највећи број испитаница користио је услуге лекара опште праксе у установама примарне здравствене заштите, односно у доступној здравственој станици тј. дому здравља и то у 97% случајева.

Такође, 97,5% испитаница је истакло да у последњих годину дана нису имале посете екипа кућног лечења.

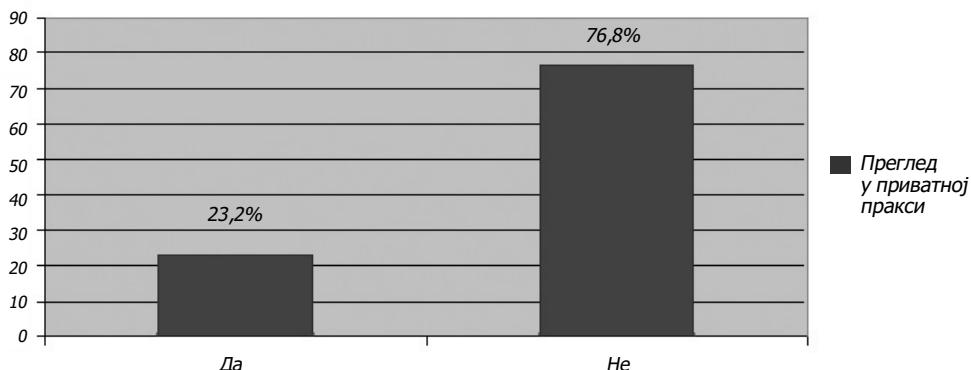
Преглед код лекара специјалисте, што подразумева одлазак у градску болницу, обавило је 44,9%, док 55,1% испитаница није користило ову услугу здравствене заштите. Дискриминација старијих особа када је у питању упућивање на специјалистичке лекарске прегледе није непознат феномен генерално. Што због дискриминаторског односа професионалног особља, као и често недовољне професионалне едукације из области геријатријске праксе, али и због незнанња и неинформисаности старијих особа, специјалистички прегледи укључујући савремену дијагностику остају често недоступни старијим особама. Разлоги су и друге природе, а то је чињеница да се болнице и специјализоване установе здравствене заштите налазе у градским центрима, односно ове врсте специјализованих услуга су централизоване и самим тим недоступне удаљенијим руралним срединама. Слабија саобраћајна инфраструктура и проблеми превоза, уз природну смањену функционалну покретљивост старијих особа су разлог више који специјалистичке прегледе чини мање доступним старијој популацији у сеоским срединама.

Графикон 5. Специјалистички прегледи у последњих годину дана - Нишки округ

Овакви трендови значајно утичу на компликације хроничних оболења у старости и смртне исходе који могу бити спречени. Квалитет живота код старијих хронично оболелих особа услед оваквог става може бити нарушен.

Графикон 6. Да ли сте у последњих годину дана обавили преглед код приватног лекара?

Прегледе у приватној пракси, што изискује плаћање услуга, обавило је 23,2% испитаница, и то су у највећем проценту жене које живе у породичној заједници са децом. Наиме, од укупног броја жена које су користиле услуге приватног лекара њих 45,7% живе у заједници са децом, а 37% живи са супругом. Од укупног броја испитаница које су обавиле преглед у приватној пракси 10,9% особа живе саме. Овај податак иде у прилог претпоставци да жене које живе у старачким и самачким домаћинствима у знатно мањој мери имају приступ економским, социјалним, здравственим ресурсима, што их ставља у неравноправан и отежавајући положај и излаже високом ризику за нарушање основних услова социјалне и здравствене сигурности.

Редовне здравствене контроле у складу са препорукама лекара обавља 53% испитаница, а 36,4% делимично. Претпостављамо да ове редовне контроле највећим делом се односе на одлазак код лекара због преписивања лекова, што се не би могло сматрати високом одговорношћу за сопствено здравље и добром превенцијом настанка болести. Посебно на то указују подаци о томе када су последњи пут обављени гинеколошки прегледи. Наиме, 79,3% испитаница је изјавило да су биле код гинеколога давно да се и не сећају, пре више од 5 година гинеколога је посетило 12,6%, а у последњих 6 месеци свега 1% испитаница је посетило гинеколога.

Што се тиче набавке лекова, највећи проценат испитаница обављају то саме и то 68,2%, чланови породице у 22,2% случајева набављају потребне лекове, док то професионалне службе кућног лечења раде у 6,1% случајева.

На питање да ли Вам одлазак код лекара у најближу амбуланту или дом здравља представља проблем већина испитаница је одговорило да „не“ и то у 79,8% случајева, док проблем одласка код лекара у потпуности или делимично има 19,7% испитаница. Разлози који представљају потешкоће при одласку код лекара су у једнакој мери разлоги здравствене природе као што су физичка онеспособљеност односно полупокретност (50%) и са друге стране проблеми превоза и удаљености(50%).

Оверену здравствену књижицу има већина испитаница 93,4%, док 5,1% има здравствену књижицу која није оверена и то најчешће због недостатка времена, а 3 испитанице нису имале здравствено осигурање. Највећи број испитаница није директан носилац здравственог осигурања.

Коришћење услуга из система социјалне заштите и психосоцијални статус

Остваривање права на материјално обезбеђење и права на туђу негу и помоћ, као два значајна вида финансијске помоћи, користило је неколико старијих жена код којих су постојале социјалне потребе и које су живеле саме. На питање да ли их је некада посетио социјални радник, 80,8% испитаница је изјавило да није никада, а 17,7% истакло је да није, јер није било потребе. Ово указује да је вероватно мали проценат оних жена које су информисане о правима из система социјалне заштите. Сигурно је да у највећем проценту испитаница које није посетио социјални радник није ни било потребе, али оне нису уочиле битну разлику између ова два одговора. У оваквој ситуацији намеће се дилема да ли би старије жене у случају постојања потребе знале да могу, и коју врсту услуге могу да добију. Другачије речено, у колико мери су старије жене у сеоским срединама информисане да потраже услугу, односно помоћ када им је потребна, и са друге стране у којој мери у селима постоје „пунктови“ центара за социјални рад који непосредно могу да обезбеде адекватну и потребну информацију. Наиме, основна тј. примарна здравствена заштита сеоског становништва обезбеђена је формирањем здравствених станица, односно амбуланти у сеоским насељима. Социјална заштита сеоског становништва није обезбеђена на исти или сличан начин и услуге социјалне заштите су централисане у градским центрима.

Друго и посебно питање је колико се систем социјалне заштите своди на решавање потреба екстремно егзистенцијално угрожених особа, а колико на унапређење и очување социјалног благостања и социјалног здравља. Колико наш систем социјалне заштите познаје и/или обухвата превенцију социјалне изолације и обезбеђује подршку очувању социјалне интеграције старијих жена које живе у самачким домаћинствима сеоских области.

Услуге геронтодомаћице није имала ниједна испитаница, с том разликом што је 14,1% испитаница истакло да није било потребе за таквом врстом услуга.

Анализа података о садржају и обimu социјалних активности, које значајно детерминишу степен социјалне интегрисаности, као ментално здравље, односно психосоцијално благостање индивидуе, указује да најчешћи облик социјалне активности је учешће у различитим врстама породичних окупљања у време рођендана, слава и сл., при чему ни то није честа тј. свакодневна активност. Путовања као и посете неким културним дешавањима готово да нису заступљене.

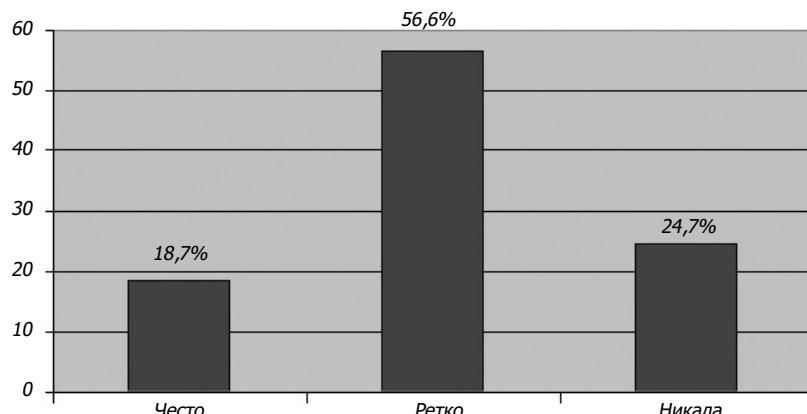
Установе културе ретко да постоје у сеоским срединама у Србији. Некадашњи домови културе који су и постојали у варошицама, или „културни центри“ у просторијама месних сеоских заједница ишчезли су са нестањем социјализма и комунизма где су постојали више као регрутни партијски центри, него као установе културног просвећивања. Интензивним миграцијама млађег становништва из села у градове ишчезава потпуно интересовање локалних ауторитета за организовање садржајнијих, ако не и било каквих, културних активности у руралним срединама. Што су села мања и удаљенији од центра града, ситуација је лошија.

Табела 3. Колико често учествујете у следећим социјалним активностима?

Активности	ДА често, скоро свакодневно	Да, ретко једном у пар месеци	НЕ
Породична окупљања	18.7	55.1	25.8
Религиозни обреди	3.5	18.7	77.8
Краћа путовања и излети	2.0	2.0	96.0
Посетили неку културну манифестацију	1.0	0.5	98.5

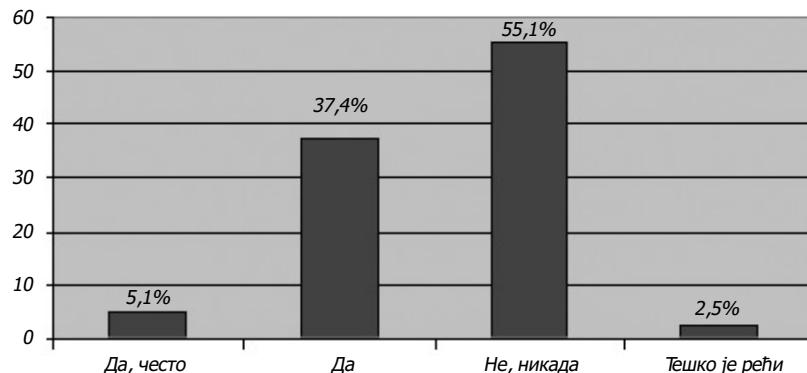
Слободно време највећи број жена 66,2% проводи уз ТВ и радио, док у дружењу са члановима ближег окружења 28,8% испитаница проводи своје слободно време, а 3,5% навело је путовања као начин коришћења слободног времена и то су углавном посете члановима породице тј. деци која живе у градским центрима. Физичка активност и различити облици забаве ван куће (изласци) не постоје као одговори.

Графикон 7. Колико често сте саме?

На питање колико су често саме, 18,7% жене је изјавило да су често саме, 56,6% су истакле да су ретко саме и 24,7% да нису саме никада.

Графикон 8. Колико често се осећате усамљеним?

На питање које је следило, колико често се осећате усамљеним, 37,4% је одговорило да се понекад осећају усамљеним, 5,1% често и 55,1% да се никада не осећају усамљеним.

У складу са очекивањима осећање усамљености је у корелацији са брачним статусом и животом у самачком, односно породичном домаћинству. Осећање усамљености је најзаступљеније код удовица и жена које живе у самачким домаћинствима. Удовице су изјавиле у 61,6% случајева да се осећају често, односно понекад усамљеним, а жене које живе у самачким домаћинствима чак у 89,6% случајева су изјавиле да се осећају често, односно понекад усамљеним.

Осећања усамљености утичу на субјективну процену здравља и задовољства животом, као и на ментално здравље и свеукупно социјално благостање. Самачки живот, одсуство друштвених контаката и социјалних активности води у социјалну изолацију и повећава многобројне ризике за настанак депресије која наруши свеукупно здравствено стање особе, а затим повећава ризике за појаве различитих видова занемаривања, самозанемаривања, па и појаву злостављања старијих. (9) Из тих разлога, благовремена идентификација старијих особа које су изложене ризику за социјалну изолацију и за нарушување менталног здравља уз организовање ефикасних услуга психолошке и социјалне подршке таквим особама, најбољи је начин унапређења социјалне сигурности, која не може да се своди, како то најчешће јесте, само на услове материјалне сигурности.

Такође, светске студије указују да родна припадност значајно утиче на ментално здравље, односно психосоцијално благостање које је у корелацији са факторима као што су године старости и социјална подршка.(25) Неке студије показале су да су депресија и нездовољство животом код жена тесно повезани са негативним ставовима према њима, недостатком и непостојањем признања за њихов рад, недостатком прилика за образовање и запослење. Свакако да је ризик за ментално здравље и лоше психосоцијално благостање у корелацији са индикаторима сиромаштва. (21,25) Подаци овог истраживања указују да у групи испитаница које су своју материјалну ситуацију оцениле као гору него што је била, 85,2% жена су уједно нездовољне животом.

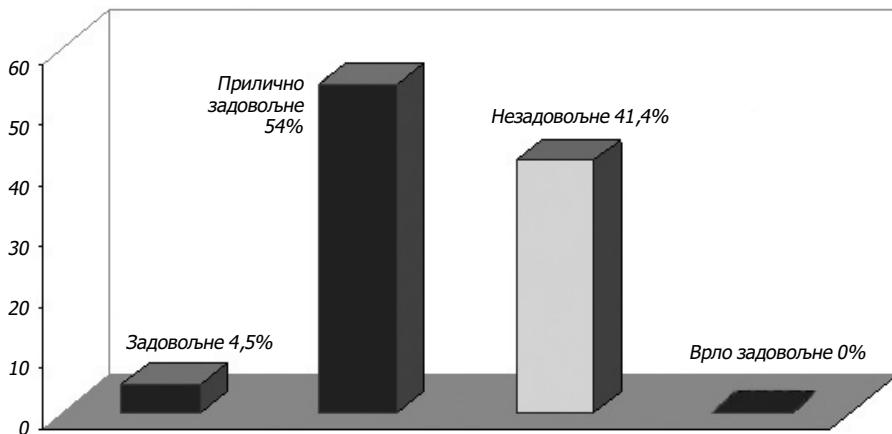
Табела 4. Оцена материјалне ситуације и задовољство животом

Шта мислите о вашој садашњој материјалној ситуацији?	Задовољство садашњим животом				
	Задовољан	Прилично задовољан	Незадовољан	Тешко је рећи	Тотал
Боља је	15,2%	69,7%	12,1%	3,0%	100,0%
Иста је	5,5%	56,2%	30,1%	8,2%	100,0%
Гора је	0,0%	7,4%	85,2%	7,4%	100,0%
Тешко је рећи	0,0%	63,1%	23,1%	13,8%	100,0%
Тотал	4,5%	54,0%	32,3%	9,1%	100,0%

Наиме, „задовољство животом“ свакако није индикатор за процену менталног здравља или депресивности, али је битна детерминанта психосоцијалног статуса индивидуе, као што ни субјективна процена материјалне ситуације није индикатор сиромаштва. Али позитивна корелација ових варијабли иде на руку претпоставкама да су ризици за ментално здравље повезани са елементима социо-економске депривације.

Субјективна процена задовољства животом у много већој мери осликова стварне услове живота старијих жена у сеоским срединама, него други подаци. На питање колико сте задовољни садашњим животом, 4,5% жена је изјавило да су задовољне, у бројкама то је свега 9 испитаница, 54% старијих испитаница је изјавило да су прилично задовољне и 41,4% је изјавило да су незадовољне.

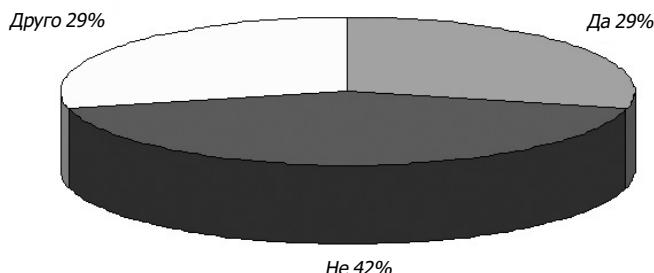
Графикон 9. Колико сте задовољне својим садашњим животом?

Генерално сви подаци, узимајући у обзир и основне социо-демографске податке о образовном статусу и извору прихода, уз процену садржаја и интензитета социјалних активности, укључујући и субјективну процену задовољства животом, већ на први поглед указује на зависност од породице у сваком погледу. Било каква искључива зависност (материјална, социјална, психолошка) доводи у питање услове социјалне сигурности старијих жена, нарочито у условима друштвено-транзиције које утичу и на промене традиционалне породице, у условима интензивних рурално-урбаних миграција млађег становништва и уз тенденцију све дужег животног века жена.

Оваквој перспективи потребно је додати и још један податак, а то је субјективна процена за потребама различитих врста услуга и могућност да се нека услуга плати. Услуге које су понуђене су помоћ у обављању кућних послова, услуге кућног лечења и неге, услуге педикира и маникира, помоћ у спремању хране и доношењу намирница, долазак ради дружења, разговора, помоћ ради одласка код лекара, помоћ у набавци лекова, аппарата за слух, начара, или неког другог помагала (навести). Све испитанице су одговориле да не мају потребу за неком од наведених услуга. Овакав став, који претпостављамо није у складу са објективном проценом потреба за неком од услуга, тешко је објаснити, осим неким културолошким обрасцима понашања. Наиме, у традиционалној и патријархалној култури жене се од најмлађих дана уче одрицањима у корист мушких чланова породице. Дугодишње одрицање потреба у име супруга и деце, затим непостојање сопствених прихода, уз ограничени приступ економским породичним ресурсима, уз неинформисаност о правима на различите врсте услуга и помоћи, код старијих жена ствара осећај инфериорности и одречан став да им „ништа није потребно“.

Графикон 10. Да ли сте у могућности да платите неку од услуга?

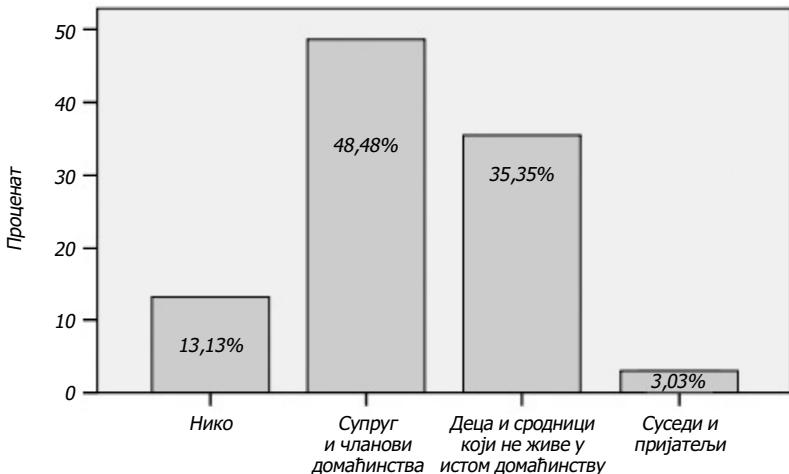

Одговор на питање да ли сте у могућности да платите неку од услуга уколико постоји потреба за тим, 42,4% испитаница је рекло да није у могућности, 28,8% испитаница није дало одређен одговор и 28,8% је истакло да могу да плате.

Коришћење услуга из система неформалне заштите

Неформална подршка најближег социјалног окружења, породице и пријатеља је најзначајнији ресурс подршке, помоћи и заштите у постојећим условима. Значај неформалне подршке опстаје због недоступности других формалних видова заштите и због ниског степена информисаности старијих жена о правима на различите врсте услуга.

Графикон 11. Ко вам најчешће помаже у решавању потешкоћа из свакодневног живота?

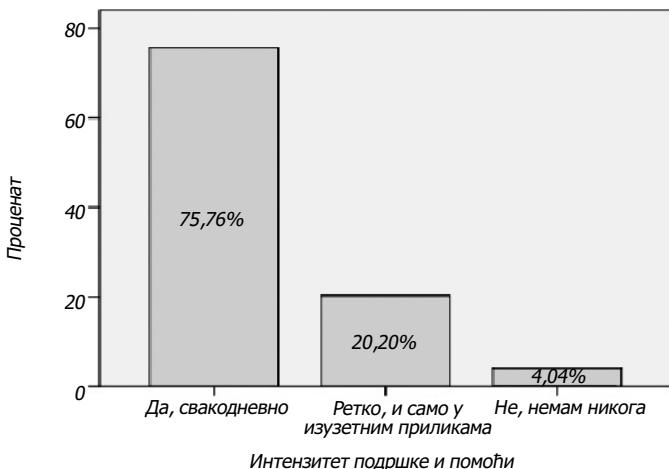

Извори подршке и помоћи у превазилажењу свакодневних потешкоћа

На питање ко вам најчешће помаже у превазилажењу потешкоћа и обављању свакодневних активности, као што је набавка намирница, спремање по кући, уплата рачуна и сл. у 48,5% случајева то су супруг и чланови породице који живе у истом домаћинству. На другом месту су деца и ближи сродници који не живе у истом породичном домаћинству и то 35,4%, док 13,1% испитаница је изјавило да им нико не помаже у обављању свакодневних активности и решавању потешкоћа.

Колики је интензитет ове неформалне подршке говори податак о учесталости пружања помоћи и подршке у обављању свакодневних активности. На основу података можемо закључити да 75,8% испитаница има помоћ свакодневно, односно сваки пут када је то потребно, 20,2% испитаница има помоћ, али само у изузетним приликама тј. ретко и 4% немају никог ко би им помогао када је то потребно.

Графикон 12. Да ли имате некога ко вам помаже увек када је то потребно?

Однос са суседима и пријатељима, испитанице у 80% случајева описују као блиске односе и указују на постојање међусобне помоћи кад год је то потребно, док 17% испитаница описује однос са окружењем као добре односе уз ретко међусобно посебивање или помоћ. Незнатан проценат испитаница немају никакве контакте са суседима.

Подршка цивилног сектора вулнерабилним групацијама становништва последњих година је у интензивном развоју. Нажалост, широка лепеза услуга помоћи и подршке цивилног друштва најдоступнија је у урбаним срединама и сеоска насеља остају често ван домаћа мисија многобројних невладиних, непрофитних и хуманитарних организација и удружења грађана.

У испитиваним подручјима 87,9% испитаница нису биле никада посечене од стране представника неке хуманитарне или сл. организације, од стране волонтера, представника Црвеног крста и сл., док 97% испитаница није никада примило неки облик помоћи, подршке или услуге од цивилног друштва.

III - 2 Старије жене у сеоским срединама Нишког округа (југоисточна Србија)

Истраживање услова здравствене и социјалне сигурности старијих жена у сеоским срединама јужне Србије спроведено је на територији општине Ниш и територије општине Мерошина, и то у сеоским насељима Горња Топаоница (општина Ниш) и Облачина и Беличевац (општина Мерошина). Испитивањем је обухваћено 200 жена старости 65 и више година.

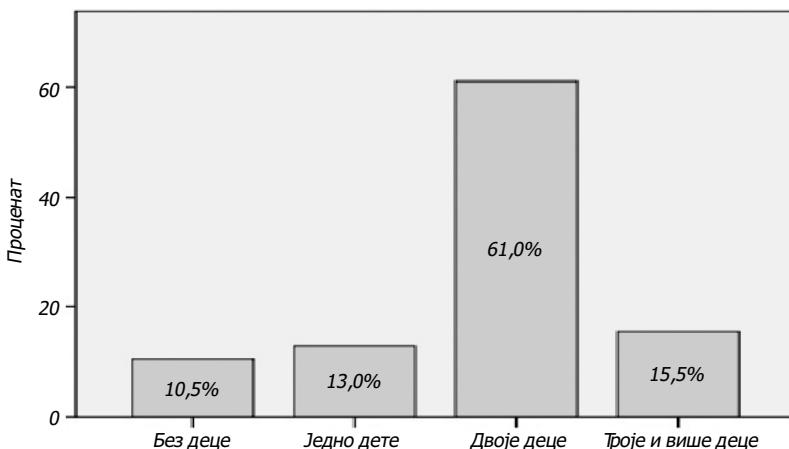
Основни социо-демографски подаци

Мерошина је мала општина која се налази у југоисточном делу Србије и припада Нишком округу; има 27 сеоских насеља, укупно 14.812 становника. Заступљеност старијих особа са 65 и више година у укупном становништву општине је високо и износи 23,2%; просечна старост становништва је 42,9 година. Насеље Баличевац према подацима последњег пописа има 1185 становника и просечну старост становништва 41,7 година. Насеље Облачина има укупно 443 становника и просечну старост становништва 46,6 година. С обзиром на демографску структуру становништва и територијалну припадност општине Мерошина Нишком округу, као и да је анкетирање спроведено делом на територији општине Ниш, тј. у насељу Горња Топаоница, добијеним резултатима генерализоваче се сазнања о условима социјалне и здравствене сигурности старијих жена у сеоским срединама Нишког округа.

Просечна старост испитиване популације је 73,91 година. Основни подаци о брачном статусу испитаница указују да 51,5% старијих жена живи у браку, 44,5% су удовице, и незнатан је проценат неудатих старијих

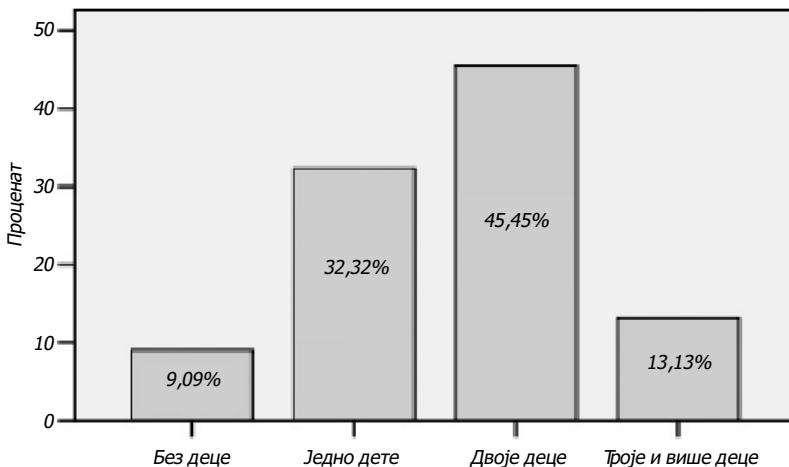
особа 2,5%, односно разведенних 1,5%. Највећи проценат испитаница има двоје живорођене деце и то 61%, док једно дете има 13%. Без деце било је 10,5% испитаница. У односу на број живорођене деце подаци се разликују између централне и југоисточне Србије.

Графикон 1. Број живорођене деце - Нишки округ

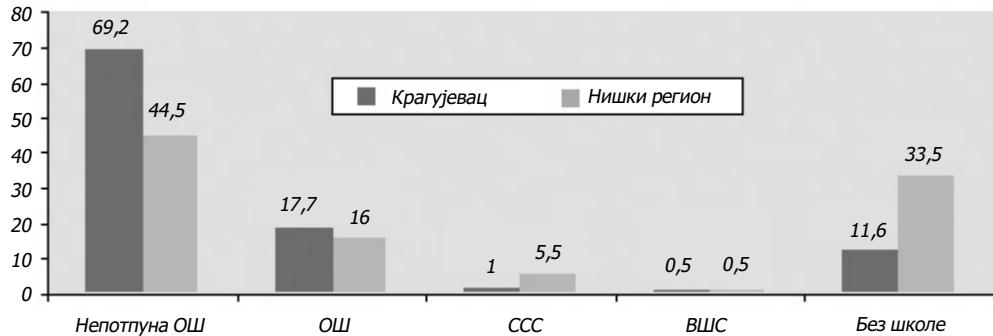
Док је у Крагујевцу приближно једнак проценат испитаница са једним односно двоје живорођене деце, у Нишу је значајно већи проценат испитаница са двоје деце у односу на испитанице са једним дететом.

Графикон 2. Број живорођене деце (Крагујевац)

Подаци о образовној структури испитаница у складу су са очекиваним. Највише је испитаница са непотпуном основном школом 44,5% и много више испитаница без школе је на територији Нишког округа 33,5%, што је више него у Крагујевцу. Основно школско образовање имало је укупно 16% старијих жена.

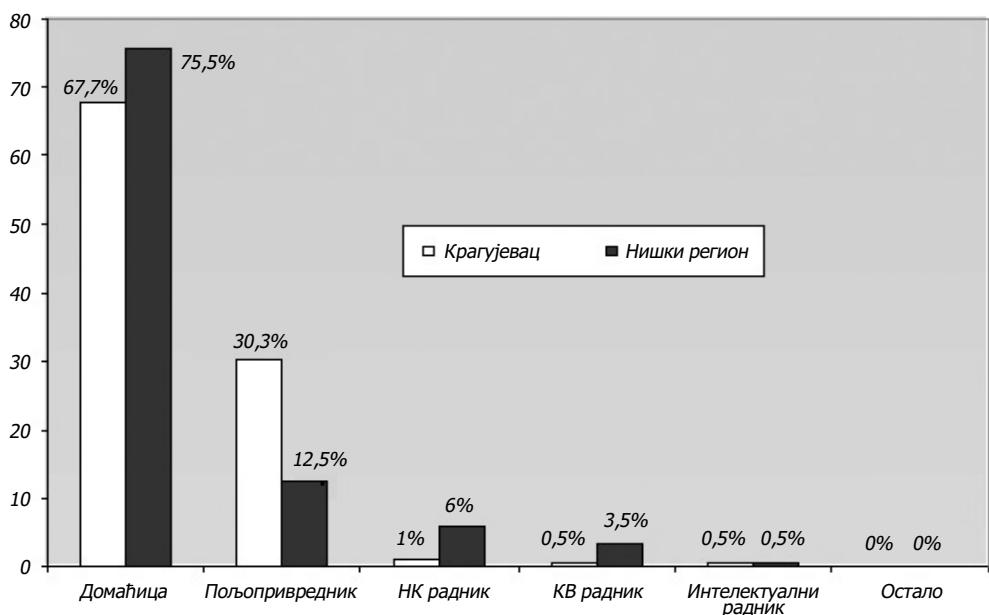
Графикон 3. Образовна структура

На територији југоисточне Србије много је већи проценат старијих женских особа које не знају да пишу 40,5% и не знају да читају 51% у односу на централну Србију.

Због ниже образовног статуса старијих жене у селима Нишког округа, очекивали смо да ће број домаћица бити заступљенији, што је и потврђено (75,5% испитаница су домаћице). Пољопривредом се током живота бавило свега 12,5% испитаница, неквалификованих радница је било 6,0% и у бројевима један интелектуални радник.

Графикон 4. Главно занимање Крагујевац и Нишки округ

Личну пензију као извор примања на територији Нишког округа има 22,5% старијих жена, док највећи проценат 43,5% испитаница нема редован извор прихода, односно финансијски зависе од породице, а 29% јудовица има породичну пензију као извор прихода. Утисак је да су старије жене у југоисточном делу Србије много свесније своје економске зависности од чланова породице јер су чешће директно одговарале да немају никакав редован извор прихода и да зависе од породице. То се види и на основу одговора на питање о додатном извору прихода где је 25% старијих жена изјавило да имају материјалну помоћ породице, у односу на централну Србију где је свега 3% жене изјавило да уживају материјалну подршку породице. У укупном броју испитаница 72% нема никакав додатни извор прихода.

Табела 1. Извор прихода - Нишки округ

	Број	Процент
Лична пензија	45	22,5
Породична пензија	58	29,0
Социјална помоћ	10	5,0
Зависност од породице	87	43,5
Укупно	200	100,0

Табела 2. Додатни извор прихода - Нишки округ

Додатни извор прихода	Број	Процент
Не	144	72,0
Да, рента пољопривредног земљишта и сл.	5	2,5
Да, додатак на туђу негу и помоћ	0	0
Материјално обезбеђење породице	1	,5
Помоћ породице	50	25,0
Друго	0	0
Укупно	200	100,0

Претпоставку да међу особама без редовних прихода има највише оних без основног образовања и да је необразовање једна од значајних детерминанти личне економске депривације потврђује и податак да је међу испитаницима које немају приходе, тј. зависе од породице 52,9% је са непотпуном основном школом и 37,9% без школе.

Што се тиче величине домаћинства и начина живота старијих жена у руралним областима југоисточне Србије, подаци указују да 57% испитаница живи у породичном домаћинству са још две и више особа, 24% старијих жена живи у домаћинству са још једном особом, тј. у двочланом домаћинству, и то су највећим делом старачка домаћинства старијих жена и супружника, док 18,5% испитаница живе саме тј. у самачким старачким домаћинствима. Од укупног броја удовица 69,7% живе у заједници са децом и 30,3% живе саме, што свакако има утицаја на њихове боље услове социјалне и здравствене сигурности у годинама старости.

Утисак је да је заступљеност живота у вишечланим породичним домаћинствима са децом нешто чешћа појава на југоистоку Србије, него у централној Србији. Ова чињеница може се објаснити интензивнијим утицајем традиционалне патријархалне културе на југоистоку земље, али и условима економске неразвијености региона и сиромаштва које спорије утиче на модернизацију породице.

Што се тиче власништва некретнине, 22,5% испитаница су власнице куће у којој живе, 68,5% испитаница живе у кући која је у породичном власништву супруга и деце и 7% испитаница живе у дому који је у власништву деце. Квалитет физичког окружења, односно услова живота није процењиван детаљно, али основни подаци о поседовању минималних стандарда, као што су купатило и тоалет у кући, телефон и одвојена спаваћа соба, указују да 96,5% испитаница живе у пристојним условима, односно 4,5% испитаница нису имале задовољене минималне животне стандарде као што су тоалет у кући и одвојена спаваћа соба.

Коришћење здравствене заштите и здравствени статус

Подаци о здравственом статусу, односно присутним здравственим тегобама код испитаница путем субјективног исказа о дијагностикованим оболењима било је тешко добити код великог броја испитаница у Нишком округу, за разлику од испитаница на територији општине Крагујевац. Наиме, 54,5% испитаница је изјавило да нема никакво дијагностиковано оболење, односно 18,5% је истакло да пати од хипертензије, 9% има неко од кардиоваскуларних оболења, 4,5% болује од дијабетеса, 11,5% испитаница болује од реуматских болести и 2% имају неко од цереброваскуларних оболења. На основу прикупљених података тешко је генерализовати сазнање о најчешћим оболењима старијих жена на испитиваном подручју, јер претпостављамо да су искази о непостојању оболења нереални, а у прилог томе иду и подаци о функционалном статусу испитаница. Објашњење можемо да нађемо у подацима о степену коришћења услуга здравствене заштите који су показали поражавајуће резултате о контроли здравља код наших испитаница. На основу добијених података да се претпоставити да су кардиоваскуларна оболења водећи узрок морбидитета код испитиване популације, што је у складу са светским и националним епидемиолошким статистикама.

Подаци о функционалном статусу испитаница, чија је процена неопходна због објективне процене потреба за услугама заштите указује на лошији статус у односу на старије жене у Крагујевцу. Из табеле се види да известан проценат старијих жена има проблема са основним активностима свакодневног живота, односно да имају проблеме у самосталном обављању елементарних активности као што су облачење и свлачење, односно одржавање личне хигијене.

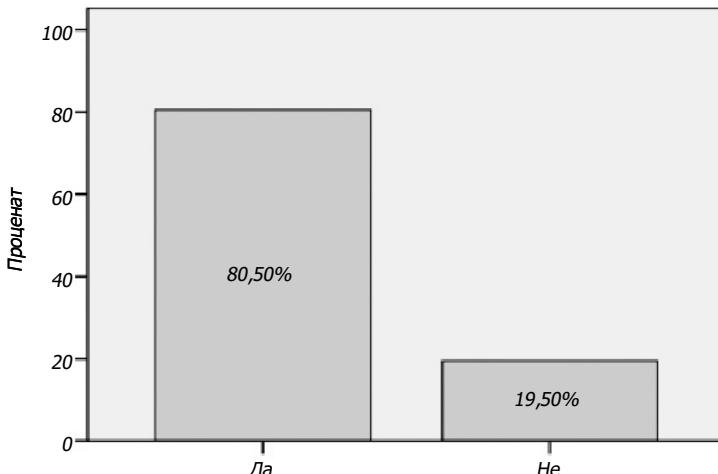
Табела 3. Функционални статус - Нишки округ

Инструменталне активности	ДА	НЕ	Уз туђу помоћ
Да изађе напоље	92,5	1,0	6,5
Да се креће по кући	99,5		0,5
Да користи тоалет	95,0	0,5	4,5
Да се опера и окупа	83,0	3,0	14,0
Да се обуче и свуче	85,5	2,5	12,0
Да легне и устане	91,5	1,0	7,5
Да обавља лакше кућне послове (брисање прашине, усисавање)	72,0	7,5	20,5
Да обавља теже кућне послове (прање прозора, велико спремање стана)	44,5	32,0	23,5

Процена коришћења основних врста помагала указује да највећи проценат испитаница користи штап, дакле да велики проценат има проблема са покретљивошћу и то 32,5%, затим 26,5% испитаница користи начаре, 7% користи апарат за слух, зубну протезу користи 12% и 21% старијих жена не користи ништа од помагала.

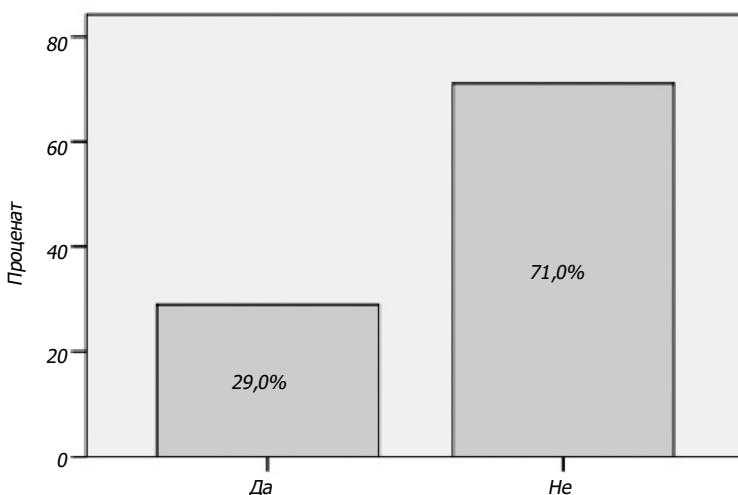
Обим коришћења услуга здравствене заштите може да објасни нереалну субјективну процену о дијагностикованим оболењима. Наиме, посета лекарима опште медицине је најзаступљенија и у последњих годинама, 80,5% је посетило лекара у најблијој амбуланти, односно дому здравља. Не треба заборавити да је најчешћи разлог одласка код лекара опште праксе преписивање рецепата за лекове. Док укупно 19,5% испитаница није у последњих годину дана посетило лекара уопште.

Графикон 4. Посета лекару у најближој амбуланти (дому здравља) - Нишки округ

Да ли сте у последњих годину дана посетили лекара у најближој амбуланти?

Графикон 5. Специјалистички прегледи у последњих годину дана - Нишки округ

Да ли сте у последњих годину дана обавили преглед код лекара специјалисте?

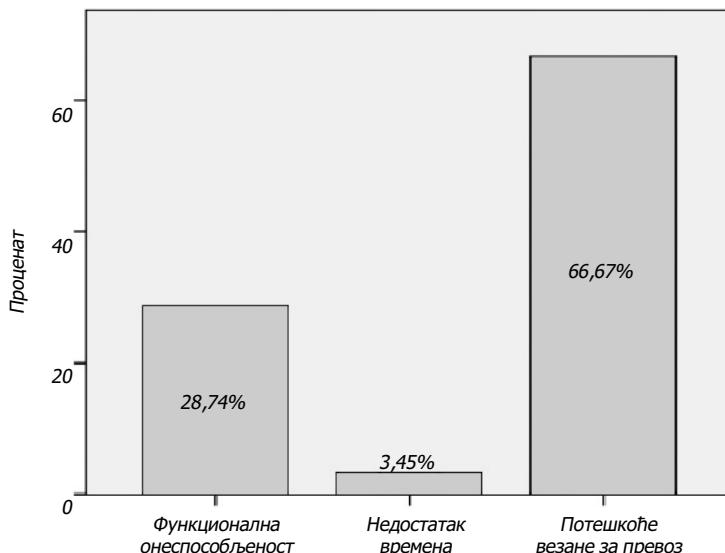
Преглед код лекара специјалисте у последњих годину дана обавило је 29% испитаница, док 71% није било ни на каквом специјалистичком прегледу.

Услуге кућног лечења у последњих годину дана користило је 14%.

Прегледе у приватној пракси у последњих годину дана обавило је свега 14,5% испитаница и то је значајно мање у односу на испитанице у централној Србији. На питање да ли обављате редовне здравствене прегледе у складу са препоруком лекара значајно мали проценат испитаница је одговорио да редовно обавља прегледе и то свега 21,5%, негативан одговор дало је 74,5% и делимично свега 4% испитаница. Посете гинекологу највећи проценат 95% испитаница је обавило давно да се и не сећају, док 2,5% испитаница овај преглед су обавиле у поседње 3 године.

На питање да ли одлазак до најближе амбуланте представља потешкоћу, 38% испитаница од укупног броја је истакло да одлазак представља проблем, 4,5% испитаница се определило за одговор- делимично представља проблем и 57,5% је изјавило да нема проблема при одласку до најближе амбуланте тј. здравствене установе. Од укупног броја испитаница које су истакле да им одлазак до најближе здравствене установе представља проблем 66,67% је као главни разлог навело проблеме превоза, док у 28,74% случајева разлози су функционална онеспособљеност тј. различити здравствени проблеми који ограничавају функционалну оспособљеност испитаница. Код 3,45% испитаница разлози су друге природе као што је недостатак времена и сл.

Графикон 6. Ако Вам одлазак до најближе амбуланте представља проблем, наведите разлог.

Да доступност услуга здравствене заштите старијим женама на испитиваном подручју представља потешкоћу може се закључити и на основу података о томе како набављају потребне лекове. Укупно 60% испитаница је истакло да чланови породице набављају потребне лекове, екипе кућног лечења пружају ову услугу код 11% испитаница и 4,55% старијих жена има подршку и помоћ суседа и пријатеља када је потребно набавити лекове.

Добијени резултати о основним особеностима здравља и функционалне способности, као и степена коришћења здравствене заштите за старије жене на територији Нишког округа разликују се од истих података о старијим женама из сеоских средина са територије општине Крагујевац. На подручју сеоских насеља Нишког округа, старије жене значајно су мање користиле услуге здравствене заштите, посебно специјализоване здравствене услуге. То у великој мери објашњава исказе о непостојању дијагностикованих оболења, али и значајно лошији функционални статус испитаница. Функционална онеспособљеност, било да је делимична или потпуна, заједно са недовољно развијеном саобраћајном инфраструктуром отежавају доступност услуга заштите старијим особама цијelog подручја. Испитанице из југоисточне Србије и саме су истакле да им одлазак код лекара представља потешкоћу.

Ризике за нарушавање здравственог стања, настанак компликација, занемаривање потреба и слично, значајно умањује подршка чланова породице и неформалне социјалне мреже. На овај начин потвђене су претпоставке да у условима ниског животног стандарда, економске неразвијености, непостојања адекватне саобраћајне инфраструктуре у руралним областима, подршка и помоћ неформалне социјалне мреже, односно чланова породице, пријатеља и суседа има пресудну улогу у очувању базичне здравствене и социјалне сигурности.

Питање које се намеће је колико се још дуго професионалне службе, као и локални политички ауторитети могу ослањати на неформалну подршку чланова породице у очувању основне здравствене и социјалне сигурности старијих жена у руралним подручјима. Другачије речено, у којој мери политика децентрализације услуга заштите и повећање доступности услуга заштите свим категоријама становништва и у свим подручјима прати интензиван тренд демографског старења села и интензиван пораст броја старачких домаћинстава у сеоским подручјима.

Коришћење услуга из система социјалне заштите и психосоцијални статус старијих жена

Право на материјално обезбеђење тј. социјалну помоћ као редован и једини извор прихода користило је 5% испитаница, док ову врсту материјалног обезбеђења као додатни извор прихода користила је само једна испитаница. Корисници права на материјално обезбеђење су старије жене које су се налазиле у стањима социјалне потребе, тј. егзистенцијално веома угрожене и које живе саме. Социјални радници су, у нешто већој мери, посећивали испитанице Нишког округа и 15,5% старијих жена је изјавило да их је посетио социјални радник, 79,5% није никада посетио социјални радник, а 5% испитаница је истакло да за посетом није било потребе. Услуге помоћи у кући користило је 2,5% испитаница, што није било очекивано, с обзиром на чињеницу да су услуге геронтодомаћице ретко доступне у сеоским срединама, док 3% старијих жена је истакло да није постојала потреба за овом врстом услуге из система социјалне заштите. Иако је коришћење услуга из система социјалне заштите незнатно заступљенији у сеоским срединама Нишког округа, и даље постоји висока несразмера између степена коришћења ресурса и потреба што ће се касније видети и на основу исказане субјективне процене за услугама заштите, подршке и помоћи.

За разлику од испитиване популације у централној Србији где није показана спремност нити воља старијих жена за изјашњавањем о постојећим потребама за услугама заштите, помоћи или подршке, старије жене Нишког округа у много већој мери су исказале свој став о постојећим потребама. Убедљиво најзаступљенија потреба је помоћ у набавци лекова и такву потребу је исказало 60,5% испитаница, 59,5% жена је изјавило да им је потребна помоћ ради одласка код лекара, 53% испитаница је такође изјавило да су им потребне услуге кућног лечења и неге. Интересантан податак је да 39% испитаница има потребу за помоћи у обављању кућних послова, а преко 51% особа има потребу за услугама шишања, сечења ногтију на ногама у кући. Такође, 24,5% старијих жена није крило своју потребу за различитим врстама психосоцијалне подршке као што је долазак ради дружења, разговора и слично.

Табела 5. Субјективна процена потреба за различитим врстама услуга заштите, помоћи и подршке - Нишки округ

Да ли имате потребу за неком од следећих услуга?	НЕ		ДА	
	Број	Процент	Број	Процент
Помоћ у обављању кућних послова (чишћење, спремање, доношење огрева)	122	61,0	78	39,0
Кућно лечење и нега	94	47,0	106	53,0
Услуге у кући – шишање, бријање, сечење ногтију на ногама	97	48,5	103	51,5
Спремање или доношење хране	144	72,0	56	28,0
Долазак ради разговора, читања новина или књиге, дружење	151	75,5	49	24,5
Помоћ ради одласка код лекара	81	40,5	119	59,5
Помоћ у набавци лекова	79	39,5	121	60,5
Апарат за слух	163	81,5	37	18,5
Наочаре	144	72,0	56	28,0
Друго помагало	170	85,0	30	15,0

У укупном броју испитаница 32% је изјавило да могу да плате неку од услуга, док и даље највећи проценат није у ситуацији да плати било коју врсту услуге (64,5%). У складу са очекивањима, међу женама које су изјавиле да могу да плате 93,8% живе у заједници са супружником односно са децом, а само 4 жене које живе саме изјавиле су да могу да плате неку од услуга. То је још један податак који указује на високу економску зависност старијих жена од чланова породице.

Анализа података који се односе на социјалне активности и задовољство животом указују такође на чињеницу да је неформална социјална мрежа најзначајнији хумани ресурс у очувању квалитета живота у старијој животној доби жена. Најзаступљенији облик социјалне активности је учешће у породичним окупљањима, али и то је у 55% случајева ретко тј. једном у пар месеци, 26,5% не учествује никада у породичним окупљањима и свега 18,5% је изјавило да често тј. свакодневно учествује у породичним окупљањима. Учествовање у религиозним обредима у смислу одласка у цркву нешто је заступљеније у Нишком округу него на територији општине Крагујевац. Резултати су следећи: 32,5% учествује ретко, 17% учествује често и 50,5% никада не упражњава овај вид социјалне ангажованости. Путовања и посета културним манифестацијама су ретко заступљене у садржају социјалних активности старијих жена у сеоским срединама.

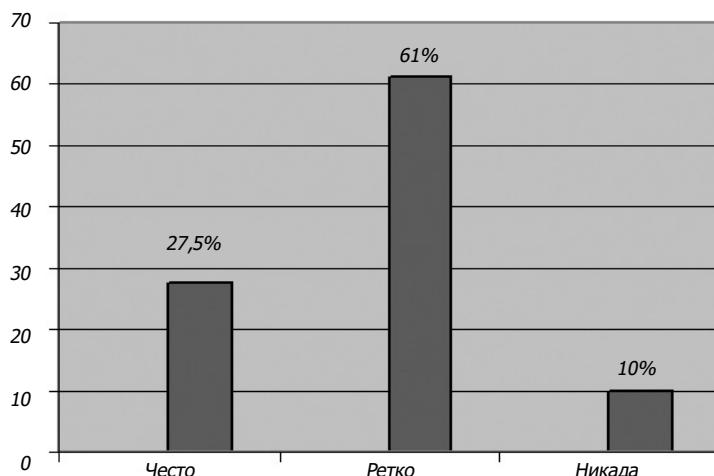
Табела 6. Да ли сте у последњих годину дана учествовали или посетили неку од активности - Нишки округ

Социјалне активности	Да, често	Да, ретко једном у пар месеци	НЕ, никада
Породична окупљања	18,5	55,0	26,5
Религиозни обреди	17,0	32,5	50,5
Краћа путовања и излети	5,5	6,0	88,5
Посетили неку културну манифестацију	4,0	6,0	90,0

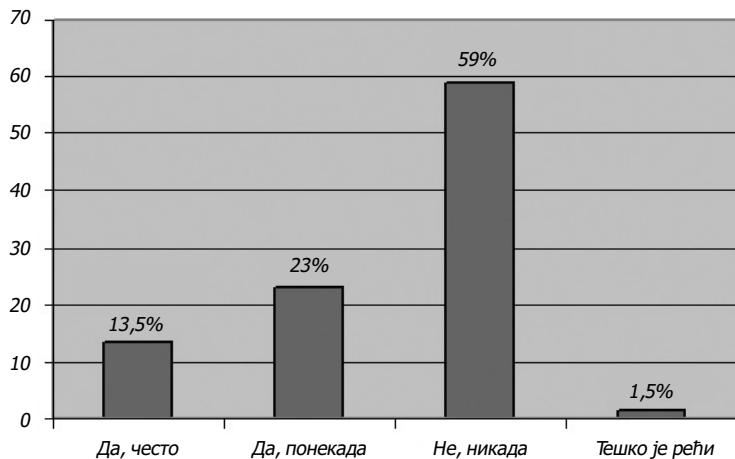
Слободно време највећи број жена проводи уз ТВ, у 60% случајева, док 38% је изјавило да слободно време проводи у дружењима са пријатељима и комшијама. Физичке активности и забава ван куће готово да не постоје као вид провођења слободног времена.

Укупно 61% старијих жена је изјавило да су ретко саме, а 27,5% да су често саме. Осећање усамљености је присутно код 23% испитаница понекад, а 13,5% жена се осећају често усамљеним.

Графикон 6. Колико сте често саме - Нишки округ

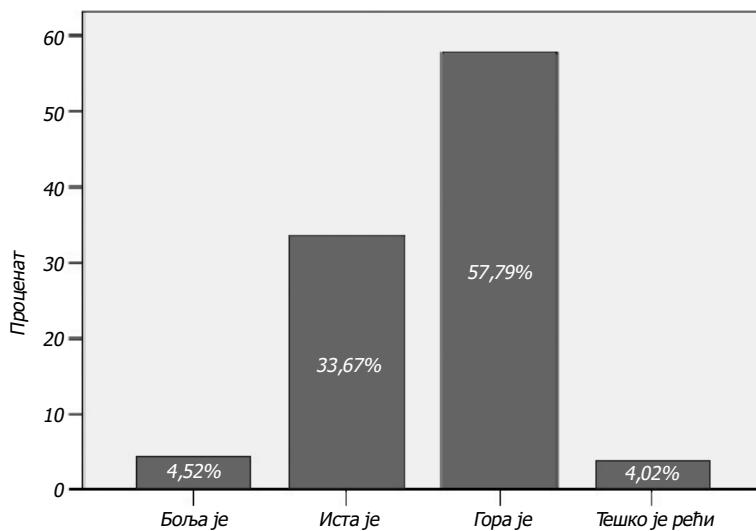

Графикон 7. Колико често се осећате усамљеним - Нишки округ

Субјективна процена материјалног положаја указује да 11% старијих жена актуелну материјалну ситуацију оцењује као добру, 52,5% испитаница као задовољавајућу, док 21% је изјавило да им је материјални положај лош. Поређење материјалне ситуације у односу на период од пре десет година указује да је погоршање свеприсутно. Наиме, 57,5% испитаница је изјавило да им је материјална ситуација гора у поређењу са оном од пре десет година, 33,5% да је иста и свега 4,5% да је боља. Исто толико испитаница било је неодлучно, односно изјавиле су да је тешко рећи.

Графикон 8. Поређење материјалне ситуације у односу на период пре десет година - Нишки округ

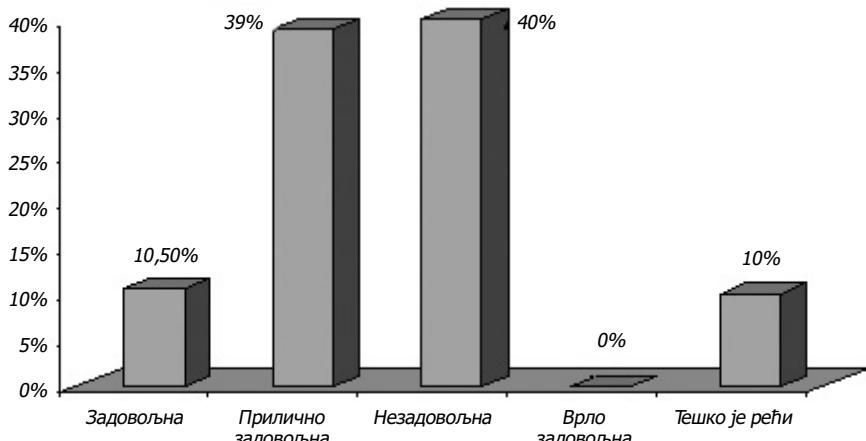

Како бисте оценили материјалну ситуацију у односу на период од пре 10 година?

Тешко је закључити у коликој мери је оваква субјективна процена везана за процес старења, а колико је последица економске кризе у земљи која је погодила све слојеве становништва.

Субјективна процена задовољства животом код старијих жена у сеоским срединама Нишког округа показује да је 40% особа нездовољно својим садашњим животом, 10% је истакло да је тешко рећи и 39% су прилично задовољне, односно 10,5% су задовољне.

Графикон 9. Колико сте задовољне својим садашњим животом - Нишки округ

Коришћење услуга из система неформалне заштите

О значају неформалне подршке указали су многобројни други подаци овог истраживања. Чланови породице и најближег окружења најчешће се појављују као ресурси помоћи и подршке, било да је у питању материјална односно финансијска помоћ, помоћ у набавци лекова, помоћ при одласку код лекара, подршка и помоћ у обављању инструменталних активности свакодневног живота, итд. Осим ових посредних података, на ову чињеницу указују и непосредни одговори на питање ко је најчешћи извор помоћи и подршке у превазилажењу свакодневних животних активности. И на територији Нишког округа испитанице су изјавиле да су то у највећем проценту 46,5% супруг и чланови породичног домаћинства, затим су то у 30,5% случајева деца и сродници који не живе у истом породичном домаћинству и у 15% случајева не постоји нико. Активисти хуманитарних организација појављују се као ресурс помоћи ретко, свега у 4% случајева тј. код 8 особа.

Укупно 72,5% испитаница Нишког округа је изјавило да свакодневно имају подршку од неког из најближег окружења, односно сваки пут када је то потребно, 13,5% има подршку из окружења ретко тј. у изузетним приликама и 13% је изјавило да нема никога у окружењу ко би пружио помоћ и подршку у превазилажењу свакодневних потешкоћа. И то су најчешће супружник 45,1% и деца 46,9%. Суседи и пријатељи се појављују у 7,4% случајева као значајан ресурс помоћи.

Што се тиче односа са суседима, 63,5% испитаница тај однос описује као близак и указује на постојање међусобне подршке и помоћи, што је значајно већи проценат него што је то случај у Крагујевцу, док 33,5% испитаница Нишког округа однос са суседима описује као добар, али без постојања узајамне помоћи, подршке, посета и сл.

И на територији општина Ниш и Мерошина доступност услуга цивилног сектора у сеоским срединама је на ниском нивоу. Укупно 82,5% особа је изјавило да их никада није посетио активиста неке цивилне организације. Такође 88,5% испитаница није никада примило неку врсту помоћи и подршке од цивилне организације. Исти број старијих жена је изјавио да би прихватиле неку врсту помоћи и подршке од невладиних, хуманитарних и сл. непрофитних организација.

IV ДИСКУСИЈА

Резултати овог истраживања потврдили су већину полазних претпоставки и већина налаза је у складу са очекивањима, као и већ постојећим сазнањима о старијој популацији жена у сеоским областима неразвијених, односно земаља у развоју. Низак образовни статус, висок проценат неписмености, непостојање редовних и личних извора прихода, што значи истовремено непостојање личног пензионог осигурања, непоседовање некретнина или удела у власништву некретнине имају за последицу низак социо-економски статус и предиспонирају лоше услове за остваривање права на здравствену и социјалну сигурност старијих жена у сеоским срединама. Последица оваквих тенденција не представља само ризик за материјално сиромаштво, већ и већу вероватноћу за социо-културно, психолошко и духовно сиромаштво.

Већина старијих жена испитиваног подручја нису носиоци здравственог и социјалног осигурања већ су осигурана лица преко супружника. Са формално правне тачке гледишта, држава и локална самоуправа су обезбедили предуслове здравствене и социјалне сигурности. Међутим, право на формално осигурање не значи и стварну сигурност. У прилог тој тези иду подаци о обиму коришћења услуга заштите, посебно специјализоване здравствене заштите. Како смо и претпоставили обим коришћења услуга здравствене заштите је низак у оба региона, и нешто нижи на територији Нишког округа. Импликације су лошији функционални статус који настаје услед погоршања здравственог стања и већа заступљеност потребе за посебним услугама заштите, помоћи и подршке.

Наиме, на основу добијених података о заступљености оболења тј. потврђених дијагноза тешко да можемо генерализовати сазнања о здравственом стању испитаница. На територији општине Крагујевац, старије испитанице су у већој мери познавале своје здравствено стање, али оне су и у већем проценту контролисале своје здравље тј. користиле услуге здравствене заштите. Можемо да претпоставимо да је оваква контрола здравља утицала на бољу функционалну оспособљеност старијих жена из сеоских средина Крагујевца. Као и што можемо да претпоставимо да је низак степен коришћења услуга код Нишлијки имао за последицу лошији функционални статус. У истом контексту могли бисмо да објаснимо субјективну процену потреба за услугама заштите, када у ситуацији слабије контроле здравља чешће долази до компликација и нарушувања функционалне оспособљености, па самим тим и до пораста потреба за различитим услугама заштите, помоћи и подршке, што је био случај код старијих жена на територији Нишког округа.

Здравствено стање јесте делом последица процеса старења и пропадања многобројних биолошких и психолошких функција, али и делом резултат опште небриге о здрављу. Тешко да ову чињеницу можемо приписати искључиво одсуству личне одговорности наших испитаница за сопствено здравље. Како смо видели, посете лекарима у најближој амбуланти или здравственој станици постоје у скоро 80% случајева на оба испитивана подручја. Питање које се намеће јесте у којој мери је низак проценат коришћења специјализованих здравствених услуга старијих жена на селу последица физичке удаљености градских болница и специјализованих установа и проблема везаних за превоз, а у којој мери је присутно одсуство упућивања на специјалистичке прегледе од стране професионалног особља сеоских амбуланти. Физичка удаљеност и потешкоће везане за саобраћајну инфраструктуру јесу разлог лако видљив и мерљив. Међутим, латентни узроци могу да се налазе и у предрасудама и стереотипима о старима и старењу. (9) Предрасуде да старост неминовно значи и болест и преписивање сваког симптома болести процесу старења од стране професионалног особља некада неоправдано резултира ускраћивањем савремених дијагностичких процедура овој популацији, и/или ускраћивањем потребних информација („То је старост, шта се ту може“).

Последице неблаговремене и квалитетне здравствене бриге јесте нарушување здравственог стања које повећава ризике за настанак функционалне онеспособљености, хоспитализацију или чак трајну институционализацију. На овај начин не само да се нарушува квалитет живота у старости, већ то уобичајено може да води и повећању трошкова заштите.

Брига о здрављу старијих је специфична и по томе што услед веће заступљености хроничних оболења и мултипле патологије у старости, ова групација становништва има већу потребу за континуираним лечењем и негом, него за акутним забрињавањем, које се најадекватније обезбеђује услугама кућног лечења и неге.

Популација старих јесте највећи корисник услуга кућног лечења и неге.(27) Да су услуге кућног лечења и неге међу приоритетним потребама да се закључити и на основу података о субјективно процени потреба старијих жена у Нишком округу. Најзаступљенија исказана потреба старијих жена у сеоским срединама Нишког региона је потреба за кућним лечењем, помоћ ради одласка код лекара и помоћ у набавци лекова.

Заступљеност услуга из система социјалне заштите у сеоским срединама испитиваног подручја је на ником нивоу. Као носилац права, право на материјално обезбеђење и право на туђу негу и помоћ остварује тек незнатан број испитаница, као што је то случај и са услугом геронтодомаћице. Услуге из система социјалне заштите у Србији углавном су усмерене на решавање основних егзистенцијалних проблема индивидуа које се налазе у стањима социјалне потребе. И у овом истраживању потврђено је да је локални Центар за социјални рад (посета социјалног радника) интервенисао искључиво у случајевима где су старије жене живеле саме, биле без ближих сродника и/или деце, без примања и најчешће теже оболеле. Брига за социјално здравље у смислу очувања и унапређења социјалне активности старијих жена, очувања социјалне интеграције, унапређења задовољства постојећим животом, не постоји као превентивна активност јавних установа из система социјалне заштите. У таквим условима тешко је идентификовати особе које би могле бити изложене ризику за занемаривање или самозанемаривање потреба и довођење у стање социјалне потребе.

Социјално здравље је значајна димензија свеукупног здравља, што се често игнорише, значајан предуслов очувања менталног здравља и много је значајнија детерминанта свеукупног човековог благостања. Многобројна сазнања су потврдила да управо социјално здравље (у смислу социјалне ангажованости, очувања социјалних улога, очувања социјалне интеграције) има већи утицај на човеково задовољство животом и на квалитет живота него што то може бити физичко здравље (6,10). Жене на селу највећи део свог животног века усредређене су на породицу, подизање деце и бригу о другим члановима домаћинства. Старење носи са собом промене на социјалном нивоу у смислу губитка социјалних улога, осипања социјалне мреже одласком деце, настанком удовичанства и слично. Интензитет социјалних активности се смањује, а тиме се повећава осећање усамљености и нездовољство животом. На овај начин ризици за психолошке потешкоће се повећавају, као и предиспозиције за настанак депресивности и нарушување менталног здравља. Квалитет живота може бити доведен у питање. Резултати истраживања су такође показали да је степен задовољства животом у корелацији са интензитетом и садржајем социјалних активности. Старије жене које су изјавиле да су нездовољне својим садашњим животом у преко 50% случајева у оба региона су ретко учествовале у породичним окупљањима, а преко 35% случајева не учествују никада у таквој врсти социјалне ангажованости.

У систему социјалне заштите услуге које би биле усмерене на очување социјалног здравља посебно вулнерабилних групација не постоје, као што није била препознатљива услуга психосоцијалне подршке старијим женама испитиваних подручја. Додатни проблем представља и чињеница да у сеоским срединама не постоје институционални капацитети социјалне заштите, односно пунктови центара социјалне заштите. Рад на терену у највећем броју случајева одвија се као интервенција по нечијем позиву.

Обезбеђивање адекватних услова здравствене и социјалне сигурности старијих жена у сеоским срединама отежава и недостатак интегрисаног система заштите, односно интегрисани приступ процени и забрињавању здравствених и социјалних потреба које су тесно везане у старијој животној доби. Претпостављамо да је координација и сарадња поменута два сектора слаба.

Генерално, старије жене у сеоским срединама право на социјалну и здравствену сигурност, коју формално имају, нису у ситуацији да остваре у свакодневном животу. Разлози су многобројни, колико недоступност институционалних капацитета, толико и недоступност професионалних ресурса у овим срединама. Такође, садржај, обим и интензитет услуга из система здравствене и социјалне заштите, које реално постоје, често нису уовољеној мери прилагођене стварним потребама старијих жена у сеоским срединама. Претпостављамо да недостаје континуитет у обезбеђивању услуга заштите, колико и боља координација између различитих сектора. Низак образовни статус и неинформисаност додатно отежавају услове обезбеђивања здравствене и социјалне сигурности ових вулнерабилних група.

Искуства развијених земаља указују да се дефицити услуга јавног сектора у извесној мери компензују јачањем услуга цивилног сектора и тесном сарадњом између јавног и цивилног сектора у обезбеђивању услу-

га, помоћи и подршке вулнерабилним групама. Последњих десет година цивилни сектор у Србији интензивно се развија. Садржај активности је све богатији и разноврснији и многобројне непрофитне организације и удружења својим деловањем надомешћују недостатке јавних служби. У најновије време интензивно се развија покрет за очување женских права у оквиру ког се третирају најразличитији проблеми живота жена, насиље над женама, трговина белим робљем, економско оснаживање жена, политичка еманципација жена итд. Оно што је специфично је да се популација старијих жена ретко налази у фокусу интересовања или мисија постојећих организација, а старије жене из сеоских средина још ређе. И непрофитне организације које се баве питањима бриге о старима, делокруг свог рада претпостављамо завршавју негде на периферијама градова и у приградским насељима. Лимитирани финансијски фондови и недовољна подршка локалне самоправе, многобројне организације цивилног друштва најчешће ограничавају у спровођењу активности.

На територији оба истраживана региона постоји десетине регистрованих невладиних организација, удружења, хуманитарних асоцијација и сл. У складу са подацима директоријума Центра за развој непрофитног сектора у Србији, на територији Крагујевца постоји регистрованих 69 непрофитних организација, а на територији Ниша 58 различитих организација. Судећи по броју могло би се закључити да је цивилни сектор релативно развијен у оба испитивана подручја. Са друге стране број посета, рецимо интересовања, представници неке невладине организације за испитивану популацију је незнатан. У оквиру програма „Контакт организације цивилног друштва“ за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва у Републици Србији предвиђено је да контакт организација цивилног друштва за питања старих окупи најмање 50 организација у клaster, укључујући удружења и синдикате пензионера, верске организације и друге невладине организације. Ако узмемо у обзир резултате истраживања и сазнање да ниједна старија жена сеоских испитиваних подручја није била члан неког удружења, а ретко или готово никада нису учествовале у религијским обредима или организованим окупљањима верских заједница, посете активиста невладиних организација готово да нису ни постојале, за очекивати је да стварне потребе старијих жена сеоских подручја остану изван активности поменутих организација цивилног друштва које се баве питањима старих.

Узимајући у обзир претходно речено, постојећа искуства и сазнања, као и резултате овог истраживања значајан закључак огледа се у следећем: социјална и здравствена сигурност старијих жена у сеоским срединама у највећој мери детерминисана је постојањем природне социјалне мреже која има одлучујућу улогу у обезбеђивању помоћи и подршке. Резултати су показали да испитанице у великом проценту социо-економски зависе од чланова своје породице, да су чланови породице најважнији и најчешћи извор помоћи у набавци лекова и приликом одласка код лекара, најчешћи извор помоћи и подршке код превазилажења свакодневних животних потешкоћа, да је дружење са члановима породице најчешће највероватнија социјална активност итд. Живот у породичном окружењу не само да пружа услове социјалне и економске сигурности, већ утиче и на бољу субјективну прецепцију здравља и задовољства животом. Исказане могућности да се плати нека од услуга заштите уколико постоји потреба у тесној је корелацији са животом у породичном окружењу.

На основу спроведеног истраживања и постојећег сазнања може се закључити да основне социо-демографске особености старијих жена у сеоским срединама општине Крагујевац и територије Нишког округа, степен коришћења услуга заштите од стране испитаница, карактеристике здравствених и социјалних потреба детерминишу сиромашне и неквалитетне услове здравствене и социјалне сигурности. Такође, очигледан је раскорак између формално правних услова обезбеђивања основне здравствене и социјалне сигурности и могућности да формална права реализују у стварности. Узроци постојећег јаза су многобројни, колико недоступност институционалних и професионалних ресурса, доступност алтернативних облика заштите у сеоским срединама, толико и неинформисаност, необразоване и висока социо-економска зависност од других чланова породице. Неформална социјална мрежа се појављује као најважнији ресурс и материјалног, социо-културног, психолошког и духовног благостања и сигурности старијих жена испитиваних сеоских средина.

У постојећим условима друштвене транзиције и многобројних друштвених реформи, локалне заједнице се у највећој мери могу ослонити на природну социјалну мрежу и породицу у организацији помоћи и подршке старијој популацији жена у руралним областима. Нажалост, друштвена транзиција утиче и на промене структуре и културних образаца понашања традиционалне сеоске породице. Стога следећи корак локалних заједница био би да промене традиционалне породице испрате развојем алтернативних извора заштите, услуга помоћи и подршке, а та подршка пре свега треба да представља подршку активностима цивилног сек-

тора изван урбаних средина. Такође, унапређење доступности институционалних капацитета заштите у сеоским срединама треба посматрати као најдугорочнији циљ с обзиром на економске услове региона и земље у целости.

Искуство нам, дакле сугерише, да сиромаштво може да има много лица и много садржаја и да се не исцрпљује, као што се и не решава материјалним обезбеђивањем најугроженијх, односно пружањем „прве помоћи“ у случајевима егзистенцијалне угрожености. Социо-культурно, емотивно и духовно сиромаштво може да води у материјално, као и обрнуто. Стога, у програмима смањења сиромаштва неопходно је узети у обзир све димензије свакодневног живота и различите потребе различитих популационих група. Старије жене испитиваних сеоских средина у највећем броју случајева не налазе се на граници материјалног сиромаштва, али анализа других димензија њиховог свакодневног живота и процена њихових потреба указује на низак степен њихове личне здравствене и социјалне сигурности и указује на различите факторе који их посредно или непосредно могу одвести у сиромаштво.

РЕФЕРЕНЦЕ

1. Ben-Shlomo, Y., Kuh, D., **A life course approach to chronic disease epidemiology: conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives.** International Journal of Epidemiology, 2002, 31:285–293.
2. Давидовић, М., Ерцег, П., Јанкелић, С., Милошевић, Д., Ђурица, С., Деспотовић, Н., **Ageing in Serbia and Montenegro, Quality of Old Age** (Каковостна старост), Journal of Anton Trstenjak Institute, Vol.7, № 4, Лубљана, 2004. (Давидовић, Младен, Ерцег, П., Јанкелић, С., Милошевић, П. Д., Ђурица, С., Деспотовић, Н.- СТАРАЊЕ В СРБИЈИ ИН ЧРНИ ГОРИ - Каковостна старост, 7/4, 2004: 49-54.
3. Ђура Стевановић, **Село-броже и стереотипи**, Политика, 2008.
(www.politika.co.yu/rubrike/ostali-komnetari/selo-brojke-i-stereotipi.lt.html)
4. Др Љубица Рајковић, **Породица и положај жене у руралној Србији**, Агенција за женску иницијативу - АЗИН, Електронска библиотека (www.awin.org.yu/srp/elbert14.htm)
5. Ersado Lire. **Rural Vulnerability in Serbia**, September 2006, World Bank (<http://papers.ssrn.com>)
6. Hall, M., Havens, B., **The effect of social isolation and loneliness on the health of older women**. Winnipeg, 2005. (www.pwhce.ca/effectSocialIsolation.htm)
7. HelpAge International, **A generation in transition: older people's situation and civil society's response in East and Central Europe**. London, 2002. (www.helpage.org/publications)
8. HelpAge International, **Violence and older people: the gendered dimension**. London, 2002.
(www.helpage.org)
9. Јанкелић, Сања, Косић, Т., **Предрасуде о старењу: баријера у успостављању комуникације и сагледавању стварних потреба**, Геронтологија, Часопис Геронтолошког друштва Србије, бр.1/2001, Београд, 2001:73.
10. Јанкелић, Сања, 1999, **Social Network Support Adds Life to Year - Elderly in Belgrade**. Dissertation submitted for Postgraduate Diploma Course in Gerontology and Geriatrics, Institute of Gerontology, University of Malta.
11. Kalache, A., Kickbusch, I., **A global strategy for healthy ageing-World health**, 1997, 4:4-5.
12. **Mapping existing research and identifying knowledge gaps concerning the situation of older women in Europe (MERI)**. Summary of the European synthesis report, Older Women's Network, Europe, 2005. (www.own-europe.org)
13. Марина Благојевић. **Истраживање о положају жена на селу у Војводини у циљу израде препорука за побољшање њиховог положаја**, 2008, Скупштина АП Војводине (www.gov.me/files/1224685835.ppt)
14. Mestheneos, E., Triantafillou, J., **Services for supporting family carers of elderly people in Europe: characteristics, coverage and usage**. Hamburg, Eurofamcare, 2005.
15. Републички завод за статистику Србије, **Студија о животном стандарду: Србија 2002-2007**, Београд, 2008.
16. Републички завод за статистику. **СТАНОВНИШТВО, попис становништва , домаћинства и станови у 2002.г., Становништво према полу и старости према типу насеља, Књига 2**, Београд, 2003.
17. UN. **Gender equality: striving for justice in an unequal world**. Geneva, Research Institute for Social Development, 2005.
18. UN. **Madrid International Plan of Action on Ageing**, New York, 2002.
(www.un.org/esa/socdev/ageing/4)

19. UN. **Millennium Development Goals**. New York, 2000. (www.un.org/millenniumgoals)
20. UN. **The world's women 2000: trends and statistics**. New York, 2000.
(<http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/wwpub.htm>)
21. WHO. **Women's mental health: an evidence based review**. Geneva, 2000. (www.who.int)
22. WHO. **Active ageing: a policy framework**, Geneva, 2002. (www.who.int/hpr/ageing)
23. WHO. **Gender, women and health: incorporating a gender perspective into the mainstream of WHO's policies and programmes**. Report by the Secretariat. WHO Executive Board, 116th Session, Geneva, 2005.
24. WHO. **Growing older, staying well - Ageing and physical activity in everyday life**. Geneva, 1998. (www.who.int)
25. WHO. **Women, Ageing and Health: A Framework for Action. Focus on Gender**. Geneva, WHO, 2007.
26. WHO. **The Situation of Elderly Women-Available Statistics and Indicators**, Joint Publication of the UN International Research and Training Institute for Advancement of Women (INSTRAW) and the Statistics Division of the UN Secretariat
27. **Здравствено стање, здравствене потребе и коришћење здравствене заштите становништва Републике Србије**, Резултати истраживања, Гласник, Часопис Института за заштиту здравља Србије, 2002: Свеска 1-2, Београд

Анекс: УПИТНИК

СОЦИЈАЛНА И ЗДРАВСТВЕНА СИГУРНОСТ СТАРИЈИХ ЖЕНА У СЕОСКИМ СРЕДИНAMA СРБИЈЕ (Општине Ниш и Крагујевац)

Истраживање се спроводи уз сарадњу и подршку Тима потпредседника за имплементацију
Стратегије за смањење сиромаштва Републике Србије и Erste Фондације

АНКЕТА

Упитник који је пред Вама је анониман и добијени подаци не могу бити коришћени у друге сврхе осим у оне дефинисане циљевима истраживања. Циљ овог испитивања је сагледавање основних услова социјалне и здравствене сигурности популације старијих жена у сеоским срединама.

Молимо Вас да интервју обавите са директном испитаницом када год је то могуће, њеном добром вољом и пристанком да учествује у анкети, или када то није могуће са чланом породице уколико је присутан.

Редни број _____

Попуњава анкетар:

Место интервјуја: Општина _____ Село _____

Име и презиме испитаника: _____

Интервју обављен са:

1. Испитаником
2. Друго лице (навести сродство са испитаником) _____

Интервју обавио: _____

Датум интервјуја: _____

Запажање, утисци анкетара (утисци на крају интервјуја) _____

Молимо Вас да заокружите број испред понуђеног одговора или упишете податак на место где је предвиђено.

I ОСНОВНИ-СОЦИОДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ

1. Датум рођења _____

Година старости _____

2. Школска спрема коју сте завршили:

1. Непотпуна основна школа	5. Факултет/висока школа
2. Основна школа	6. Без школе
3. Средња школа	7. Друго _____
4. Виша школа	

2.1. Укупно године редовног школовања _____

2.2. Да ли сте знали да пишете?	1. ДА	2. НЕ	3. Само да се потпишем
2.3. Да ли знате да читате?	1. ДА	2. НЕ	

3. Брачни статус:

1. Удата	4. Неудата
2. Разведена	5. Живи у ванбрачној заједници
3. Удовица	6. Друго _____

4. Број живорођене деце _____

5. Колико особа сада живи са вама?

1 - Ниједна	2 - Једна	3 - Две и више (навести број _____)

6. Да ли је неко од њих Ваше:

1. Дете	4. Брат/сестра
2. Унук	5. Живи сама
3. Муж	6. Друго _____

7. Који је Ваш редован извор прихода?

1. Лична пензија	4. Зависност од породице
2. Породична пензија	5. Друго _____
3. Социјална помоћ	

8. Да ли имате друге (додатне) изворе прихода?

1. Не	4. Да, материјално обезбеђење (социјална помоћ)
2. Да (ренте за пољопривредно земљиште)	5. Да, помоћ и подршку (материјалну) од чланова породице
3. Да (додатак за туђу негу и помоћ)	6. Друго, навести _____

9. Ваше главно занимање пре пензије:

1. Домаћица	5. Квалификовани радник
2. Пољопривредник	6. Административни радник
3. Занатлија	7. Интелектуални радник
4. Неквалификовани радник	8. Друго _____

УСЛОВИ СТАНОВАЊА

10. Да ли је стан/кућа у којој живите у:

1. Вашем власништву	4. Власништву других сродника
2. Породичном власништву (супруга и деца)	5. Није у приватном власништву (заштићено власништво)
3. Власништву деце	6. Друго _____

11. Да ли у стану/кући имате:

7.1. Купатило	1. ДА	2. НЕ
7.2. WC у кући	1. ДА	2. НЕ
7.3. ТВ	1. ДА	2. НЕ
7.4. Одвојену спаваћу собу	1. ДА	2. НЕ

II СТЕПЕН ДОСТУПНОСТИ И КОРИШЋЕЊА УСЛУГА ЗДРАВСТВЕНЕ И СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

12. Да ли имате оверену здравствену књижицу?

1. ДА	2. НЕ	3. Имам здравствену књижицу, али није оверена
12.1. Ако је нема или није оверена, наведите разлог		
-

13. Да ли сте у последњих годину дана посетили лекара опште медицине у најближој амбуланти или здравственој станици?

1. ДА	2. НЕ

14. Да ли Вас је у последњих годину дана посетила екипа кућног лечења и нега у вашем дому?

1. ДА	2. НЕ

15. Да ли сте у последњих годину дана посетили (обавили преглед) лекара специјалисте у градској болници?

1. ДА	2. НЕ

16. Да ли сте у последњих годину дана, због здравствених тегоба, обавили лекарски преглед код лекара у приватној пракси (било да је преглед обављен у ординацији или у кућној посети)?

1. ДА	2. НЕ

17. Када сте последњи пут обавили гинеколошки преглед?:

1. У последњих 6 месеци	3. У последње 2 године	5. Пре више од 5 година
2. У последњих годину дана	4. Пре више од 3 године	6. Давно, не сећам се

18. Да ли обављате редовне прегледе здравственог стања у складу са препоруком ваших лекара?

1. ДА	2. НЕ	3. ДЕЛИМИЧНО

19. Да ли Ваш одлазак до најближе амбуланте или здравствене станице представља проблем?

1. ДА	2. НЕ	3. ДА, делимично
Ако ДА, зашто _____		
-

20. Како набављате потребне лекове (уколико постоји терапија)?

1. Одлазим само у амбуланту, дом здравља	3. Чланови породице ми набављају лекове
2. Екипе кућног лечења ми доносе лекове	4. Комшије или пријатељи ми набављају лекове
5. Друго _____	

21. Да ли Вас је некада посетио социјални радник или неко други из Центра за социјални рад?

1. ДА	2. НЕ	3. НЕ, није било потребе

22. Да ли сте у последњих годину дана имали помоћ у кући од професионалних служби (прање, чишћење, набавка намирница и сл.)?

1. ДА перачице/домаћице	2. НЕ	3. НЕ, није било потребе

23. Да ли сте у последњих годину дана били привремено смештени у дом за старе?

1. ДА	2. НЕ

III ЗДРАВСТВЕНИ И СОЦИЈАЛНИ СТАТУС

24. Да ли имате неко дијагностиковано оболење?

1. _____	2. _____	3. _____

25. Да ли користите неко од следећих помагала?
1. Апарат за слух	3. Жучну протезу	5. Друго, навести _____
2. Наочаре	4. Штап	

Напомене за анкетара: молимо анкетара да назначи уколико испитаник има проблема за слухом или видом:

1. Има проблема са слухом _____
2. Има проблема са видом _____

26. Да ли можете самостално да:

	Да	Не	Да, али уз туђу помоћ
а) Да изађете напоље	1	2	3
б) Да се крећете по кући	1	2	3
в) Да користите тоалет	1	2	3
г) Да се сами оперете и окупате	1	2	3
д) Да се сами обучете и свучете	1	2	3
ђ) Да сами легнете и устанете	1	2	3
е) Да радите лакше послове	1	2	3
ж) Да радите теже кућне послове	1	2	3

(прање прозора, генерално спремање стана и сл.)

27. Да ли сте активни члан неког месног клуба, удружења или слично?

1. ДА
2. НЕ

Ако ДА, навести _____

28. Да ли сте у последњих годину дана посетили следећа места или учествовали у активностима:

(једном у пар месеци)

1. Породична окупљања, рођендани, славе	1. Да, често	2. Да, ретко
2. Религиозни обреди	1. Да, често	2. Да, ретко
3. Ишли на краћа путовања или излете у земљи	1. Да, често	2. Да, ретко
4. Посетили неку културну манифестацију, концерт	1. Да, често	2. Да, ретко

29. Како најчешће проводите своје слободно време?

1. Уз ТВ, радио, новине	4. Физичке активности - рекреација
2. Друштвени контакти - у дружењу са комадијама, пријатељима, породицом и сл.	5. Забава ван куће
3. Путовања	6. Друго _____

30. Колико често сте сами?

1. Често
2. Ретко
3. Никад

31. Да ли се осећате усамљеним?

1. Да, често
2. Да, понекад
3. Не, никад
4. Тешко је рећи

IV СУБЈЕКТИВНА ПРОЦЕНА ПОТРЕБА ЗА УСЛУГАМА ЗАШТИТЕ/ПОДРШКЕ И ПОМОЋИ, здравља, задовољства животом

32. Да ли вам је потребна нека од следећих врста помоћи/услуга/помагала:

	Не	Да
1. Помоћ и обављање кућних послова (чишћење, спремање, доношење орева)	1	2
2. Кућно лечење и нега	1	2
3. Услуге у кући - шишање, бријање, сечење ноктију на ногама	1	2
4. Спремање или доношење хране	1	2
5. Долазак ради разговора, читање новина или књиге	1	2
6. Помоћ ради одласка код лекара	1	2
7. Помоћ у набавци лекова	1	2

8. Апарат за слух	1	2
9. Наочаре	1	2
10. Друго помагало, навести _____		
11. Друго (навести) _____		

33. Да ли сте у могућности да платите неку услугу уколико Вам је потребна?
 1. ДА   2. НЕ   3. Друго, (навести) _____

34. Како бисте оценили своје здравље?
 1. Добро   2. Просечно добро   3. Лоше   4. Веома лоше

35. Како бисте оценили свој материјални положај?
 1. Добар је   2. Задовољавајући   3. Лош   4. Тешко је рећи

36. Шта мислите о Вашој садашњој материјалној ситуацији упоређујући је са оном од пре 10 година?
 1. Болја је   2. Иста је   3. Гора је   4. Тешко је рећи

37. Да ли сте задовољни својим садашњим животом?
 1. Задовољан   2. Прилично задовољан   3. Незадовољан   4. Врло задовољан

В КОРИШЋЕЊЕ УСЛУГА ИЗ СИСТЕМА НЕФОРМАЛНЕ ЗАШТИТЕ

38. Ко вам у решавању потешкоћа из свакодневног живота (набавка намирница, штампе, лекова, уплата рачуна) или у обављању послова у вашем домаћинству, када постоји потреба, најчешће помаже?:

1. Нико, сама	4. Суседи и пријатељи
2. Супруг или чланови домаћинства	5. Активисти хуманитарних организација
3. Деца или сродници који не живе у домаћинству	6. Професионалне службе

39. Да ли имате неку особу из вашег непосредног окружења (члан породице, пријатељи, суседи) која вам пружа помоћ и подршку у свакодневним животним активностима или у ситуацији када за то постоји потреба?

1. Да, свакодневно или увек кад је потребно
2. Да, али ретко или само у изузетним приликама
3. Не, немам никога

38.1. Ако „да“ да ли су то углавном:
 1. Супружник   3. Пријатељи
 2. Деца, односно чланови породице   4. Друго _____

40. Који од следећих израза најбоље описује Ваш однос са суседима и пријатељима:

1. Наши односи су јако близки и помажемо се међусобно кад год је потребно
2. Имам добре односе са суседима, али се ретко или никад не посебљујемо
3. Немам никакве контакте са суседима

41. Да ли Вас је у скорије време посетио неки волонтер, активиста хуманитарне организације Црвеног крста или друге организације да пита да ли Вам је потребна помоћ?

1. ДА
2. НЕ, никада
3. Нема потребе
4. Не желим и не бих их примила

42. Да ли сте у скорије време примили неку услугу помоћи или подршке од хуманитране, волонтерске или неке друге организације, односно удружења (помоћ у огреву, хигијенски пакет, новчана помоћ, помоћ у обављању послова, дружење и сл.)?

1. ДА
2. НЕ

Ако Да, навести од кога и какву врсту помоћи или подршке _____

43. Да ли бисте прихватили неки вид помоћи или подршке када би Вам били понуђени од неке волонтерске организације или удружења?

1. ДА
2. НЕ
3. Друго (навести) _____

АНАЛИЗА СИРОМАШТВА ИНТЕГРАЦИЈА ИЗБЕГЛИХ ЛИЦА

Тијана Милојевић
Ђорђе Вуксановић

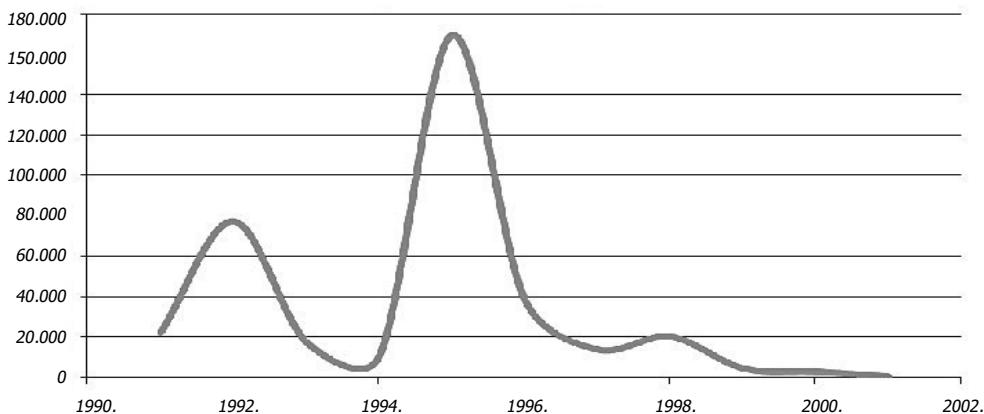
Апстракт

Циљ ове анализе је да утврдимо да ли постоји разлика између избеглог и домицилног становништва по питању вероватноће да ће бити сиромашни. Применом економетријских модела утврдили смо да постоји разлика за све категорије становништва, тј. да су избегла лица изложенија сиромаштву него домицилна. Нарочито јебитан резултат који показује да се јас између домицилног и избеглог становништва продубљује са порастом вероватноће да лице буде сиромашно, односно за угрожење категорије становништва. Закључак који је донет на основу ове анализе је да, приликом дефинисања мера за помоћ сиромашним посебно треба обратити пажњу на то да ли је лице у избегличком статусу или је то до скора било.

Увод

У протеклих двадесет година на територији Републике Србије десиле су се веома значајне промене у по-гледу просторног кретања становништва. Наиме, услед распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и рата у Босни и Хрватској, дошло је до значајног прилива избеглица. Управо из наведених разлога, Србија представља земљу са највећим бројем избеглица и интерно расељених лица у Европи.

График 1. Кретање броја избеглица

Извор: Комесаријат за избеглице

Са претходног графика можемо уочити да је долазак био у таласима и то : 1991-1992, 1995-1996. и 1998. године.

Први талас избеглица везан је за проглашење независности Словеније и Хрватске и почиње 1991. године. Подаци говоре да је управо 1991. године у Србију стигло 46.000 избеглица (број избеглица из Словеније је занемарљиво мали у укупном броју), док је 1992. године 96.123 лица напустило Босну и Херцеговину и своје уточиште пронашло на територији Републике Србије.

Други велики талас почиње са акцијом хрватске војске „Олуја“, лета (август и септембар) 1995. године када је више од 190.000 избеглица напустило територију Републике Хрватске. Такође, исте године дошло је до потписивања Дејтонског споразума којим се завршава рат на територији Босне и Херцеговине, који је изазвао нови талас избеглица. Наиме, према подацима Комесаријата за избеглице 1995. године избегло је 50.000 а 1996. године 30.000 људи са ове територије пронашло је уточиште у Србији.

Последњи велики талас избеглица бележи се 1998. године када је услед припајања територије источне Славоније Републици Хрватској, 20.000 људи напустило ове крајеве.

Као што се са графикона може видети, након 1998. године у значајној мери долази до смањења броја избеглих лица, тако да према подацима из 2001. године мање од 3% укупног броја избеглица односи се на лица која су дошла у Србију након 1998. године.

Табела 1. – Кретање броја избеглих лица

Године доласка у СРЈ	Пребивалиште пре 1992. (земља порекла)									
	БиХ		Хрватска		Македонија		Словенија		Укупно	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
1991.	1.240	0,93%	20.846	8,59	2	15,38%	202	31,51%	22.290	5,91%
1992.	60.723	45,37%	16.366	6,75%	4	30,77%	213	33,23%	77.306	20,50%
1993.	10.887	8,13%	6.539	2,70%	1	7,69%	87	13,57%	17.514	4,64%
1994.	6.194	4,63%	4.001	1,65%	1	7,69%	41	6,40%	10.237	2,71%
1995.	26.713	19,96%	142.700	58,82%	1	7,69%	59	9,20%	169.473	44,94%
1996.	20.418	15,25%	18.183	7,49%	0	0,00%	8	1,25%	38.609	10,24%
1997.	3.429	2,56%	10.353	4,27%	1	7,69%	14	2,18%	13.797	3,66%
1998.	2.172	1,62%	18.007	7,42%	3	23,08%	9	1,40%	20.191	5,35%
1999.	1.059	0,79%	3.397	1,40%	0	0,00%	7	1,09%	4.463	1,18%
2000.	840	0,63%	1.962	0,81%	0	0,00%	1	0,16%	2.803	0,74%
2001.	178	0,13%	270	0,11%	0	0,00%	0	0,00%	448	0,12%
Укупно	133.853	100,00%	242.624	100,00%	13	100,00%	641	100,00%	377.131	100,00%

Извор: Комесаријат за избеглице

У складу са трендом кретања броја избеглица, видимо да је највећи број избеглица забележен 1995. године.

Следећом табелом приказаћемо како се кретао број избеглица у апсолутном броју у периоду од 1996. године до 2008. године.

Табела 2. – Укупан број избеглих лица

Матична држава			
Година	Босна и Херцеговина	Хрватска	Укупан број избеглих лица
1996.	232.974	290.667	523.641
2001.	103.607	242.624	346.231
2004.	27.541	76.546	104.087
2008.	24.943	72.411	97.354

Извор: Комесаријат за избеглице

Подаци показују да у наредним годинама долази до значајног смањења укупног броја избеглица као резултат следећих догађаја:

- Велики број избеглица стекао је право на добијање Држављанства Републике Србије (око 200.000)
- Један број избеглица се вратио у земље из којих су избегли, кроз различите програме повратка (149.000)
- Део избеглица је емигрирао у друге земље Западне Европе и САД (50.000)

Уколико поредимо ситуацију из 2008. године и 1996. године уочавамо чињеницу да је број избеглица смањен за готово 80%.

Република Србија уложила је значајна средстава у погледу збрињавања и прихватања избеглица. Наиме, у протеклом периоду укупно издвојена средства износе више од 250 милиона евра (42 за смештај у колективне центре и социјална давања, 72 милиона за здравствену заштиту, 150 милиона за образовање). Битно је напоменути да су ова средства издвојена из буџета Републике Србије. Свесна значаја овог питања Влада Републике Србије 2002. године усвојила је Националну стратегију за решавање питања избеглих и расељених лица. Основне активности које произилазе из овог акта су :

- Република Србија учиниће значајне напоре у погледу обезбеђивања трајних решења за избегла лица (Финансирање из средстава IPA)
- Република Србија је преко Централне Европске банке обезбедила кредит од 10 милиона евра за финансирање изградње станова за избеглице које могу самостално да отплаћују кроз повољне кредитне услове
- Из државног и општинских буџета у 2009. и 2010. години биће обезбеђено 4 милиона евра за помоћ избеглим лицима
- Аутономна Покрајина Војводина (у којој борави највећи број избеглица – око 40 % укупног броја) издвојиће у наредној години 7% укупног буџета покрајине за пројекте трајне интеграције и повратка избеглица
- Кроз Национални инвестициони план у току 2009. и 2010. године планира се изградња 150 стамбених јединица у вредности од 4,2 милиона евра

На основу овог документа закључујемо да је приоритет трајно решење стамбеног питања избеглица и потпуно затварање колективних центара. Тренутно на територији Републике Србије постоји 74 колективна центра (17 на територији Косова и Метохије) у којима живи 1.361 лице избегло са територије Хрватске и Босне и Херцеговине.

Комесаријат за избеглице у сарадњи са **UNHCR-ом** и **IOM-ом** спровео је у септембру и октобру 2008. године истраживање у циљу прикупљања неопходних података за програмирање и прикупљање новчаних средстава за решавање питања избеглих лица. Истраживање показује веома неповољну социо-економску структурку избеглих лица што ћемо илустровати следећом табелом:

Табела 3. – Истраживање UNHCR-а

Лица				
Радни статус	Колективни смештај	Приватни смештај	Укупно	%
Запослен	111	870	981	26,63%
Незапослен	759	807	1.566	42,51%
Помажући члан домаћинства	31	36	67	1,82%
Пензионер	127	259	386	10,48%
Дете, ученик, студент	189	495	684	18,57%
Укупно	1.217	2.467	3.684	100,00%

Јасно можемо видети да је стопа незапослености код избеглих лица знатно већа од референтне вредности код домицилног становништва (код домицилног становништва ова стопа износи око 18%). Међутим, постоји значајна разлика у стопи назапослености уколико поредимо избегла лица која живе у приватном и колективном смештају. Наиме, стопа незапослености лица која живе у колективном смештају износи 63% и дупло је већа од стопе незапослености код лица која живе у приватном смештају. Самим тим не чуди фокусирање Владе Републике Србије на решавања стамбеног питања избеглих лица и затварање колективних смештаја. Наредна табела приказује просечни приход избеглих домаћинстава у USD:

Табела 4. – Укупни приходи домаћинства на месечном нивоу у USD

Укупни приходи домаћинства на месечном нивоу у USD		
Нема прихода	62	7,75%
0-150	167	20,88%
151-300	222	27,75%
301-450	139	17,38%
451-750	162	20,25%
751-1200	38	4,75%
1.201-1.500	9	1,13%
Преко 1.500	1	0,13%
Укупно	800	100%

Извор: Истраживање UNHCR и IOM-а

Ова табела нам приказује изузетно забринљавајуће податке. Наиме, преко половине од укупног броја избеглих домаћинстава има месечна примања мања од 300 USD, док је просечни месечни приход по члану домаћинства на нивоу од 39,9 USD по члану домаћинства (далеко испод линије сиромаштва - подаци UNHCR-а).

Сви ови подаци указују нам да су проблеми са којима се суочавају избеглице и даље велики. Процена коју је дао **Комесаријат за избеглице** говори о томе да је неопходно око 300 милиона евра за инфраструктуру и 475 милиона евра за повољне кредите (у највећој мери ови кредити би се користили за трајно решавање стамбеног питања избеглих лица). Такође, потребно је водити рачуна о људима који више немају статус избеглих лица (лица која су у међувремену добила држављанство Републике Србије), јер се њихов положај не разликује битно од избеглог становништва.

Осим финансијске помоћи у наредном периоду очекују се даље активности по основу повратка избеглих лица. Наравно, да би се ово остварило потребно је прескочити многе препреке, пре свега политичке природе.

Све претходно наведено навело нас је да за тему истраживачког рада узмемо један аспект интеграције избеглих лица. Нашим истраживањем желимо да утврдимо у којој мери су значајне разлике између домицилног и избеглог становништва, као и у којој мери је избегло становништво подложније сиромаштву.

Методологија

Подаци коришћени у анализи

Као што смо већ нагласили у претходном поглављу, методолошка анализа ће бити базирана на примени модела са квалитативном зависном променљивом – Пробит модел. Подаци које користимо у анализи преузети су из Анкете о животном стандарду 2007. (АЖС). Анкета о животном стандарду спроведена је 2002, 2003. и 2007. године. Прве две анкете спроведене су од стране *Strategic Marketinga* док је анкета из 2007. године спроведена од стране Републичког завода за статистику Србије уз подршку *DFID-a*.

Циљ овог рада је одређивање ефеката фактора који значајно утичу на чињеницу да ли је лице сиромашно или не, са посебним освртом на категорију избеглог становништва. Применом модела са квалитативном зависном променљивом, добићемо вероватноћу да ли ће лице бити сиромашно или не, у зависности од вредности независних променљивих. У првом делу рада бавићемо се питањем избеглих лица, њиховим кретањем и карактеристикама. Затим ћемо детаљно објаснити методологију коју смо користили при оцењивању модела. На крају ће бити изложени основни резултати и закључци добијени из анализе.

Детаљан опис узорка

Популација за АЖС састоји се од становништва Републике Србије, искључујући Косово и Метохију. Оквир узорка АЖС заснива се на пописним круговима дефинисаним за Попис 2002. године, искључујући пописне кругове са мање од 20 домаћинстава. Процењено је да домаћинства у искљученим пописним круговима представљају само 1% становништва Србије.

Узорак АЖС за 2007. годину чини 7.140 домаћинстава из 510 изабраних пописних кругова. Унутар сваког пописног круга, изабрано је 14 настањених станова. У сваком стану, изабрано је по једно домаћинство (помоћу Кишове таблице случајних бројева). Величина узорка одређена је са циљем да се прикупи 5000 попуњених анкета домаћинстава, уз очекивану стопу неодговора од око 30%. Крајња стопа одговора била је 78%, што укупно чини узорак од 5.557 домаћинстава. Укупан број анкетираних лица је био 17.375.¹

У Анкети о животном стандарду доступни су нам подаци како о домаћинствима тако и о лицима (базе Домаћинства.САВ и Лица.САВ). Наша анализа базирана је на предвиђању вероватноће да ли ће лице бити сиромашно или не, као и на одређивању маргиналних ефеката различитих нивоа (са посебним аспектом на категорију избеглих лица), користићемо базу Лица.САВ, јер ниво посматрања јесте управо лице и његове карактеристике.

Имајући у виду да анализом желимо да прикажемо положај избеглих лица у укупној популацији, узорак смо прилагодили нашим потребама. Наиме, узорак који ћемо у наставку посматрати укључује само лица стварија од 18 година, са територије Републике Србије (нису укључена лица са територије Косова и Метохије). Структура узорка приказана је следећом табелом:

Табела 5. – Структура узорка

	Број лица	Процент
Избегло становништво	391	2,78%
Домицилно становништво	13.697	97,22%
Укупно	14.088	100,00%

¹ Студија о животном стандарду, Србија 2002-2007.

Пре него што наставимо са даљим описивањем узорка потребно је детаљније објаснити категорију избеглог становништва. Наиме, наша жеља је била да у анализу укључимо сва она лица која су у било ком тренутку у периоду од 1991. до 2008. године имале статус избеглог лица и из тог разлога категорија Избегло становништво добијена је као збир променљивих A5 и A5a².

Почетна варијабла коју ћемо укључити у анализу је варијабла под именом *poor* у бази Лица.Сав и она представља зависну променљиву у Пробит моделу. Променљива *poor* у оригиналу има следеће модалитетете:

1. сиромашни

2. остали

и представља положај лица у односу на линију сиромаштва. Дакле, уколико се лице налази испод линије сиромаштва, овој варијабли се додељује вредност 1, а уколико се налази изнад додељује јој се вредност 2. Подсетићемо да је у 2007. вредност линије сиромаштва по потрошачкој јединици износила 8.883 динара. Из методолошког дела овог рада видели само да се код модела са бинарном зависном променљивом, зависна променљива формира тако да узима вредности 0 и 1. Дакле, из техничких разлога, преформулисаћемо ову варијаблу, тако да она уместо 1 и 2 узима вредности 1 и 0, стога су нове вредности зависне променљиве:

0 остали

1 сиромашни

Следећом табелом приказаћемо број лица испод (сиромашних) и број лица изнад линије сиромаштва:

Табела 6. – Сиромашни чија је потрошња испод 8.883 динара

Положај у односу на линију сиромаштва	Број лица	Процент
Сиромашни	1.000	7,10%
Остали	13.088	92,90%
Укупно	14.088	100,00%

Табела 6 нам показује да је проценат сиромашних лица у укупној популацији 7,10% (подаци из 2007. године). Званични подаци говоре да је овај проценат на нешто нижем нивоу, међутим, треба имати у виду да у нашем истраживању користимо редукован узорак који укључује само пунолетна лица, тј. лица старија од 18 година.

База Лица.САВ садржи 346 варијабли, међутим, у нашој анализи користићемо само сет варијабли за које претпостављамо да значајно утичу на положај лица у односу на линију сиромаштва.

Независне променљиве

Старост

Варијабла Старост приказана је на инструменталној скали и представља године старости посматраних лица. У бази Лица.Сав постоји изведена варијабла *age_cat*, која се односи на старост, дата је на ordinalnoј скали и приказује групу година. Групе су направљене на следећи начин: 0-14, 15-29, 30-44, 45-59, 60 плус. Међутим, како бисмо описали метод рачунања маргиналних ефеката за варијабле дате на инструменталној скали, у модел ћемо укључити оригиналну варијаблу, а у овом делу, дескриптивну анализу ћемо спровести на изведену. Такође, још једном наглашавамо да наш узорак не укључује лица млађа од 19 година (укључује лица рођена 1989. године и касније). Просечна старост анкетираних лица износи 48,91 година. Из табеле 7. видимо да је сиромаштво највише заступљено у категорији лица старијих од 60 година.

² А5 и А5а1 представљају бивше и садашње избеглице

Табела 7. – Старосна структура становништва

Групе година	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент сиромашних
19-29	2.522	19,40%	132	5,23%
30-44	3.328	19,20%	229	6,88%
45-59	4.148	23,90%	223	5,38%
60+	4.090	23,50%	416	10,17%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Пол

Пол је варијабла која је дата на номиналној скали и има следеће модалитетете:

- 1 мушки
- 2 женски

Из истог разлога као и у случају зависне променљиве *poor*, варијаблу пол преформулисаћемо тако да има следеће модалитетете:

- 0 женски
- 1 мушки

Табела 8. – Полна структура и број сиромашних

Пол	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент сиромашних
Жене	7.325	51,99%	528	7,21%
Мушкари	6.763	48,01%	472	6,98%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Као што се може видети из Табеле 8. сиромаштво је више заступљено код женске популације како у апсолутном тако и релативном износу .

НАПОМЕНА: Видимо да је разлика између мушки и женске популације веома мала, стога ћемо у моделу проверити да ли постоји статистички значајна разлика између ове две категорије, односно да ли ће коефицијент испред варијабле која описује пол бити значајан.

Брачно стање

Брачно стање испитаника у фајлу Лица.сав дато је варијаблом Брак која има следеће модалитетете:

1. У брачној заједници
2. У ванбрачној заједници
3. Неожењен/неудата
4. Разведен/разведена
5. Удовац/удовица

С обзиром да ова варијабла има 5 модалитета, а дата је на номиналној скали, што отежава њену интерпретацију, као и интерпретацију маргиналних ефеката које има на положај лица у односу на линију сиромаштва, извршићемо њену модификацију тако да има само два модалитета и то:

0 лица која живе у заједници (брачно или ванбрачно)

1 лица која не живе у заједници (неожењени/неудате, разведени/разведене, удовци/удовице)

Табела 9. – Брачно стање испитаника и број сиромашних

	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент сиромашних
У заједници	9.075	64,42%	638	7,03%
Није у заједници	5.013	35,58%	362	7,22%
Укупно	14.088	100%	1.000	7,10%

Од укупног броја оних који не живе у заједници, сиромашно је 7,22 % лица, док од оних који су у заједници 7,03 % је сиромашно. Овај податак нам говори да су самци склонији сиромаштву.

НАПОМЕНА: Видимо да је разлика између мушки и женске популације веома мала, стога ћемо у моделу проверити да ли постоји статистички значајна разлика између ове две категорије, односно да ли ће коефицијент испред варијабле која описује пол бити значајан.

Образовање

Приликом одабира варијабли које ћемо укључити у модел водили смо рачуна о томе да те варијабле значајно утичу на положај лица у односу на линију сиромаштва. За очекивати је да ће варијабла Образовање бити од значаја за положај лица у односу на линију сиромаштва у смислу да лица која имају више образовање имају и могућност да раде на боље плаћеним позицијама и пословима, а самим тим је и њихово материјално стање боље од лица која имају ниже образовање. Варијабла Образовање у бази Лица.sav дата је на опрданајној скали и то са следећим модалитетима:

1. Деца предшколског узраста и ученици основне школе
2. Без школе
3. Непотпуна основна школа
4. Основна школа
5. Једно/двогодишња стручна школа
6. Средња – трогодишња и КВ
7. Средња – четврогодишња и ВКВ
8. Гимназија
9. Виша школа
10. Факултет – висока школа
11. Магистратура, специјализација
12. Докторат

Из тог разлога ћемо у модел укључити вештачке (индикаторске) варијабле за сваки ниво образовања (не укључујемо модалитет 0, јер нашом анализом нису обухваћена лица млађа од 19 година) осим за модалитет 1 који ћемо третирати као базни. Модалитет 4, 5, 6 и 7 спојићемо у нови модалитет који ћемо назвали Средња школа. Такође, модалитетете 8, 9, 10, 11 спојили смо у модалитет – Виша и висока школа. Варијабла Образовање у нашој анализи узима следеће модалитете:

1. Без школе
2. Непотпуна основна школа
3. Основна школа
4. Средња школа
5. Виша школа
6. Факултет, магистратура и докторат

На почетку одељка везаног за варијаблу Образовање треба претпоставити да се број сиромашних смањује како се повећава степен стручне спреме. Као што се може видети у табели 7 емпиријски подаци су потврдили ову претпоставку. Наиме, највишу стопу сиромаштва, очекивано, имају лица без школе. Наиме стопа сиромаштва ове категорије је 27,20% и знатно је виша од просечне стопе сиромаштва. Како расте степен стручне спреме број сиромашних се све брже смањује, тако да у категорији Магистара и Доктора наука нема лица која су сиромашна.

Табела 10. – Образовање и сиромаштво

Образовање	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент
Без школе	751	4,40%	198	27,20%
Непотпуна основна школа	1.537	8,90%	217	14,40%
Основна школа	2.977	21,30%	305	9,40%
Једно/двогодишња стручна школа	125	0,70%	10	8,00%
Средња - трогодишња и КВ	2.054	11,90%	101	5,10%
Средња - четврогодишња и ВКВ	4.142	23,90%	145	3,50%
Гимназија	746	4,30%	12	1,60%
Виша школа	791	4,60%	8	1,00%
Факултет - висока школа	885	5,10%	4	0,50%
Магистратура, специјализација	62	0,40%	0	0,00%
Докторат	18	0,10%	0	0,00%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	

Регион

Многобројне анализе указују на чињеницу да један од главних разлога недовољне развијености Србије лежи управо у неравномерном регионалном развоју. У уводу смо навели да Анкета о животном стандарду не укључује Косово и Метохију, те из тог разлога исти и не постоји као модалитет. Варијабла регион има следеће модалитете:

1. Београд
2. Војводина
3. Западна Србија
4. Шумадија
5. Источна Србија
6. Југоисточна Србија

Варијабла регион је такође, као и образовање, дата на ordinalnoj скали тако да ћемо у модел укључити вештачке варијабле за све регионе осим за Београд који представља базни регион.

Табела 11. – Региони и сиромаштво

Регион	Број лица	Проценти	Број сиромашних	Проценат
Београд	2.269	16,11%	65	2,86%
Војводина	3.338	23,69%	184	5,51%
Западна Србија	1.888	13,40%	165	8,74%
Шумадија	2.691	19,10%	107	3,98%
Источна Србија	1.678	11,91%	167	9,95%
Југоисточна Србија	2.224	15,79%	312	14,03%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Тип насеља

Према типу, насеља делимо на рурална и урбана. У базу Лица.САВ ова подела је дефинисана променљивом урбан која има следеће модалитетете:

- 0 Рурално
- 1 Урбano

Табела 12. – Тип насеља и сиромаштва

Тип насеља	Број лица	Проценат	Број сиромашних	Проценат сиромашних
Урбano	7.338	52,09%	333	4,54%
Рурално	6.750	47,91%	667	9,88%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Табела 12. нам показује да је удео сиромашног становништва дупло већи у руралним него у урбаним срединама (9,88% према 4,54%).

Запосленост

Укупно становништво према обележју радне активности дели се на активно и неактивно. Активно становништво учествује на тржишту рада и може бити запослено и незапослено. Према препоруци Статистичке комисије УН у неактивно становништво треба сврстати следеће категорије становништва: лица запослена само у кућним пословима које она врше без новчане накнаде (домаћице); студенте, односно све ученике који нису укључени у неку делатност; питомце казнених завода; завода за душевно оболење и доброврорних завода; сва остала лица која нису укључена у привредни живот као што су пензионери, лица неспособна за рад, деца и остала лица која свој доходак остварују из ренти, привилегија, дивиденди, пензија итд.³ Према оваквој дефиницији, извршена је подела испитаника у АЖС а статус сваког испитаника дат је варијаблом *pStatus*, која има 3 модалитета, управо овако дефинисаних. Дакле варијабла *pStatus* узима вредност:

³ Дефиниција преузета из: Економски речник, (2006), Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд.

1. ако је лице запослено
2. ако је лице незапослено и
3. ако је лице неактивно

Табела 13. – Радна активност и сиромаштва

Радна активност	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент сиромашних
Запослено лице	7.040	49,97%	355	5,04%
Незапослено лице	1.035	7,35%	138	13,33%
Неактивно становништво	6.013	42,68%	507	8,43%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Учење неактивног становништва је изузетно велико и у будућности се може очекивати даљи тренд рада пре свега због демографског старења становништва Србије. Варијабла *pStatus* је такође дата на одредној скали, тако да поново морамо увести вештачке променљиве.

Избеглички статус

Предмет овог рада је анализа интеграције избеглих лица, и управо из тог разлога ова независна променљива за нас има највећи значај. У самом уводу, навели смо да променљива избеглички статус има два модалитета (у питању је наравно бинарна вештачка променљива):

- 0 нема избеглички статус
- 1 има избеглички статус

Следећом табелом приказаћемо учешће сиромашних у ове две категорије становништва:

Табела 14. – Удео броја сиромашних у категорији домицилног и избеглог становништва

	Број лица	Процент	Број сиромашних	Процент сиромашних
Избегло становништво	391	2,78%	38	9,72%
Домицијално становништво	13.697	97,22%	962	7,02%
Укупно	14.088	100,00%	1.000	7,10%

Закључак који нам даје ова табела је следећи – сиромаштво је присутније код избеглог становништва у односу на домицилно становништво. У наредним корацима испитаћемо статистичку значајност променљиве избеглички статус на обележје да ли је неко сиромашан или не.

Преглед коришћене методологије

У циљу оцењивања оптималног модела који би у највећој мери објаснио факторе који утичу на сиромаштво, у почетни модел смо укључили све малопре наведене варијабле. Из оцењеног модела смо видели да поједине варијабле нису значајне (варијабле за које је *p*-вредност > 0.05 , Табела 15). Међутим, како се њиховим искључивањем добија модел који има лошије показатеље квалитета⁴ од модела који укључује све варијабле а и због

⁴ Више речи о показатељима квалитета дато је у Анексу овог рада.

касније интерпретације, одлучили смо да их задржимо у моделу, уз напомену да нису значајне. Уколико бисмо, на пример, искључили вештачку варијаблу коју смо у модел укључили за лица која живе у Војводини, онда бисмо та лица посматрали заједно са лицима која живе у Београду, па тиме не бисмо имали јасну слику о томе колико се разликују. Остале варијабле које у оцењеном моделу имају p -вредност већу од 0,05, што значи да нису значајне на нивоу ризика од 5% могу се сматрати значајним уколико дозволимо да ризик буде 10%, односно, да p -вредност буде мања од 0,1, тако да ћемо их задржати у моделу. Модел смо оценили применом посебне методологије која се користи у случају када је зависна променљива, у регресији која се оцењује, биномног типа, односно када има само два могућа исхода 0 и 1. Ово су такозвани модели са бинарном зависном променљивом⁵. Раније је речено да, у нашем примеру, зависна варијабла узима вредност 1 уколико је лице сиромашно, а вредност 0 уколико није, односно, уколико се налази изнад линије сиромаштва. Ови модели се оцењују применом трансформисаних модела линеарних вероватноћа који се називају пробит и логит модели.

Оцењивањем модела применом наизменично пробит и логит модела закључили смо да пробит модел има боље показатеље квалитета модела тако да ћемо и даљу анализу спровести на основу оцењеног пробит модела. Код ових модела трансформација LPM -а се базира на примени стандардизоване нормалне дистрибуције. Код пробит модела параметри модела се оцењују применом метода максималне веродостојности, а затим се помоћу таблице случајних бројева рачуна функција густине у израчунатој вредности. Математички изражено, вредност зависне променљиве се рачуна по формулама:

$$\Pr(Y_i = 1 | X) = \Phi(\beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \dots + \beta_k X_{ki}) = \int_{-\infty}^{\beta'x} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{t^2}{2}} dt$$

Дакле, вероватноћа да ће зависна променљива узети вредност 1 (односно, у нашем примеру, вероватноћа да ће лице бити сиромашно), под условом да су познате реализације вектора X (вектор X је вектор независних променљивих)⁶, се рачуна као површина испод криве функције стандардизоване нормалне дистрибуције у интервалу $(-\infty, \beta'x)$. При том, β је вектор оцењених параметара, а Φ је ознака за кумулативну нормалну дистрибуцију.

Истраживање постојања разлике између домицилног становништва и лица која су имала статус избеглица у периоду од 1991. до данас базираћемо управо на овом економетријском моделу, јер ће зависна променљива коју ћемо посматрати бити положај лица у односу на линију сиромаштва. Уколико се лице налази испод линије сиромаштва односно уколико спада у сиромашне, по методологији Студије о животном стандарду, Србија 2002-2007, зависна променљива ће узети вредност 1, док ће узети вредност 0 уколико лице није сиромашно.

Напоменимо да се такозвана линија одсецања код пробит модела узима арбитрарно. Односно, у литератури се најчешће за вредност линије одсецања узима вредност израчунате вероватноће од 0,5. То значи да уколико је израчуната вредност вероватноће $<0,5$ променљива Y (да ли је лице сиромашно или не) узима вредност 0 док је у супротном $Y=1$. Међутим ово важи само код избалансиралих узорака, тј. код узорака код којих је уједначено учешће нула и јединица. Како је у нашем истраживању реч о прилично неизбалансираном узорку (доста већи број 0- несиромашних лица, у односу на мали број 1- сиромашна лица), за линију одсецања ћемо узети вредност од, на пример, 0,2.

Дакле, уколико је вредност израчунате вероватноће $>0,2$ сматраћемо да је лице сиромашно, али у анализи се нећемо базирати на одређивању тога да ли је лице сиромашно или не већ само на рачунању вероватноћа и рачунању разлика у вероватноћама за лица која се разликују једино у чињеници да ли су имали статус избеглица.

Дакле, применом метода максималне веродостојности, добијене су оцене параметара модела. Ове оцене су приказане у табели 15.

⁵ Када бисмо овакав модел оценили применом класичног метода обичних најмањих квадрата, нашли бисмо на проблем хетероскедастичности резидуала (проблем који се јавља када варијанса није константа већ се мења за различите јединице посматрања).

⁶ Вредности независних променљивих у моделу чији утицај посматрамо.

Табела 15. – Оцене параметара

Варијабла	Опис варијабле	Оцене параметара	p-вредност
Константа		-0.6226	0.0000
Избеглице	Да ли је лице имало статус избеглице у било ком тренутку до сад	0.3463	0.0003
Пол	Пол испитаника	0.1779	0.0000
Брак	Брачно стање	-0.0651	0.0850
Старост	Старост у годинама	-0.0045	0.0003
Урбан	Тип насеља	-0.1051	0.0071
Војводина	За лица која живе у Војводини	0.0125	0.8603
Зап. Србија	За лица која живе у западној Србији	0.2548	0.0006
Шумадија	За лица која живе у Шумадији	-0.1271	0.0954
Ист. Србија	За лица која живе у источној Србији	0.3438	0.0000
Ји. Србија	За лица која живе у југоисточној Србији	0.5759	0.0000
Непотпуна ОШ	За лица која имају завршну непотпуну основну школу	-0.4762	0.0000
ОШ	За лица која имају завршну основну школу	-0.7854	0.0000
Средња	За лица која имају завршну средњу школу (ма колико година трајала)	-1.3362	0.0000
Виша	За лица која имају завршну вишу школу	-1.8091	0.0000
Fax1	За лица која имају завршен факултет или више	-2.0496	0.0000
Незапослени	За незапослена лица	0.6458	0.0000
Неактивно	За неактивна лица	0.1321	0.0020

Напомена: уколико је p-вредност >0.05 варијабла није значајна

Битно је да напоменемо, мада се то из самог облика пробит модела види, да оцене параметара нису маргинални ефекти независних варијабли. Тачније, оцењени параметри се не могу третирати као у класичном линеарном регресионом моделу као промена вредности зависне променљиве при јединичној промени независне променљиве, док су све остале променљиве у моделу фиксиране. Ово је из разлога што је суштина пробит модела да се пронађе вредност кумулативне дистрибуције која се рачуна као одређени интеграл нормалне стандардизоване дистрибуције, при чему су границе од $-\infty$ до $\beta'x$, дакле са променом вредности ва-

ријабле х мења се само граница интервала, а тиме само вероватноћа. Из овога се може закључити да би предзнак испред параметра требало да представља смер промене вероватноће са променом независне вар-ијабле тј. да ли се вероватноћа да лице буде сиромашно смањује или повећава са променом те независне променљиве, на пример да ли је већа вероватноћа да лице буде сиромашно уколико је мушки или уколико је женско, да ли се вероватноћа да лице буде сиромашно смањује са додатним образовањем,... Међутим, ово треба узети са резервом и треба имати у виду да свака појединачна варијабла у моделу, то јест параметар који њој одговара, није оцењена као изолована, већ као део целог модела. Тачније, може се десити да нека варијабла има предзнак за који ми, на основу ранијих истраживања, знамо да треба да буде супротан. Овом проблему ћемо посветити више пажње када будемо интерпретирали добијене резултате.

Резултати истраживања

У Табели 15. дат је оцењени модел. На основу овог модела, покушаћемо да опишемо односе између варијабли, то јест да одговоримо на питање да ли постоји разлика у вероватноћама да лица буду сиромашна у зависности од тога да ли спадају у категорију домицилног становништва или су у неком тренутку од 1991. до данас имали статус избеглица. При анализи имаћемо у виду и чињеницу да вероватноћа да лице буде сиромашно не зависи само од чињенице да ли је избегло или не већ и од других фактора, које смо у модел укључили. Дакле поредићемо лица која имају сличне карактеристике а разликују се једино према томе да ли су избегла или не. У модел су укључене варијабле међу којима може постојати узрочно-последична веза као на пример веза између старости и статуса на тржишту рада, старости и нивоа образовања или пола и нивоа образовања, итд. Услед овога можемо наћи на проблем интеракције међу независним променљивама. Овај проблем ћемо при интерпретацији решити тако што ћемо редом посматрати сваку од променљивих у моделу појединачно, док ће остale варијабле узимати модус за одговарајући модалитет посматране зависне променљиве. Прецизније, посматраћемо узорак према одређеном критеријуму, на пример радни статус, а као вредности осталих варијабли у моделу (образовање, пол,...) узимаћемо вредности које се највише пута појављују за посматрану категорију становништва.

Анализа оцењеног модела

У делу анализе који се бавио дескриптивном анализом варијабли укључених у модел видели смо да је већи проценат сиромашних лица међу женама него међу мушкарцима. Међутим, оцењени модел показује да је већа вероватноћа да мушкарца који има исте остale карактеристике као жена буде сиромашан. Зашто? Рекли смо да морамо имати у виду и друге карактеристике лица да бисмо могли тумачити резултате. Проценутално више је мушкарца који не живе у брачној/ванбрачној заједници него жена, а видимо да лица која живе ван заједнице имају већу вероватноћу да буду сиромашна, затим, више је мушкарца који живе у руралној средини него жена, што такође повећава вероватноћу да буду сиромашни, итд. Као што видимо, ово су фактори који су у одређеној мери одредили да предзнак испред варијабле пол буде овакав какав је.

Из дескриптивне анализе смо такође видели да се број сиромашних разликује по разним старосним групама. У нашем моделу, негативан предзнак показује да се са повећањем година старости смањује вероватноћа да лице буде сиромашно, што је супротно резултатима анализе сиромаштва у Србији. Међутим, имајући у виду да су у категорији лица старијих од 65 година, углавном неактивна лица, а у категорији лица млађих од 65 више је оних који су запослени, закључујемо да и поред негативног предзнака испред варијабле старост, позитиван предзнак испред варијабле која је уведена за неактивна лица доводи до тога да старија лица имају заиста већу вероватноћу да буду сиромашна, нарочито када се у игру уведе и чињеница да старија лица у највећем броју случајева имају завршну непотпуну основну школу. Наведимо пример за ово: посматрајмо, с једне стране лице, старо на пример 45 година, које је завршило средњу школу и запослено је и, с друге стране, лице старо 75 година које је неактивно и има завршну непотпуну основну школу. Вероватноћа да млађе посматрано лице буде сиромашно је 0.027, док је за старије лице вероватноћа чак 0.143! Видимо да се ове вероватноће у великој мери разликују.

Предзнак испред варијабле која описује брачно стање се поклапа са очекивањем. Наиме, знак наводи на закључак да лица која живе у некој врсти заједнице, било брачној или ванбрачној, имају мању вероватноћу да буду сиромашна од лица која не живе са партнером.

Закључак који је од великог значаја за наше истраживање је да је оцењени параметар испред варијабле избеглице (која описује да ли је лице имало статус избеглице у неком тренутку до сада) статистички значајан односно да ову варијаблу не треба искључивати из модела и да значајно утиче на чињеницу да ли ће лице бити сиромашно. Предзнак овог параметра такође указује на чињеницу да избеглице имају већу вероватноћу (у просеку!) да буду сиромашне.

Овим смо хтели да покажемо само да не треба превише пажње посвећивати разлозима који су довели до „погрешних“ предзнака, јер то није ни циљ ове анализе већ ћемо се посветити разликама између домицилног и избеглог становништва. У даљем раду покушаћемо да спознајмо које су то категорије избеглих лица које су најугроженије, као и код којих категорија су најизраженије разлике између избеглог и домицилног становништва.

Интерпретација добијених резултата

За почетак претпоставићемо да све варијабле у моделу, осим варијабле која описује статус лица, узимају своју аритметичку средину, или прецизније, посматраћемо просечно лице. Вероватноћа да лице које има ове карактеристике, и при том спада у домицилно становништво буде сиромашно једнака 0.063, док је за избегло лице ова вероватноћа једнака 0.119. Видимо да је вероватноћа да ће „просечно“ лице бити сиромашно готово дупло већа код избеглог него код домицилног становништва. Дакле, с обзиром да је овде реч о просечном лицу, можемо закључити да ће постојати категорије код којих је овај диспаритет већи, односно мањи.

Посматрајмо сада разлике између домицилног и избеглог становништва према нивоу образовања (остале варијабле ће бити дате у средини). Лице које је без школе и спада у категорију домицилног становништва има релативно високу вероватноћу да буде сиромашно, 0.282, што би значило да од 100 посматраних лица са овим карактеристикама у просеку би 28.2 лица било сиромашно! Међутим, избеглице које имају ове карактеристике имају значајно већу вероватноћу да буду сиромашне и она износи 0.409. Када посматрамо лица која имају најмање завршен факултет, вероватноћа да ће та лица бити сиромашна је значајно нижа него у претходно наведеном случају. Наиме, код домицилног становништва вероватноћа је једнака 0.004 док је код избеглица 0.011. У наредној табели дате су вероватноће према свим нивоима образовања за домицилно односно становништво које је имало статус избеглице, као и разлике у вероватноћама.

Табела 16. – Резултати истраживања

Ниво образовања	Вероватноћа да ће лице бити сиромашно		Разлика
	Домицилно	Избеглице	
Без школе	0.282	0.409	-0.127
Непотпуна основна школа	0.146	0.240	-0.094
Основна школа	0.087	0.155	-0.068
Средња школа	0.028	0.059	-0.031
Виша школа	0.009	0.021	-0.012
Факултет и више	0.004	0.011	-0.007

Посматрајмо сада вероватноће за радни статус. У Анкети о животном стандарду, дефинисана су три типа радног статуса. То су запослена, незапослена и неактивна лица. Ова варијабла, дакле има три модалитета и због тога смо морали да уведемо две вештачке варијабле док смо један од модалитета сматрали базним. За базни смо узели запослена лица, док смо за незапослена и неактивна увели по једну вештачку варијаблу. Из табеле 1.1. видимо да су коефицијенти уз варијабле за незапослена и за неактивна лица позитивног предзнака, што значи да ова лица имају већу вероватноћу да буду сиромашна од запослених лица. При том, коефи-

цијент испред варијабле за незапослена лица је вишеструко већи него за неактивна лица. Овај резултат је јасан ако се зна да у неактивна лица спадају и пензионери који примају пензију. Вероватноће да ће лице бити сиромашно према радном статусу дате су у Табели 17.

Табела 17. – Резултати истраживања

Радни статус	Вероватноћа да ће лице бити сиромашно		Разлика
	Домицилно	Избеглице	
Запослена лица	0.053	0.101	-0.048
Незапослена лица	0.165	0.265	-0.100
Неактивна лица	0.068	0.127	-0.059

Сада можемо посматрати лица и према нивоу образовања и према радном статусу. Најчешћи ниво образовања посматраних избеглих лица је средња школа, док је радни статус лица са средњом школом најчешће запослени. Због овога ћемо погледати која је вероватноћа да лица која имају овакве карактеристике буду сиромашна, у зависности од тога да ли су избегла или не. За лица која спадају у домицилно становништво вероватноћа да ће бити сиромашни је 0.023, док је за избегла лица једнака 0.049.

Посматраћемо сада да ли постоји и колика је разлика између домицилног и избеглог становништва, по регионима. У табели 18. дате су вероватноће.

Табела 18. – Резултати истраживања

Регион	Вероватноћа да ће лице бити сиромашно		Разлика
	Домицилно	Избеглице	
Београд	0.047	0.092	-0.045
Војводина	0.048	0.094	-0.046
Западна Србија	0.078	0.142	-0.064
Шумадија	0.036	0.073	-0.037
Источна Србија	0.092	0.163	-0.071
Југоисточна Србија	0.136	0.226	-0.090

Видимо да су најугроженија лица, лица која живе у југоисточној Србији. У овом региону, такође је и најизраженија разлика између домицилног и избеглог становништва у погледу вероватноће да ће посматрано лице бити сиромашно.

Након што смо размотрели све варијабле појединачно и њихов утицај на зависну варијаблу као и разлике у ефектима независних варијабли за домицилно и избегло становништво погледаћемо још неке конкретне примере. Посматрајмо на пример мушкарца просечних година који је у браку, живи у Београду у урбаној средини, има завршену средњу школу и запослен је и који ће у једном случају бити у категорији домицилног а у другом у категорији избеглог становништва. Прво лице има вероватноћу да буде сиромашно 0.016 док је у другом случају, односно за лице које је имало или још увек има статус избеглог лица, вероватноћа једнака 0.036. Видимо да оба лица имају релативно ниску вероватноћу. Размотримо сада мало другачији пример, тачније пример за који и без икаквих економетријских резултата можемо претпоставити да ће бити сирома-

шно. Након израчунавања проверићемо да ли се ове наше априорне претпоставке поклапају са добијеним резултатима. Посматрајмо мушкарца средњих година који живи у руралној средини у југоисточној Србији, неожењен је, без школе и незапослен. Посматраћемо опет два случаја; када је лице домицилно и кад је избеглица. У оба случаја вероватноћа је веома висока и то у првом случају чак 0.722 док је у другом 0.825.

Видимо да, иако избегла лица имају већу вероватноћу да буду сиромашна него домицилно становништво које има исте карактеристике, ипак на вероватноћу да ће лице бити сиромашно није пресудно утицало то да ли је избегло или не, већ су ту утицале остале карактеристике, а на првом месту радни статус лица, затим ниво образовања као и регион у којем лице живи. Остали фактори, иако су значајни у моделу, нису од преногог значаја, већ само побољшавају квалитет модела.

Дискусија

Циљ овог рада је био да проверимо да ли и у којој мери чињеница да је лице имало статус избеглог, у било ком периоду од 1991. године до данас или га још увек има, утиче на вероватноћу да ће то лице бити сиромашно. Дакле, циљ је био показати да ли постоји квантитативно мерљива разлика између домицилног становништва и становништва које је имало/има статус избеглица. Оцењивањем пробит модела, а примењујући изнету методологију, дошли смо до модела који као зависне променљиве поред оне која се односи на статус лица, укључује и друге варијабле за које смо сматрали да могу бити од значаја у моделу. Провером значајности добијених коефицијената, дошли смо до закључка да је варијабла која описује статус лица значајна у моделу, то јест да битно утиче на чињеницу да ли ће посматрано лице бити сиромашно или не. Резултат који смо добили сугерише да избегла лица заиста имају већу вероватноћу да буду сиромашна. Међутим, чињеницу да је лице сиромашно у многој већој мери одређују варијабле као што су ниво образовања, радни статус или регион у коме лице станује него сама чињеница да је лице избегло. Наиме, уколико је комбинација осталих варијабли (карактеристика лица) таква да доводи до високе вероватноће да је лице сиромашно, она је висока било да се ради о избеглом лицу или не.

Главни резултат овог истраживања је управо налаз да избегла лица имају већу вероватноћу да буду сиромашна од домицилног. Међутим, неколико резултата које смо добили на први поглед се нису уклапали у наше прелиминарне ставове. Реч је о коефицијентима испред променљиве пол и променљиве старост. Наиме, очекивали смо да ће предзнак испред варијабле пол бити негативан, што би значило да жене имају већу вероватноћу да буду сиромашне од мушкараца. Међутим, ми смо добили позитиван предзнак који значи потпуно супротно, то јест, наш закључак би био да у ствари жене имају мању вероватноћу да буду сиромашне. Овај резултат се добија тек када у модел укључимо све остале наведене независне варијабле. Дакле имајући у виду остале факторе, поред пола лица, и њихову међусобну интеракцију, можемо закључити да жене ипак имају мању вероватноћу да буду сиромашне. Слична је ситуација и са варијаблом старост, а о том проблему више речи је било у резултатима истраживања. С обзиром да ове интеракције и узрочно-последичне везе независних варијабли нису предмет анализе, нисмо се детаљно посветили разјашњавању овог феномена, већ то може бити занимљива тема за неко додатно истраживање.

Резултати овог истраживања показују да постоје категорије становништва које су угрожене више него остале. Такође је показано да, и поред мера Владе Републике Србије, и даље постоји значајна разлика између домицилног и избеглог становништва. Јас између избеглог и домицилног становништва се продубљује са порастом вероватноће да лице буде сиромашно, односно за угроженије категорије становништва. Из свега предложеног следи основна препорука да приликом дефинисања мера за помоћ сиромашним посебно треба обратити пажњу на то да ли је лице у избегличком статусу или је то до скора било.

На крају напоменимо да на материјални статус избеглих лица утичу и многи други фактори које је немогуће квантификовати а тиме ни укључити у модел. То су пре свега социјални и психолошки фактори који се односе на укљученост у друштвену мрежу. Наиме, домицилно становништво је од рођења укључено у заједницу, има пријатеље, породицу, итд. који у великој мери могу помоћи како материјално тако и морално у смислу пружања подршке, евентуалне помоћи при запошљавању и слично. Избегла лица, међутим, ретко имају неког у заједници у коју су се доселили а самим тим немају ни овакве видове подршке. Процес интеграције избеглих лица у заједницу у коју су се доселили је дуг и не увек тако лак.

Референце

Књиге

- (2008), *Студија о животном стандарду: Србија 2002-2007*, Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Гујарати Д., (2003), *Basic Econometrics*, New York, The McGraw-Hill Companies.
- Јовичић, М., (2002), Економетријски методи, Београд, Економски факултет.
- Green, W., (2003), *Econometric Analysis*, New Jersey, Pearson Education International, 663-755.

Часописи

- Јовичић, М., Употреба модела бинарног избора у тестирању утицаја економских фактора на вероватноћу рађања деце, *Економски анали* бр. 126, Економски факултет, Београд, 19-31.
- Нојковић, А., Модели дискретне зависне променљиве, *Економски анали* бр. 172, Економски факултет, Београд.

Радни папир

- Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Републике Србије, 2002.
- Kennedy, P., (2002), „Oh No! I Got Wrong Sign! What Should I do, Simon Fraser University; http://www.stat.columbia.edu/~gelman/stuff_for_blog/oh_no_I_got_the_wrong_sign.pdf
- Daniel, M., „*Applied Econometrics with Eviews, Lecture 17*“; <http://www.fetp.edu.vn/shortcourse/0102/Eviews/Handouts/17E%20Lecture%20Notes%202017.pdf>
- Lunt, W., 2003. „*The Probit, Logit, Tobit and Linear Probability Models*“. Vassar College Working Paper; irving.vassar.edu/faculty/wl/Econ210/LPMf02.pdf
- Cornelißen, T., Sonderhof, K., „*The marginal interaction effects in a probit model with a triple dummy variable interaction term*“, <http://www.wiwi.uni-hannover.de/aoek/pubs/text/dp-386.pdf>
- UNHCR Global Appeal 2007.
- Комесаријат за избеглице Републике Србије, „*Стање и потребе избегличке популације у Републици Србији*“, 2008.

Интернет сајтови

- http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2000/
- <http://www.prsp.sr.gov.yu/strateski.jsp>
- <http://www.poverty.com>
- <http://www.globalissues.org/issue/2/causes-of-poverty>

Анекс

Превазилажење проблема хетероскедастичности

Проблем хетероскедастичности је могуће превазићи оцењивањем модела применом метода уопштених најмањих квадрата (УНК). Модел који се оцењује применом уопштених најмањих квадрата назива се модел линеарне вероватноће (LPM), управо због чињенице да се оцењивањем рачуна вероватноћа да ће зависна променљива узети вредност 1, односно да ће се посматрана карактеристика јединица посматрања испољити или не. Међутим када модел оценимо уобичајеним најмањим квадратима, долазимо до новог проблема, чија је суштина да се оцењене вредности зависне променљиве најчешће не налазе у интервалу 0-1, а како су то вероватноће, неопходно је трансформисати LPM тако да се израчунате вероватноће заиста налазе у овом интервалу. Трансформација се врши у зависности од тога коју расподелу има грешка модела. У зависности од тога која се расподела грешке претпостави, постоје различити модели. Најчешћа претпоставка је да грешка модела има стандардизовану нормалну расподелу са аритметичком средином 0 и варијансом 1. Модел који одговара овој претпоставци назива се пробит модел. Уколико је претпоставка да грешка има логистичку расподелу, говори се о логит моделима.

Показатељи квалитета модела

Код класичног регресионог модела као показатељи квалитета модела користе се R^2 и кориговани R^2 , међутим они у моделима са бинарном зависном променљивом нису добар показатељ. Из тог разлога, користи се тзв. псевдо R^2 (*McFadden R²*). Суштина овог показатеља је да пореди вредност вероватноће оцењеног модела са вредностима вероватноће када нису укључени регресори x_i . Вредности овог параметра се крећу од 0 до 1 и нема смислену интерпретацију, јер не представља, као класичан коефицијент детерминације R^2 у вишеструком линеарном регресионом моделу, удео објашњених у укупним варијацијама. Предложено је да се вредност *LRI* (индекс количника веродостојности) једнака јединици тумачи као показатељ „перфектне“ прогнозе модела. Међутим, у потпуности је прихваћено тумачење да се квалитет модела повећава са растом вредности *LRI*⁷.

Матрица погодака и промашаја

Сумарни показатељ способности предвиђања модела који може бити од значаја је матрица погодака и промашаја, димензија 2x2. Ова матрица се попуњава по следећем правилу:

ако је $\hat{P} > P^*$ онда је $\hat{y} = 1$, а уколико је $\hat{P} > P^*$ онда је $\hat{y} = 0$

Где је $\hat{P}$ моделом оцењена вероватноћа.

Дакле, прво се утврђује вредност такозване линије одсецања P^* (обично 0,5) па се затим опсервације разврставају по томе да ли се налазе испод или изнад те линије одсецања, односно да ли ће, на основу оцењеног модела, вредност зависне променљиве бити 0 или 1 и затим се пореди са стварним вредностима. Уколико модел предвиђа напр. да ће зависна променљива узети вредност 1 за одређену опсервацију а реализована вредност је стварно 1 то ће се сматрати за погодак. Међутим, уколико модел предвиђа 1 а стварно реализована вредност је 0 то ће бити сврстано као промашај.

Табела 2. 1. – Матрица погодака и промашаја

	Реализоване 0	Реализоване 1
Моделом предвиђене 0	Погоци	Промашаји
Моделом предвиђене 1	Промашаји	Погоци

⁷ Green, W., (2003), *Econometrics Analysis*, New Jersey, Pearson Education International, 663-755.

ПРЕГЛЕД СОЦИО-ЕКОНОМСКИХ
КАРАКТЕРИСТИКА ДОМАЋИНСТАВА
ЧИЈИ ЈЕ НОСИЛАЦ
САМОХРАНИ РОДИТЕЉ

Ирена Вељковић

АПСТРАКТ

Истраживање „**Анализа социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац самохрани родитељ**“ има за циљ да утврди опште социјалне и економске карактеристике једног таквог домаћинства. У циљу истраживања анкетирано је 186 самохраних родитеља на територији града Ниша. Истраживањем су обухваћени сви аспекти за које смо сматрали да могу створити једну комплексну слику о реалном материјалном и социјалном положају домаћинства чији је носилац самохран родитељ: просечан број чланова испитиваног домаћинства, мотиви ступања у брак/ванбрачну заједницу, разлози прекида брачне/ванбрачне заједнице, ниво образовања и додатна едукација, приходи и расходи домаћинства, куповна моћ, ниво остварених права на социјалну заштиту, доступност здравствене заштите, квалитет и разноврсност исхране домаћинства, услови становања, поседовање добара, као и испитивање ставова испитаника. Сматрали смо да би се анализирањем постојећег стања домаћинства чији је носилац самохран родитељ значајно допринело сагледавању специфичних карактеристика и димензија сиромаштва самохраних родитеља које су у Студији о животном стандарду само делимично сагледане.

I УВОД

У Србији не постоји системска брига и подршка самохраним родитељима. По признању надлежних у Министарству за рад и социјалну политику – обавеза министарства да креира политику у овој области прилично је ограничена, јер министарство нема целовита и потпуна истраживања појаве о самохраности и проблему који носи тај положај. Године 1992. укинуте су све институције које су се бавиле континуираним праћењем проблема самохраних родитеља. У нашем породичном закону не постоји појам самохраног родитеља и тим законом се штите само чланови породице¹. Будући да је Србија дужи низ година земља дисконтинуитета где сваки систем делује за себе, породично-правна и социјална заштита је ову категорију породица прилично запоставила. Фондови социјалне заштите нису доволни, а Центри за социјални рад често остављају слику неефикасних институција. У једном оваквом затвореном систему који се споро мења недостаје ажураност, постојање јединствене базе података, као и комуникација међу сегментима који третирају исте категорије корисника, а самим тим и самохраних породица. Овоме треба додати и чињеницу да алиментациони фондови у Србији нису у функцији.

На националном нивоу обезбеђују се дечији додаци и социјална помоћ, новчане накнаде за сиромашне породице, туђа нега и помоћ, као и смештај у установе социјалне заштите и хранитељство. Из републичког буџета обезбеђује се 90% укупних средстава за социјалну заштиту. На локалном нивоу, градови тј. општине финансирају право на једнократну новчану помоћ и друге привремене мере социјалне заштите. Међутим, пракса показује да мање развијене и неразвијене локалне заједнице нису у могућности да развију ни најмањи део услуга које су административно већ децентрализоване. Тако децентрализација у области социјалне заштите која би на ефикасан начин обезбедила доступност социјалних услуга свима којима је таква помоћ потребна, па и породицама чији је носилац самохрани родитељ остаје да чека нека боља времена док се не изнађу финансијски механизми путем којих би се локалним самоуправама обезбедили новчани извори за развој социјалних услуга.

Иако је улога недржавних актера у пружању услуга социјалне заштите занемарљива, она у економски неразвијеним локалним самоуправама пружа велику подршку и помоћ неефикасном и спором систему социјалне заштите, што је потврђено и овим истраживањем у конкретном примеру града Ниша.

Регион са највећим уделом сиромашних је југоисточна Србија. Град Ниш са око 260.000 становника, по последњим подацима Националне службе за запошљавање (филијала Ниш), званично има око 36.000 регистрованих незапослених лица. Представници нишке филијале Националне службе за запошљавање такође истичу да се број незапослених годинама врти око цифре од 80.000, иако има 180.000 радно способних грађана. Према њиховој евиденцији постоје и фирме које раднике пријављују и одјављују на два месеца, па се и то региструје као упошљавање, иако реално не долази до побољшања ситуације. Град Ниш нарочито је погођен сиромаштвом из више разлога, као што су: пропаст великих индустрија, недостатак страних инвестиција у протеклом периоду, неразвијеност малих и средњих предузећа, велики број избеглих и расељених лица, велики проценат ромске популације.

Према подацима Републичког завода за статистику просечна бруто зарада у Републици Србији, исплаћена у децембру 2008. године износи 53.876 динара, а просечна зарада без пореза и доприноса у Републици Србији, исплаћена у децембру 2008. године износи 38.626 динара (нето). Просечна нето зарада за град Ниш у току децембра месеца 2008. године износила је 33.648 динара.

¹ Породични закон, Службени гласник Републике Србије 18/05.

Илустрације ради, у табели су приложени подаци о просечним зарадама за октобар и новембар месец у Републици Србији и већим градовима.

Просечна зарада за октобар 2008.		Просечна зарада за новембар 2008.	
Србија	34.311,00 динара	Србија	33.613,00 динара
Београд	41.565,00 динара	Београд	41.374,00 динара
Нови Сад	39.588,00 динара	Нови Сад	39.138,00 динара
Крагујевац	34.531,00 динара	Крагујевац	29.256,00 динара
Ниш	28.922,00 динара	Ниш	28.693,00 динара

Очигледно је да је град Ниш, као седиште Нишавског округа и највећи град југоисточне Србије, у поређењу са другим великим градовима, последњи по просечним примањима у Републици. То доказују и зараде по запосленом по окрузима и општинама за децембар 2008. године у Републици Србији, где је Нишавски округ на самом дну лествице прихода.² Проценат грађана који немају никакве приходе или им је лични доходак испод егзистенцијалног минимума неопходног за задовољавање минималних животних потреба је огроман у граду Нишу и о томе нема званичних података.

Статистика Центра за социјални рад „Свети Сава“ показује да се скоро сваки трећи брачни пар у Нишу разведе. Број самохраних родитеља ће увек да расте, зато што традиционална патријархална породица доживљава трансформацију, па се може рећи да је породица у кризи у целом свету, па и код нас. И на Западу, и у бившим југословенским републикама самохране мајке су веома заштићене, док наша држава још увек нема механизме да на адекватан начин третира ту популацију. То просто значи да институције државе морају скватити као неопходност прилагођавање постојећем стању ствари, и то на више нивоа.

Према подацима из нацрта Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности половина (2008–2014³, из јануара 2008. године), самохране мајке чине преко три четвртине самохраних родитеља. Жене чине више од половине становништва у Србији (51,4% укупне популације) и у лошијем су положају када је у питању стопа запослености, која код њих износи 44%, док је код мушкараца 63%. Разматрајући ниво образовања, оне takoђе имају и највећи ризик од сиромаштва с обзиром да су оних образовних квалификација. Ако посматрамо групу сиромашних видећемо да 71,3% сиромашних домаћинстава има носиоца који има само незавршenu или завршenu основну школу. Како је сиромаштво најраспрострањеније међу домаћинствима са незапосленим носиоцем домаћинства, самохране мајке као носиоци домаћинства су нарочито погођене сиромаштвом. Будући да животни стандард не зависи само од статуса на тржишту рада носиоца домаћинства, већ и од статуса у запослењу свих чланова домаћинства, долазимо до података да су самохране мајке као носиоци домаћинства – или неактивна домаћинства или домаћинства са једним запосленим чланом (у најбољем случају). У самохраним домаћинствима у пракси најчешће бељежимо двоје, троје или више малолетне деце, што указује на потенцијално висок ризик од сиромаштва с обзиром да деца од 7 до 14 година старости спадају у категорију са натпркосечним ризиком од сиромаштва. Као се индекс сиромаштва повећава када се домаћинству прикључи једно старо лице (обично један или оба родитеља самохраних мајки), на крају добијамо поражавајућу слику.

На основу изложене проблематике стиче се утисак да домаћинства чији је носилац самохран родитељ спадају у рањиве, најсиромашније и социјално угрожене групе. Овоме треба додати и чињеницу да регион југоисточне Србије спада у најмање развијена подручја тј. подручја погођена високом стопом сиромаштва.

² Извор: <http://www.webrzs.stat.gov.rs>

³ <http://www.minrzs.gov.rs>

Системских истраживања и испитивања самохраног родитељства у Нишу и југоисточној Србији нема. Постојали су парцијални покушаји сагледавања положаја самохраних мајки, али се нажалост све завршавало на томе. Тако се јавила потреба за једним другачијим и озбиљнијим покушајем сагледавања социо-економских обележја домаћинства чији је носилац самохран родитељ како би се направио акциони план за активно деловање у циљу побољшања материјалног и социјалног положаја самохраних родитеља, уз адекватну помоћ и подршку надлежних државних институција, градских управа, установа, бизнис сектора и HBO-а.

Циљ истраживања „**Анализа социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац самохрани родитељ**“ је био утврдити социо-економске карактеристике самохраног родитеља у циљу до-датног сагледавања фактора и ризика сиромаштва који у Студији о животном стандарду нису доволно сагледани. Након описа методологије коришћене у овом истраживању следи анализа резултата фокусирана на неколико основних категорија:

- Социо-демографске карактеристике;
- Услови социјалне сигурности;
- Квалитет исхране, потрошња домаћинства;
- Стамбени услови, поседовање трајних потрошних добара и куповна моћ;
- Здравствене карактеристике;
- Помоћ и лично виђење излаза из ситуације.

II МЕТОДОЛОГИЈА

Испитивање социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац самохрани родитељ је извршено применом анкетне методе помоћу структурираног упитника развијеног у сврху овог истраживања.

Узорак

Узорком су обухваћени самохрани родитељи који су носиоци домаћинства. Пошто у Нишу не постоје званични подаци о евидентираним лицима који су самохрани родитељи, нити јединствена база података, у циљу истраживања урађена је идентификација институција и организација која се на било који начин у своме раду бавила и била у контакту са овом популацијом. До података о циљној групи се дошло:

- Преко Удружења самохраних мајки (HBO);
- Преко базе података самохраних родитеља Општине Медијана који су се јављали за једнократну новчану помоћ, бесплатну правну помоћ или неки други вид помоћи;
- Преко Центра за социјални рад „Свети Сава“ Ниш.

Као што је и на самом почетку истраживања претпостављено, сарадња са једином званичном институцијом у граду која треба да се бави овом проблематиком била је на веома површном нивоу. Једини начин до-ласка до података о циљној групи су биле базе података о примаоцима материјалног обезбеђења и дечијег додатка. У великој мери доступност података зависла је од мотивисаности референта који води базу података одређене категорије корисника. Неажурираност података из постојећих база, као и софтверска неопремљеност допринела је да теренско истраживање траје дуже него што је предвиђено. Како се не би довели у питање репрезентативност и величина узорка било је неопходно да се преко других институција и организација дође до података о потенцијалним испитаницима.

Прикупљањем информација од ове 3 институције/организације направљена је јединствена база података потенцијалних испитаника.

Величина узорка

Према попису становништва у Нишу живи 250.518 становника. Статистички годишњак 2007. Републичког завода за статистику бележи да у Нишу има 60.753 домаћинства. Као што је раније напоменуто, у Нишу не постоје званични подаци о броју домаћинства чији је носилац самохрани родитељ, а о њиховом реалном броју може само да се нагађа. Најкомплетнијом базом самохраних родитеља располаже HBO „Удружење са-

мохраних мајки“ које има званично регистрованих 553 чланова са територије целог града, односно са територије свих 5 градских општина.

Истраживање „**Анализа социо-економских карактеристика домаћинстава чији је носилац самохрани родитељ**“ је обухватило анкетирањем 200 самохраних родитеља - носиоца домаћинстава са територије града Ниша.

Коначан број валидних и вальано попуњених упитника који је ушао у узорак истраживања је 185.

Укупно 15 упитника није испунило услове да буду обрађени и третирани због нерегуларности у поступку анкетирања испитаника, као и због непотпуности.

Анкетни упитник

За потребе истраживања направљен је директни структурирани анкетни упитник (**Прилог 1**) који је састављен од 67 питања како би се добили вальани и статистички значајни подаци који би били упоредиви са одређеним подацима добијеним у Анкети о животном стандарду. Упитник садржи питања која се тичу социјалног и економског положаја самохраних родитеља и њихових породица (лични подаци, радни статус, пријема, социјална заштита, образовање, потрошња домаћинства, расходи, стамбени услови, поседовање добра, квалитет исхране, здравствена заштита и др.).

Прикупљање података на терену

Анкетари су добили податке о потенцијалним испитаницима и њихове адресе становаша. Анкетирање је обављено „лицем у лице“, у непосредном контакту са испитаником, у стану испитаника, у циљу добијања што бољих резултата. Одређен број интервјуја са испитаницима је извршен и у просторијама Удружења самохраних мајки. Теренско истраживање је обављено у периоду од 01.01.2009. до 10.02.2009. године.

Обрада података

Софтверски пакет коришћен за унос и обраду података је SPSS (в. 13). Направљена је база података, а подаци добијени са терена су свакодневно уношени и обрађени у SPSS програму.

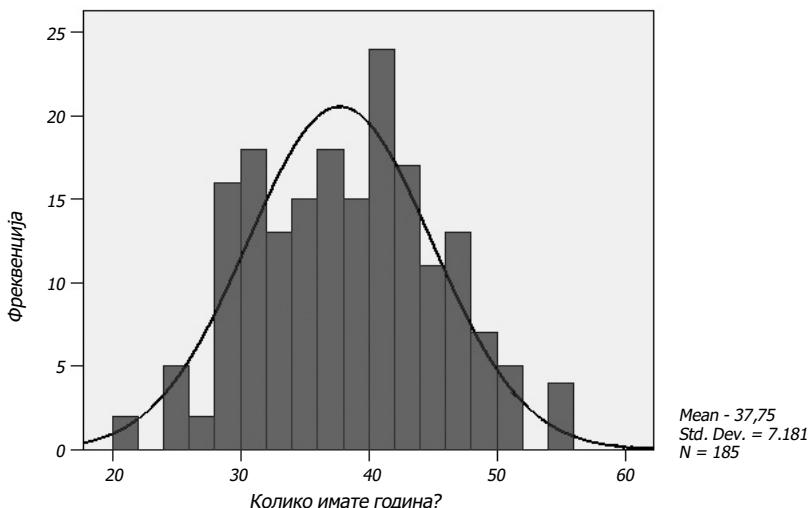
III РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

1. СОЦИО-ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Од 185 анкетираних испитаника самохраних носиоца домаћинства – 95,7% је било жена и 4,3% мушкараца.

Просечна старост испитаника је 37,75 година. Најмлађи испитаник обухваћен узорком има 21, а најстарији 56 година. Најбројнија је старосна група самохраних родитеља од 31 до 40 година – 42,7 %, затим старосна група од 41 до 50 година којих има 35,1%. Самохраних родитеља од 21 до 30 година има 19,5%, док је најмање оних преко 50 година – 2,6%.

Графикон бр. 1 – Просечна старост испитаника

Најбројнији су испитаници са завршеној средњом школом – 47,6%, као и они који су завршили трогодишњу стручну школу – 20,5%. Најмање је стручњака са магистратуром, односно докторатом – 2,2%, док је са завршеној осмогодишњом школом, односно без школе 3,7% испитаника. Школска спрема испитаника приказана је у доњој табели.

Табела бр. 1 – Школска спрема испитаника

ШКОЛСКА СПРЕМА	БРОЈ ИСПИТАНИКА	ПРОЦЕНТА ИСПИТАНИКА
Без школе или незавршена основна школа	1	0,5
Завршена основна школа (8 разреда)	6	3,2
Трогодишња стручна школа	38	20,5
Завршена средња школа	88	47,6
Завршена виша школа	23	12,4
Факултет, академија	25	13,5
Магистратура, докторат	4	2,2
Тотал	185	100,0

Занимање испитаника је дато у приложеној табели:

Табела бр. 2 – Занимање испитаника

ЗАНИМАЊЕ ИСПИТАНИКА	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Пољопривредник или домаћица у пољопривредном домаћинству	1,6
Радник/ца	21,1
Службеник	37,3
Стручњак	11,4
Ученик или студент	0,5
Домаћица	6,5
Пензионер/ка	1,1
Незапослен	20,5

Просечан број чланова испитиваног домаћинства износи 2,98. Најбројнија су домаћинства са 3 члана – 55,7%. Домаћинства са 2 члана има 25,4%, а домаћинства са по 4 члана 14,1%. Најмање су заступљена петочлана домаћинства – 4,9%.

Број деце испитиваног домаћинства самохраних родитеља је 1,84. Највише је домаћинства са двоје деце – 51,9% и домаћинства са једним дететом 33,5%. Домаћинства са троје деце су заступљена у 11,9% случајева, док је најмање домаћинства са четворо деце 2,7%.

Просечна старост старијег детета је 13,6 година, а млађег 11,4 година. Треће односно четврто дете у испитиваним породицама има просеку 9,3, тј. 8,8 година.

Истраживање је показало да у свим породицама, без изузетка, сва деца живе у домаћинству са родитељем који је овим истраживањем дефинисан као носилац домаћинства.

Самохрани родитељи су у највећем проценту ступали у брак/ванбрачну заједницу у животном добу од своје 19. до 25. године живота – 59,5%.

Табела бр. 3 – Животно доба започињања брачне/ванбрачне заједнице

ГОДИНЕ ЗАПОЧИЊАЊА ЗАЈЕДНИЧКОГ ЖИВОТА	БРОЈ ИСПИТАНИКА	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Пре 15. год.	3	1,6%
16-18. год.	9	4,9%
19-25. год.	110	59,5%
26-30. год.	50	27,0%
Изнад 30. год.	13	7,0%
Тотал	185	100,0%

Мотиви ступања у брак/ванбрачну заједницу су од стране испитаника одређени на следећи начин:

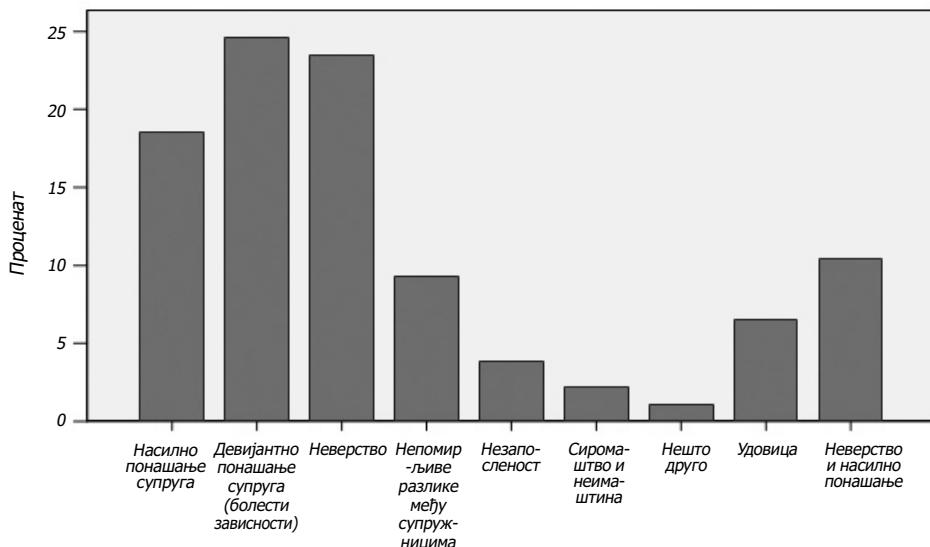
Табела бр. 4 – Мотиви ступања у брачну/ванбрачну заједницу

РАЗЛОЗИ СТУПАЊА У БРАК	БРОЈ ИСПИТАНИКА	ПРОЦЕНТА ИСПИТАНИКА
Љубав према будућем супружнику	149	80,5%
Непланирана трудноћа	26	14,1%
Лоша материјална ситуација породице из које потичем	1	0,5%
Лоши породични односи у породици из које потичем	4	2,2%
Све наведено	3	1,6%
Нешто друго	2	1,1%
Тотал	185	100,0%

Разлози због којих је долазило до престанка односно прекида брачне/ванбрачне заједнице су најчешће били: развод – у 81,6% случајева и прекид ванбрачне заједнице – 9,2%. Смрт супружника је разлог самохраног родитељства у 6,5% случајева, док је самовољну одлуку да децу подиже самостално донело 2,7% испитаника.

Разлози за развод/прекид ванбрачне заједнице су најчешће били девијантно понашање супружника (болести зависности – алкохолизам, дрога, коцкање и др.) – 24,3%, затим неверство – 23,2% и насилино понашање супружника – 18,4%. Неретко се дешавало да је неверство супружника било удружене са насилиним понашањем – 10,3%.

Графикон бр. 2 – Разлози за развод/прекид ванбрачне заједнице

Што се тиче временског периода када је дошло до прекида заједнице, у највећем броју случајева то се додило у периоду од 1. до 3. године заједничког живота – у 35,6% случајева, и у периоду од 5. до 10. године за-

почињања заједничког живота – 23,3%. Нешто мањи проценат је оних који су се за прекид заједнице одлучили у периоду после 10. године – 21%, а најмање је оних који су се за то одлучили у периоду од 3. до 5. – 18,9%.

Просечан број година колико су наши испитаници самохрани носиоци домаћинства је 6,7 година.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ СОЦИЈАЛНЕ СИГУРНОСТИ

У последња три месеца **лични просечни приходи** испитаника били су **20.893 динара**. Без икаквих личних примања у последња 3 месеца је било 11,9% испитаника, док су највећа забележена примања 70.000 динара – заступљена код 1,1% испитаника. Највише је испитаника са примањима од 10.000 динара – 13,5%, са 30.000 динара – 12,4%, као и оних са 20.000 – 10,8%.

Право на алиментацију је остварило 35,1% испитаника, док много већи број – 119 домаћинстава односно – 64,4% не остварује то право. Просечан износ алиментације за сву децу у домаћинству која су остварила то право, у последња 3 месеца износи 4.587 динара.

Право на дечији додатак остварује 42,2% домаћинстава, док већи проценат не остварује то право – 57,8%. Просечан износ дечијег додатка који су наши испитаници остварили по детету, у последња 3 месеца је 2.074 динара.

Имајући у виду све изворе прихода (плате, алиментација, социјална примања, привремени и повремени послови, польопривреда и др.), **укупни месечни приходи домаћинства** наших испитаника у последња 3 месеца били су у просеку **26.387 динара**.

Што се тиче примарног **начина издржавања домаћинства у току претходне године**, испитаници су одговорили на следећи начин:

Табела бр. 5 – Начин издржавања испитаника у току претходне године

НАЧИН ИЗДРЖАВАЊА У ТОКУ ПРЕТХОДНЕ ГОДИНЕ	БРОЈ ИСПИТАНИКА	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Польопривреда	3	1,6
Стално запослење у државном предузећу	49	26,5
Стално запослење у приватном предузећу	52	28,1
Рад на „црно“	30	16,2
Пружање услуга уз надокнаду за новац (нпр. чишћење станова, чување старих лица, туђе деце и др.)	16	8,6
Социјална помоћ, дечији додатак	19	10,3
Алиментација	9	4,9
Пензија	4	2,2
Издржавано лице	3	1,6
Тотал	185	100,0

Као што се из приложене табеле може видети, највише је оних којима је примаран начин издржавања домаћинства стално запослење у приватном сектору – 28,1%, као и оних запослених у државном сектору – 26,5%. Велики је проценат и оних којима су једини начин издржавања домаћинства социјална давања тј. дечији додатак, алиментација, социјална помоћ, као и издржаваних лица од стране рођака и пријатеља – 16,8%.

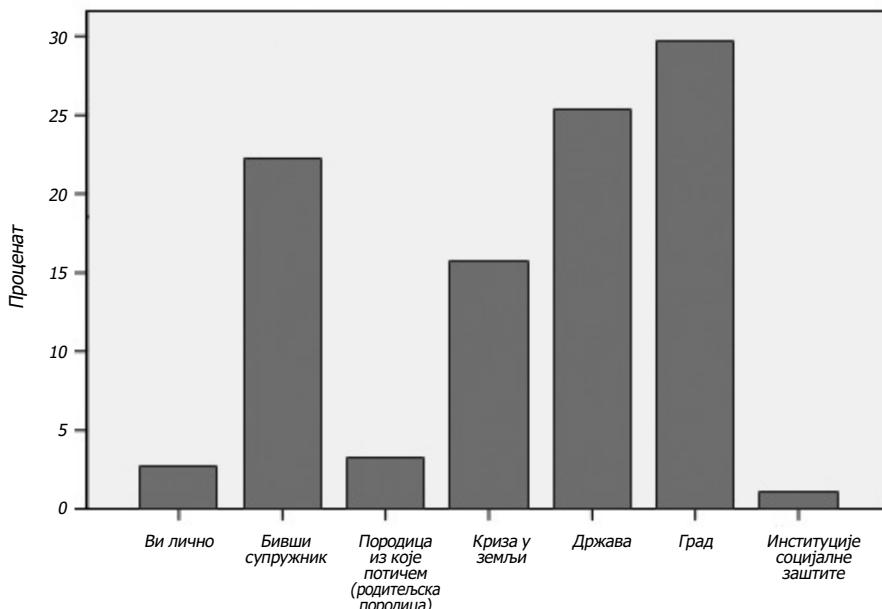
Упитани да процене садашњу материјалну ситуацију своје породице у односу на период када су били у заједници са супружником, највећи проценат испитаника је одговорио да сада живи горе – 54,6%. Процену да се материјално није променио положај породице има 23,8% испитаника, док 21,2% живи боље у односу на период заједнице са супружником. У доњој табели приказане су **процене испитаника о материјалној ситуацији своје породице док су били у браку у поређењу са материјалном ситуацијом породице од када су самохрани родитељи.**

Табела бр. 6 – Лична процена материјалне ситуације своје породице у односу на период када су били у заједници са супружником

ОЦЕНА МАТЕРИЈАЛНЕ СИТУАЦИЈЕ ПОРОДИЦЕ	ДОК СУ БИЛИ У БРАКУ	ОД КАДА СУ САМОХРАНИ РОДИТЕЉИ
Одлично	5,9 %	0,5 %
Добро, имали смо доволично новца за основне животне потребе	42,7 %	21,6 %
Релативно лоше, успевали смо некако да задовољимо само најосновније потребе за храном и кућним издацима	36,8 %	42,2 %
Лоше, нисмо успевали да задовољимо ни најосновније потребе за храном и кућним издацима	14,1 %	35,7 %

По мишљењу испитаника **најодговорнији за материјалну ситуацију у којој се сада налазе** су градске односно државне власти – 55,1%, затим бивши супружник – 22,2% и криза у земљи – 15,7%. Као кривца за садашњи материјални положај 3,2% испитаника види породицу из које потиче, 2,7% кривца налази у себи, док су институције социјалне заштите по мишљењу испитаника одговорне у 1,1% случајева.

Графикон бр. 3 – Мишљење испитаника о томе ко је најодговорнији за њихову тренутну материјалну ситуацију

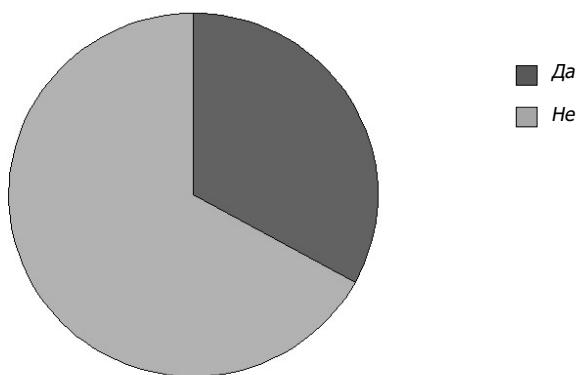

Степеном стручне спреме је задовољно 33% испитаника, док је њих 124 односно 67% испитаника не-задовољно.

Графикон бр. 4 (кружни дијаграм) – Задовољство постигнутим степеном стручне спреме

Због ступања у брак, 18,9% испитаника је **напустило своје даље школовање**. Евидентиран је велики проценат оних испитаника којима се супруг противио наставку даљег школовања – 28,6%, а посвећеност породици и недостатак новца су разлози престанка школовања у 6,5%, односно 8,1% случајева. На питање да ли су **наставили са школовањем у браку** до добијања жељене дипломе, испитаници су одговарали на следећи начин.

Да ли сте задовољни степеном стручне спреме коју имате?

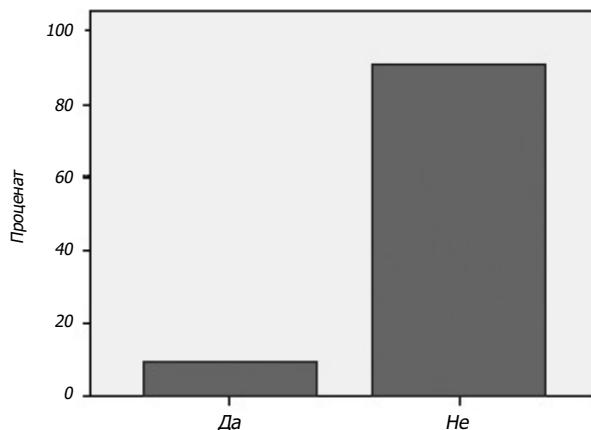
Табела бр. 7 – Да ли сте наставили са школовањем у браку до добијања жељене дипломе?

ДА ЛИ СТЕ НАСТАВИЛИ СА ШКОЛОВАЊЕМ У БРАКУ ДО ДОБИЈАЊА ЖЕЉЕНЕ ДИПЛОМЕ?	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Да	16,8
Не, јер сам своје школовање завршила пре ступања у брак	34,6
Не, јер нисам имала времена због посвећености породици	6,5
Не, јер нисмо имали довољно новца за завршетак мого школовања	8,1
Супруг се противио	28,6
Нисам имала жеље ни потребе за наставком школовања	5,4

Финансијска ситуација је била од пресудног значаја за **избор школе и ниво образовања деце** породица чији је носилац самохрани родитељ у 40,5% случајева, док у 59,5% случајева материјална ситуација није имала на то утицаја.

Да је на самохраним родитељима огромана одговорност за васпитање деце сведочи и податак да чак у 90,8% случајева **бивши супружник не помаже и не дели одговорност за васпитање и образовање заједничке деце**. То чини само 9,2% бивших супружника испитиване популације.

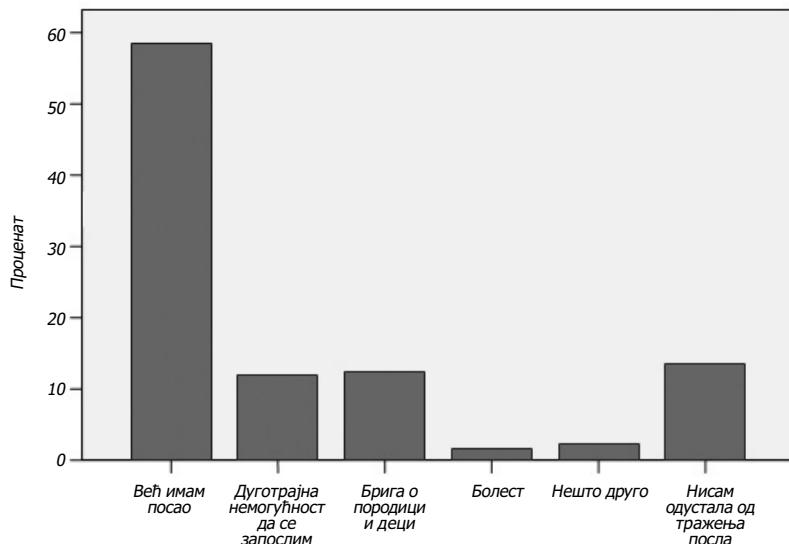
Графикон бр. 5 – Да ли Вам бивши супружник помаже и дели одговорност за васпитање и образовање заједничке деце?

Док су били у браку, испитаници су у највећем броју случајева били запослени – 51,4%. Велики је проценат и оних испитаника којима је препрека за запослење била противљење супруга – 20,5%. Немогућност долажења до било каквог посла је забележена у 9,2% случајева, док су обавезе око подизања деце и кућних послова биле разлог незапослености у браку код 5,9% испитаника. Док су били у брачној заједници, 5,4% њих није ни тражило никакво запослење, док је исти проценат оних који су тражили искључиво посао у струци за који су квалификовани, али га нису нашли.

Стално или привремено запослење у тренутку спровођења истраживања има 54,1% испитаника. На евиденцији Националне службе за запошљавање као незапослена лица води се 37,3% испитаника. **Упита-ни да ли су одустали од тражења поса и за разлоге** због којих су одустали, испитаници су у 12,4% случајева навели као разлог бригу о деци и породици, док је 11,9% испитаника навело као разлог и дуготрајну немогућност проналажења било каквог запослења.

Графикон бр. 6 – Разлози због којих су испитаници одустали од тражења поса

Уколико би додатно школовање, обука, доквалификација, преквалификација и сл. утицали на проналажење адекватног односно боље плаћеног посла који би омогућио побољшање материјалног положаја испитаника и њихове деце, курсеве би похађало 82,7% испитаника, 11,9% анкетираних би се пријавило за обуку само уколико би им то гарантовало посао одмах по завршетку курса, док 3,8% испитаника сматра да нема потребе за тим јер виде себе као већ довољно квалификоване, а само 0,5% је као негативан одговор навело разлог недостатак времена због породичних и кућних обавеза.

За услуге подршке при запошљавању, бесплатну обуку и курсеве преквалификације и доквалификације Националне службе за запошљавање и организација које се баве заштитом права самохраних рођитеља чуло је 81,1% анкетираних испитаника, док 18,9% није чуло да ишта слично постоји.

У протекле 2 године 34,1% анкетираних самохраних родитеља је учествовало, односно похађало неки од програма активног запошљавања или курсева додатне едукације. У тренутку испитивања један од курсева управо похађа 6,5% испитаника, односно њих 12.

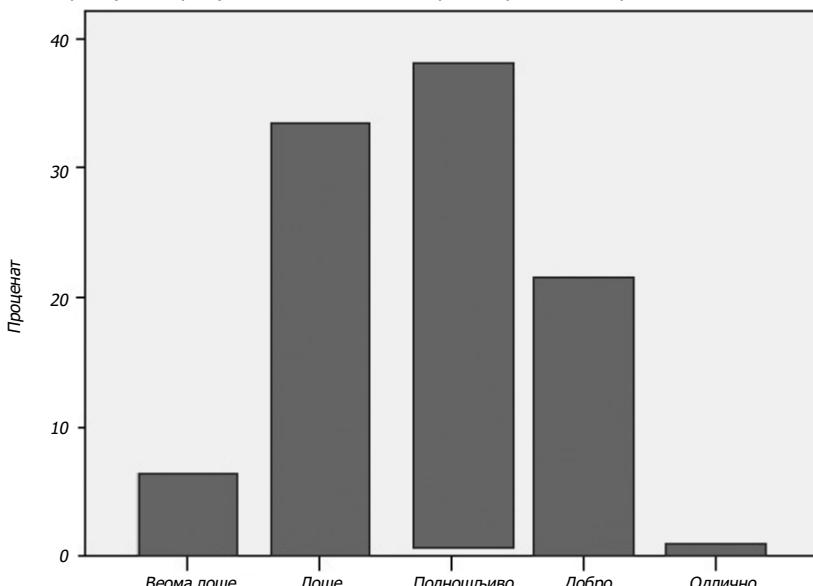
Захваљујући програму додатне едукације 14,1% испитиване популације је дошло до садашњег привременог, повременог или сталног запослења, док 20% учесника курсева преквалификације још увек није пронашло било какав посао. Укупно 38,4% испитаника просто не жели да буде укључено у било какав програм додатне едукације, 6,5 % испитаника не жели да учествује у таквим програмима јер је задовољно постојећим стањем, а 20,5% испитаника није упознато са предностима које носи додатна едукација.

За start-up кредите, односно повољне кредите намењене почетницима у бизнису који се исплаћују из државног буџета као подршка запошљавању чуло је 80% испитаника, с тим да 59,5% њих је веома заинтересовано да сазна нешто више о томе, док 20,5% испитаника су чули за овај кредит, али нису заинтересовани за тако нешто. Укупно 20% испитаника никада није чуло за start-up кредите.

3. КВАЛИТЕТ ИСХРАНЕ, ПОТРОШЊА ДОМАЋИНСТВА

Испитаници су квалитет и разноврсност исхране свог домаћинства најчешће дефинисали као „подношљиво“ – 37,3% и „лоше“ – 33,5%. „Добро“ се храни 21,6 % домаћинстава, „веома лоше“ 6,5%, док је оних који своју исхрану дефинишу као „одличну“ – 1,1%.

Графикон бр. 7 (хистограм) – Оцена квалитета и разноврсности исхране

Као илустрација да су квалитет и разноврсност исхране испитиваних домаћинстава на веома ниском нивоу, а заступљеност алкохолних пића свакодневна или појава која се јавља 2 до 3 пута недељно у 10,2% случајева, може се видети из приложене табеле.

Табела бр. 8 – Заступљеност и учесталост намирница у исхрани испитиваног домаћинства

НАМИРНИЦА	ЗАСТУПЉЕНОСТ У ИСХРАНИ			
Хлеб/пецива	Уопште не једемо /	Једанпут недељно 1,1	2-3 пута недељно 2,7	Сваког дана 96,2
Поврће	Уопште не једемо /	Једанпут недељно 12,4	2-3 пута недељно 47,6	Сваког дана 40,0
Воће	Уопште не једемо 1,1	Једанпут недељно 44,9	2-3 пута недељно 28,1	Сваког дана 25,9
Млеко/млечни производи	Уопште не једемо 1,6	Једанпут недељно 37,3	2-3 пута недељно 30,3	Сваког дана 30,8
Месо/риба/месне прерадевине	Уопште не једемо 5,4	Једанпут недељно 51,4	2-3 пута недељно 31,9	Сваког дана 11,4
Слаткиши	Уопште не једемо 11,4	Једанпут недељно 53,0	2-3 пута недељно 17,3	Сваког дана 18,4
Безалкохолна пића	Уопште не пијемо 9,2	Једанпут недељно 42,2	2-3 пута недељно 31,9	Сваког дана 16,8
Алкохолна пића	Уопште не пијемо 76,2	Једанпут недељно 13,5	2-3 пута недељно 5,9	Сваког дана 4,3

За корпу у току јануара месеца 2009. године испитивано просечно трошкано домаћинство је у просеку трошило 20.013 динара. Најбројнија су домаћинства која су просечно за потрошачку корпу трошила између 10.000 и 20.000 - 47,5%. До скромних 10.000 динара је било у могућности да издвоји 27,4% испитаника. Преко 20.000 динара је било утрошено у 24,9% домаћинстава.

Упитани да одговоре **колико би по њиховом мишљењу било потребно новца** да задовоље основне месечне потребе домаћинства за храном и хигијеном, испитаници су сматрали да та цифра у просеку износи 40.000 динара.

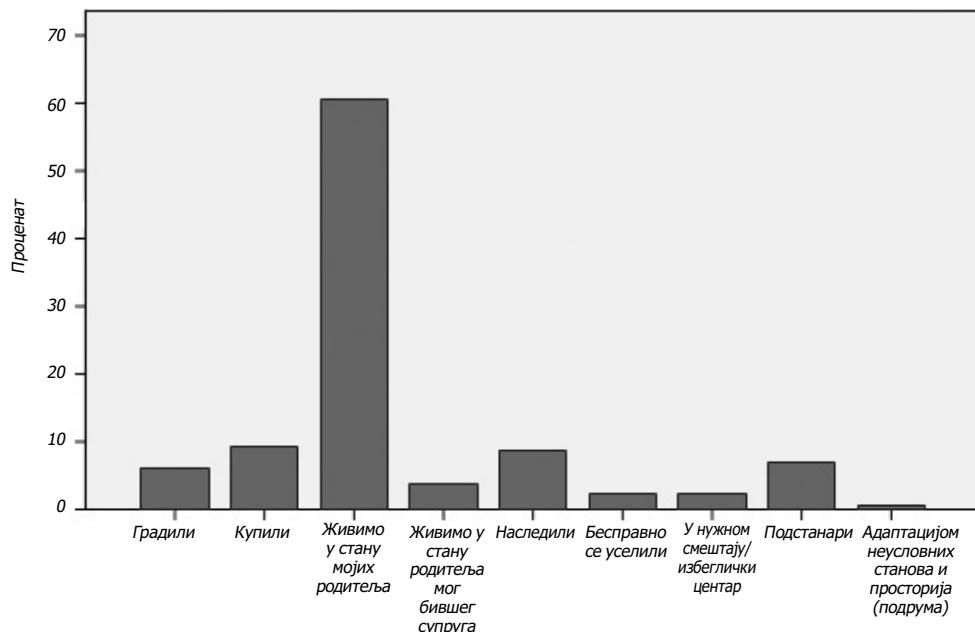
Испитивано домаћинство је у току јануара месеца 2009. године на **све пратеће животне трошкове** (храна, хигијена, станарина, рачуни за струју, грејање, отопљење, воду, комуналне услуге, куповину гардеробе и сл.) просечно трошило 32.932 динара.

Упитани су, на питање колико би им **реално било потребно новца да задовоље укупне основне месечне животне трошкове**, давали просечан одговор – 66.950 динара.

4. СТАМБЕНИ УСЛОВИ, ПОСЕДОВАЊЕ ТРАЈНИХ ПОТРОШНИХ ДОБАРА И КУПОВНА МОЋ

Највећи број испитаника са својом породицом живи у стану својих, односно родитеља свог бившег супруга – 64,3%. У сопственом стану/кући тј. објекту који су сами купили тј. градили живи 15,1% домаћинстава. Стамбени простор је наследило 8,6%, док је 7% подстаниарских домаћинстава. У нужном смештају и бесправно се уселило по 2,2%, док је адаптацијом неусловних заједничких просторија, поткровља, подрума и сл. до животног простора за своје домаћинство дошло 0,5%.

Графикон бр. 8 – Како сте дошли до стана/куће у којој живите?

Стамбени простор испитиваног домаћинства у просеку износи 58,96 квадратних метара. Како испитивање домаћинство у просеку броји 3 члана, долазимо до податка да сваком члану испитиваног домаћинства припада 19,65 квадратних метара стамбеног простора.

Стамбене услове у којима живе, испитаници су оценили на следећи начин.

Табела бр. 9 – Оцена стамбених услова у којима живе

СТАМБЕНИ УСЛОВИ	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Скромна кућа/стан	74,1
Неусловна, мала кућа/стан	10,8
Комфорна кућа/стан	9,7
Подстанар у веома лошим условима	2,7
Подстанар у солидним условима	2,2
Нешто друго	0,5

Испитивано домаћинство од минимума **материјалних добара** потребних за несметано функционисање поседује следеће.

Табела бр. 10 – Поседовање минимума материјалних добара

ДОБРО	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
ТВ	96,8
Фрижидер	99,5
Замрзивач	69,2
Шпорет	98,4
Веш машина	82,2
Усисивач	93,5
Музички уређај	62,2
ДВД плејер	39,5
Компјутер	40,5
Аутомобил	22,7

Последњи пут је нека **већа куповина** (намештај, бела техника, телевизор, ауто и сл.) обављена најчешће пре 1-3 године – у 24,9% случајева, пре више од 5 година у 23,8% случајева, пре 3-5 година – 22,2%. Већу куповину је пре више од 10 година обавило 17,3% испитиваних домаћинстава, док је у току 2008. године то учинило 11,9%. Испитаници су одговарајући на питање најчешће коментарисали да су своје веће куповине кућних уређаја и апаратса уследиле после распада брачне/ванбрачне заједнице приликом поделе имовине.

Примећен је тренд да се деци гардероба и обућа купују много чешће него што то испитаници обављају за своје потребе. **Учесталост куповине одеће/обуће** за децу и за себе приказана је у следећој табели.

Табела бр. 11 – Учесталост куповине гардеробе и обуће

УЧЕСТАЛОСТ КУПОВИНЕ	ИСПИТАНИК	ДЕЦА
У последња 3 месеца	25,9	69,2
У последњих годину дана	36,8	22,7
Пре више од годину дана	23,8	4,3
Пре више од 3 године	3,8	,5
Не сећам се	9,7	3,2

Да би преживели 37,3% испитаника је **било принуђено да прода нешто од личне имовине**. Као најчешће набрајана продавана добра наводи се половна гардероба, накит, аутомобил и стан/кућа. Просечна вредност продатог добра износи 816 евра.

5. ЗДРАВСТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Здравствено осигурање поседује 90,3% анкетираних, док 9,7% не остварује то право. Своје здравствено стање испитаници најчешће описују као добро – 63,8%, затим као одлично 21,1%, као лоше 12,4% испитаника, док 2,8% своје здравствено стање дефинише као веома лоше.

Неку од хроничних болести поседује 20,5% анкетираних самохраних носиоца домаћинства.

Свог лекара опште медицине нема 12,4% испитаника и 4,9% њихове деце.

У протекле 2 године је озбиљније било угрожено здравље 25,4% испитаника и 10,3% њихове деце.

Хронична болест је у свакодневним активностима и то у дужем временском периоду ограничавала 15,7% носиоца домаћинства. Као најчешће активности које су биле препрека, набрајане су: кућни послови, ограничено кретање и радна неспособност.

На питање да ли су у протекле 2 године испитаници или њихова деца одустали од посете лекару/зубару, прекинули прописану терапију, одустали од дијагностичког или терапијског третмана, испитаници су дали одговоре који су изложени у доњој табели.

Табела бр. 12 – Да ли сте у протекле 2 године Ви или Ваша деца одустали од посете лекару/зубару, прекинули прописану терапију, одустали од дијагностичког или терапијског третмана?

Не, обављали смо редовно прегледе, придржавали се терапије лекара и узимали прописану терапију	48,1
Да, због недостатка новца	43,2
Да, због недостатка времена	5,9
Да, јер посао који радим није дозвољавао одсуствовање са посла и посвећеност лечењу себе и своје деце	1,6
Да, јер немамо здравствено осигурање	1,1

Гинеколошки преглед је у последње 2 године обавило 73,1% испитаника женског пола, 41,1% је то урадило само када је наступио здравствен проблем, 33% испитаница тврди да то чини редовно, 13,5% испитаници сматра да за тим нема потребе, док је неки други разлог неодласка гинекологу навођен у 8,1% случајева.

6. ПОМОЋ И ЛИЧНО ВИЂЕЊЕ ИЗЛАЗА ИЗ СИТУАЦИЈЕ

Да је испитаницима ближа породица била ослонац подршке у тренутку када су остали без супружника, сведочи следећи сет питања. На питање да ли их је **ближа породица (родитељи, сестра/брат) на било који начин подржала** када су остали самохрани родитељи, испитаници су одговорили на следећи начин.

Табела бр. 13 – Подршка ближе породице

Да, финансијски и материјално	56,2%
Да, стамбено	20,0%
Да, били су ми велика подршка у свему	10,3%
Нису били у ситуацији да ми материјално помогну, али су ме подржали	7,0%
Не, нисам у контакту са својом родитељском породицом	4,9%
Противили су се мом разводу и наговарали ме да останем у браку	1,6%

Што се тиче **финансијске помоћи домаћинству** чији је носилац самохрани родитељ, њу **од стране родитеља, чланова ближе и шире породице и пријатеља** добија 50,8% испитаника, док 48,1% домаћинства нема никаву финансијску помоћ од помажућих чланова породице тј. пријатеља.

На питање да ли су **тражили неку врсту помоћи протекле године**, испитаници су дали следеће одговоре.

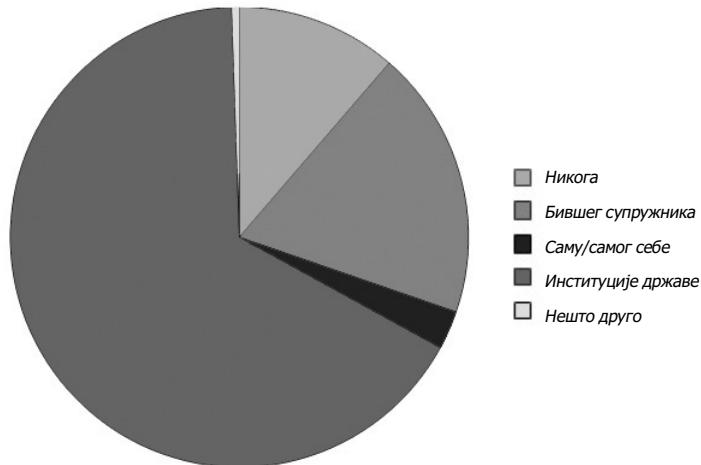
Табела бр. 14 – Тражена врста помоћи током 2008. године

ВРСТА ТРАЖЕНЕ ПОМОЋИ	ПРОЦЕНAT ИСПИТАНИКА
Једнократна новчана помоћ од државних/градских институција	34,1
Једнократна новчана помоћ од невладиних/хуманитарних орг.	1,1
Помоћ у храни, средствима за хигијену, огреву, гардероби	9,2
Тражила сам, али нисам остварила право	5,9
Не, није ми потребна	15,1
Не, јер нисам упућена	34,6

У протеклој години **право на неку врсту помоћи је остварило** 48,1% испитаника, док 16,2% није остварило никакво право. Што се тиче врсте помоћи, испитаници су најчешће добијали једнократну новчану помоћ од неке од општина на чијој територији живе тј. града – 28,1% и помоћ у хранама, средствима за хигијену, огреву и гардероби од невладиних тј. хуманитарних организација – 18,9%.

Испитаници у највећем проценту **окривљују институције државе** због ситуације у којој се налазе – 66,5%. Као кривца за садашњу ситуацију 18,9% испитаника види свог бившег супружника. Никога не окривљује 11,4% испитаника, док саму/самог себе види као узрочника ситуације у којој се налази 2,7%.

Графикон бр. 9 (круг дијаграм) – Кога окривљујете за ситуацију у којој се налазите?

Упитани за виђење на који начин мисле да могу лично да утичу на побољшање материјалног положаја себе и своје деце, испитаници су одговорили на следећи начин.

Табела бр. 15 – Начин на који испитаници мисле да могу лично да утичу на побољшање материјалног положаја

НАЧИН НА КОЈИ МИСЛЕ ДА МОГУ ПОБОЉШАТИ МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ	ПРОЦЕНТ ИСПИТАНИКА
Запослењем у државном сектору	30,3
Одласком у иностранство	27,0
Започињањем сопственог приватног бизниса	17,3
Додатним школовањем (обука, доквалификација, преквалификација)	5,9
Приступањем и чланством у организацијама које се баве заштитом и оснаживањем самохраних родитеља	4,3
Остваривањем права на социјална давања из буџета републике/града/општине	3,8
Остваривањем права на алиментацију	2,7
Запослењем и додатним школовањем	2,7
Ангажовањем у политичким партијама	2,7
Запослењем у приватном сектору	1,6
Нешто друго	1,6

На питање „Шта Вас по Вашем мишљењу спречава да изађете из ситуације у којој се налазите?” испитаници су навели следеће одговоре.

Табела бр. 16 – Ограничавајуће околности за излазак из тренутне ситуације

РАЗЛОГ	ПРОЦЕНТА ИСПИТАНИКА
Криза у држави	40,5
Мала примања	33,0
Немогућност проналажења посла	15,7
Приходи који касне	2,7
Брига о деци	2,7
Лоше функционисање/спорост институција социјалне заштите	2,2
Немогућност остваривања права социјалне заштите	1,1
Болест која ме онемогућава да радим	1,1
Нешто друго	1,1

Испитаници сматрају да би им највише помогло да достигну ниво материјалне сигурности за своје домаћинство и за себе.

Табела бр. 17 – Лично виђење излаза из ситуације

Боље плаћен посао	70,3%
Разне олакшице – субвенције за самохране родитеље	10,3%
Било какво запослење	9,2%
Запослење деце	7,0%
Већа социјална давања и већа алиментација	1,1%
Једнократна новчана помоћ	1,1%
Нешто друго	0,5%
Остваривање права на алиментацију	0,5%

Испитаницима се као приоритетна потреба у овом тренутку чини.

Табела бр. 18 – Приоритетна потреба

Новац	65,4
Посао	29,7
Подршка породице	2,2
Стручна психосоцијална подршка од надлежних институција и организација	2,7

IV ДИСКУСИЈА

Истраживање „**Анализа социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац самохрани родитељ**“ је имало за циљ утврђивање социо-економских карактеристика самохраних родитеља на територији града Ниша у циљу додатног сагледавања фактора и ризика сиромаштва. Истраживање је фокусирано на неколико основних сегмената (социо-демографске карактеристике, услови социјалне сигурности, квалитет исхране, потрошња домаћинства, стамбени услови, поседовање трајних потрошних добара и куповна моћ, здравствене карактеристике) који су у Студији о животном стандарду дефинисани као кључни индикатори сиромаштва.

Полазна хипотеза је била да домаћинства чији је носилац самохрани родитељ спадају у раније, најсиромашније и социјално угрожене групе, с обзиром да профил самохраних родитеља обухвата већину индикатора вишедимензионалне црте сиромаштва (како је види ЕУ) који су приказани у Студији о животном стандарду, а који се тичу индикатора приступа социјалној помоћи, тржишта рада, образовања, здравља и др.

Иницирајући ово истраживање на циљној групи самохраних родитеља, сматрали смо да је од изузетног значаја **регионална компонента сиромаштва**. Присутне су велике регионалне разлике у сиромаштву, а регион југоисточне Србије спада у један од најнеразвијенијих и економски заосталих региона. Град Ниш, као центар Нишавског округа, налази се на дну лествице по зарадама, што је резултат пропasti велике индустрије, спорог темпа реструктуирања предузећа, лоше инвестиционе климе и др.

Просечна нето зарада за октобар, новембар и децембар у граду Нишу била је најмања у поређењу са свим већим градовима Србије и износила је 30.421 динар. Да су испитивани самохрани носиоци домаћинства далеко испод просека примања за град Ниш показало је спроведено истраживање. У последња три месеца лични просечни приходи испитаника били су 20.893 динара. Највише је било испитаника са просечним примањима од 10.000 динара – 13,5%. Без икаквих личних примања у последња 3 месеца је било 11,9% испитника, оних са 20.000 – 10,8%, док је оних најближих просеку примања за град Ниш (30.000 динара) – 12,4%.

У периоду од 1990 - 2000. године, **број закључених бракова** у Србији опао је за 27%, а број разведенних брачних парова повећан је за 24%. Приликом развода, женама се у 80% случајева поверава **самостално вршење родитељских права**⁴.

Као значајан фактор услова социјалне сигурности домаћинства чији је носилац самохрани родитељ показало се **право на алиментацију**, као и спремност бивших супружника да учествују, доприносе и деле одговорност у издржавању заједничке деце. Како су самохране мајке у овом истраживању заступљене са 95,7%, добијени подаци говоре да је избегавање очева и бег од одговорности за васпитање и образовање заједничке деце масовна појава. Спорост судских процеса и недостатак механизама сигурне наплате алиментације су свакако отежавајуће околности, а томе говори у прилог и податак да је право на алиментацију остварило само 35,1% испитаника.

Како већину испитаника самохраног носиоца домаћинства чине жене, од посебног су значаја истраживања и анализе⁵ које показују да се у земљама у транзицији погоршава **економски положај** жена. То се објашњава као последица деловања више фактора – трансформације традиционалног и патријархалног система вредности, пада бруто друштвеног производа, смањења заштитне улоге државе, раста стопе незапослености, раста учешћа жена међу сиромашним становништвом, повећања сиве економије и др. Истраживање „Анализа социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац самохрани родитељ“ је показало да је веома значајан и конфликт улога на релацији посао – породица, где терет и већи део одговорности још увек носе жене.

⁴ Извор: Нацрт Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2008-2014), <http://www.minrzs.gov.rs>.

⁵ Извор: Нацрт Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2008-2014), <http://www.minrzs.gov.rs>.

Према истраживању о положају жена на тржишту рада, **стопа незапослености** жена за половину је већа од стопе незапослености мушкараца. Међу запосленима има 44% жена, а међу незапосленима има их 54,3%. Од лица која су добровољно напустила посао из породичних разлога, 80% су жене.⁶ Истраживањем „Анализа социо-економских карактеристика домаћинстава чији је носилац самохрани родитељ“ утврђено је да стално или привремено запослење у тренутку спровођења истраживања има 54,1% испитника. Упитани да ли су одустали од тражења посла и за разлоге због којих су одустали, испитаници су у 12,4% случајева навели као разлог бригу о деци и породици. Сви испитаници који су одустали од тражења посла због бриге о деци и породици су у нашем истраживању без изузетка жене – 100%.

У бројним истраживањима, посебно је наглашен **проблем запошљавања** особа преко 45 година, домаћица, пољопривредница, младих жена, као и жена из вишеструко дискриминисаних група. Као основни проблеми у запошљавању жена наводе се неадекватна квалификационија структура, дискриминација по старости и др. Статистика добијена нашим истраживањем показује да је међу испитиваном популацијом највише заступљено радничких/службеничкxh занимања – 71,8% која захтевају IV или нижи степен стручне спреме, док је незапослених 20,5%. Због ступања у брак 18,9% испитаница напустило је своје даље школовање. Евидентиран је и велики проценат оних испитаница којима се супруг противио наставку даљег школовања – 28,6%, а посвећеност породици и недостатак новца су разлози престанка школовања код 6,5%, односно 8,1% испитаница. За додатно школовање, обуку, доквалификацију/преквалификацију је заинтересовано 82,7% анкетираних испитаника. Захваљујући програму додатне едукације 14,1% испитиване популације је дошло до садашњег привременог, повременог или сталног запослења.

Реалне препреке у самозапошљавању у Србији данас су: недостатак почетног капитала, кредитна неспособност, неповољна инвестициона клима, несигурност економског окружења, недостатак власништва над неректнинама, недостатак знања и вештина неопходних за предузетништво и др. Жене чине свега 23,3% популације међу самозапсленима. Већина жена, с обзиром на низ ограничавајућих фактора, није мотивисана да се бави предузетништвом.⁷ Истраживање је показало да 17,3% испитаника као излаз из тренутне материјалне ситуације види у започињању сопственог приватног бизниса. С обзиром на податак да је у току анкетног испитивања одређени број испитаника похађао курсеве преквалификације/доквалификације и имао обуку из активног тражења посла, као и презентацију програма за start-up кредите, мишљења смо да им је то улило нереално оптимистичан став да ће покретање сопственог приватног бизниса решити велики део њихових материјалних проблема.

Интересантан је и податак да чак 30,3% анкетираних испитаника запослење у државном/ванпривредном сектору види као излаз из материјалне ситуације у којој се налази, док само 1,6% испитаника преферира приватни сектор. Међутим, ако се узме у обзир податак да је просечна нето зарада за децембар месец на нивоу града Ниша у привредним делатностима била 26.487 динара, а у ванпривредним делатностима 46.442 динара, онда овакви одговори имају прилично оправдање у погледу очекивања.

Студија о животном стандарду разматра и **услове становања и поседовање трајних потрошних добра** као једне од индикатора сиромаштва. Највећи број наших испитаника са својом породицом живи у стану својих, односно родитеља свог бившег супруга – 64,3%. Стамбене услове у којима живе испитаници су најчешће оцењивали као „скромна кућа/стан“ у 74,1% и „неусловна, мала кућа/стан“ у 10,8% случајева. Просечна површина стамбеног објекта и просечна површина по члану домаћинства Студијом су дефинисани као значајни индикатори квалитета услова становања. Просечна површина стамбеног објекта лица која живе изнад линије сиромаштва је 75,5 квадратних метара, док је просечна површина стана по члану домаћинства 30,9% квадратних метара. Домаћинства која живе испод линије сиромаштва станују у објекту од око 52,7 метара квадратних, док је просечна стамбена површина тих домаћинстава по члану 22,4 метара квадратних.⁸ Истраживање „Анализа социо-економских карактеристика домаћинстава чији је носилац самохрани родитељ“ је показало да стамбени простор испитиваног домаћинства у просеку износи 58,96 квадратних

⁶ Извор: Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2008 – 2014), <http://www.minrzs.gov.rs>.

⁷ Извор: Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2008 – 2014), <http://www.minrzs.gov.rs>.

метара. Како испитивано домаћинство у просеку броји 3 члана, долазимо до податка да сваком члану испитиваног домаћинства припада 19,65 кватратних метара стамбеног простора, што их несумњиво убраја у домаћинства која живе испод линије сиромаштва.

За сиромашне, осим најнеопходнијих добара – шпорета, фрижидера, машине за веш, усисивача и замрзивача, већина модерних кућних уређаја и апарате је недостижна. Што се тиче минимума материјалних добара неопходних за несметано функционисање домаћинства, примећено је да домаћинства у највећем проценту поседују фрижидер – 99,5%, шпорет – 98,4%, ТВ уређај – 96,8%, усисивач - 93,5% и веш машину – 82,2%. Компјутер поседује 40,5%, док аутомобилом располаже 22,7% испитаника. Како је Студијом дефинисано, сиромашна домаћинства не поседују трајна добра од чијег датума производње није прошло више од једне године. Наше истраживање је показало да је последњи пут нека већа куповина (намештај, бела техника, телевизор, ауто и сл.) у највећем броју случајева обављена пре 1 – 3 године – у 24,9% случајева, пре више од 5 година у 23,8% случајева, пре 3 – 5 година – 22,2%. Већу куповину је пре више од 10 година обавило 17,3% испитиваних домаћинстава, док је у току 2008. године то учинило само 11,9%. Испитаници су одговарајући на питање најчешће коментарисали да су куповине кућних уређаја, апарата и добара уследиле као последица поделе имовине приликом распада заједница у којој су живели, иако често није било материјалних могућности за то, као и да је разлог за куповину углавном дотрајалост и нефункционалност уређаја које поседују, а не замена модернијим.

Опште здравље популације јесте суштинско питање и елементарни услов квалитета живота једне нације. Сиромаштво има негативан ефекат на здравље, а веза између сиромаштва и болести је ускo повезана. Студија о животном стандарду као један од веома значајних показатеља здравственог стања и квалитета живота наводи перцепцију тј. субјективну процену здравља, која није савршени одраз клинички мerenог здравственог стања, али се најчешће поклапа са клиничким налазом. Она укључује индивидуалну евалуацију физиолошког, физичког, психолошког и социјалног благостања и ефекте здравља на друге аспекте живота.

Истраживање „Анализа социо-економских карактеристика домаћинстава чији је носилац самохрани родитељ“⁸ је показало да своје здравствено стање испитаници најчешће описују као добро – 63,8%, као одлично 21,1%, као лоше 12,4% испитаника, док своје здравствено стање дефинише као веома лоше 2,8%. Неку од хроничних болести поседује 20,5% анкетираних самохраних носиоца домаћинства. У протекле 2 године је озбиљније било угрожено здравље 25,4% испитаника и 10,3% њихове деце. Као најчешће хроничне болести код испитаника се јављају кардиоваскуларни проблеми, малигни тумори, болести реуматизма, психосоматски поремећаји, поремећаји менталног здравља, а највећи број испитаника је наводио и изложеност сталном стресу. Хронична болест је у свакодневним активностима, и то у дужем временском периоду, ограничавала 15,7% носиоца домаћинства. На основу Студије установљено је да постоји значајно мање корисника здравствених услуга међу болесним становништвом које се налази испод линије сиромаштва и да је редовно узимање терапије за лечење хроничних болести мање присутно међу становништвом које се налази испод линије сиромаштва. У протекле 2 године наши испитаници или њихова деца су одустали од посете лекару/зубару, прекинули прописану терапију, одустали од дијагностичког или терапијског третмана у 51,8% случајева, а као разлог за то је најчешће навођен недостатак новца – 43,2%.

Женско здравље је од нарочитог значаја за популациону политику и њиме се одражава укупно здравље становништва. Чињеница је да жене у Србији не поклањајуовољно пажње превенцији. Здравствено стање жена је додатно угрожено и материњством и економском зависношћу. Данас оболењења репродуктивних организма и сексуално преносиве болести чине 20% укупних оболења код жена у Србији. Бар два основна узрока умирања и разбојења жена (кардиоваскуларне и малигне болести) могу се спречити мерама примарне превенције (промоција здравља, развијање здравих стилова живота) и мерама секундарне превенције (рано откривање болести, нарочито болести репродуктивних органа). Репродуктивно и сексуално здравље је важно за сваку особу и оно представља фундаменталну одредницу друштвено-економског развоја. Редовни и превентивни одласци гинекологу су најзначајнија мера за рано откривања малигних оболења репродуктивних органа жена. Што се тиче испитаница обухваћених узорком истраживања, гинеколошки преглед је у

⁸ Извор: **Студија о животном стандарду:** Србија 2002-2007. (уредници Драган Вукмировић, Rachel Smith Govoni). – Београд: Републички завод за статистику Србије, 2008. (Београд: Публикум).

последње 2 године обавило 73,1%; 41,1% испитаница је то урадило само када је наступио здравствени проблем, 33% испитаница тврди да то чини редовно, 13,5% испитаница сматра да за тим нема потребе, док је неки други разлог (најчешће као изговор) неодласка гинекологу навођен у 8,1% случајева.

Насилје над женама је резултат неравнотеже моћи између жена и мушкараца која доводи до озбиљне дискриминације жена, и у оквиру друштва и у оквиру породице. Не постоје прецизни подаци о обиму и рас-прострањености насиља над женама у нашој земљи. Већина података обезбеђена је захваљујући истраживањима невладиног сектора, и они показују да је овај вид насиља веома раширен, чemu су, поред патријархалног односа међу половима, допринели и тешка економска криза, избеглиштво, расељавање, ратно окружење, као и процеси трансформације традиционалне породице. Према овим истраживањима, скоро свака друга жена доживи неки облик психичког насиља у породици, свака трећа жена доживи физички напад од неког члана породице, док се свакој четвртој прети насиљем. У преко 92% случајева починилац је био супруг или партнери са којим жена јесте или је била у браку/заједници.⁹ Насилно понашање супружника је на-вођено као разлог развода тј. прекида ванбрачне заједнице наших испитаница у 20,7% случајева. Насилје само по себи је било разлог прекида заједнице код 18,4% испитаница, док је неретко био случај да је насиље удружене са неверством супружника и болестима зависности - 10,3%.

Због последица које изазива, насиље над женама једна је од основних препрека за хармоничан, хуман и демократски развој друштва.

* * *

Истраживањем „**Анализа социо-економских карактеристика домаћинства чији је носилац само-храни родитељ**“ хтели смо да поред утврђивања социо-економских карактеристика у циљу додатног сагледавања ризика од сиромаштва, укажемо и на неопходност новог, солидарнијег приступа овој рањивој групи и њене социјалне инклузије. Сматрамо за потребно формирање јединствене базе података о самохраним родитељима носиоцима домаћинства, како на локалном, тако и на националном нивоу, где би сви кључни актери – надлежна министарства, институције, установе, организације цивилног друштва, бизнис сектор – били позвани на сарадњу. Формирањем јединствене званичне административне евиденције, као и подстицањем даљих истраживања карактеристика и обележја ове популације, створили би се услови за прављење једног свеобухватног акционог плана за активно деловање у циљу побољшања материјалног и социјалног положаја самохраних родитеља.

Системски приступ у сагледавању ове, као и других рањивих и економски угрожених група, би директно доприносео побољшању квалитета живота свих грађанки и грађана. Надамо се да смо овим истраживањем малакар мало допринели том покушају.

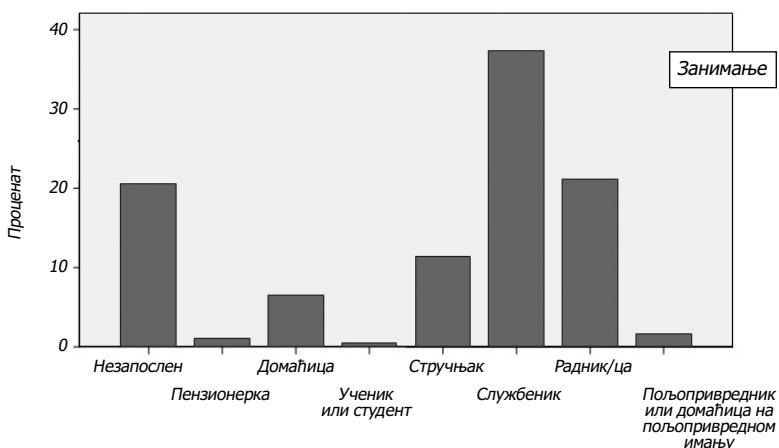
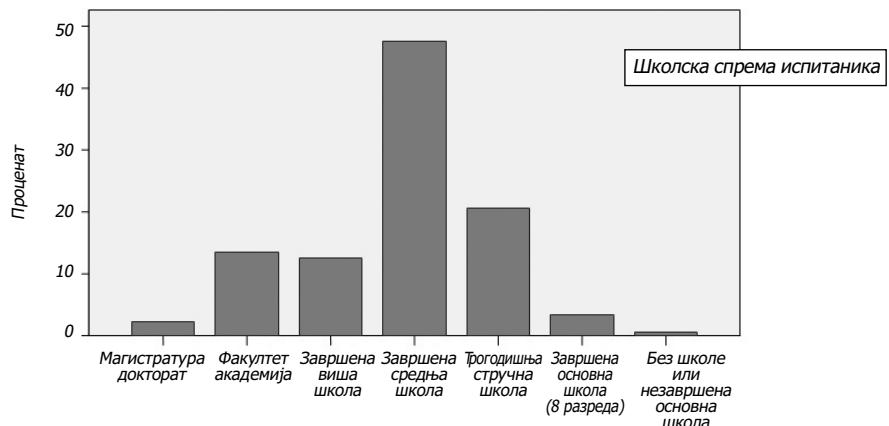
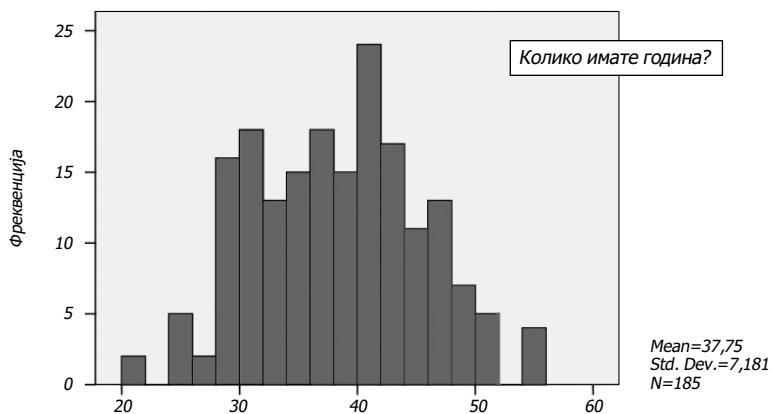
⁹ Извор: Нацрт Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређење равноправности полова (2008-2014), <http://www.mirzs.gov.rs>.

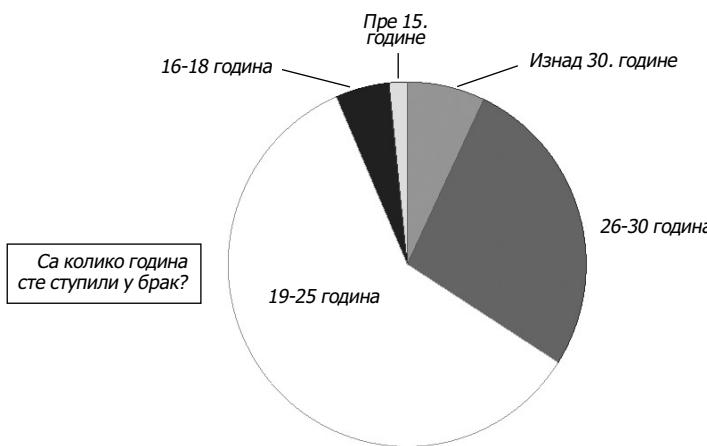
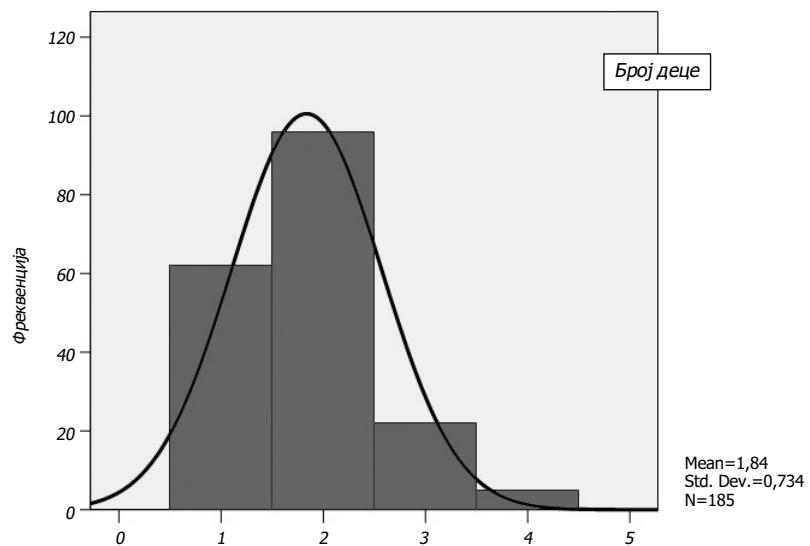
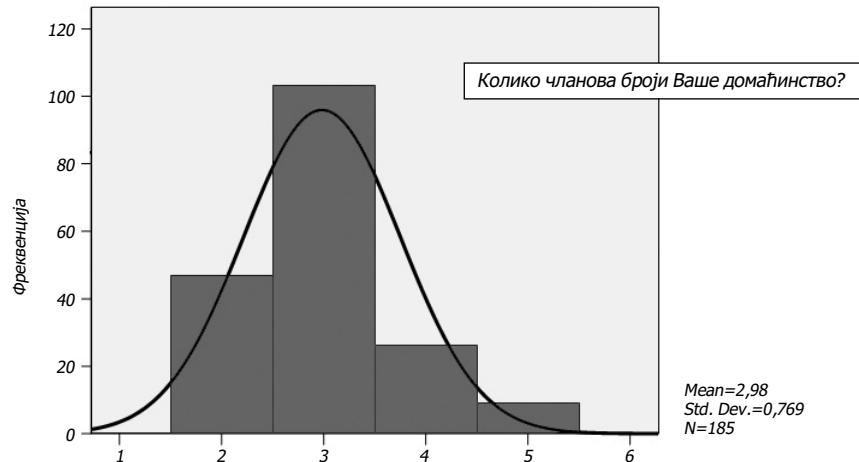
V РЕФЕРЕНЦЕ

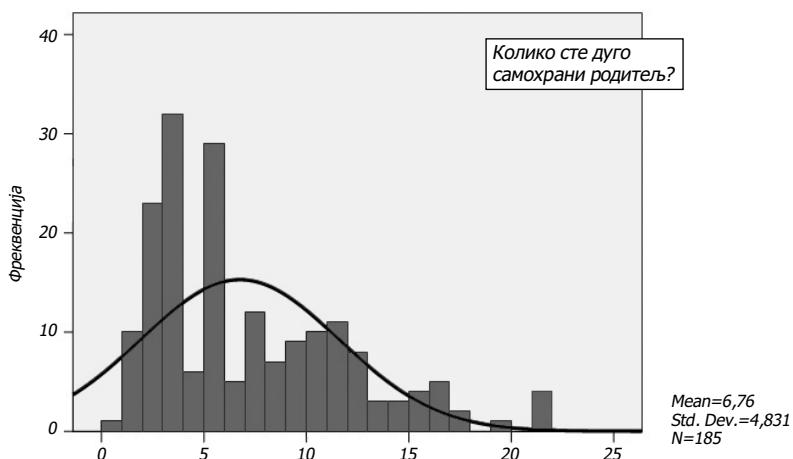
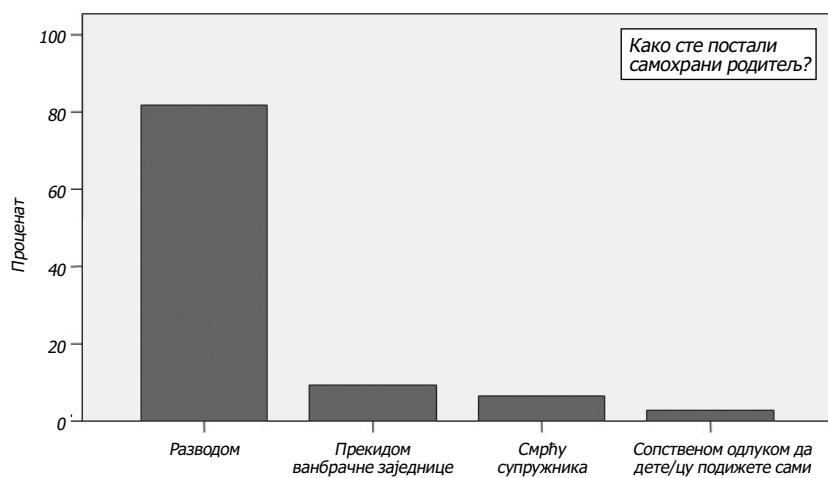
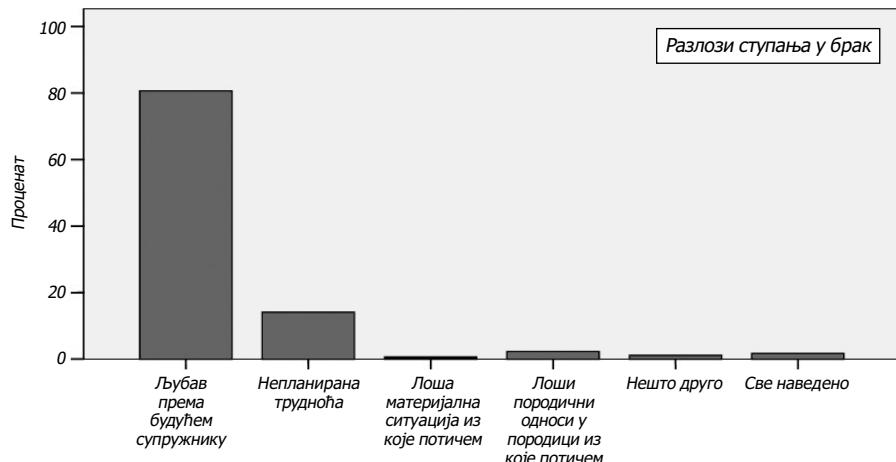
1. **Студија о животном стандарду:** Србија 2002-2007. (уредници Драган Вукмировић, Rachel Smith Gόvonи). – Београд: Републички завод за статистику Србије, 2008. (Београд: Публикум).
2. Стратегија за смањење сиромаштва.
3. Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности.
4. Стратегија развоја социјалне заштите.
5. Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе ЕУ.
6. Национална стратегија запошљавања за период 2005-2010.
7. Национална стратегија Србије за приступање СЦГ ЕУ.
8. Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља.
9. Породични закон, Службени гласник Републике Србије 18/05.
10. www.prsp.sr.gov.yu
11. <http://www.srbija.gov.rs>
12. <http://www.minrzs.gov.rs>
13. <http://webrzs.stat.gov.rs>
14. <http://www.fren.org.yu>

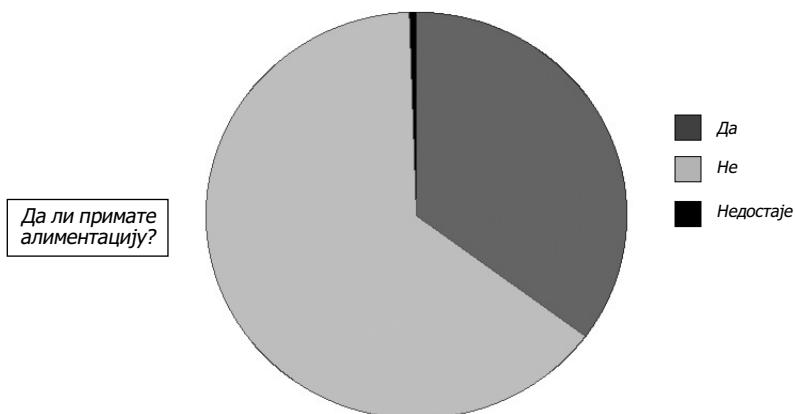
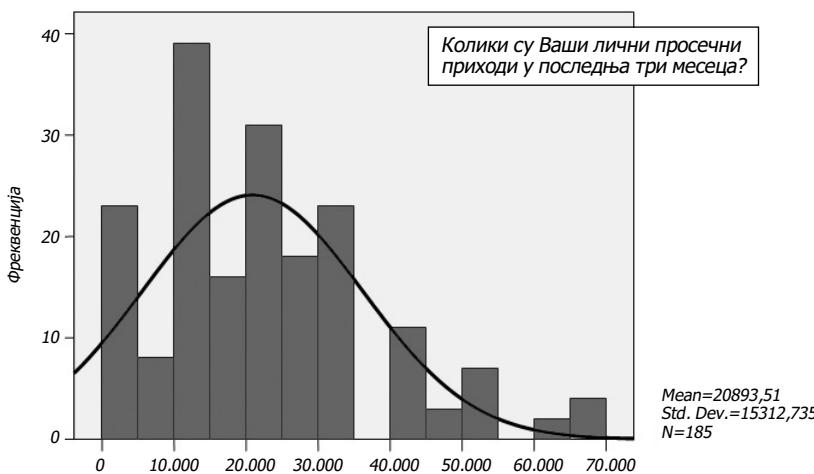
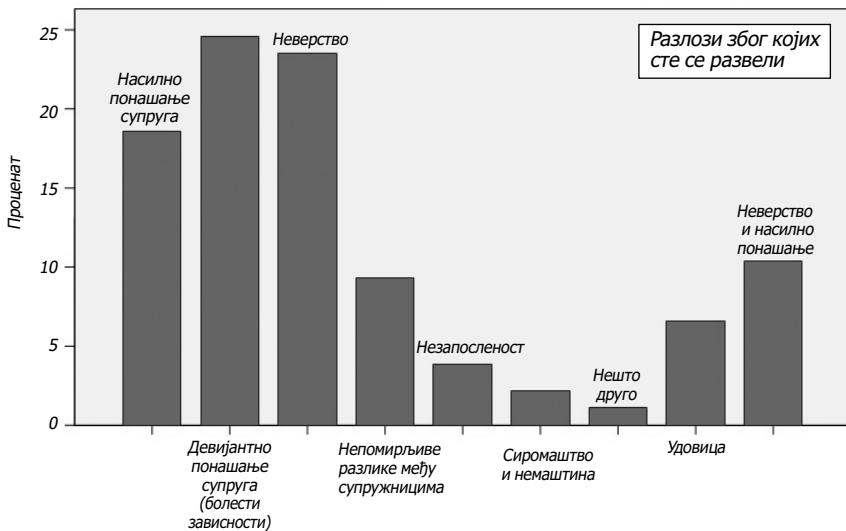
ПРИЛОГ 1

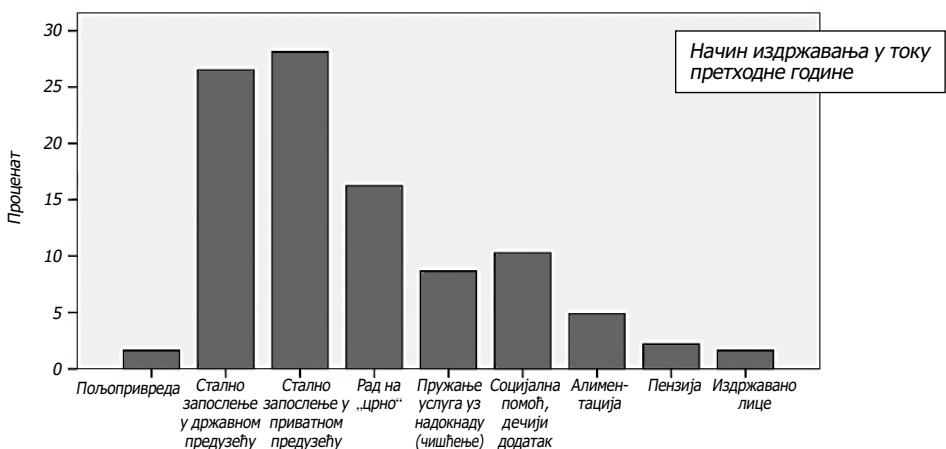
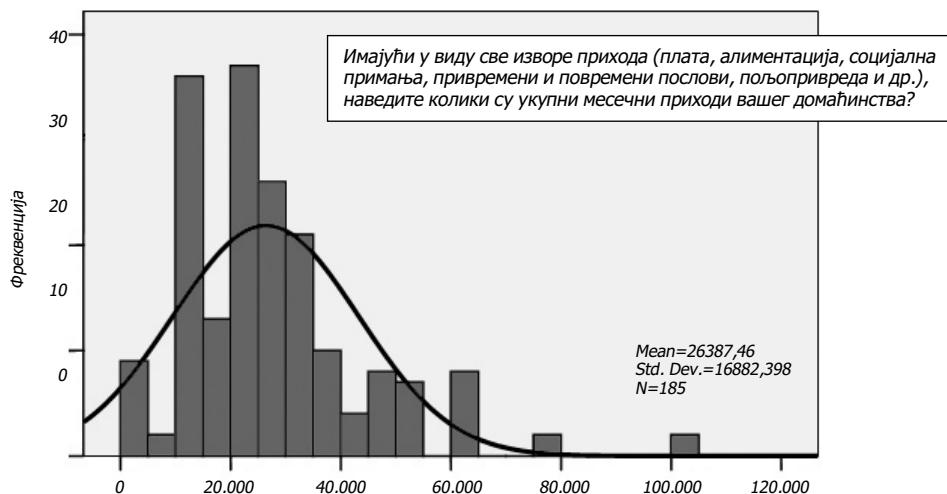
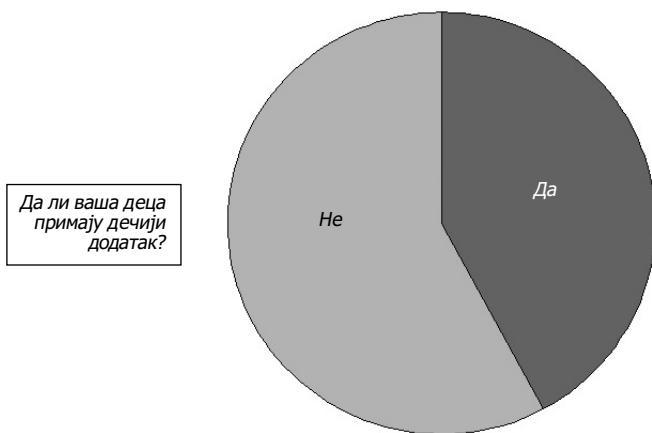
ГРАФИКОНИ

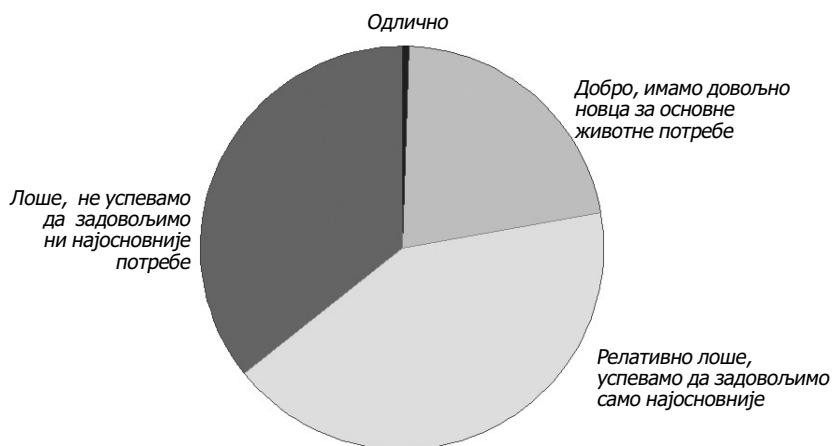

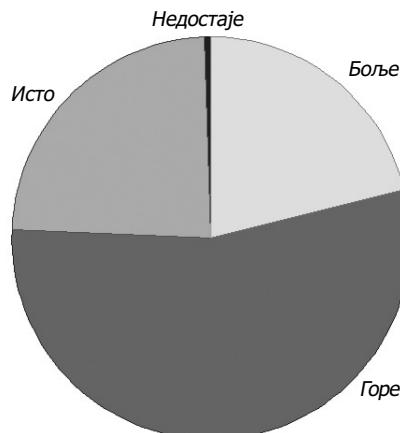
Како оцењујете материјалну ситуацију док сте били у браку?

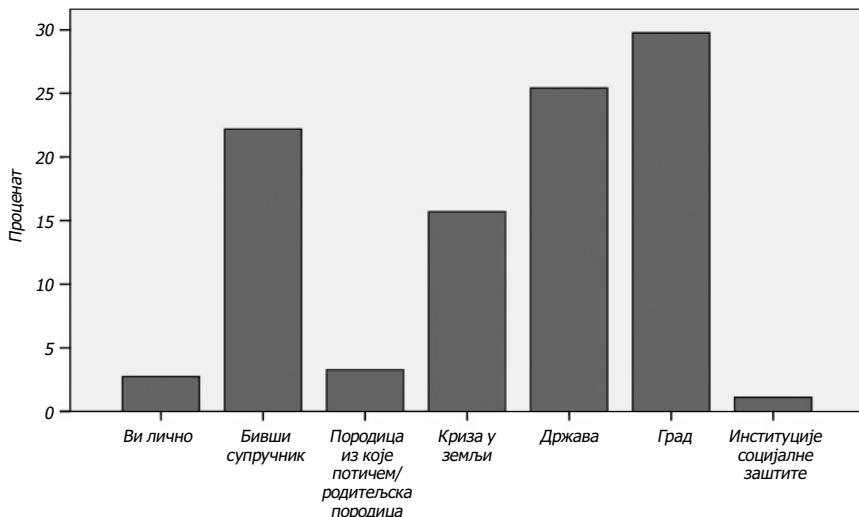
Како оцењујете материјалну ситуацију Ваше породице од када сте самохрани родитељ?

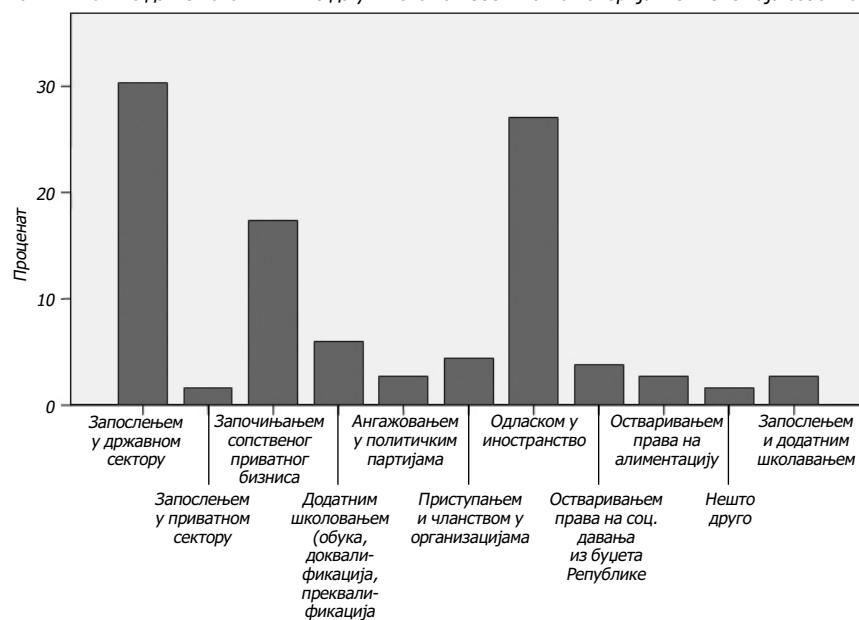
Како сада живите у материјалном смислу у поређењу са периодом када сте били у браку?

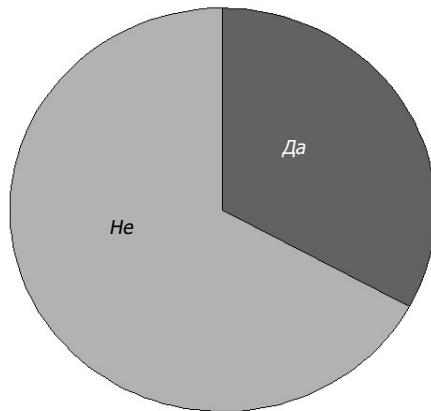
Ко је по Вашем мишљењу најодговорнији за материјалну ситуацију у којој се сада налазите?

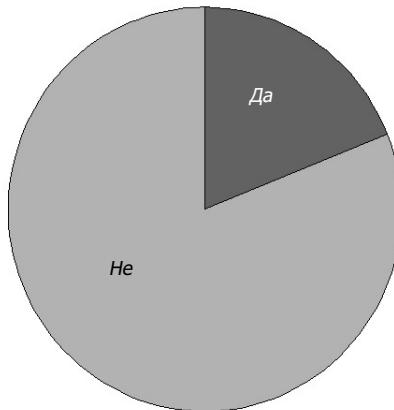
На који начин мислите да можете Ви лично да утичете на побољшање материјалног положаја себе и своје деце?

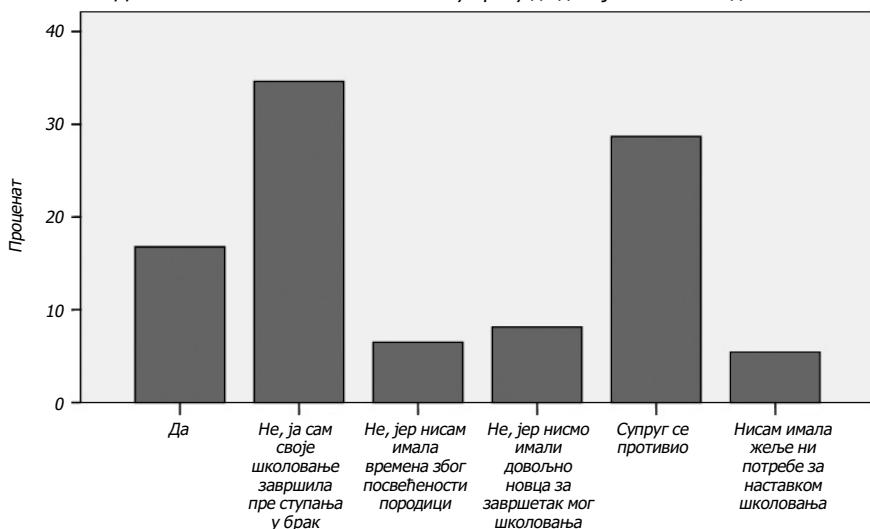
Да сте задовољни степеном стручне спреме који имате?

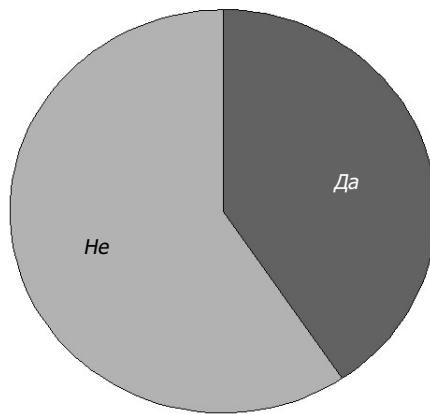
Да сте задовољни степеном стручне спреме који имате?

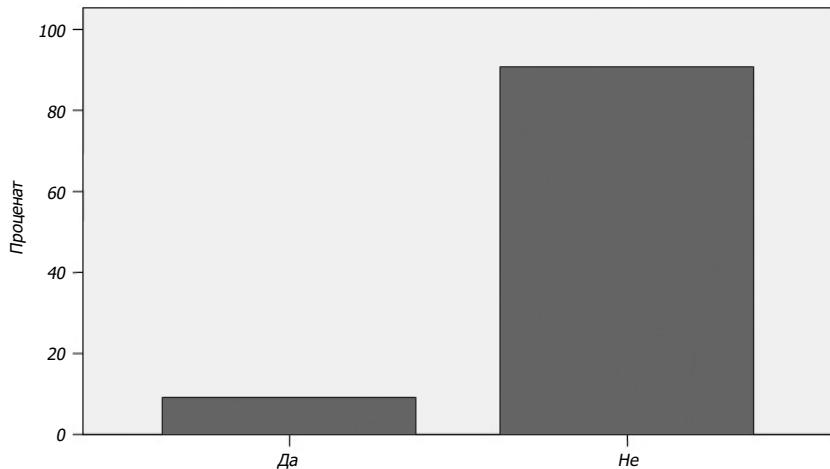
Да ли сте наставили са школовањем у браку до добијања жељене дипломе?

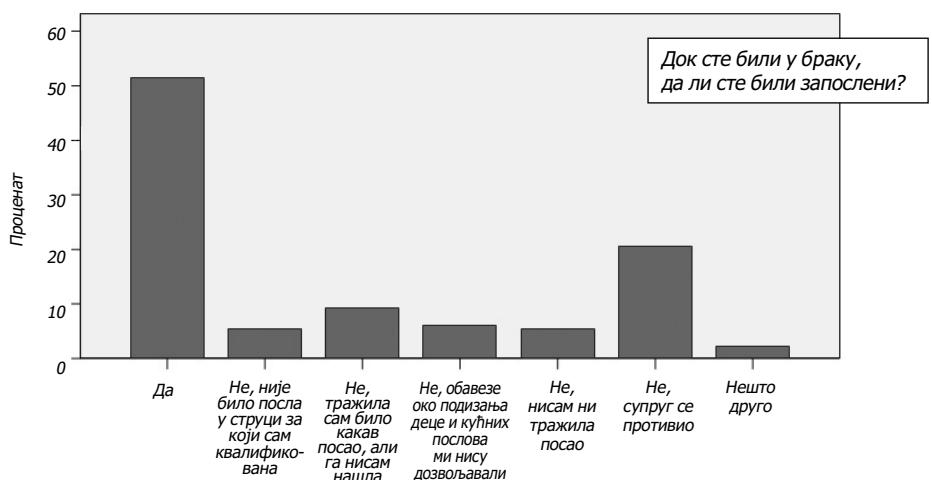
Да ли је Ваша финансијска ситуација утицала на избор школе и ниво образовања Ваше деце?

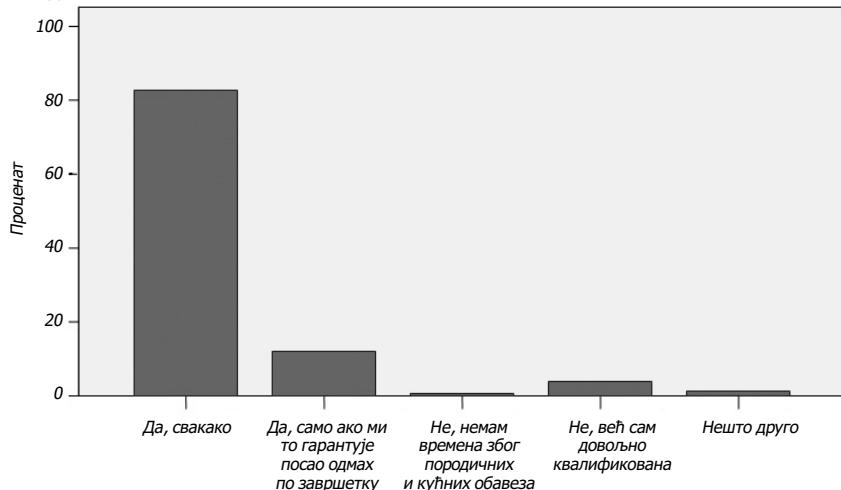
Да ли вам Ваш бивши супруг помаже и дели одговорност у васпитању и образовању Ваше деце?

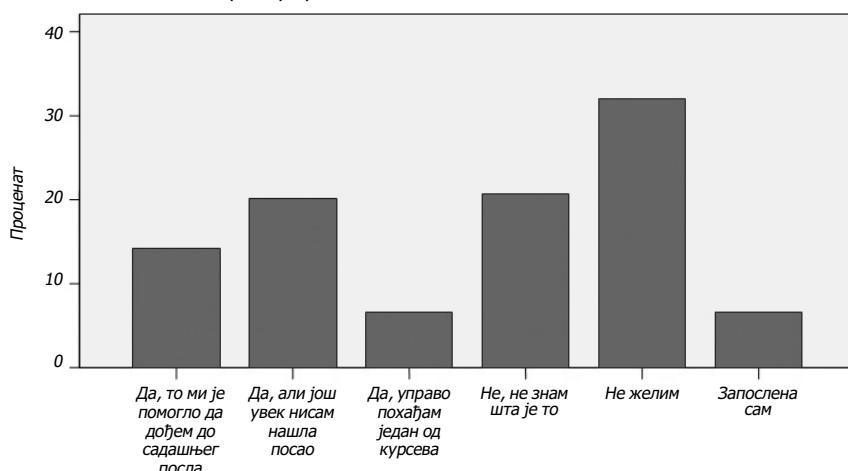
Док сте били у браку, да ли сте били запослени?

Уколико би додатно школовање, обука, доквалификација, преквалификација и сл. утицало на проналажење адекватног посла/боље плаћеног посла и побољшање материјалног положаја Вас и Ваше деце, да ли бисте похађали курсеве?

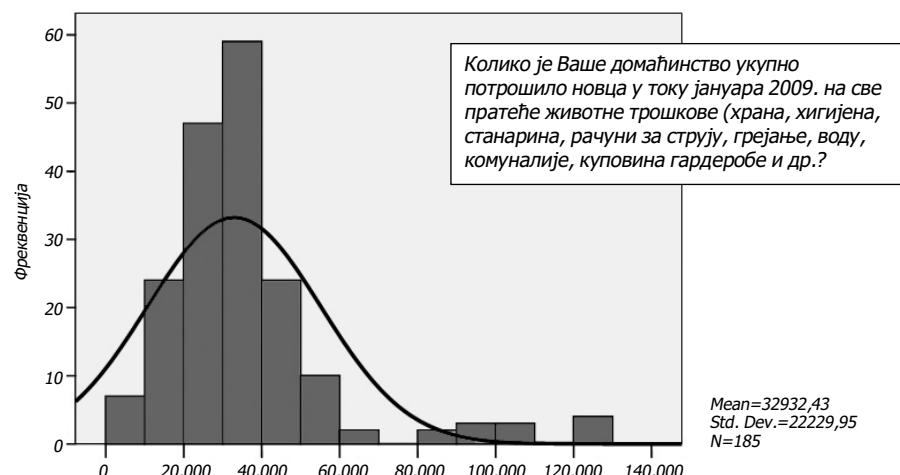
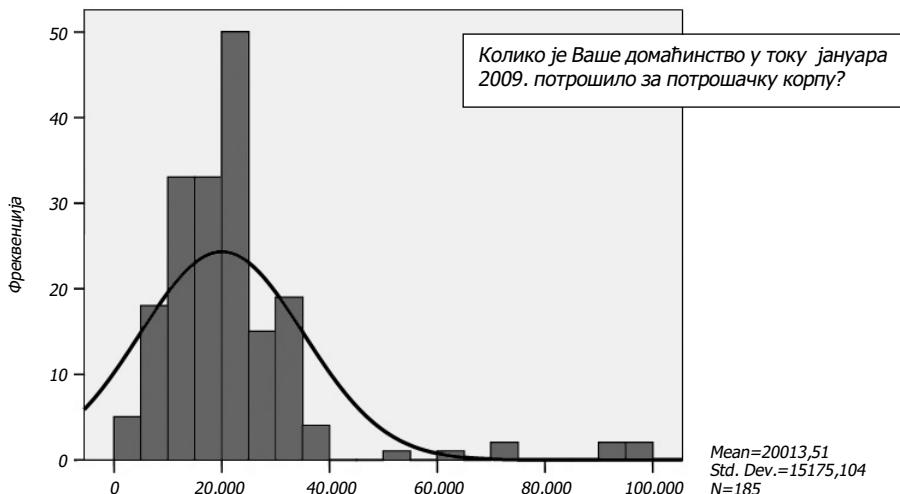

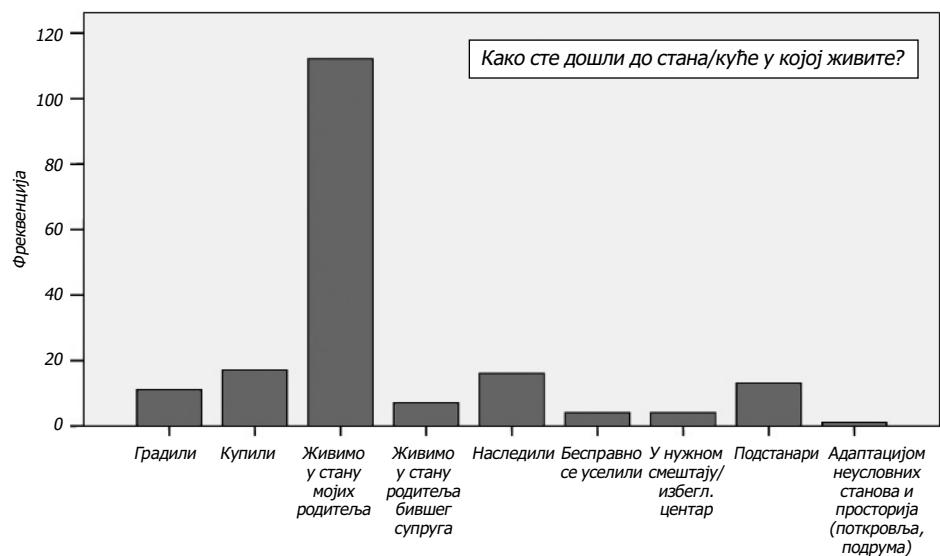
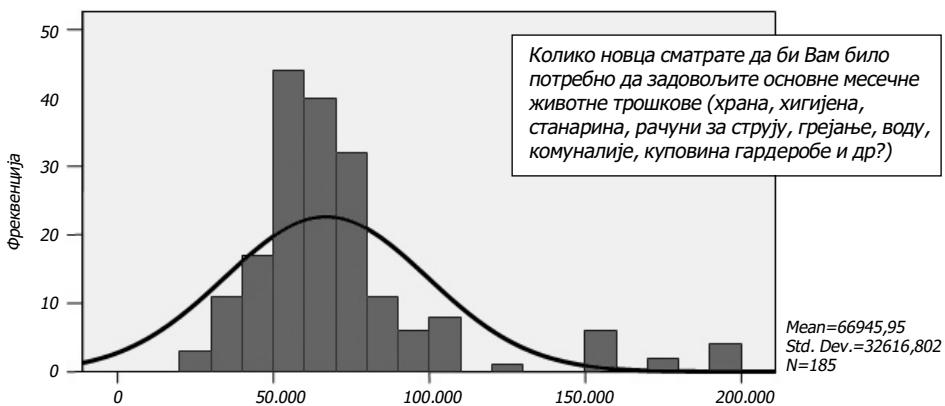
Да ли сте учествовали у неком од програма активног запошљавања преко Тржишта рада или организација које се баве заштитом Ваших права у протекле 2 године?

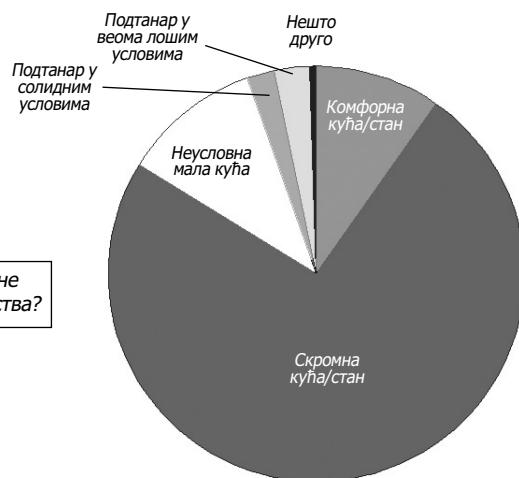
Како оцењујете квалитет и разноврсност исхране Вашег домаћинства?

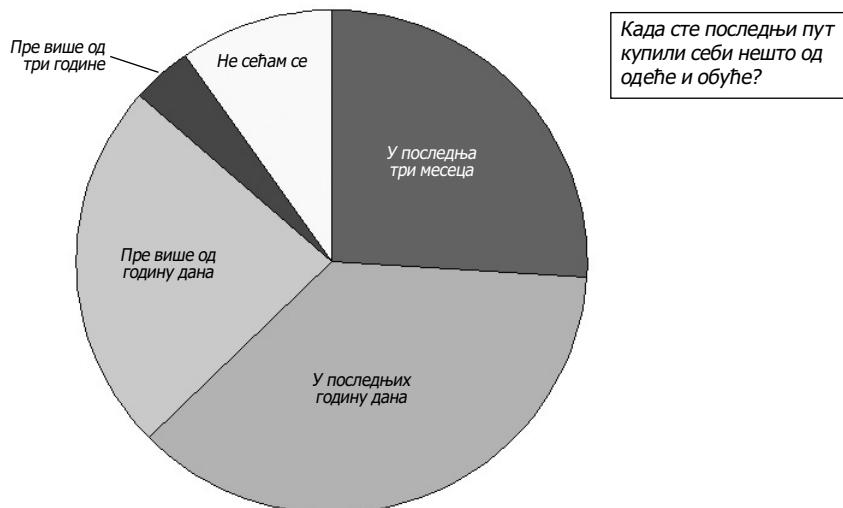
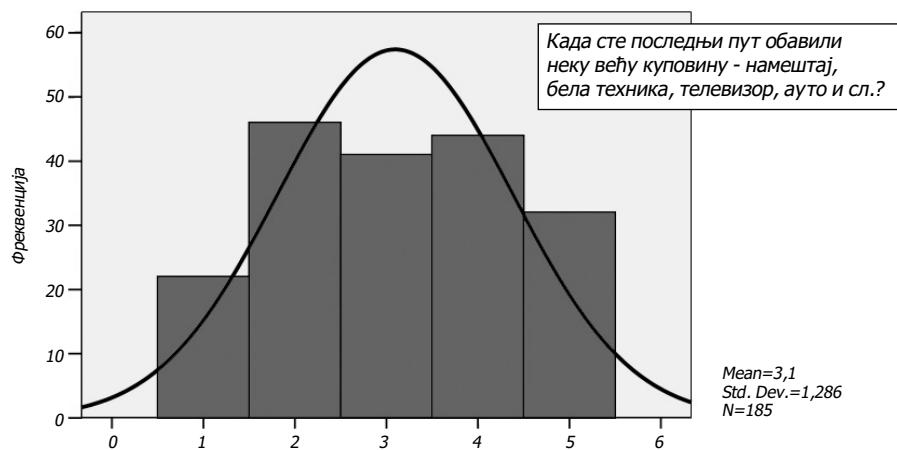

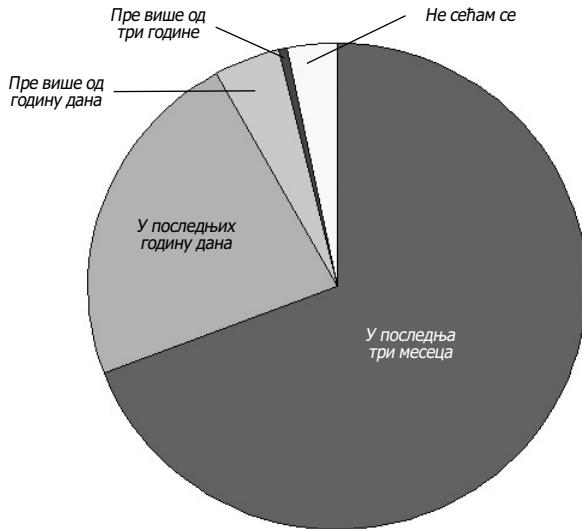

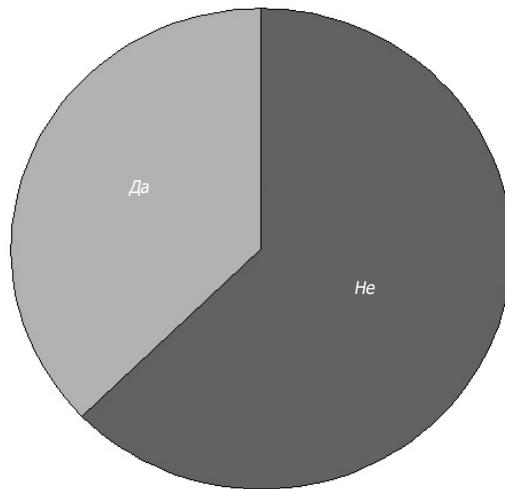
Како оцењујете стамбене услове Вашег домаћинства?

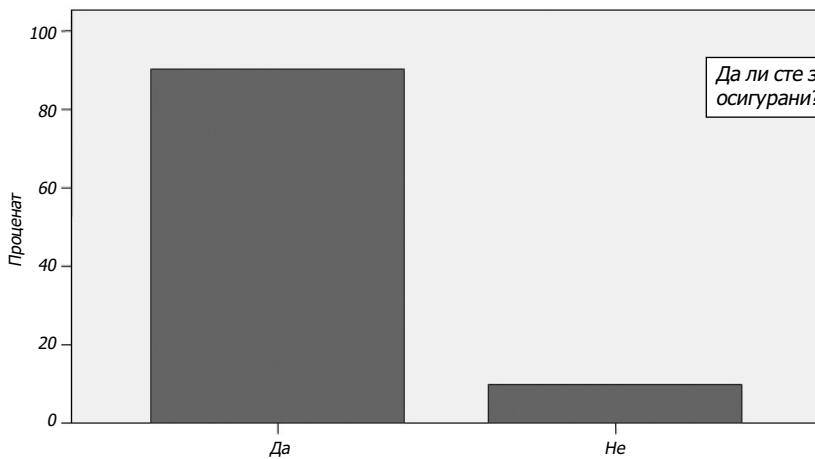

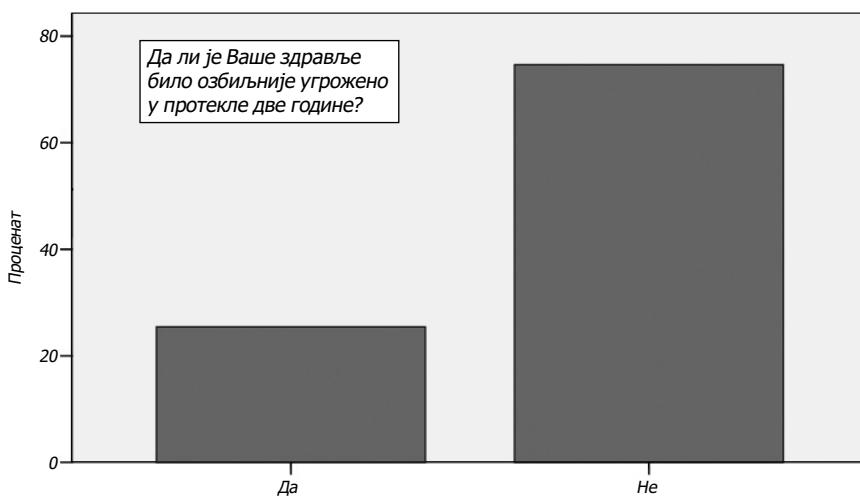
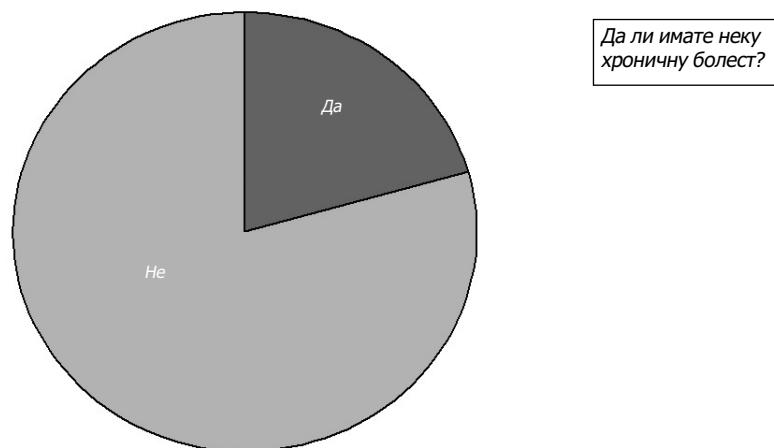
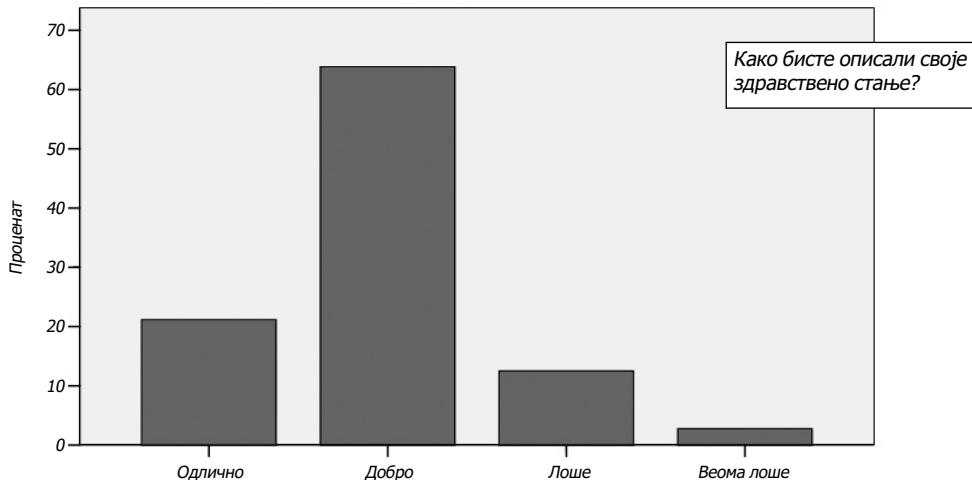
Када сте последњи пут купили деци нешто од обуће и обуће?

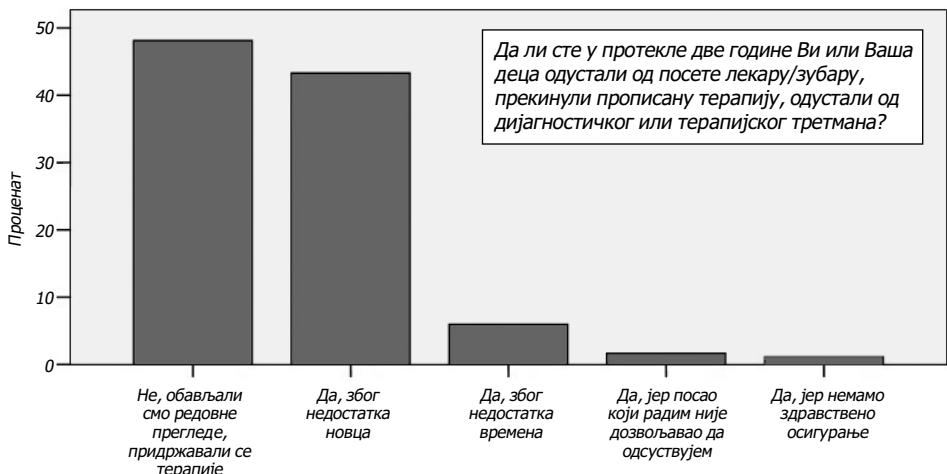
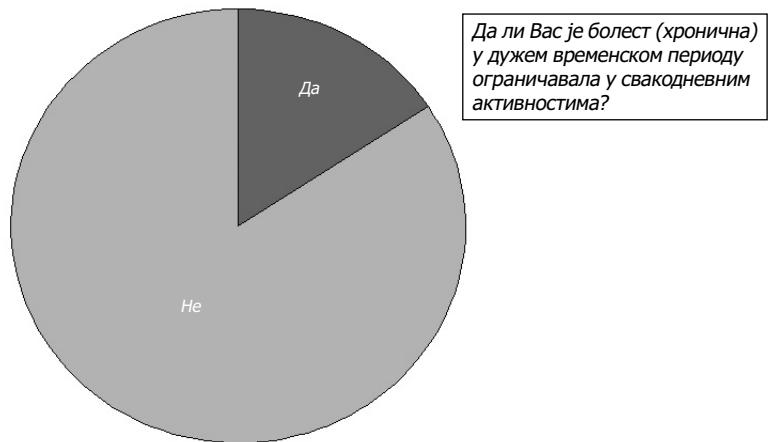
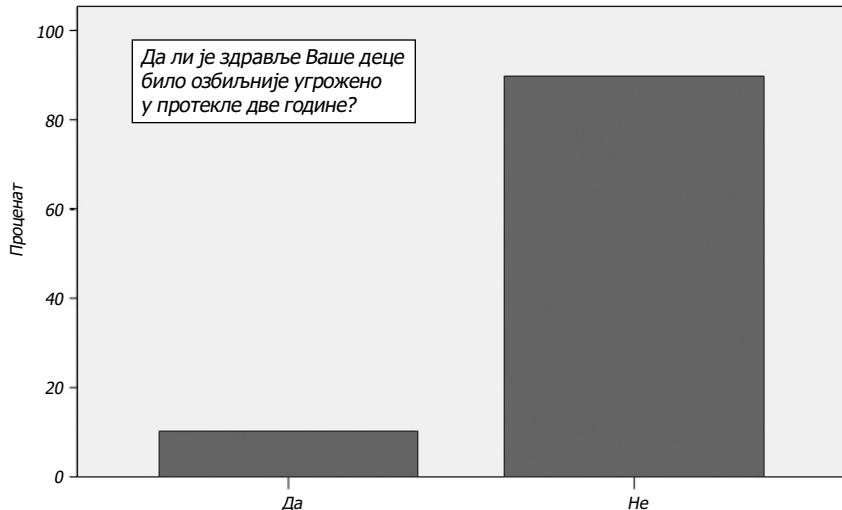

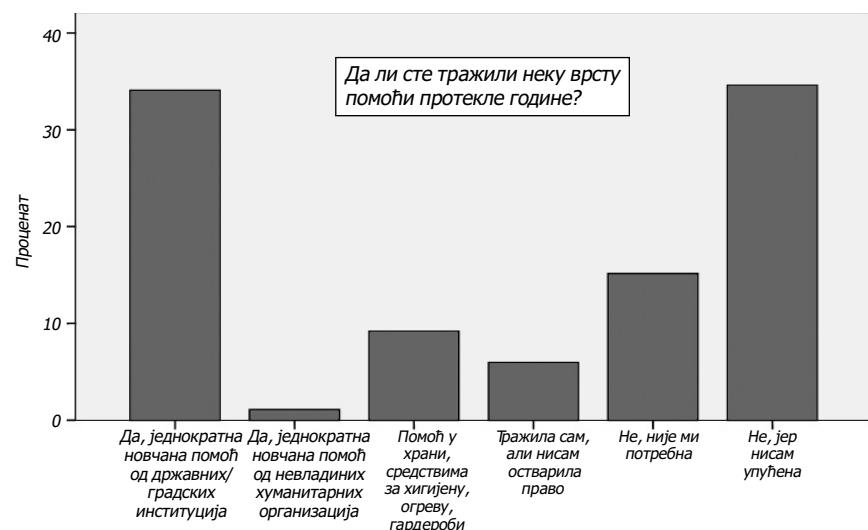
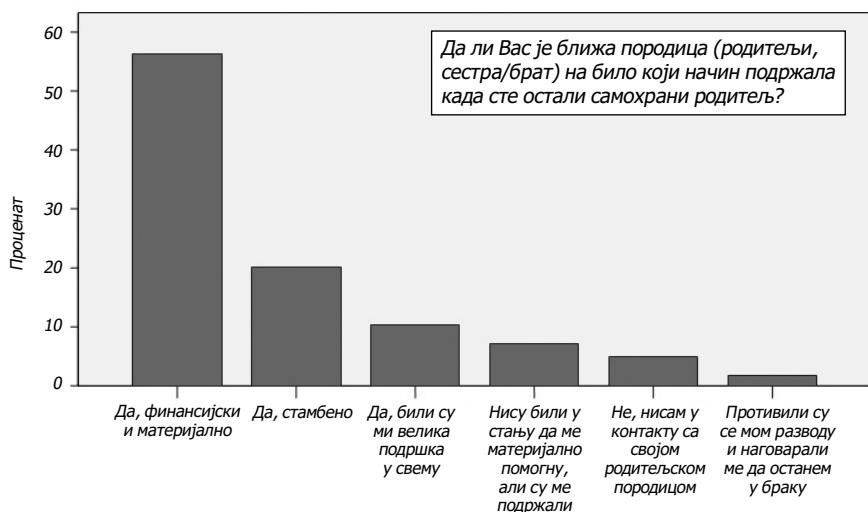
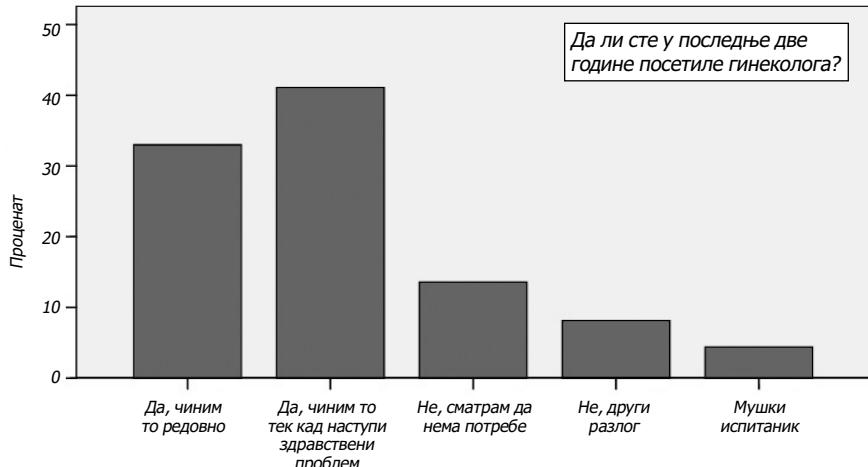
Да ли сте били принуђени да продате нешто од личне имовине да бисте преживели?

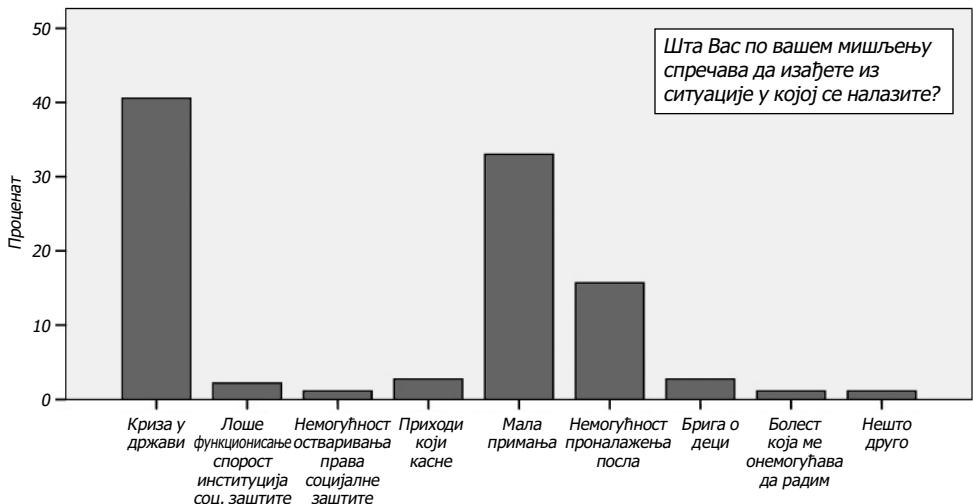
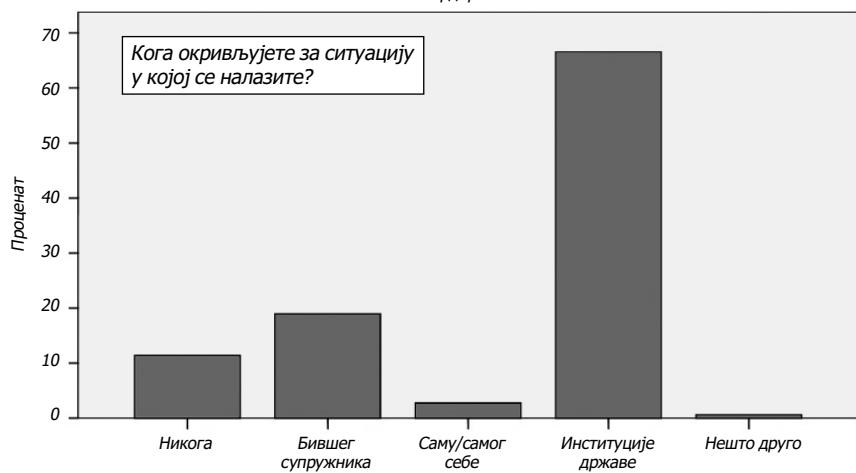
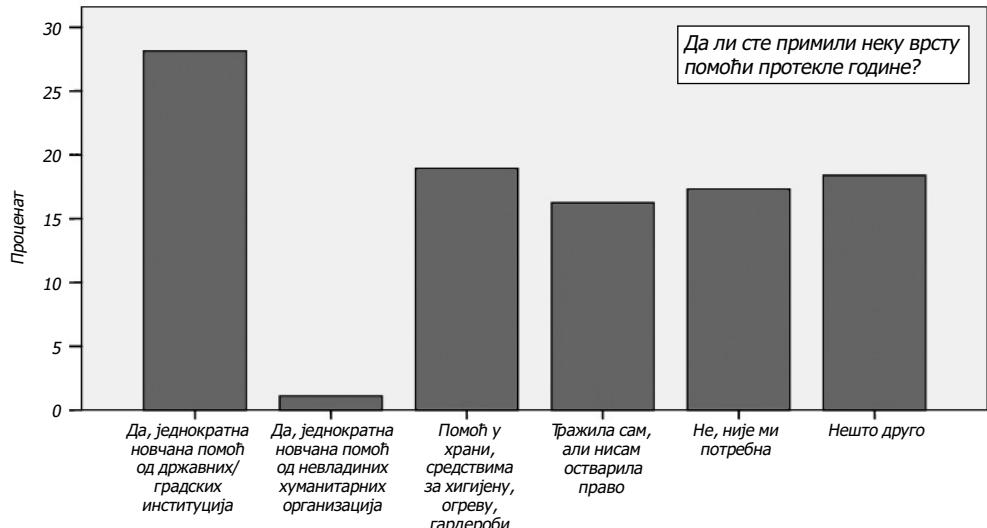

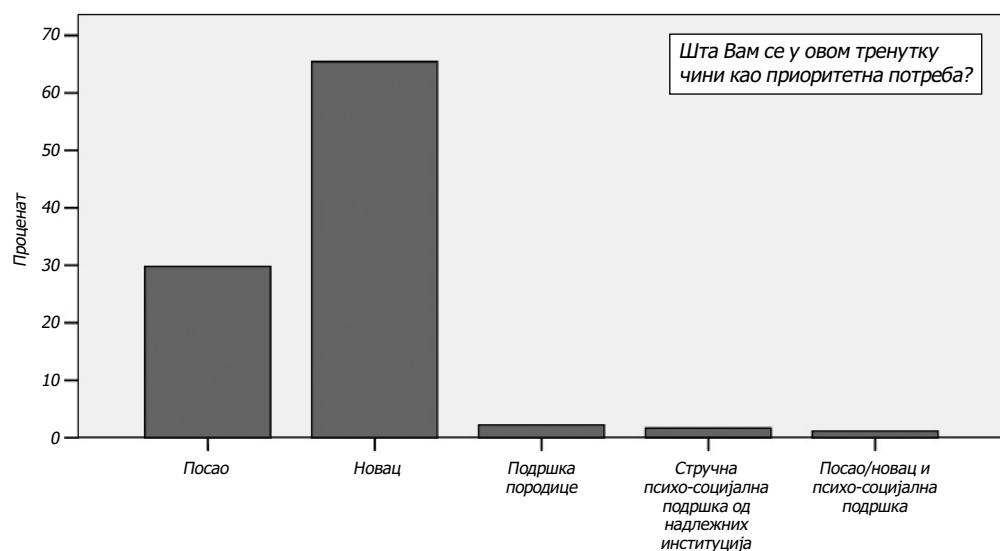
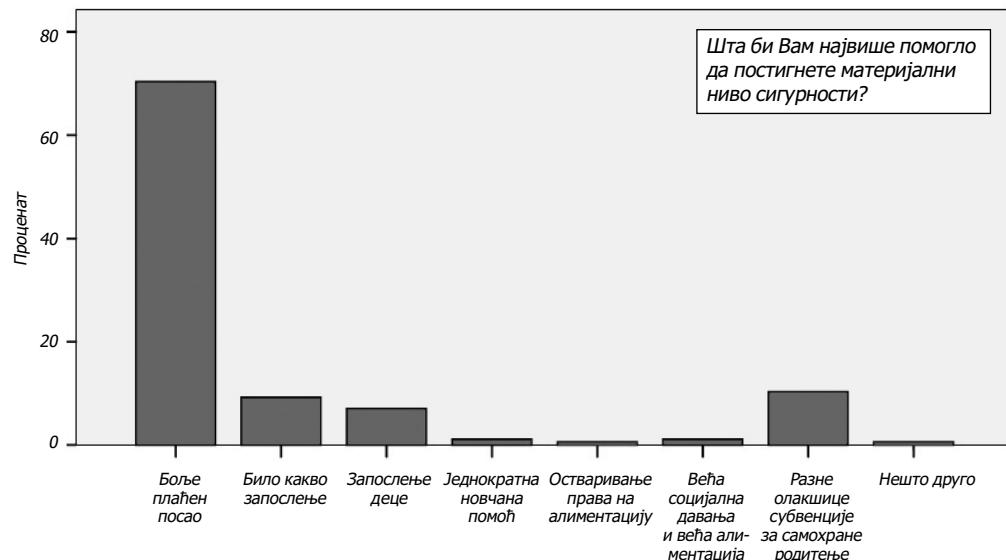
Да ли сте здравствено осигурани?

ПРИЛОГ 2

УПИТНИК

1. Пол испитаника: 1. Женски 2. Мушки

2. Колико имате година: _____

3. Школска спрема испитаника:

1. Без школе или незавршена основна школа
2. Завршена основна школа (8 разреда)
3. Трогодишња стручна школа
4. Завршена средња школа
5. Завршена виша школа
6. Факултет, академија
7. Магистратура, докторат

4. Занимање:

1. Пољопривредник или домаћица у пољопривредном домаћинству
2. Радник/ца
3. Службеник
4. Стручњак
5. Ученик или студент
6. Приватни предузетник – власник
7. Занатлија
8. Домаћица
9. Пензионер/ка
10. Незапослен
11. Нешто друго, шта? _____

5. Колико чланова броји Ваше домаћинство? _____

6. Број деце: _____

7. Старост деце (уписати број навршених година):

Дете 1 _____

Дете 2 _____

Дете 3 _____

Дете 4 _____

Дете 5 _____

8. Број деце који живе у домаћинству са Вама? _____

9. Са колико година сте ступили у брак?

1. Пре 15. год.
2. 16-18. год.
3. 19-25. год.
4. 26-30. год.
5. Изнад 30. год.

10. Разлози ступања у брак:

1. Љубав према будућем супружнику
2. Непланирана трудноћа
3. Лоша материјална ситуација породице из које потичем

4. Лоши породични односи у породици из које потичем

5. Нешто друго, шта? _____

11. Како сте постали самохрани родитељ?

1. Разводом
2. Прекидом ванбрачне заједнице
3. Смрћу супружника
4. Сопственом одлуком да дете/цу подижете сами
5. Нешто друго, шта? _____

12. Колико дugo стe самохран родитељ? _____ година.

13. Разлоги због којих сте се развели:

1. Насилно понашање супруга
2. Девијантно понашање супруга (болести зависности – алкохолизам, дрога, коцкање и сл.)
3. Неверство
4. Непомирљиве разлике међу супружницима
5. Незапосленост, чија?   А) Сопствена   Б) Супруга
6. Болест, чија?   А) Сопствена   Б) Супруга   В) Деце
7. Сиромаштво и немаштина
8. Нешто друго, шта? _____

14. Колики су Ваши лични просечни приходи у последња 3 месеца? _____ дин.

15. Да ли примате алиментацију?

1. Да, укупан месечни износ алиментације за сву децу _____ дин.
2. Не

16. Да ли ваша деца примају дечији додатак?

1. Да, укупан месечни износ дечијег додатка за сву децу _____ дин.
2. Не

17. Имајући у виду све изворе прихода (плата, алиментација, социјална примања, привремени и повремени послови, пољопривреда и др.), наведите колики су укупни месечни приходи вашег домаћинства? _____ дин.

18. Начин издржавања у току претходне године?

1. Пољопривреда
2. Стално запослење у државном предузећу
3. Стално запослење у приватном предузећу
4. Рад на „црно“
5. Приходи од „сиве економије“
6. Пружање услуга уз надокнаду за новац (нпр. чишћење станова, чување деце, старих др.)
7. Социјална помоћ, дечији додатак
8. Алиментација
9. Пензија
10. Издржавано лице, од кога? _____
11. Нешто друго, шта? _____

19. Како оцењујете материјалну ситуацију Ваше породице док сте били у браку?

1. Одлично
2. Добро, имали смо довольно новца за основне животне потребе
3. Релативно лоше, успевали смо некако да задовољимо само најосновније потребе за храном и кућним издацима

4. Лоше, нисмо успевали да задовољимо ни најосновније потребе за храном и кућним издацима

20. Како оцењујете материјалну ситуацију Ваше породице од када сте самохрани родитељ?

1. Одлично
2. Добро, имамо довољно новца за основне животне потребе
3. Релативно лоше, успевамо да задовољимо само најосновније потребе за храном и кућним издацима
4. Лоше, не успевамо да задовољимо ни најосновније потребе за храном и кућним издацима

21. Како сада живите у материјалном смислу у поређењу са периодом када сте били у браку?

1. Больe
2. Горе
3. Исто

22. Ко је по Вашем мишљењу најодговорнији за материјалну ситуацију у којој се сада налазите?

1. Ви лично
2. Бивши супружник
3. Породица из које потичем/родитељска породица
4. Криза у земљи
5. Држава
6. Град
7. Институције социјалне заштите
8. Неко други, ко, шта? _____

23. На који начин мислите да можете Ви лично да утичете на побољшање материјалног положаја себе и своје деце?

1. Запослењем у државном сектору
2. Запослењем у приватном сектору
3. Започињањем сопственог приватног бизниса
4. Додатним школовањем (обука, доквалификација, преквалификација)
5. Ангажовањем у политичким партијама
6. Приступањем и чланством у организацијама које се баве заштитом и оснаживањем самохраних мајки
7. Одласком у иностранство
8. Остваривањем права на социјална давања из буџета републике/града/општине
9. Остваривањем права на алиментацију
10. Нешто друго, шта? _____

* * *

24. Да ли сте задовољни степеном стручне спреме који имате?

1. Да
2. Не

25. Да ли сте због ступања у брак напустили своје школовање?

1. Да
2. Не

26. Да ли сте наставили са школовањем у браку до добијања жељене дипломе?

1. Да
2. Не, јер сам своје школовање завршила пре ступања у брак и стекла жељену диплому
3. Не, јер нисам имала времена због посвећености породици
4. Не, јер нисмо имали довољно новца за завршетак мог школовања и подизање деце
5. Супруг се противио
6. Нисам имала жеље, ни потребе за наставком школовања
7. Нешто друго, шта? _____

27. Да ли је Ваша финансијска ситуација утицала на избор школе и ниво образовања Ваше деце?

1. Да
2. Не

28. Да ли вам Ваш бивши супруг помаже и дели одговорност у васпитању и образовању Ваше деце?

1. Да
2. Не

* * *

29. Док сте били у браку, да ли сте били запослени?

1. Да
2. Не, није било посла у струци за који сам квалификована
3. Не, тражила сам било какав посао, али га нисам нашла
4. Не, обавезе око подизања деце и кућних послова ми нису дозвољавале да радим
5. Не, нисам ни тражила посао
6. Не, нисам желела да радим
7. Не, супруг се противио
8. Не, супруг је довољно зарађивао за издржавање породице
9. Нешто друго, шта? _____

30. Уколико сте незапослени, да ли сте пријављени на евиденцију Националне службе за запошљавање?

1. Да, налазим се на евиденцији Тржишта рада као незапослено лице
2. Била сам некада, али сада више нисам
3. Не, никада нисам била, јер нисам упозната са тим
4. Не, јер сам запослена

31. Уколико сте одустали од тражења посла разлози су:

1. Већ имам посао
2. Дуготрајна немогућност да се запослим
3. Брига о породици и деци
4. Болест
5. Не желим да радим
6. Алиментација и социјална давања су ми довољни
7. Нешто друго, шта? _____

32. Уколико би додатно школовање, обука, доквалификација, преквалификација и сл. утицали на проналажење адекватног поса/боље плаћеног поса и побољшање материјалног положаја Вас и Ваше деце, да ли бисте похађали курсеве?

1. Да, свакако
2. Да, само ако ми то гарантује посао одмах по завршетку курса
3. Не, јер немам времена због породичних и кућних обавеза
4. Не, јер сам већ довољно квалификована
5. Не, јер сам задовољна постојећим послом
6. Не, јер не желим, не интересује ме
7. Нешто друго, шта? _____

33. Ако сте незапослени: Да ли сте чули за услуге подршке при запошљавању и бесплатну обуку и курсеве преквалификације и доквалификације Националне службе за запошљавање и организација које се баве заштитом Ваших права?

1. Да
2. Не

34. Ако сте незапослени: Да ли сте учествовали у неком од програма активног запошљавања Тржишта рада или организација које се баве заштитом Ваших права у протекле 2 године?

1. Да, то ми је помогло да дођем до садашњег посла, који курс? _____
2. Да, али још увек нисам нашла посао
3. Да, управо похађам један од курсева, који? _____
4. Не, не знам шта је то
5. Не желим

35. Да ли сте чули за start-up кредите – повољне кредите почетницима у бизнису који се исплаћују из државног буџета за незапослене као подршка самозапошљавању и запошљавању?

1. Да, чула сам и веома сам заинтересована да сазнам нешто о томе
2. Да, чула сам, али ме то не интересује
3. Не, никада нисам чула

* * *

36. Како оцењујете квалитет и разноврсност исхране Вашег домаћинства?

1. Веома лоше
2. Лоше
3. Подношљиво
4. Добро
5. Одлично

37. Колико пута у току недеље у исхрани домаћинства користите:

Намирница	Учесталост			
Хлеб/пецива	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Поврће	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Воће	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Млеко/млечне производе	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Месо/рибу/месне прерађевине	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Слаткише	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Безалкохолна пића	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана
Алкохолна пића	Уопште не једемо	Једанпут недељно	2-3 пута недељно	Сваког дана

38. Колико је Ваше домаћинство у току јануара месеца 2009. год. потрошило на потрошачку корпу? _____ дин.

39. Колико сматрате да би Вам било потребно новца да задовољите основне месечне потребе за храном и хигијеном? _____ дин.

40. Колико је Ваше домаћинство укупно потрошило новца у току јануара месеца 2009. год. на све пратеће животне трошкове (храна, хигијена, станарина, рачуни за струју, грејање, воду, комуналне, куповина гардеробе и др.)? _____ дин.

41. Колико сматрате да би Вам било потребно новца да задовољите основне месечне животне трошкове (храна, хигијена, стварнина, рачуни за струју, грејање, воду, комуналне, куповина гардеробе и др.)? _____ дин.

* * *

42. Како сте дошли до стана/куће у којој живите?

1. Градили
2. Купили
3. Живимо у стану мојих родитеља
4. Живимо у стану родитеља маг бившег супруга
5. Добили смо стан, од кога? _____
6. Наследили, од кога? _____
7. Бесправно се уселили
8. У нужном смештају/избеглички центар
9. Подстанари
10. Адаптацијом неусловних станови и просторија (поткровља, подруми, вешернице, шупе и сл.)
11. Нешто друго, шта? _____

43. Како оцењујете стамбене услове Вашег домаћинства?

1. Комфорна кућа/стан
2. Скромна кућа/стан
3. Неусловна, мала кућа/стан
4. Подстанар у солидним условима
5. Подстанар у веома лошим условима
6. Нешто друго, шта? _____

44. Колико квадратних метара има стамбени простор у којем живите? _____ м²

* * *

45. Које од наведених добара поседује ваше домаћинство?

Телевизор	Да	Не
Фрижидер	Да	Не
Замрзивач	Да	Не
Шпорет	Да	Не
Веш машину	Да	Не
Усисивач	Да	Не
Музички уређај	Да	Не
ДВД плејер	Да	Не
Компјутер	Да	Не
Аутомобил	Да	Не

46. Када сте последњи пут обавили неку већу куповину – намештај, бела техника, телевизор, ауто и сл.?

1. Прошле године 2008, вредност куповине у еврима _____
2. Пре 1-3 године, вредност куповине у еврима _____
3. Пре 3-5 година, вредност куповине у еврима _____
4. Пре више од 5 година
5. Пре више од 10 година

47. Када сте последњи пут купили себи нешто од одеће или обуће?

1. У последња 3 месеца
2. У последњих годину дана
3. Пре више од годину дана
4. Пре више од 3 године
5. Не сећам се

48. Када сте последњи пут купили деци нешто од одеће или обуће?

1. У последња 3 месеца
2. У последњих годину дана
3. Пре више од годину дана
4. Пре више од 3 године
5. Не сећам се

49. Да ли сте били принуђени да продате нешто од личне имовине да бисте преживели?

1. Не
2. Да, шта? _____
Вредност продатог добра у еврима _____

* * *

50. Да ли сте здравствено осигурани?

1. Да
2. Не, зашто? _____

51. Како бисте описали своје здравствено стање?

1. Одлично
2. Добро
3. Лоше
4. Веома лоше

52. Да ли имате неку хроничну болест?

1. Да, коју? _____
2. Не

53. Да ли имате свог лекара опште медицине?

1. Да
2. Не, разлог? _____

54. Да ли Ваша деца имају лекара опште медицине?

1. Да
2. Не, разлог? _____

55. Да ли је Ваше здравље било озбиљније угрожено у протекле 2 године?

1. Да, узрок болести? _____
2. Не

56. Да ли је здравље Ваше деце било озбиљније угрожено у протекле 2 године?

1. Да, узрок болести? _____
2. Не

57. Да ли Вас је болест (хронична) у дужем временском периоду ограничавала у свакодневним активностима?

1. Да, у којим активностима? _____
2. Не

58. Да ли сте у протекле 2 године Ви или Ваша деца одустали од посете лекару/зубару, преки-нули прописану терапију, одустали од дијагностичког или терапијског третмана?

1. Не, обављали смо редовно прегледе, придржавали се терапије лекара и узимали прописану терапију
2. Да, због недостатка новца
3. Да, због недостатка времена
4. Да, јер посао који радим није дозвољаво одсуствовање са посла и посвећеност лечењу себе и своје деце
5. Да, јер кућне обавезе и послови нису дозвољавали да се посветим лечењу себе и своје деце
6. Не, јер немамо здравствено осигурање
7. Нешто друго, шта? _____

59. Да ли сте у последње 2 године посетиле гинеколога?

1. Да, чиним то редовно
2. Да, чиним то тек кад наступи здравствени проблем
3. Не, сматрам да нема потребе
4. Не, разлог? _____

* * *

60. Да ли Вас је ближа породица (родитељи, сестра/брат) на било који начин подржала када сте остали самохран родитељ?

1. Да, финансијски и материјално
2. Да, стамбено
3. Да, били су ми велика подршка у свему
4. Нису били у ситуацији да ми материјално помогну али су ме подржали
5. Не, нисам у контакту са својом родитељском породицом
6. Противили су се мом разводу и наговарали ме да останем у браку
7. Нешто друго, шта? _____

61. Да ли Вас неко финансијски помаже (помажући чланови шире породице, пријатељи)?

1. Да, ко? _____
2. Не

62. Да ли сте тражили неку врсту помоћи протекле године?

1. Да, једнократна новчана помоћ од државних/градских институција (Центар за социјални рад, општина, град и сл.)
2. Да, једнократна новчана помоћ од невладиних/хуманитарних организација
3. Да, дугорочна новчана помоћ, од кога? _____
4. Помоћ у храни, средствима за хигијену, огреву, гардероби од невладиних/хуманитарних организација, од кога? _____
5. Тражила сам, али нисам остварила право, од кога? _____
6. Не, није ми потребна
7. Не, јер нисам упућена

63. Да ли сте примили неку врсту помоћи протекле године?

1. Да, једнократна новчана помоћ од државних/градских институција
(Центар за социјални рад, општина, град и сл.)
2. Да, једнократна новчана помоћ од невладиних/хуманитарних организација
3. Да, дугорочна новчана помоћ, од кога? _____
4. Помоћ у храни, средствима за хигијену, огреву, гардероби и др.
од невладиних/хуманитарних организација, од кога? _____
5. Не, тражила сам, али нисам остварила право, од кога? _____
6. Не, није ми потребна
7. Нешто друго, шта? _____

* * *

64. Кога окривљујете за ситуацију у којој се налазите?

1. Никога
  2. Бившег супружника
  3. Саму/самог себе
  4. Своју породицу, децу
  5. Институције државе
  6. Нешто друго, шта? _____
-

**65. Шта Вас по Вашем мишљењу спречава да изађете из ситуације у којој се налазите?
(заокружите само један одговор!)**

1. Криза у држави
  2. Лоше функционисање/спорост институција социјалне заштите
  3. Немогућност остваривања права социјалне заштите
  4. Приходи који касне
  5. Мала примања
  6. Немогућност проналажења посла
  7. Брига о деци
  8. Болест која ме онемогућава да радим
  9. Нешто друго, шта? _____
-

66. Шта би Вам највише помогло да постигнете ниво материјалне сигурности?

1. Больје плаћен посао
  2. Било какво запослење
  3. Запослење деце
  4. Једнократна новчана помоћ
  5. Остваривање права на социјалну заштиту (материјално обезбеђење, дечији додатак)
  6. Остваривање права на алиментацију
  7. Већа социјална давања и већа алиментација
  8. Разне олакшице – субвенције за самохране родитеље
  9. Поновно склапање брака
  10. Нешто друго, шта? _____
-

67. Шта Вам се у овом тренутку чини као приоритетна потреба?

1. Посао
  2. Новац
  3. Подршка породице
  4. Стручна психосоцијална подршка од надлежних институција и организација
  5. Нешто друго, шта? _____
-

Анализа карактеристика сиромаштва у Србији

Влада Републике Србије

> ЕФЕКТИ РЕАЛИЗОВАНИХ ОБУКА ЗА ОДРАСЛЕ У САРАДНЈИ ЦЕНТРА ЗА КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ, ЦЕНТРА ЗА ТРАНЗИЦИЈУ ЗАПОСЛЕНИХ RTB БОР И НACIONALNE СЛУЖБЕ ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ У БОРУ; > РЕПРОДУКЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ Кроз транзиције;

> СИРОМАШТВО, А ШТА ГА УМАЊУЈЕ - ДИНАМИКА ПОТРОШЊЕ У СРБИЈИ; > ЕФЕКТИ РЕАЛИЗОВАНИХ ОБУКА ЗА ОДРАСЛЕ У САРАДНЈИ ЦЕНТРА ЗА КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ, ЦЕНТРА ЗА ТРАНЗИЦИЈУ ЗАПОСЛЕНИХ RTB БОР И НACIONALНЕ СЛУЖБЕ ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ У БОРУ; > РЕПРОДУКЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ Кроз транзиције; > СИРОМАШТВО МЕДУ ПЕНЗИОНЕРИМА И СТАРИМА (ПРЕКО 65 ГОДИНА) БЕЗ ПЕНЗИЈА; > ИНТЕГРАЦИЈА РASEЛJЕНИХ ЛИЦА; > САМОХРАНО РОДИТЕЉСТВО; > СОЦИЈАЛНА ИСКЛJУЧЕНОСТ КАО ФЕНОМЕН ВИШЕСТРУКЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ; > АКЦИОНО ИСТРАŽИВАЊЕ ПОТРЕБА МЛАДИХ У СЕОСКИМ СРЕДИНАМА; > ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ И СТАРШИНА ПОДРСКЕ (СТИПЕНДИЈЕ, STUDENTSКИ ДОМОВИ) ЗА РАНЖИВЕ ГРУПЕ И СТАРШИНА; > СОЦИО-ЕКОНОМСКИ И ДЕМОГРАФСКИ КОРЕЛАТИ УЧЕСЋА У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ; > ПРОЦЕНА СОЦИЈАЛНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ СИГУРНОСТИ ЖЕНА (65+ ГОДИНА) У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ; > ПРОЦЕНА СОЦИЈАЛНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ СИГУРНОСТИ ЖЕНА (65+ ГОДИНА) У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ; > ОПШТИНЕ НИШ И КРАГУЈЕВАЦ; > ДЕЦА СА СМЕТНЈАМА У РАЗВОЈУ - ОД ПАСИДА СЛУГА ДО АКТИВНИХ УЧЕСНИКА У ЖИВОТУ ЗАЈЕДНИЦЕ; > ЕФИКАСНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ СИСТЕМА STUDENTSКОГ СТАНДАРДА; > ШТА ПРОУЗРОКУЈЕ СИРОМАШТВО, А ШТА ГА УМАЊУЈЕ - ДИНАМИКА ПОТРОШЊЕ У СРБИЈИ. > ЕФЕКТИ РЕАЛИЗОВАНИХ ОБУКА ЗА ОДРАСЛЕ У САРАДНЈИ ЦЕНТРА ЗА КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ, ЦЕНТРА ЗА ТРАНЗИЦИЈУ ЗАПОСЛЕНИХ RTB БОР И НACIONALНЕ СЛУЖБЕ ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ У БОРУ; > РЕПРОДУКЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ КРОЗ ОБРАЗОВНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ; > СИРОМАШТВО МЕДУ ПЕНЗИОНЕРИМА И СТАРИМА (ПРЕКО 65 ГОДИНА) БЕЗ ПЕНЗИЈА; > ИНТЕГРАЦИЈА РASEЛJЕНИХ ЛИЦА; > САМОХРАНО РОДИТЕЉСТВО И СИРОМАШТВО; > СОЦИЈАЛНА ИСКЛJУЧЕНОСТ КАО ФЕНОМЕН ВИШЕСТРУКЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ; > АКЦИОНО ИСТРАŽИВАЊЕ ПОТРЕБА МЛАДИХ У СЕОСКИМ СРЕДИНАМА; > ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ И СТАРШИНА ПОДРСКЕ (СТИПЕНДИЈЕ, STUDENTSКИ ДОМОВИ) ЗА РАНЖИВЕ ГРУПЕ И СТАРШИНА; > СОЦИО-ЕКОНОМСКИ И ДЕМОГРАФСКИ КОРЕЛАТИ УЧЕСЋА У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ; > ПРОЦЕНА СОЦИЈАЛНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ СИГУРНОСТИ ЖЕНА (65+) У СРЕДЊОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ; > ОПШТИНЕ НИШ И КРАГУЈЕВАЦ; > ДЕЦА СА СМЕТНЈАМА У РАЗВОЈУ - ОД ПАСИДА СЛУГА ДО АКТИВНИХ УЧЕСНИКА У ЖИВОТУ ЗАЈЕДНИЦЕ; > ЕФИКАСНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ СИСТЕМА STUDENTSКОГ СТАНДАРДА; > ШТА ПРОУЗРОКУЈЕ СИРОМАШТВО, А ШТА ГА УМАЊУЈЕ - ДИНАМИКА ПОТРОШЊЕ У СРБИЈИ. > ЕФЕКТИ РЕАЛИЗОВАНИХ ОБУКА ЗА ОДРАСЛЕ У САРАДНЈИ ЦЕНТРА ЗА КОНТИНУИРАНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ, ЦЕНТРА ЗА ТРАНЗИЦИЈУ ЗАПОСЛЕНИХ RTB БОР И НACIONALНЕ СЛУЖБЕ ЗА ЗАПОШЉАВАЊЕ У БОРУ; > РЕПРОДУКЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ КРОЗ ТРАНЗИЦИЈЕ;

СТРАТЕГИЈА
за
СМАЊЕЊЕ
СИРОМАШТВА

P O V E R T Y
R E D U C T I O N
S T R A T E G Y

Тим потпредседника Владе за имплементацију
Стратегије за смањење сиромаштва

Влада Републике Србије
Палата Србије, канцеларија 115
11070 Београд, Србија
тел: 011/311 46 05, 311 47 98
факс: 011/213 97 54

prs.ifp@gov.rs
www.prsp.gov.rs
www.srbija.gov.rs